

РАНКО ЈАКОВЉЕВИЋ

ИСТОРИЈА КЛАДОВА

- 2010 -

Садржај:

СТАРИ КЛАДОВСКИ ГРАД	_____
КЛАДОВО 1835-1965	_____
ОНИ СУ ГРАДИЛИ ЋЕРДАП	_____
КАФАНСКИ ЖИВОТ У КЛАДОВУ	_____
ЛЕСТВЕ ЈАКОВЉЕВЕ	_____
О АУТОРУ	_____

СТАРИ КЛАДОВСКИ ГРАД

СТАРИ КЛАДОВСКИ ГРАД

АПСТРАКТ: У овом раду анализирају се историјске околности везане за настанак тврђава* и цивилних насеља на простору данашњег Кладова, њихова судбина кроз призму борби за овладавање подручјима североисточне Србије и контролу пловидбе Дунавом на сектору Ђердапа, а затим њихова употреба у поратним периодима

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Кладово, Новиград, Фетислам, сукоби, трговина, саобраћај, култура.

Подручје данашњег српског Кладова, због изузетно значајне позиције контролног пункта за најосетљивији део дунавског пловног пута, столећима је предмет посебног интересовања држава којима је ширење или јачање граница власти условљено присуством на овом тлу. Да је ту било људских станишта много пре настанка држава говоре два налазишта праисторијских предмета- остава кремених ножева повезана са продором културе из јужноруских степа током трећег миленијума п.н.е. и остава бронзаних предмета из старијег гвозденог доба (1). У горњем културном слоју на "Доњим Буторкама" пронађено је обиље материјала позно енеолитске Коцофени групе, а за доње слојеве установљено је да припадају старчевачкој културној групи. Драгослав Срејовић закључује да се кладовска област у културном смислу потпуно одваја, како од територија западно од Ђердапа, тако и од подручја у дубљој унутрашњости Србије; налази из старијег неолита знатно су ближи Криш културној групи него класичној старчевачкој култури. Он указује да је културна повезаност овог подручја са румунским делом Баната и Олтенијом још изразитија у позном енеолиту, обзиром да други хоризонт налазишта садржи искључиво материјал Коцофени групе, до скоро присутан само као спорадична појава у источној Србији, на насељима стабилизване Бубањско-хумске групе (2). Налази са терена упућују на закључак да је на потесу Крвава бара, место циглоцрепане удаљено 400 метара јужно од тврђаве Фетислам и мање од 1 км од центра данашњег Кладова, простор димензија 150 са 50 метара, било неолитско станиште, чији су материјали измешани са новијим културним слојевима античког доба (3).

На другој дунавској обали, локалитет Скела Кладовеи откривени су остаци културе Лепенског Вира, из шестог миленијума пре нове ере, са сложеним културним

ритуалима и богатим знањем у коришћењу предности живљења уз велику реку. Разложно је веровати да је становништво суседних прекодунавских насеобина имало контакте и одређене сегменте суживота, нарочито везиване за периоде залеђености Дунава, односно формирања специфичног моста природе, али и за коришћење примитивних пловила и справа за улов рибе. Својства речног корита и знатни печшани спрудови између Доњих Буторки и Скеле Кладовеи, чинили су услове за прелаз преко реке повољнијим него на другим местима.

На Доњим Буторкама, око 500 метара узводно од тврђаве Фетислам, преко пута Скеле Кладовеи ситуиране на супротној обали Дунава, постоје остаци праисторијске насеобине и римског утврђења (4). Римско утврђење, са кулама, имало је димензије 58 x 57 метара. Спољни пречник четири куле износио је 6,30 а унутрашњи 3,20 метара. У средини тврђаве за коју се сматра да потиче из Јустинијановог доба обновитељских подухвата на лимесу, налазила се грађевина из старијег периода, димензија 18,5 x 19 метара и 19,5 x 19 метара подигнута за време Диоклецијанове владавине. У њеној унутрашњости постављена су четири ступца, у чијем подножју је пронађена опека са натписима "DIANA" и "DARDIANA". Северни и источни стубац имали су основу 2,50 x 2,50 метара а јужни и западни 2,60 x 2,60 метара. У јужном делу јужног ступца смештена је, у секундарној употреби, плоча 2,10 x 0,80 x 0,34 метра на натписом: "C.Iul(ius) Sabinus bis II viralis/et patr(onus) M(unicipii) N(adriani) D(robe-/tae/ ob honor(em)/flamoni C.Iul(ii) Naesi Sabini(i)/ nepotis sui cryptam vetus/ tate dilapsam pecunia su/a reformavit et exalti/avit" (5). Натпис се односи на патрона Дробете из времена када је она имала статус муниципијума- период између 123 и 211. године. Ово је један од прилога тези да је Дробета обухватала и подручје на десној дунавској обали.

Друга табла откривена на овом локалитету потиче с краја трећег века, има димензије 1,84 x 0,91 x 0,28 метара и садржи текст: "Imp(eratores) Caes(are)s C.Val(erius) Aur(elius) Diocletianus/..... et M.Aur(elius) Val(erius) Maximianus Pii Fe(lices)/ Invicti Aug(usti) et Fl. Val(erius) Constantius/ et Galerius Val(erius) Maximianus/ nobilissimi Caesares Germanici/ Maximi Sarmatici Maximi pro/ futurum in aeternum Rei publica/ praesidium constituerunt" (6). Александрина Цермановић Кузмановић налази да је централна грађевина- президијум са тетрапилоном настала у вези с Диоклецијановим путовањем крајем 294. године, када је кренуо из Сирмијума за Никомедију, али наглашава да је тетрапилон изузетна појава у утврђењима и "мора да има неку другу функцију која се са сигурношћу не може одредити" (7). Према нашем скромном мишљењу мисија кладовског тетрапилона има религијску и политичку димензију. Смештен у средишту утврђења на обали Дунав, који је чинио границу Римског царства, тетрапилон је био на месту са кога се отвара поглед на знаменито ждрело ђердапских Гвоздених врата. У антици је ждрело било једно од обележја бога виљивог света Јануса, који је био заштитник и установитељ цивилног поретка, подучаваоц људи законима и имао је четири лица која су симболизовала, између осталог четири стране света. Свакој од њих посвећен је један стубац тетрапилона. Исти су ситуирани свега пар километара низводно од значајног римског војног утврђења Дијана, и имају у саставу опеке са натписима "Дијана". Џемс Фрејзер закључује да, ако је Дијана уопште имала супруга, то би могао бити Јанус, налазећи да су њихова имена и функције у суштини и пореклом идентични (8). Овакав спој мушког и женског принципа

божаске енергије са сродним или идентичним атрибутима могао би чак бити и потпором тези о називу кладовске насеобине Занес, изведеном од одреднице за светлост и чистоту, својствених и Јанусу и Дијани. Политичка димензија тетрапилона у корелацији је са чињеницом да почев од 293. године Римом управљала тетрархија-четири владара, чија су имена уклесана на табли пронађеној на овом локалитету. Двојици августа чија су седишта била у Милану и Никомедији могла су бити посвећена два ступца, јужни и западни, нешто већих димензија него преостала два, намењена двојици цезара. То је био идеални знамен којим је дочекан Диоклецијан приликом посете овом утврђењу 294. године. Даљи живот насеља читава се у обновитељским фортификацијским радовима изведеним за владавине цара Јустинијана у првој половини VI столећа, о чему сведоче налази приликом испитивања терена 1964. и 1972. године (9).

За историју хришћанства значајно је да је на овом месту, вероватно у периоду 535-585. године изграђена кула- црква са приземљем засвођеним полукружним сводом, и улазни део изнад проширења на бедему, чинећи једнобродни храм са наосом и отвореном припратом (10) По Ђорђу Јанковићу, приметно је да су јужна половина тврђаве наспрам Скеле Кладовеи са румунске стране, као и простор јужно од ње коришћени за сахрањивање у XVI и XVII веку, а неки гробови су укопани у јужну кулу и кулу цркву (11). Како је на Доњим Буторкама пронађен и "Дагон из Кладова", риболико божанство са човечијом главом која асоцира на сунце, могло би се претпостављати да је исто свето место за античке градитеље било предодређено за богомољу, без обзира на преовлађујући вид веровања. Крај храма било је природно да изникне град као станиште моћног бога и брана овоземаљског становништва од сила хаоса. Из VI века са овог налазишта потичу два фолиса- Јустина Првога, владао од 518. до 527.г. и Јустина Другог/565-578/, ковани у Цариграду, и полуфолис Јустина Другог, кован 574/5 у Солуну, те Јустинијанов фолис из 539/40 г. израђен у Кизику (12). У религијске сврхе коришћен је бронзани штапић дужине око 20 цм са представом птице на врху и алком при дну, какви су били у употреби дуж ове дунавске обале од стране заговорника Боносове јереси (13). Птица је у регији Кладова имала улогу тотема и дуго векова придаван јој је посебан религијски значај. О томе сведоче налази фигура птица из Мале Врбице и Корбова, из четрнаестог века п.н.е, али на то указују и топоними Врапчији поток, Соколовица, Шаина, Голубиње, Корбово, Сан/ Ластавица... О интензитету живота у склопу кладовског утврђења током VI века сведоче и пронађене покретне ствари: писаљка од бронзе, на једном крају зашиљена а на другом са округлом плочицом дрводељски алат- део брадве, део макље и два сврдласта длета, кожарски или пекарски ножеви, удице од 12 цм за лов јесетри и моруна чије су кости такође пронађене у тврђави (14).

У атару Стари град, 500 метара низводно од локалитета Доње Буторке, има остатака правоугаоног темеља, са спољним зидовима 100 м дужине, 54 м широким, сачињеним од каменог слоја дебљине 1,5 метара. Нешто ужа северна страна допирала је скоро до корита Дунава. На три метра раздаљине уочен је још један зид димензија 84 са 45 м, и у оквиру њега каструм дужине 73, ширине 38 метара (15). Милан Ђ. Милићевић који је обишао насеље седамдесетих година XIX века бележи: "Још од старих времена, остала су нека утврђења на месту где је данас град

Фетислам. То су неке куле, које као да су дело Римљана. Доцније су та утврђења проширена и ојачана према новом оружју које су војске носиле" (16).

Феликс Каниц налази како би римског порекла могао бити и водовод са две коморе, које је видео 1 км јужно од кастела, а које су још концем XIX века снабдевале тврђаву водом, али новија истраживања локалитета Старог града нису дала потврде тези о римском утврђењу на месту данашњег Фетислама (17). Међутим извесно је да локалитет Стари град, нарочито у оквиру тзв. Мале тврђаве има већи број уграђених у зидине мермерних блокова димензија 22 x 28 cm. Можда су донесени из насеобине која је постојала $\frac{1}{2}$ км узводно од овог места, или са локалитета Трајановог моста. На једном од њих и данас су јасно уочљива уклесана слова LP и пре њих горњи остатак благо искошене црте налик римском V, као десни део латинског слова, висине 7, ширине 4 cm свако. Чак постоји и неколико блокова од пешчара са уклесаним крстовима, од којих један има висину 22 cm, ширину крака 7 cm и ширину крста 20 cm. По спољним обележјима- утицај воде и светлости- даје се закључити да је крст уклесан када је и пешчар обрађен у форми блока (18). Такође је извесно да је основа југоисточне округле куле Мале тврђаве подигнута на платоу који је пре тога био четвороугаона грађевина. И положај терена данашње тврђаве Фетислам даје основа мишљењима да ту није могло постојати раније римско утврђење или насеобина. Наиме, у време боравка Римљана на овим посторима, крајем I и почетком II века, управо делом који сада представља источну област тврђаве и нижи је за десетак метара у односу на западни сегмент, трасиран је рукавац којим је Дунав измештен из природног тока, у сврху изградње Трајановог моста. Доказ је данашња рељефна карта области, као и низ ритова насталих на местима измештеног дунавског корита. Након завршетка радова на изградњи моста, на том месту остала је мочвара са депресијом у којој је Дунав изливао своје воде приликом већих дотока од уобичајених, нарочито у пролеће и јесен. Правити утврђење на незнатној узвисини, свега неколико метара од низине дунавског рукавца, како из практичних- животних, условљених потребама сигурних комуникација са окружењем, тако и војних разлога није се могло сматрати оправданим. Ако се зна да су Римљани свега пар стотина метара узводно, на узвисини са које је хоризонт много даље допирао него са локације Фетислама имали утврђење са којег је била успостављена веза са прекодунавском Скелом Кладовеи, али и приступачније шумовито залеђе, код околности да је плавање нижег земљишта из Фетислама значило препреку ефикаснијем измештању војних снага, али и за комуникацији са постајом, чини се врло вероватним да на тлу данашњег утврђења Фетислам нису постојале грађевине из доба Рима, или макар не већих размера. Истраживања спроведена 1973.г. донела су сазнања да изузев једне фрагментоване тегуле античких налаза није било, у југозападном бедуу пронађено је неколико фрагмената средњовековне керамике, период VIII- XI век, а код унутрашње капије откривен је један металодобни гроб са добро очуваном урном и фрагментима неколико мањих судова, на дубини 0,6 м у врло танком и на осталом делу и унутрашњости горњег дела Малог Града готово сасвим уништеном праисторијском културном слоју (19). Колико год фрагментарни, ови налази дају представу о знатно дужем периоду људског бивствовања на тлу данашњег кладовског Старог града. Податак о средњовековној керамици из периода VIII-XI век, битан је и за разматрање могућности да је насеље добило име Кладово по

старој словенској речи. Познато је да је племе Северјани- Северини насељавало подручје око Тамиша и Кладову оближње Черне, а један од миграционих праваца Северјана током VII века управо је водио са подручја данашње Румуније у унутрашњост Балкана. Кладово као и суседна Кладушница за своје име могли би благодарити околности да се ради о идеалним локацијама за истовар терета, његово ускладиштење, сортирање и најзад претовар у велике бродове способне за пловидбу ка Црном мору. У супротним ситуацијама, када би трговачки пут водио узводно, Кладово је одредиште за претовар на мала пловила ради лакшег савладавања ђердапских пловидбених препрека у виду брзака, вирова, теснаца, речних стена и спрудова. У руском језику "кладоваја"- смочница, остава, спремиште, "клад"- пртљаг, терет, као и у српском "склад", "складиште" термини су изведени из заједничког корена, изворне старословенске речи "класти", "кладати"- стављати, полагати, налагати, метати, што нас води и до термина "клас"- израђати. Други сегмент овог израза, у смислу стасавања, важећи за зидање, што чини савремено значење руске речи "кладка", асоцира и на постојање неке старије грађевине на тлу средњовековног Кладова, у чему, како је претходно показано, ово подручје не оскудева. Словенски корени речи Кладово одржали су се и у називима места Кладоруп у Бугарској, Кладње у Хрватској, Кладањ у Босни, Кладурово у ђердапском залеђу, Кладово у Русији, североисточно од Москве, Кладово у Републици Бујратији- Баргузински реон /ово Кладово познато је по пећинским цртежима из IV миленијума п.н.е/, Кладово у предграђу Берлина, некада обитавалиште Лужичких Срба...

Први сачувани писани помен о граду на тлу данашњег Кладова датира из XII века и дело је познатог арапског географа Идриза /Idrisi, Edrisi, Al- Idrisi, Abu Abdallah Mahommed Ibn Mahommed Ibn Abdallah Ibn Idrisi, живео између 1099 и 1154.г. или 1100-1165.г./. Он наводи да се Neocastro- Новиград налази на доњем Дунаву, два и по дана од места Arcadisca, идући низ воду, у богатој околини, пуној винограда и воћњака; од њега до Видина има један и по дан (20). Име Новиград тј. Neograd поменуто је 1396.г, 18. августа у повељама издатим од стране угарског краља Жигмунда приликом његовог крсташког похода на Никопол исте године, као и 1419. године, 26. октобра, у акту Жигмундовом, где Новиград лоцира уз Гвоздена врата у Бугарској (21). Овај термин употребљаван је у историјским документима XIV- XVIII века од стране католичких емисара и хроничара или од угарских и аустријских великаша. И бискуп- царски изасланик у Цариграду Антонио Вранчић 1576. године описујући Ђердап бележи да се налази између Голупца и града "који се негда звао Кладово а тада Нови Град" (22).

На овом подручју крајем XIV века боравио је оснивач манастира Манастирица Преподобни Никодим Тисмански, рођак кнеза Лазара Хребелановића. У "Житијима светих" Јустина Поповића забележено је: "Крајем 1375. године Никодим оде у Крајину, тада под управом видинског цара Срацимира, да тражи мирно место за монашки живот. У околини Кладова на Дунаву нађе себи привремено станиште. За његов примерен монашки живот брзо се прочуло; пристиглоше му неки монаси из Свете Горе и из појединих манастира из Србије. Са новопродошлом братством ту подиже цркву у спомен Светитељу Николају." (23).

Кладовска област постала је делом Османског царства након Никопољске битке 1396. године, у којој је пропаст доживео покушај угарског владара Жигмунда да крсташким походом, уз садејство Француске и Византије, зада одлучни ударац Бајазитовој војсци, потпомогнутој од српског деспота Стефана Лазаревића. Тада је Видин будући османски ратни плен, добио статус санџака, у оквиру којег ће се 1483.г. наћи и војнуци- војници и сељаци "неверници"- хришћански припадници турског војног сталежа насељени у атару данашњег Кладова. Били су то слободни сељаци сврстани у ред "носиоци копаља" са одређеним војним обавезама, подређени десетарима на nižем и лагаторима на вишем организационим нивоу. Те године пописано је њих 1641 (24). Незна се тачно када је област Кладова постала део Видинског санџака, али из садржине пописа из 1455. године, сачињеног у сврхе опорезивања хришћанских поданика, може се закључити да у његовим границама није било ово подручје. То наводи Душанку Бојанић Лукач на претпоставку да је кладовски крај "могао бити слабо насељена тампон- зона у оквиру српске деспотовине- погранични предео без тврђава и тргова, практично ничија земља у којој се због турских, угарских, српских и влашких међусобних односа становништво сасвим проредило и повукло у планине; директних доказа за то нема а индиректни докази су процес колонизације ове области полувојничким влашким становништвом и војницима- граничарима, који можемо пратити тек од друге половине XV века... тај процес почиње након пропасти Деспотовине а завршава се са турским освајањем Северина" (25). У другој варијанти истог рада, публикованог исте, 1969. године када и претходно цитирани, ауторка иде корак даље тврдећи да је Кључ /област Кладова/ у XV веку сачињавао специфично војно крајиште у коме није живела земљорадничка раја (26). "Историја српског народа", заступа тезу да је кладовска област у периоду 1427-1439.г. припадала српској деспотовини и то у форми неке врсте "полуострва" у једној тачки спојене са матицом деспотовине- код Голупца (27). За раздобље 1444-1451.г. изнет је став да је Кладово већ у саставу Османског царства (28). Тиме се на извештан начин актуелизује питање какав је статус регија имала ако границе Видинског санџака нису обухватале Кључ 1455. године, као што закључује Д. Бојанић Лукач из чињенице да он није укључен у попис из те године, али ни у још неколико турских пописа из друге половине XV века. Њена размишљања крећу се у правцу да је то одраз чињеница да Кладово није имало насељену земљорадничку рају- полувојничко влашко становништво и војнике- граничаре (29).

У "Историји Мађара" објављеној 2002.г, написано је да су Турци већ почетком XV века саградили тврђаву Фетислам: "Вративши се кући из Чешке, коју је наследио после смрти свога брата Вацлава и у којој је управо почела борба са хуситима, Жигмунд је у касну јесен 1419. године сам дошао са војском до доњег Дунава, како би спасао бар Турн-Северин, пошто су Турци преко пута саградили тврђаву Фетислам /Нојхаус- Нови Град- Кладово/" (30). Досадашњи резултати археолошких истраживања међутим нису довољни за потврду ове тезе, претежни део пронађених реликата грађевине што би се дали приписати Турцима потиче из XVI века.

Путописац Евлија Челебија- Evlija ibn Derviš Mehmed Zilli, међутим, обишавши ове крајеве 1666. године сачинио је запис о "вароши Куће спасења /Дар-

и-селама/, тј. грађевине града Фетх-и-ислама", који у преводу Глигорија Елезовића гласи:

"Грађевина је из године... једнога од војвода Оца освајања, Мехмеда хана газии Бали бега. Налази се на територији вилајета..., на земљишту видинског санџака, частан је кадилук од 150 акчи, а нахија му обухвата 170 села. У њему имају седиште: ђаја спахија, јаничарски сердар, диздар тврђаве, 300 војника градске посаде, мухтесиб, баждар, емин за риболов и емин за харач. Тврђава му се налази на брду крај Дунава, облика је четвртаста са 12 кула даскама покривених, напред истурених, од камена тврдо саграђених. Град је опасан двоструким зидом, има шанац, једну гвоздену капију која гледа у правцу Кибле /Мека/ и над капијом у тврђави се налази џамија Сулејмана хана са шупљим минаретом. У граду је диздарева кућа. То је један тврд од камена сазидан градић који у обиму има 1800 корака. Куће које се налазе у утврђењу начињеном од набоја, поред Дунава, опустеле су и у њима нико не станује. Са стране реке Дунава градско платно је троструко. Тамо, у њему се налазе невиђени топови. Потпуно је добро опскрбљен исто тако џебаном као и ратном опремом. Испред градске капије налази се један плац за клањање и на њему има камен за опело мртваца. Овај град има варош /подграђе/ на страни према Кибли /југ/. У свему има четири џамије. Укупно има 400 које високих које ниских, пространих и од тврдог материјала саграђених имућних домова са вртovima и воћњацима, шиндром и већим делом покривених као лала црвеним ћерамидама. Но, између свију осталих, куће Чалик Мустафа аге и Чалик Осман паше најкрасније су са... капијама. /Варош/ има свега 50 дућана. У чаршији има један диван светао хамам, са добрим ваздухом. Има у свему један хан. У хану има имућних трговаца. Има и две учевне медресе, две дервишке текије и пет почетних школа за малу децу. Крај обале Дунава има око 50 дућана који тргују са џебаном. Има 50 рибњака /мергалар/, јер су му становници богати рибарски трговци. Међу становницима му се налази велики број љубитеља странаца и пријатеља убогих, дарезљивих божијих људи. Ваздух и вода су му врло пријатни. И зато што му је клима умерена и момци и девојке су им врло одани љубави. Такво дејство има дунавска вода. Све му становништво зна босански, турски и влашки. Сви носе црвене калпаке и облаче се као крајишници. Лица су румена. Све му људство са женама и децом наклоњени су уживању. Према томе излази да нису.../дузукилер/. Међутим будући да је народ наклоњен уживањима, нема учених људи, него му млади људи по чаршији свирају на лаути и разне свирале са језичком и без језичка. Изван вароши броја се не зна колико имају винограда и башта. У овоме шехеру проведох три дана и три ноћи у весељу и уживању, а са Чалик Осман пашом идосмо у разноврсне ловове. Потом се укрцасмо у једну лађу и заједно са нашим коњима превезосмо се преко реке" (31). Глигорије Елезовић сматра да се име "војводе Оца Освајања, Мехмеда хана" односи на племића Мехмеда Освајача /1451-1481/, који је покорио Влашку и припојио је царству 1462. године. Пре тога, 1458.г. његов велики везир Махмуд паша имао је поход на Смедерево, па је и тада могло бити њихових интервенција у кладовском крају обзиром да су те године освојили Голубац, претходно у српским рукама од 1444.г. Историчари попут Олге Зиројевић, која се ослања на истраживања Јована Н.Томића и Душанке Бојанић Лукач, сматрају да је утврђење Фетислам изграђено у првој половини XVI века, и то коришћењем материјала северинске тврђаве са друге дунавске обале. При том она наводи: "турска традиција коју нам је оставио добро

обавештени Евлија казује да је овај град саграђен од материјала северинске тврђаве а тај посао треба да је обавио Бали бег Јахјапашић, видински санџакбег у то време; сав материјал од северинске тврђаве, која је разорена- камен, гвоздене капије и топови- превезен је преко Дунава и искоришћен за градњу и опрему нове тврђаве-Фетхислама" (32). Она у свом раду о општини Кладово у периоду турске владавине користи нешто другачији превод Евлијиног путописа, из пера Хазима Шабановића, но без сегмента који би поткрепио тезу о доношењу тешког грађевинског материјала преко Дунава и то пар километара узводно: "Тврђава се налази на једном узвишењу на обали Дунава, грађена је у облику четвороугаоника и снабдевена са 20 /у Елезовићевом преводу стоји: 12/ јаким високим кула, које су грађене од тврдог материјала, а покривене су даском. Тврђава има двоструке зидове, опкоп и једну демиркапију, која је окренута према југоистоку. У кули, изнад капије, налази се Сулејман ханова џамија са минаретом зиданим од цигле и кућа диздара. Опсег тврђаве износи 1100 корака /Код Елезовића: 1800/. То је малена и јака тврђава тако тврда као да је градио Шедад... Са дунавске стране налази се троструки градски бедем" (33). Олга Зиројевић, мада на истој страни наведеног рада своје тврдње базира на налазима Јована Н.Томића из текста "Новиград- Кладово- Фетислам", без аргументовања супротног изузев паушалног позивања на Евлију посредством Д. Бојанић Лукач, не држи се његове тезе о настанку фетисламске тврђаве пре рушења Северина (34). Додуше и код призивања Томићевог ауторитета Зиројевић меша појмове тврђава и град па након исказа "истакли смо већ да су преко Северина, а ради даљих освајања у Ердељу, Турци изградили утврђење Фетхислам", упућује на забелешку бр. 23 у којој пише "у науци је рашчишћен однос овог града са некадашњом тврђавом Нови Град-Томић, Нови Град- Кладово- Фетислам, 36-7". А исти Томић у истом раду, везано за настанак Фетисламске тврђаве износи: "При походу што су га спремали Турци против Угарске после заузећа Београда 1521. године, главна војска турска имала је продирати ка Будиму право уз Дунав, док су њено кретање имале обезбедити друге две по боковима, од којих би се једна ослањала на Шабац, а друга на Северин и ердељске градове... стога је у првом реду требало заузети Северин... Бали бег, заповедник турске војске на доњем Дунаву, пошто је прво преко пута од Северина, на десној обали Дунава, подигао нарочиту тврђавицу, из које ће преко Дунава тући угарски град, и тим створио ослонац за даље операције, прешао је на другу страну реке, где је помоћу једних одељења затварао пролазе којима би стигла помоћ опседнутом граду, док су друга нападала на Северин" (35). Папски изасланик на угарском двору, Дел Бурђо у писму од 28. новембра 1524. године известио је како, иако је Бали бегу било јављено с Порте да не подиже град преко пута од Северина, јер га неће моћи одржати, овај је своје старешине уверавао "не само да је град подигао, него и да је освојио неке угарске градиће" (36). У случају аутентичности његових навода Бали бег Јахјапашић могао је бити обновитељ раније постојеће или градитељ нове, након разарања Кладова 1501.г, ако се тај војни подухват с почетка XVI века односи и на одбрамбену утврду, не само на град као цивилно насеље, на шта посредно упућује део записа да су Угри из њега однели добар плен и одвезли мноштво робља у Угарску (37). Према томе, турски град подигнут је пре разарање северинске тврђаве, што не значи да после њеног освојења није дозиђиван неким материјалима пореклом са друге обале Дунава.

Тезама О.Зиројевић и Д.Бојанић Лукач о изградњи тврђаве након разарања северинске, и то материјалом са рушевина, супротставила је став и Гордана Симић која у раду о тврђави Фетислам указује да се анализом технике зидања и употребљеног материјала није могло утврдити да он потиче од порушене тврђаве, а да су Турци желели искористити материјал неке од ранијих грађевина било их је на дохват руке на истој обали, што чини излишним тешко довлачење око 4 км узводно од северинске тврђаве. Наша ранија запажања о постојању остатака са других локалитета у склопу источног зида Мале тврђаве у Фетисламу /камени блок са крстом и камени блок са словима VLP/, ипак остављају реалну могућност да је материјал пореклом са суседних грађевина на десној обали. Она не искључује да нека од градских капија или други гвоздени и оловни делови потичу од прекодунавског утврђења, јер су ови материјали били ретки у окружењу. Гордана Симић на крају примећује: "Освајањем северинског града Турска је померила границе своје империје на север, па зато није имала потребе градити тврђаву фортификационог склопа као што је Фетислам на десној обали Дунава, која при томе не би имала већу стратешку важност. За даље освајачке походе у Ердељу вероватно би саградили тврђаву на левој обали, односно освојеној територији." (38).

Употребу материјала са неке друге грађевине приликом формирања Фетислама помиње, без навођења извора, и Петар Милосављевић. Он мисли да су Турци утврђење подигли 1524.г. "од некадашњег Трајановог моста" (39). Но, како за то нема познате фактографске потврде, склони смо закључити да је у питању штампарска грешка, односно да је Милосављевић, руководећи се неким старијим текстом, попут једног Д. Бојанић Лукач, желео рећи "код некадашњег Трајановог моста". Управо тај израз стоји у њеном раду "Турски пописи насеља неготинске крајине у XV и XVI веку" а делује рогобатно да се "од моста начини утврђење" нарочито ако знамо да је од грандиозне античке творевине почетком XVI века остало тек пар обалних стубова са тако повезаним римским циглама да их је веома тешко одвојити. На такав погрешан закључак наводи Милосављевићева тврдња уколико не би у питању била грешка у преписивању. У наведеном свом тексту Д. Бојанић Лукач тврди да је у циљу олакшања војних операција у Ердељу, од стране Турака на десној обали, код некадашњег Трајановог моста, подигнута тврђава Фетислам 1524.г, претпостављајући "турску традицију оскудним западним изворима" јер је "Бали бег Јахјапашаић, видински санџакбег и царски зет, најпре освојио тврђаву Северин разарајући је лагумима, а затим пренео на другу страну Дунава њен камен, гвоздене капије и топове, што је послужило за градњу и опремање Фетислама" (40). "Турску традицију" по овом питању Бојанић Лукач спомиње позивом на Евлију Челебију (41). Уколико се ради о Бали бегу Јахјапашаићу, сину Јахија паше, босанског санџакбега и румелијског беглербега, и султаније Хадице, кћери Бајазита Другог, то је био валонски санџакбег 1506.г, босански санџакбег 1519-1521.г, један од водећих актера освајања Београда 1521.г и после тога санџакбег проширеног санџака са седиштем у Београду, који је у лето 1526. године имао велике заслуге за победу Сулејмана I против Угра на Мохачу. Сахрањен је у Смедереву 1527.г. (42). У случају исправности тезе Г.Елезовића да је градитељ Фетислама војвода Мехмеда Освајача, радило би се о

Бали бегу Малкочевићу, босанском санџакбегу 1475-1477.г. и смедеревском бегу 1474.г, санџакбегу 1479. године.

Како било, други историјски списи недвосмислено указују да је на тлу Кладова постојао турски град знатно пре 1524. године. Наиме 1501. године угарска војска је прешла Дунав код Рама и продирући низ воду допрла до Видина, опсела га и заузела, потом заузела, спалила и порушила град Кладово и још неколико других градова у српском Подунављу. У походу против Турака су учествовали српски великаши Милош Белмужић, Марко и Дмитар Јакшић (43). Синови јагодинског војводе Јакше Брежичића, Стеван и Дмитар Јакшићи, прешли су у Угарску са 1200 ратника и тамо 1464.године од краља Матије добили нађлачко властелинство у Банату. Дмитар је јунак српских народних песама а прославио се у борби код Кошица 1474.г. Одреди Срба предвођени браћом Јакшић и Милошем Белмужевићем истакли су се у борби против пољског краља Алберта 1491.г, код Кошица. Син овог Дмитра, такође Дмитар Јакшић /1484-1509/ и син Стеванов Марко предводили су угарске трупе у освајању града Кладова 1501.г. Иначе његова сестра Ана, била је бака руског владара Ивана Грозног. Са Јакшићима је у походу на Кладово учествовао још један српски великаш Милош Белмужић, чија је кћер Милица удата за Марковог брата Стефана. Милош је имао заслуге за успехе Ђурђа Бранковића у ратовању против Венеције и био је последњи војвода Србије у Зети, до 1457.г, након тога поставши заповедник Јагодине. Од угарског краља Матије добио је град Сасвар у Бачкој. После Матијине смрти војевао је са својом коњицом под заставом Владислава Другог /1490-1526/, освојивши Видин и изгнавши Турке из Кладова. Његов живот престао је 1501. године (44). Примирје Угарске и Турске склопљено је већ 1503.г.

Нажалост ни Олга Зиројевић ни Душанка Бојанић Лукач, из чијег рада је прва преузела део цитата Евлијиног путописа, не осврћу се односно не наводе део присутан код Елезовићевог превода, по којем је град подигао војвода Мехмеда Освајача гази Бали бег. Уколико тим трагом покушамо ставити на проверу тезу о изградњи тврђаве током друге половине XV века, било би потребно сагледати постоје ли војни подухвати из времена Мехмеда Освајача или и ранијег периода турског присуства који су се односили на овај крај. Један од најбољих познавалаца периода Мехмедове владавине, Франц Бабингер указује да је већ 1438. године турска војска у садејству са Деспотом Стефаном Лазаревићем и Владом Дракулом преко Ђердапа упала у Ердељ да би из похода одвела у ропство више од 70.000 људи (45). Можда је тај догађај посредна потпора тези изнетој у "Историји Мађара" да је већ 1429.г. на тлу Кладова постојала турска тврђава, обзиром да је то било скоро неопходно за осигурање неометаног прелаза Дунава у Ђердапу. И за касније подухвате Османлија такво упориште било је неопходно, па Бабингер бележи: "Да би имали чврста упоришта за своје веће и мање испаде на север или северозапад, погранични бегови су 1470/71.г. на Дунаву и Сави подигли нова утврђења" (46). Бали бег Малкоч- оглу, у својству смедеревског бега 1474. године "у свом пљачкашком походу на Угарску опљачкао је све земље горе до Великог Варадина, спалио гроб св. Ладислава, побио становнике, старцима и деци секао главе а девојке и дечаке одводио као робље преко Дунава" (47). Године 1479. он је као смедеревски санџакбег један од дванаесторице предводника војске састављене од 43.000 људи која се из Смедерева упутила на Ђердап, где су код Оршаве кланцем

Гвоздених врата прешли преко Дунава на леву обалу (48). И за овај случај преласка велике реке са огромном војском свега 20 км узводно од Кладова свакако је било целисходно имати обезбеђен продор односно чување залеђа из једне солидне тврђаве. У одсудној битци за част угарске круне и одбрану од Османлија, на Хлебном пољу 13.10.1479.г, посебно се истакао Дмитар Јакшић са 900 српских коњаника, отац Дмитра који ће 1501.г. Турцима преотети Кладово (49). Наведене активности Бали бега Малкочевећа/ Малкоч- оглуа дају за право размишљању како има озбиљних разлога њега сматрати особом чијом заслугом је у време Мехмеда Освајача подигнута турска тврђава код данашњег Кладова, нарочито ако га Евлијин путописни запис не означава грешком као градитеља. По наредби султана Мехмеда сачињен је први познати попис Видинског санцака 1455. године, али тада кладовски крај није обухваћен пописом.

Д. Бојанић Лукач сматра да су, као Фетислам- тврђава и варош на тлу Кладова основани 1524.г. (50). Није се дешавало често да Турци неком свом граду, тврђави надену име које садржи реч ислам. Неки од разлога леже у околности да се тиме желело дати на значају овом стратешки битном граничном пункту. Мирољуб Јевтић у својим запажањима по истом питању иде и корак даље тврдећи да Фетислам- "освајање/ победа ислама" показује вредност исламског права за Османску државу, мада би се пре могло говорити о својеврсном акцентирању верске димензије, односно како то износи бугарска историчарка Цветана Георгијева, исламизације што подразумева два аспекта: чин промене вере и учвршћење исламског модела цивилизације у начину живота и менталитета балканских хришћана (51). То су вероватни потпуни разлози давања једном граничном објекту назива Победа ислама. Утврђење правоугаоног облика 96 x 56 м, подужом осом оријентисано у правцу североисток-југозапад, са североисточним делом који допире до Дунава, изграђено је за борбу ватреним оружјем (52). Горњи део има димензије 24 x 35 м, са кружним кулама на западном и јужном делу. Такве куле постојале су и на северном и источном углу према Дунаву. Повезане су одбрамбеним зидовима просечне ширине 2 метра. У овај део улази се кроз капију на југоисточном зиду, иза којег следе две просторије 5,20 x 13,60 метара- барутни магацини. Други, приобални део димензија је 44 x 32 м. На североисточној страни према Дунаву има две четвороугаоне куле са нишанима за топове. Око два дела тврђаве- тзв. Мала тврђава, начињен је скривени пут, затворен спољним одбрамбеним зидом који на северном и источном углу има кружне куле, и између њих четвороугаону кулу са четири топовска отвора. Спољни зид окружује ров ширине 5 м. Главни улаз био је кроз капију у југоисточном зиду, наспрам капије горњег дела Мале тврђаве. Другом капијом ступало се у простор скривеног пута а трећа је била на дунавској страни.

У периоду 1530- 1535.г нахија Фетислам са центром у истоименом граду и 101 селом имала је близу 9000 становника. Према Д.Бојанић Лукач становништво је било искључиво влашко, лоцирано у 2140 домаћинстава, 9 удовичких домаћинстава и са 209 неожењених лица. Град је имао 97 домаћинстава и 20 неожењених лица још неодељених од родитељских имања међу хришћанским становништвом (53). Тврђаву је одржавала посада од 410 људи: диздар, 106 посадника-мустафхиза, 107 азапа-пешадинаца, 151 мартолоса- шајкаша и 32

фариса- коњаника. Арсенал је чинило 38 зарбезана- одбрамбених топова, 38 прангија- пољских топова, 200 сабаља и 200 пушака; у оквиру ње постојали су Сулејманова џамија, месцид- богомоља, хамам и текија (54). Фетислам је припадао Видинском санџаку и скупа с њим Румелијском ејалету, с тим што је у време након 1552.г, када је основан Темишварски ејалет био у његовом саставу до 1582.г. (55). По питању верских аспеката живота у дунавском бастиону ислама, чини се значајном могућност да су се у фетисламској текији стационирали дервиши-следбеници Фазл Хуруфија, спаљеног 1394.г. у Хорасану који је за себе тврдио да је нови пророк чије је посланство најавио Исус Христ. Хуруфијеви следбеници стекли су привилегован положај код султана Мехмеда II /1443-1445, 1451-1481/, упамћеног на Ђердапском подручју као освајача утврђења Голубац и Вишевац. У XVI веку припадници овог реда били су изложени систематским прогонима, попут оних забележених 1576.г. у околини Пловдива и 1573.г. у Босни. То је био разлог њиховог настањивања у рубним пределима Османског царства, какво је било Кладово. Међутим, овде су могли бити присутни и дервиши- припадници братства Бехаудина Накшибенда /1318- 1389/ које се ширило почев од Бухаре, Средње Азије, Индије, Блиског Истока, до простора данас омеђених граница Србије и Босне, утолико пре што деловање дервиша у склопу војног утврђења Фетислам и у време прогона чланова хуруфијског реда, указује на допуштено претпоставке да се ради о реду као што је накшибендијски, са значењем широко прихваћеног верског, али и политичког покрета. На крају, бежећи из Бухаре, у близини Фетислама на дунавској Ади Кале, уточиште је почетком XIX века нашао надалеко познати племић- мистик Мишкин Баба, који ће средином столећа на острву бити упокојен у месту где се налазе земни остаци и фетисламског имама, његовог блиског сарадника (56).

После стабилизације османске власти у доњем Подунављу, кладовска регија добила је на значају као трговински центар, како због прекограничних послова са Влашком путем саобраћаја на кладовској скели и као место улова најквалитетније икромосне рибе, тако и услед околности да је трговачки пут Дунавом изискивао претоваре робе и ангажовање бродске вуче на Ђердапу. Канунима-уредбама са снагом закона, потврђеним од стране султана, 1586. године регулисани су: 1) баждарина и тржишна такса; 2) пословање скеле фетисламске; 3) такса мађерија на фетисламској скели.

Канун о баждарини и тржишној такси гласи:

"Ако /на трг Фетислам/ дођу кола брашна, на сваку врећу /узима се/ једна аспра.

Од пшенице, јечма, зоби и горског крупника, ако дођу колима са четири точка узимају се две аспре/аспра, акча је мали сребрни новац/.

Ако се продају нова кола, четири аспре баждарине.

Ако се продају кола дасака узимају се две аспре баждарине.

Ако се продају кола судова /од грнчарије/ узимају се две аспре баждарине.

Ако на трг дођу овце и козе и ако се продају, на две се узима по једна аспра баждарине.

Ако се продаје товарни коњ, четири аспре, две од њих узимају од купца а две од продавца.

Ако се продаје во или крава, узимају се четири аспре баждарине, две од купца а две од продавца.

Од четири овце или козе, ако се кољу на кланици, узима се једна аспра баждарине.

Од јагњади се узима исто толико.

Ако извана дође фучија вина, узима се петнаест аспри баждарине.

Ако оде ван /Фетислама/ узима се четири аспре баждарине.

Ако се у вароши отвори фучија вина узима се вредност једне медре вина, онолико колико износи њена тржишна цена.

Ако на трг дођу кола меда, масла, пиринча или грожђа, узима се осам аспри баждарине. Ако су /кола/ са два точка, четири аспре баждарине.

Ако дође купус, црни лук, бели лук или воће /у колима са четири точка/, четири аспре. Ако дођу /у колима/ са два точка, две аспре.

Од кола диња и лубеница две аспре.

Од робе /која се продаје/ у самарском товару четири аспре.

Од самарског товара две аспре.

Од пернате живине која дође на трг пазарним даном за самарски товар /једна/ аспра.

Од целе рибе моруне осам аспри. Ако се у граду раскомада четири аспре.

Од самарског товара усољене рибе моруне осам аспри.

Од самарског товара соли две аспре.

Од стотину комада соли, ако одлази /из Фетислама/ колима пет аспри. А ако одлази бродом, на стотину комада пет аспри.

Од два /комада/ пернате дивљачи која дође на пазар једна аспра.

Ако се продаје кабаница две аспре.

За прекривач једна аспра.

За цело ћебе две аспре, а за половину једна аспра.

Од продавца роба по четири аспре /за једног роба/. Од купца нека се узму /такође/ четири аспре баждарине" (57).

Постојање развијеног фетисламског тржишта представљало је одлучујући разлог да насеобина са зидинама тврђаве поприми карактер града. Како сматра Макс Вебер, егзистенција тржишта врло често се заснива на уступцима и обећању заштите трговаца, занатлија и конзумената њихових услуга, али и на континуираном приливу прихода од царина односно тржишних такси што се заузврат наплаћују (58). На примеру фетисламског тржишта може се говорити и о исламским утицајима на хришћанско становништво, најчешће вршеним управо приликом купопродајних трансакција. У том контексту нарочито је индикативна околност примећена још од Е.Челебије да највећи део османског живља Фетислама говори "бошњачки". Географски положај- гранични пункт и пристаниште на Дунаву умногоме су интензивирали економску функцију овог места, у смислу атрактивности локације за велике спољнотрговиске послове.

Канун о скели Фетислама регулисао је јавне дажбине и возарске надокнаде везано за промет робе преко Дунава:

" 1. Ако са супротне обале пређу на ову обалу коњ или во, од сваког грла стоке узима се пет аспри ресума.

2. Ако пређу овце, на две овце узима се једна аспра ресума.

3. Возари узимају по једну аспру од сваког грла коња и говеда.

4. Од осам грла оваца узима се једна аспра возарине.
5. Од муслимана узимају се три аспре ђумрука на сто /аспри/. Од неверника који прелази из непријатељске земље узима се пет аспри на сто. Од неверника који прелази са ове обале узимају се четири аспре на сто /аспри/.
6. Од ситне рибе узима се четвртина.
7. Од рибе моруне која се улови у Дунаву и гардама узима се четвртина.
8. Од рибе моруне која долази из вирова узимају се прва четвртина и последња четвртина.
9. Од говеђе коже која пређе са супротне обале овамо узима се по једна аспра.
10. Од овчије и козје коже узима се ђумрук.
11. Од масла и меда узима се ђумрук.
12. Ако /скелом/ пређу брашно и пшеница, на једну мерицу узима се једна аспра, а ако пређу јечам и просо, на две мерице узима се једна аспра.
13. Ако пређе једна бачва вина, узима се двадесетпет аспри.
14. Ако /скелом/ пређе нова бачва за вино, узимају се две аспре.
15. Од пешака узима се једна аспра.
16. Од једних кола свежег сена покошеног на Кизилџак ади /острво Дренка/ и на другим адама на Дунаву, изузев Велике аде, узима се једна аспра.
17. Ако на поменуте аде пређу товарни коњи и волови да пасу, од сваког грла стоке узимају се две аспре.
18. Ако пређу овце да пасу, на десет оваца узима се једна аспра.
19. Ако се на поменутим адама посеје усев и бостан, узима се десетина.
20. Од бродова који прелазе натоварени, од брода званог пловна воденица узима се петнаест аспри као ресум за кормило; од малог брода узимају се по четири аспре.
21. Ако буде робова, за сваког роба узима се по двадесетпет аспри.
22. Дажбине за со која прође корз поменуту скелу нека се равнају према дажбинама видинске скеле. А и баждарина је таква.
23. Робове и стоку који се ухвате по адама на Дунаву емини заплењују за државу.
24. Глобе од арамија/разбојника који буду ухваћени на Дунаву када кријумчаре рибу, робове или стоку емини узимају за државу." (59).

Код чињенице да су транспорт и комуникације били изнимно значајан фактор развоја једног града, Фетислам за свој просперитет, изузев скели, дугује дунавској бродској пловидби у којој је био значајан чинилац као лука, место допреме и отпреме робе, важан транзитни пункт и стетиште вештих лађара, регрутни центар за људе уполнене на извлачењу бродова узводно кроз ђердапске брзаке. Развој речног саобраћаја имао је нарочитог основа у Бечком уговору, склопљеном између Турске и Аустрије 1. маја 1616.г. Државе потписнице стекле су слободу пловидбе Дунавом, и у нешто касније, 1664.г. издајствованом ферману о слободном приступу аустријских трговаца турском тржишту. Ти фактори погодовали су експанзији локалног тржишта, што је и довело до потребе издавања општих аката о условима приступа робама стављаним у промет на њему.

Канун о мађерији, дажбини из предтурског периода јер назив потиче од румунске речи *mağerie*, *mağerie*- рибарење, риболов- на фетисламској скели садржао је овлашћења емина за убирање прихода од уловљене дунавске рибе транспортоване реком, затим од оваца, волова, коња:

"1. Од рибе моруне узима се по једна аспра на сваку рибу.

2. Од брода ситне рибе узима се једна добра риба.
3. Од две јесетре узима се једна аспра.
4. Од два сома узима се једна аспра.
5. Од десет оваца узима се једна аспра мађерије.
6. Од вола или коња узимају се аспре" (60).

Посао рибарења, додуше изузетно напоран, био је уносан на Ђердапским риболовним подручјима, нарочито у дунавским вировима које су турске власти издавале у закуп богатим послодавцима. Јесетра тежине 7- 25 кг, моруне између 60 и 200 кг сматране су најдрагоценијим уловом због квалитетног меса али и скупе икре- радо виђаног специјалитета и у удаљеним европским земљама. Било је и примерака тешких 1000 кг, дужине око 5-7 метара. Следе по значају рибље врсте шипар, паструга, кечига, смуђ, сом. Обзиром на сезонски карактер риболова људи су прибегавали конзервирању, углавном сољу. Од 100 кг свеже рибе добијало се 60- 65 кг усолјене. Многе породице подунавских насеља живеле су од рибарског заната.

Како је племенита риба моруна била цењена казује нам околност да је за њу наплаћивана иста новчана свота колико укупно од продавца и купца роба. Усолјене моруне и икра, сува моруна у листовима и "обична" моруна, испоручивани из Кладова вековима су биле важан увозни артикал у западним земљама а овдашњи рибари надалеко су били познати по свом умећу. За своје "водене жетве" користили су више врста мрежа, зависно од годишњег доба и плена. Посебне напарве "сет" монтиране на дереглији имале су механизам затварања мрежа уз помоћ мотке оптерећене каменом- употребљаване су за риболов у великим вировима. До почетка XIX века сви риболовни вирови припадали су Турцима са Аде Кале и из Фетислама. Алови су намењени улову ситније рибе у летњим месецима. То су око 100 м дугачке мреже, постављане на дубини 2- 3 метра, са пловцима од јагњеће коже и оловним куглицама. Лапташи су предвиђени за улов сомова, јесетре, кечиге, симова у зимским месецима, на дубини 6- 8 метара. За лов кечиге, моруне, јесетре, сома на великим дубинама намењена је балачка пређа- четвртаста мрежа дужине око 4 метра. Крсташ- мрежа са крстастом конструкцијом од две мотке је направа што обликом подсећа на велику кашику. За лов у каналима и вировима специјална направа је ђелберија у форми грабуље, са мрежастим завршетком дугим 1 метар. Струкови за хватање моруне- "такуми" имали су дебели канап дужине 200- 400 м и мноштво јаких великих удица. Краљевска риба закачила би се за удицу делом тела- трбухом, репом, боком. Риболовне направе су на површини воде обележаване тиквама. Са овим струковима рибари крај Фетислама имали су богат улов. Најзначајније справе за улов племените рибе у Ђердапу биле су гарде. У Дунав су побадани стубови, колци, плотови и поплети у трасама од око 100 м дужине, са циљем стварања левкасте конструкције ширим делом окренуте узводно, са отвором широким 60- 80 метара. Гарда се завршавала сужењем широким око 4 метра, обложеним кесом од пређе, у којој је крупна риба хватана. Најбољи резултати таквим инсталацијама постизани су у фетисламском Ђердапу, атар села Сип.

Исте године када су обзнањени прописи о таксама, 1586, на тлу фетисламске вароши живело је 167 муслиманских породица: 28 у махали Мехмед б. Мезид,

названој по овдашњем имаму, 36 у махали месцида Балабан Деде, 49 у Хасан агиној махали и 44 у махали Нова џамија. Махале су биле најмање управно-територијалне јединице- варошке четврти. Пописом је посебно евидентирано десет службеника тврђавске џамије, док је за четвртину муслиманског становништва забележено да имају земљишне поседе (61). Хришћанско становништво вароши становало је у четири махале. У махали попа Павела, првог становника највеће јединице, насељено је било 102 породице и 5 удовичких домаћинстава. У махали Поп Михаила било је 42 домаћинства, а у оној Петка, сина Павловог- 49 домаћинстава. Махала Поп Петра сачињена је од 31 домаћинства од којих 4 удовичка. На крају, посебно је нотирано постојање 12 циганских хришћанских породица (62). То је још једна потврда мишљења увреженог међу европским савременицима да "Турци никога нису терали да живи на турски начин, него је свим хришћанима допуштено да се држе хришћанског закона" (63). За разлику од својих западноевропских суседа, они нису инсистирали на асимилацији покорених народа.

У састав посаде тврђаве, крајем XVI века, улазило је 50 мартолосо- војника, од којих су ага и десетар били муслимани, а остали хришћани. Резервни састав чинило је 50 синова наведених мартолоза- хришћана Двадесет и двојица хришћана евидентирани су као клесари а њих 23 као бешлије- коњаници. Преостала лица обухваћена пописом у тврђави су обављала послове: диздар- заповедник, посадник- чувара тврђаве, азапи- припадника пешадије који су служили у флоти, тобџије (64). За 12 месеци 1586. године ушур од житарица износио је 200 мерица /154 кг по јединици мере/ пшенице, 200 мерица јечма, 120 мерица ражи, 100 мерица зоби и грахорице. Хришћански виногради доносили су порезарима 400 медри /15-15,5 литара по јединици/ вина. Муслимани су те године евидентирани као поседници 250 дунума /910 м² по јединици мере/ винограда (65).

1591. године започет је низом пограничних сукоба, петнаестогодишњи рат хришћанске алијансе предвођене немачко- римским царем и мађарским краљем Рудолфом II Хабзбуршким, против Отоманске империје. Већ марта 1594. године српски устаници у Банату и Кришани успели су протерати турске окупаторе, да би као реакцију на тај догађај Синан паша 27. априла спалио мошти Светог Саве на Врачару. За угушење устанка Срба ангажована је војска од 30.000 Османлија под вођством темишварског беглербега Синан паше (66). Антиосманској коалицији прикључили су се Ердељска кнежевина Жигмунда Баторија, Молдавија и Влашка. 1595. године нарочитог успеха имале су уједињене ердељско- влашке трупе Иштвана Бочкаија и влашког војводе Михаила. Конац XVI века, везано за кладовски крај, обележило је војевање Дели Марка, српског ратника са подручја Ердеља. Млетачки посланик на аустријском двору известио је 28. маја 1596. године да су "хајдуци поново прешли Дунав више Никопоља, и да су том приликом напали на Кладово и заузели кладовски град, у коме су оставили нешто својих људи са неколико топова, не би ли тиме охрабрили Бугаре који су се били дигли против Турака и приступили хришћанима" (67). Да се ради о упаду Дели Марка помиње се у депеши млетачког посланика у мисији код цара Рудолфа II, од 21. маја 1596. године (68). О њему је записано и да је извршавао сложене дипломатске задатке на двору Жигмунда Баторија (69). Алекса Ивић у "Историји Срба у

Војводини", на основу румунских извора, казује "једном је Марко међутим љуто страдао, са својом четом потера кладовског бега, пређе Дунав и стаде робити по Бугарској. Кладовски бег прикупи велику војску и дочека Дели Марка на повратку, поубија му скоро све другаре, а Марка рањеног зароби у пошаље у Цариград" (70). Он даље наводи да је, по Августу Нанију, Дели Марка, наводно Дубровчанина, плаћаног од војводе Михаила 300 талира месечно, заробио Махмут паша новембра 1600.г, али исти извор помиње и Дели Марка из Кањиже кога је Мехмед Сатерци "пређашњих година убио" (71). У историјским изворима он се наводи као члан дипломатских мисија ердељског кнеза Габора Бетлена /1580-1629/, последњи пут у Прагу 9.10 1619.г. (72). Још један Дубровчанин био је укључен у настојања да се влашко војевања јужно од Дунава искористи за подизање устанка у Бугарској. То је Павле Ђорђић, који је у те сврхе имао комуникацију са мађарским краљем Рудолфом II и ердељским владаром Жигмундом Баторијем. 6. октобра 1597. године једна српска делегација посетила је влашког војводу Михаила са молбом да пређе Дунав јер "10.000 људи разних народности, који су већ заузели градове Кладово и Вашицу, чекају на њега да их поведе у борбу" (73).

Побуна је отпочела 1598.г. у Трнову после упада војводе Михаила, којом приликом је чак накратко за бугарског владара проглашена особа под именом Шишман III, али је убрзо у крви угушен (74). Ивић налази и да је у походу на Кладово влашки војвода Михаило 1598. године имао за саборца Ђорђа Раца Сланкаменца и његове српске ратнике, када се војска од 60.000 људи "необичном брзином пребаци код Никопоља преко Дунава, нападне и потуче кладовског бега и врати се у Влашку" (75). Исту вест саопштио је Петар Јерменац, послат од влашког војводе, у другој половини септембра 1598.г. царском намеснику у Ердељу, надвојводи Максимилијану. Јерменац каже како је "пред његов полазак стигла вест да се влашком војводи потчинио један град на Дунаву, звани Кладово, који тих дана заузеше Козаци у договору са Србима" (76). Наиме и Козаци, као и Срби борили су се на страни војводе Михаила (77). Ратне операције против Османлија доводиле су становништво честио у незавидан положај јер би репресалије приликом повратка старих властодржаца често бивале стравичне. Зато су становници пограничних вароши били принуђени напуштати своја огњишта не би ли сачували животе. Изасланик влашког војводе реферисао је цару у Прагу 8. октобра 1596.г. како је војвода Михаило, "прешавши Дунав код Никопоља, продро до Балкана, па потом ударио уз Дунав и допро до Кладова, рушећи и палећи села, вароши и градове редом, убијајући Турке и одводећи собом хришћане у Влашку, да их спасе од турског беса" (78). Велико војно ангажовање Дели Марка на овим просторима, као и пре сто година Марка Јакшића, били су плодно тле за ширење легенде о неком Краљевићу Марку као борцу против Османлија.

У Михаиловој војсци, најчешће као претходница борио се још један надалеко познати Србин, рођен 60 км узводно од Кладова, у подунавском Поречу-Старина Новак, од 1595. године као "капетан над хајдуцима" (79). У вези једног препада на другој дунавској обали 1596.г, војвода Михаило забележио је: "...Када сам дознао за то, и знајући којим путем ће прећи и преко којих брда, да би се састао са султаном у Софији, послао сам Баба Новака... И он крене са својим хајдуцима и пређе преко Дунава и оде до брда да сачека Хасан-пашу на месту које сам му одредио. Када је паша хтео да пређе преко ових планина, Баба Новак се устремио

на њега, разбио га и натерао у бекство, посекавши на комаде многе од њих, одузевши им камиле, и коње, и оружје и читаву џебану што су имали. А затим се врати са пленом у Влашку, док је Хасан паша с муком подносио ову срамоту што му је Баба Новак нанео" (80). Почетком XVII столећа Отоманско царство је у Дунаву имало природну северну европску границу, па је ова регија, као и фетисламски град, помињана у разматрањима стања у Румелијском ејалету од стране познатог историчара и географа Катиб Челебије- Katip Celebi Mustafa bin Abdallah /1609.г.-1657.г, Истанбул/ (81). Из тога периода располажемо податком да је 28.октобра 1605.г. влашки војвода Радул "замолио турске власти у Подунављу, од Браиле до Фетислама, да не ометају повратак оних Влаха који желе да се врате на имања својих бољара у Влашкој" а претходно су избегли са њих због велике глади и неподношљивих услова живљења (82).

Средином XVII века Фетислам је имао 300 војника градске посаде. Тврђава четвртастог облика, како је забележио путописац обухватала је 12 кула од камена. Град је опасан двоструким зидом, имао је шанац, једну гвоздену капију на југоистоку. Евлија га дефинише као "један тврд од камена сазиан градић који у обиму има 1800 корака; куће које се налазе у утврђењу начињеном од набоја, поред Дунава, опустеле су и у њима нико не станује... овај град има варош /подграђе/ на југоисточној страни; укупно има 400 које високих које ниских, пространих и од тврдог материјала саграђених имућних домова са вртовима и воћњацима, шиндром и већим делом покривених као лала црвеним ћерамидама" (83). Из констатације Евлијине да све становништво зна босански, турски и влашки, закључује се да је влашки живаљ у знатном броју насељавао ове крајеве. У односу на бројне теорије о њиховом пореклу, имајући у виду веома честе миграције условљене изузетним погодностима за прелазак велике реке током периода залеђености Дунава у регији Гвоздених врата и разнородни састав становништва, чини се једном од прихватљивијих она да су Власи романизовани елемент настали од Дачана, Келта, Илира, тесалијске популације и Трачана. Дуго времена под османском управом стимулисано је њихово укључење у очување границе и вршење послова око дунавског саобраћаја кроз Ћердап, што је значило одређене пореске повластице и већи степен аутономности у односу на поданике Отоманске империје у унутрашњости царства.

Аустријско- турским сукобима из тога доба биле су покренуте и наде Срба у ослобођење Кладова од османске власти, нарочито након пораза Турака под Бечом 1683.г. и освајања Београда од стране аустријске војске 6.9.1688.г. Српски устаници, организовани и помагани од стране Аустријанаца заузели су Оршаву а потом своје активности усмерили на Кладово "у коме су се налазили и многи бегунци из тада опседнутог Београда, јер би се његовим заузећем могао пресећи Турцима саобраћај Дунавом" (84). Покушај спасавања избеглица код Клаодва имао је драматичан расплет, како је познато на основу истраживања Јована Н.Томића: "На Дунаву, недалеко од Кладова, застало је 500 лађа, по другом извору 800, које су долазиле од Београда и возиле београдске турске породице са њиховим драгоценостима. Ови Турци су напустили Београд пред почетак опсаде и кад су допловили до Кладова, дознаше да им је појава војске генерала Ветеранија на Дунаву угрозила пут. Турски заповедник у Чернецу Али паша погоди се са

Ветеранијем да му београдски турски бегунци плате 200.000 талира па да пропусти њихове лађе, да прођу Дунавом за Видин. Београдске избеглице дадоше Ветеранију 12 талаца, на шта Ветерани пошаље неколико људи у Кладово да приме погођену своту новаца од Турака. Док су ови преузимали и пребрајали новац, у сам сутон појави се изненада кнез Текели са једном четом коњаника, поубија аустријске војнике и заплени новац. Београдске лађе сретно умакоше у Видин и Никопол, само њих 42 насукаше се на једну пешчану греду те падоше са људима и стварима у руке Ветеранијевих људи" (85). Према Душану Пантелићу, када су устаници најзад ушли у кладовски град, напао их је изненада "вођа мађарских незадовољника" Имре Текели /1657-1705/, који се био из Мађарске склонио у Видин; он је "запалио кладовску варош, неке Србе поубијао, а друге одвео у ропство" (86). Пантелић даље тврди да је Ветерани, журећи да Ердељ заштити од татарског напада, Оршаву и Кладово оставио да их устаници бране, колико могу, а да би им дао јачи подстицај, међу њих је послао Ђорђа Бранковића /1645-1711/, који је у међувремену изневерио очекивања Аустријанаца настојећи да пронађе савезнике за оснивање Илирске деспотовине, мимо царске воље, након успеха устанка (87).

Један други познати Србин, Стефан Продан Штета са хиљаду својих хајдука, омогућавајући аустријској војсци генерала Фридриха Ветеранија /1650-1697./ дејства на левој Дунавској обали, освојио је Кладово марта 1689. године (88). Хасан паша и јединице одметнутог ердељског кнеза Имре Текелија 26.6.1689. године започеле су опсаду Кладова са укупно 11.000 војника- Османлија, Мађара, Татара, јањичара, користећи и 21 шајку. После 12 дана посада се предала уз обећање да ће Срби бити пуштени да слободно оду. Ипак су допали ропства, а Продан и његови борци успели су ослободити се тек 14.10.1689.г, користећи прилику када су Турци поражени код Видина (89).

За време опсаде Кладова Ђорђе Бранковић налазио се на супротној дунавској обали али није имао снаге да притекне нападнутим сународницима у помоћ. Кладово је поново ослобођено након заузимања Видина од стране маркгрофа Лудвига Баденског /1655-1707./. У то време, октобра 1689.г, њему су у Кладово дошли генерал Хајзлер и Константин Балачан који је желео убедити Баденског да је могуће без већих жртава освојити Влашку (90). За своје завереничке планове Бранковић је сурово кажњен јер је, по речима Баденског у извештају 7. новембра 1689.г. послатом цару Леополду I, "Бранковић не само злоупотребио повељу коју му је његово величанство доделило, него се на основу ње издавао за апсолутног деспота Србије, Илирије, Мезије, Босне, Срема и многих других покрајина и на основу тога претендује на повраћај свих ових земаља, а будући да је признат како од грчког патријарха и целокупног свештенства, који на прост народ имају сувише јак утицај, тако и од неколико хиљада људи, то би, ако се мало боље погледа, могло имати најозбиљније последице" (91). Вук Караџић, уз погрешан навод да се догађај збио 1688.г, уместо 1689. године овако описује Бранковићево хапшење: "...на јесен врати се фелдмаршал Баденски Лудовик Вилхелм с војском од Видина у Ердељ на зимовник, и прешавши Тимок дође ка Кладову, и онде стане с војском док се начини мост преко Дунава /више Кладова на острву/. Тада Бранковић устане из Тисмана с људима својим, које је онамо био ксупио, и дође према табору немачком, да се састане с Баденским; и ту оставивши

своју војску, с неколико своји људи пређе Дунав, и дође у логор немачки. Но Баденски се учини болестан, и не прими га к себи, него се заустави у логору, док се мост начини, а кад се мост сврши, пошаље га под стражом у Оршаву, и оданде у Сибињ" (92). Бранковић је живео у заточеништву све до 1722. године, а период сужањства искористио је да напише "Хронику Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије" (93).

Аустријанци су били принуђени септембра 1690.г. напустити подручје на десној обали Дунава, као и јужну Србију, а да би избегло турску освету, мноштво Срба пребегло је на леву дунавску обалу (94). Карловачким миром од 26.1.1699.г. престали су на 25 година ратни сукоби између Аустрије, Пољске и Русије с једне, и Турске с друге стране. Хабзбурзи су добили територије Мађарске, Хрватске и Славоније, без Баната и мањег дела Срема.

Током аустријско- турског сукоба 1717. године високи царски официр Ладислав Фон Сплени из Оршаве 31. августа обавестио је претпостављене: "Пошто је капитулацијом било утврђено да се турски гарнизон заједно с народом у конвојима има повући из Београда и отићи у Турску, и то у пратњу наше, аустријске војске, за шта је био заинтересован и главнокомандујући генералајтнант принц Еуген, то је мени, Ладиславу Спленију, царском генералвахтмајстеру, било поверено да дунавски конвој, који се састојао од цивила и разоружаних турских војника на челу са Мустафа пашом, спроведем до Кладова и предам тамошњим Турцима. Међутим, кад смо дошли у Кладово, испоставило се да су га Турци у међувремену напустили с обзиром да је у читавом овом крају код непријатеља завладала велика несигурност и страх од наше, аустријске војске" (95).

Следујући Пожаревачки мир, као надоградња стеченог Карловачким, 1718.г. учврстио је Аустријској монархија поред дотадашњих 303.000 км², посед од још 315.000 км² територија. Банат је ослобођен од турске власти а северни делови Србије, укључујући област Кладова, и западни делови Влашке прикључени су хабзбуршкој држави. Из тога доба потиче план Фетислама, чијим упоређењем са Евлијиним записом и стањем на терену 1975.г. Гордана Симић налази како план основе у потпуности одговара очуваним остацима, укључујући распоред и број кула, чак и ојачања бедема; са дунавске стране је на плану представљен простор испод кружних кула, затворен двоструким палисадима, што одговара Евлијином опису о троструким бедемима и топовима; унутар горњег простора Малог утврђења приказане су три грађевине које до данас нису сачуване, док је у приобалном простору означена само једна грађевина, вероватно магацин муниције (96). У новијем коментару периода аустријске управе тврди се да је у раздобљу 1717- 1739.г. Мали град "добрио на стратешком значају те је око њега подигнут Велики град- бастиона траса неправилне полигоналне основе са шест бастиона, повезаних земљаним бедемима који ће тек 1818.г. бити озидани" (97).

Друга од три рукописне књиге о разграничењу између Аустрије и Турске након рата 1716- 1717.г, чувана у Бечком државном архиву даје констатације да је Кладово главно место кључког краја- дистрикта који се састоји од око 14 насеља; опкољено је палисадима тамо чамцима довозеним из Оршаве; Турци се у њега више нису враћали одкад су га напуштали, "наша посада се стално налази у том месту и његовој околини, тако да је стварно читав дистрикт у нашем поседу, не

изузимајући ни Брзу Паланку. Осим тога, тај крај плаћа и контрибуцију која иде у царску благајну". Документ је датиран 23.6.1718.г. (98).

Одмах након ослобођења од османске власти, Кладовљани су 1719. године подигли цркву посвећену светом Ђорђу а освећење је извршио архијереј Стефан Љубибратић. Поред овог податка, "попис цркава у паланачком, хоршавском и крајинском дистрикту" од 5.10.1735.г, садржи низ детаља о овдашњем православном храму:

"Зидови су јој од храстових дасака, а кров од цигле /?/. Свод јој је прост, од дасака, а на колу има пет малих труба. Дуга је 7, широка 2,5 а висока 1,5 хват. Припрата, не до врха, а олтар је до врха преграђен. На храму има троје улазних врата, једна од запада, а двоја са страна. Сва су написана, али потичу са затвора. Које у цркви, које у олтару, има 3 доста велика прозора, платном покривена. У цркви има четири велике иконе, више њих су Христови апостоли и распеће, а испред њих завесе са шпалом позлаћене, онда 4 кандила од кристала, 3 дрвена чирака и мали иконостас од дрвета, покривен црвеним шпалиром са 2 иконе и кандилима. Има још две иконе на сервису и на хартији. Полијелеј је од туча. Крстионице нема, а копље је од железа. У цркви има 2 архијерејска и 14 обичних верничких столова. Умиваоница је од камена. Проскомидија је саграђена од дасака са затвора, а покривена је шареним читом. Сто и трпеза су од камена, а њихов покривач од белог и шареног платна. Антимис није изображен, али је освећен. Путир је од жутог калаја, дискос и звездица од тенђета, а дарци од свиле. Ккадионица је од туча, а нафорица од бакра. Има два свилена фелона, 3 стихара, од којих је један од свиле, затим два пара наруквица од свиле, 2 свилена епитрахилја и 1 појас од чоје. Од црквених књига има: српски литургијар, псалтир и минеј, онда руски /московски/ псалтир, апостослки триод и пентикостар, као и 1 влашки минеј- протокола црквених нема. Изван цркве напољу постоји звонара са 4 стуба, са малим звоном од 40 пуди. Порта је обграђена, па тамо и напољу сахрањују се. На гробовима нема крстова, а ни преслица" (99). Локација храма није позната али би се на основу случајних налаза приликом ископавања темеља за анекс Здравственог центра у Кладову осамдесетих година XX века, на месту удаљеном стотинак метара источно од садашње цркве могло сматрати да је она била на око 500 м. источно од фетисламских зидина (100). Одређенији помен цркве, али уз нејасноћу да ли је у питању ова изграђена 1719.г, или можда нека друга, садржан је у летопису хришћанског храма, писаном двадесетих година XX века. Аутор анале започиње навођењем да "црква кладовска води порекло од пре 300 година, коју су за време обести муслиманске подигли побожни хришћани овог места; о њој никаквих докумената нема, нити је било, а подигнута је у дворишту садашње нове цркве, 10 метара од улаза са западне стране и то с леве стране" (101). Према попису из 1735.г. затворски прозор и даске за проскомидију делови су здања у оквиру фетисламске тврђаве које је дуго времена било симбол Кладова и прва асоцијација на помен овог имена, чак и у неким позоришним комадима с почетка XX столећа. Аутору ових редова те околности биле су потпоре у мишљењу да име "Кладово" може потицати /или макар имати афирмацију, уколико је претходно назив имао корена у терминима "клад"-пртљаг, терет, "кладати", "класти"- старословенско "стављати, полагати"/ од имена справе за утамничење људи "клад". Војислав М. Јовановић Марамбо у једночинци "Наш зет"

написаној маја 1905.г. има овакав дијалог: "Пензионер- А где ваш покојни беше пре него што се преместио овамо?"; Удовица: -У Кладово.-; Пензионер: -Јест, у Кладово. Баш знам добро да га доселише робијаши..." (102).

Чињеница да је у окружењу храма било хришћанско гробље такође је потврђена приликом радова на изградњи кладовске канализационе мреже у истом атару. Свила, позлате, кристал доиста су ретки материјали код црквених инвентара тога доба а руске, српске и влашке црквене књиге сведочанство су о етничком саставу становништва као и о већ исказаној руској заинтересованости за покровитељски однос према српском народу. Један од могућих извора знатних прихода на подручју овог краја било је велико складиште соли у Кладову. Године 1720, дужност шефа солане обављао је Јохан Георг Мерингер, са платом од 300 форинти годишње, као манипулант радио је Бернард Клафтер са платом од 150 форинти за годину, док су два помоћна манипуланта имала примања од по 100 форинти (103). Други значајни приходи потицали су од риболова, у вези с чим је аустријска управа плаћала 1720.г. два риболовна надзорника /у Кладову и Чабар-Корбову/ по 120 форинти (104). У то време дистрикт Кључа са једним трговиштем и 14 села имао је 356 настањених домаћинстава, 14 ожењених "неиздељених" синова и 41 сина старости од 15 година; држано је 115 коња, 289 волова, 296 крава, 31 теле, 874 овце, 1050 коза, 223 свиња, 306 кошница пчела; предмет опорезивања било је и 1005 катастарских јутара или дана винограда, 288,5 кат.јутара ораница под пшеницом, 28,5 кат.јутара ораница под јечмом и овсом и 305,5 кат.јутара ораница под турском пшеницом или кукурузом (105). Полицијску власт вршили су коњичко- пешадијски милиционери- за град Кладово поручник Фон Рор и 6 редова с коњима (106). "Кладовска нурија" са градом као средиштем потпадала је под црквену власт Митрополије Београдске и 1723. године обухватала је 123 "хљебова"- домова (107). Године 1735. свештенички позив при кладовском храму обављао је Петар Димитријевић (108). Међу најстаријим мештанима данашњег Кладова верује се да из тога доба потичу и циглом озидани тунели што су водили од тврђаве ка подручју православне цркве. Трагови тунела нестали су са површинског слоја у потесу "бара" током девете деценије прошлог века када је део њихове трасе затрпан десетак метара дебелим слојем земље, ради заштите од подземних вода, на простору између асфалтног пута што од центра града води ка тврђави и малог вештачког језера (109).

Већ 1736. године уследио је ратни сукоб Аустрије и Турске који ће након три године вратити Кладово под османлијске скуте. Тада је оно скупа са Кастелом преко пута Аде Кале имало 140 кућа (110).

У јесен 1737. године фелдмаршал Лудвиг Андреас Кевенхилер /1683-1744/ имао је штаб у Брзој Паланци. 27. септембра од стране 16000 турских војника Аустријанци су нападнути код ушћа Тимока у Дунав. Било је знатних губитака на обе стране. Извесно је да је Брза Паланка пала у турске руке крајем новембра 1737.г. (111). Подручје источне Србије у потпуности је под турском контролом 14.3.1739.г. Београдским миром закљученим септембра 1739.г, призната је турска управа у Фетисламу. Османлије су се одмах потрудиле да својој "Победи ислама" дају још јачи сјај. Мермерна плоча из тога периода -1739- постављена је на згради хамама: "Пун правде и добродетељи као море воде, Његово Величанство Махмуд Хан, мајдан великодушја и милости, победоносни и добромисаони султан, кога

славно име и победе испунише свих девет сводова небесних; свевишњи је учинио барјак овог султана победоносним, и принудио непријатеље вере /ђауре/ да у њега милости просе; помоћу свевишњег Творца он је победио више градова, а између осталих и овај рају подобан град, који беше руком поганика здраво оштећен, но он и њега украси, и у њему многе красне зграде подиже, а међу њима и овај дивни хамам, који је улгед архитектонских дела испод небеснога свода. И њега направи рука најспособнијег архитекта. Његова је форма тако лепа и одлична да гледаоца доводи у чудо. Нека велики и свемоћни Бог овога цара, који целим светом управља, одржи на царском престолу у срећи и благостању.- Ово састави слабомоћни роб Таксин, у спомен овог новог Махмудовог амама, 1156. Изрезао сиромашни роб, Мехмед Рефија Ћатип- Заде. Нека га Бог удостоји своје милости" (112). Како налази Климент Џамбазовски, основни корак турске власти састојао се у обнови београдске тврђаве и мањих тврђава попут оних у Кладову и Текији /бивши Форт Елизабет, тзв Кастел, као припадак утврђења Аде Кале/ да би Србију претворили у војну крајину, спремну да се у сваком моменту супротстави инвазији из Аустрије или неке друге средњоевропске земље (113).

1741. године као мештани вароши Фетислам евидентирани су и порески обвезници-хришћани: Јован Мајер, Јован Берић, Јон Пасторка, Петре Царан, Курта Давид, Радул Молдован, Стојан Магдић, Џора Паламида, Митре Станић, Станимир Арапчик, Михај Метлић, Спас Стојак, Стојан Радић, Цвета бостанџија, Јанкул Лазић, Трајиле Јована, Антанас Аћим, Сандул Дуги, Михуца баштован, Мика Ода-Јован, Нашо Милутин, Павел Титул, Павел Челик, Петре Челик, Јован Боркич, Џора Костин, Нашо Маломенка, Нашо Вук, Барбул Капацина, Гера дунђер, Никола Перкич, Андреј Дуги, Крста Андреј, Нашо Крнич, Лупул Ракич, Јонашко Михај, Богица Јагогич, Барбул абација, Јон Конакар, Петре Гицул, Тома Милић, Михај Голуб, Јон Ђорђе, Јован касапин, Костадин берберин, Драгич Марга, Лупул Пасуј слеп, Дајо Глогич, Спиридон Славић, Лазар Захарија, Ђорђе Рпан, абација, Никола Милич, Пана дунђер, Станко Крлан, Ђорђе Златко, Димитре Манојле, Лацко Љубиша, Јован Којич, Ђорђе Којич, Јован Ракич, Барбул Стојан, Ергован Илија, Борча Корчар, Милко Гагич, Груја Олар, Стан Крћан, Петре Стан, Никола Џора, Стојка Тунбар, Никола Марија, Ђорђе Михаљаша, Спас Крнич, Гергина Јон, Јон Говедар, Цветко Крнич, Димитре Ката, Петре Папук, Манојли Стојан, Крста Репеда, Јон Корнич, Павел бозација, Јон поп, Јован поп, Симо Петре- Челик, Шербан Говедар, Никола Врбица, Крста слуга- укупно 91 особа. Међу "расутима" вароши фетисламске пописани су хришћански поданици: Јон Милин, Никола Сул, Крста биров, Стојан Павел, Благоје Пасторка, Јон Гаврил, Илија Пристојка-чамџија, Радул Драгомир, Павел абација, Нико Пристојка-чамџија, Шербан Станкул, Ђорђе Селин, Конда Петре, Петре Нестор, Пантај Велић, Спот Милисав, Петре Стан, Андре Јон, Џањево, Богослав слабоуман, Ђорђе Арсеније, Стан Јован, Никола Филимон, Никола слабоуман, Ђорђе Ника, Драгомир Марко, Петре Барбу, Тодор слуга, Павел Дуги, Димитрашко Џорка, Бада Костин, Барбул слуга, Драгул Тодореј, Стојан малоуман, Никола ћурчија, Барбул Влах, Миливој Пожаревац, Јован слабоуман, Герчин Стојан слабоуман, Живан Пристојка-чамџија, Јован Пристојка-чамџија, Стојко Пристојка-чамџија; укупно 41 лице. Статус становника фетисламске вароши имали су и немуслиmani на адама Тмиур Капија /Гвоздена

Врата/, Губавац /Шимијан код Мале Врбице/ и Карадаш/северно од Давидовца, према старом Сипу/. На првој су пописани као думенције: Михуца, Агатон, Флора, Радул, Михај, Јанкул и Драга. На Хаци Угаловој ади/ Губавац били су: Илија Царан, Михуца Шелар, Јован Радул, Јонашко Стрејо, Абрам раду слеп, Јанош Царан, Јанкул Смок, Првул Никул, Јован Џорка, Јон Смок, Димитрашко Бербад /укупно 11/. Ада Карадаш имала је 19 лица: Петре Караџан, Првул Тодосија, Јован Цона, Јон Драгуц, Антон Катун, Радућ Слабоуман, Џорка Трандафил, Митре Петре- веслач, Крачун Калуш, Драгој Милај, Првул Жиу, Јонашко Слабоуман, Димитрашко Јон, Глигорије Вујомир, Ђорђе Слабоуман, Димитре Јон, Ђурица Слабоуман (114). Према томе, 1741. године варош Фетислам имала је 169 немуслиманских пореских глава. Царским указом- хатихумајуном од 24. августа 1741. године Фетислам је прикључен вакуфима- верским задужбинама- библиотеке султана Махмуда I код Велике Аја Софије у Цариграду (115). Имена и надимци набројаних становника указују на њихово српско и влашко порекло, занате којима су се бавили, психичка својства, карактерне или физичке особине, места одакле потичу.

Како бележи "Историја Османског царства", у то доба сваки поданик могао је путовати од Дунава до Индијског океана и од Персије до Магреба, а да у сваком тренутку буде потчињен истим законима, са истом административном организацијом, да говори истим језиком и да користи исту новчану јединицу, те су постојале изузетно повољне претпоставке за велику трговинску размену (116). Те су погодности једним делом биле условљене успешним функционисањем правног поретка на подручју контролисаном из кладовске тврђаве на Дунаву. За разматрање питања статуса Фетислама у склопу турског пореског система значајан је акт Махмуда Првог /1730-1754/:

"У смислу ајета: "А што се тиче благодети твога Господа, преноси их"- ради преношења благодети и због тога што је увећавање добрих дела и умножавање милостиња најпреча дужност и најважнија брига честитих султана- раја самог Фетислама и саме Оршаве и осталих села, острва и земаља у Видинском санџаку, који су раније Његовом вољом- Нека је хваљен и узношен!- поново постали делом моје штићене царевине и који су увакуфљени и назанчени службеницима и за трошкове једне од мојих царских задужбина, вакуфима моје сјајне царске библиотеке и мог узвишеног имарета, које су сада од моје царске личности подигнуте- постала је мој нови царски фетх. А како је она тек нашла спас из руке ђаурске окупације, како је достојна моје високе царске милости и, како су речени Фетхулислам и Оршава и остала места не само часни вакуф, и пролазна места на Дунаву у околини Видина, Ниша, Београда него и јер су фетисламска и оршавска скела по једна скела без премца на обали Дунава- зато се, слично панађуру у Еласонији, који је вакуф покојне Валиде Султаније близу Багче Капије у Царигарду, панађуру у самом Сливену, који је вакуф покојног султана Мурат Хана у Једрену, панађуру у Свиштову, који је вакуф мајке покојног пређашњег султана у Ускудару и слично Дољан панађуру, који је миријска муката, установљује панађурски трг, о Митрову дне у Оршави и о Ђурђевоу дне у Фетисламу. Како је јасно да ће трговци и други из градова и касаба које се налазе посвуда у вилајету Румелији долазити у ова два места са својом робом, стварима и тканинама и трговати и да ће то бити лепа намера, која ће довести до подизања земље, а то је

њен основни циљ, а временом и до благостања народа и земље- ти, који си поменути, донеси дефтер вакуфа и твојим пером упиши у дефтер вакуфа да се у поменутих местима на објашњени начин установљује по један панађурски трг по једанпут у години у одређено време, да дажбине које се узимају на начин који је уобичајен на другим панађурима убире мој царски вакуф и да су оне прикључене мојим царским вакуфима."- У складу с високославним ферманом, који је упућен овом презреном заведено у дефтер. Дана 10. мухарема 1156 /7. март 1734.г/. Презрени Мехмед Саид, теквија." (117).

Јужно од тврђаве, почев од свега 200 метара од главне капије па 400 м даље на југ, а нарочито на подручјима данашњих улица Младости, Милентија Поповића, затим на тзв. Стрелишту, на падини испод кладовске гимназије и крај некадашње штале пољопривредног газдинства "Кључ", лоциран је фетисламски "град мртвих". Мноштво људских скелета откопано је на местима где је почев од 1975.г. допуштена градња стамбених и јавних објеката, насеље "Пемци", уз обиље керамичког материјала похрањиваног у гробовима муслиманских житеља Фетислама. Није научно потврђена теза да велики камени одар, описан од стране Евлије Челебије а намењен обредима сахрањивања, сада лежи дислоциран на стотинак метара источно од локалног резервата дивљачи. Али зато је опште уверење мештана да горостасно и од вишеструких удара громава распукло стабло дуда испод зграде гимназије представља једини преостали белег из турских времена- гранични пункт простирања "вечног почивалишта" муслиманских становника старог кладовског града. О томе нема помена у расположивим писаним историјским изворима.

1743. године стање по питању насељености немуслиманског живља- пореских обвезника у фетисламској вароши било је следеће: Лика Негован, Радул, његов син, Стефан Вуча, Јован Фира, Јон Пасторица, Радул Молдован, Станимир Митар, Стојан Вуча, Илија, његов брат, Јанкул Лазић, Трајило Станан, Спасоје Станан, Цветко бостанџија, Преда Врбица, Драгота Вулпа, Јован Врбица, Никола Врбица, Петар Гаврил, Никола, његов син, Никола Симаја, Јанкул Тодора, Јован Драгомир, Стојан Јован, Митар Олар, Михајло Стоја, Ђора Живко, Ђорђе Дулгер, Ђора Црнић, Недељко, његов син, Сандул Иван, Михуца Првул, Петар Даја, Сима, његов син, Павел, његов брат, Павел Јаблан, Недељко Стојан, Крста Андрија, Лупул Раћит, Павел Кучук, Богица Станоје, Јован Касап, Јон Порсова, Михаил Бобулуј, Јован Кордељ, Петар Пеја, Тонча Милић, Костадин Бербер, Лупул Пасторга, Даја Радул, Јанкул, његов брат, Придон Славић, Лазар Јован, Ђорђе Јован, Никола Крцан, Павел Стабоја, Груја Олар, Јован Раћит, Јања Дулгер, Митар Манојле, Лазко Митар, Оргован Илија, Милко Димитриј, Стан Крцан, Петар, његов син, Ђорђе Михај, Стојко Дамјан, Спасој Крнпић, Гергина Илђеј, Петар папук, Митар Јован, Манојле Стојан, Крста Репећа, Јон Ценуш, Сава Лука, Павел Строја, Светко Крнић, Стојкан Јован, Атрениј Павел, Недељко Гица, Драгич Петар, Јован Никола, Јон Чока, Крста Строја, Крчун Јон, Никола његов брат. Као думенције у Фетисламу наведени су засебно: Никола Петар, Јован, његов брат, Андрија Станимир, Недељко Маламенко, Стојан Магдић, Курта Давић, Барбул капацина, Јон Крцун, Јован Јанкул, Стојан Јанкул, халвација. Приходи су износили: испенца 94 особе- 2350 акчи, пшеница 448 мерица- 3136 акчи, јечам 320 мерица- 2220 акчи,

раж 196 мерица- 1260 акчи, овас 64 мерице- 448 акчи, просо 64 мерице- 448 акчи, ушур од конопље и купуса 2240 акчи, ушур од кошница- 1920 акчи, ушур од кукуруза и пасуља 4500 акчи, шира 2400 ведара- 12000 акчи, данак на свиње и Божић 1940 акчи, пољачина 384 акчи, данак на врт, сено и дрва 1280 акчи, приход од општег бејтулмала, имања одутних и несталих лица, ухваћене марве, одбеглог роба и др. 8000 акчи, ресум на тапије на земљу- 3840 акчи, бадихава, свадбарина, данак на винску бурад, глобе и ресум на хајмане 3250 акчи; свега 49.000 акчи (118).

Споразумом аустријског цара Јосифа II и руске царице Катарине II 1780-1782, о подели Отоманске империје тј. интересних сфера уговорних сила, Србија је требало да потпадне под аустријски утицај, уз резерву да је Русија и даље имала покровитељски положај према свим православним хришћанима, укључујући српски народ. Уследиле су обавештајне мисије са циљем сондирања терена за спровођење уговореног, у којима је гранично подручје са Кладовом било нарочито важно. Један аустријски шпијунски извештај садржи следећи опис из 1784.г: "Варошица Кладово или Фетислам- Ово место лежи на десној обали Дунава, има 140 турских и 50 хришћанских кућа, 6 ханова у чијим шталама се налази 500 коња, затим 5 кафана. Горњи део ове варошице ограђен је потпуно новим кољем високим три стопе. Ово место има 5 улаза или капија, изнад којих је дрвени чардак. Капије су направљене од јаког дрвета, а закуцане гвозденим ексерима; две капије окренуте су према доњој страни паланке, једна према реци, једна према селу Кладушници, а једна према путу за Брзу Паланку. У овом месту се даље налази један торањ са астом и једна зидана џамија, а у близини кладушничке капије налази се стари зидани дворца са 4 округле куле. Посада у паланци је под управом једног паше и два бега: она се састоји од 3000 Турака. Ово место доминира на узвишењу изнад бунара са јужне стране." (119).

По објави рата Турској, аустријска инвазија на овај крај почела је 31.октобра 1789.г. Војском је командовао генерал Михаел де Фабри. Србе у аустријској војсци су предводили мајор Маховац, са две чете, Јован Брановачки, Сава Демелић и обрлајтнант Маријан Јовановић. Пошто је посада кладовске тврђаве одбијала да се преда, Фабри је наредио артиљеријску ватру и Кладово је убрзо пало у руке Аустрије. Посада и део становништва пуштени су да напусте град а хроничар бележи: "...тако је генерал Фабри заузео Кладово- мали град и румунску варош" (120). У тврђави су се налазили беглербег, везир, 342 коњаника и 135 јаничара (121). Покушај Турака појачаних са 5000 војника видинског паше Пазваноглуа Никола Стојка описује: "Обрист Антон Либтај није се уплашио, него поручи у Чернец мајору Максиму Ракитијевићу да му притекне у помоћ са две своје чете. Из града је искочио са својим водом штрајмештер Игњат Јовановић, упао у румунску варош, запалио је и сагорео. За то је Игњат добио колајну" (122). Обзиром да нису успели у намерама, Турци су се 21. децембра 1789.г. по старом календару повукли у Неготин. За одбрану града заслуге су имали и мајор Ракичевић, обрлајтнант Мита Атанасијевић и Данило Алексијевић.

"Санктпетербуршке ведомости" средином 1790. године пренеле су вест да је 24. априла експлодирао барут у кладовској тврђави која је том приликом значајно оштећена, погинуло 28 а рањено 54 војника (123). О томе је запис сачинио и Никола Стојка: "У тврђави у Кладову има један конак, окружен високим

зидинама. У подруму овог конака заостала је турска барутана. Ту се нашло и око 30 затвореника. Непажњом, жаром из луле неког од њих запали се барут. Разлеже се тако страшан тутањ, да са ја, који сам се налазио у селу Дупљани, на две штације одатле, помислио заједно са другима, да је то у Неготину или доле негде на Дунаву. На конаку се порушила кула, па су цигле са ње затрпале не само оне у згради, него су побиле и многе ван ње. Пуковник Немеђ ће на то рећи- Стајао сам под прагом на улазним вратима и спасао сам се-, А Мерзић рече- Баш у тај пар угледао сам два дивља голуба, па зграбих пушчку. Они прхнуше. Ја поново нанишаним. Они одлетеше. И по трећи пут кренем за њима, и то ме је спасло од смрти-. Од тог заглушујућег тутња не само да се затресло и оштетило оних 40 кућа у тврђави, него су се зањихале и дереглије и велики чамци на Дунаву" (124).

Наследник Јосифа II, Леополд II већ се 27. јула 1790.г. обавезао на склапање мира са Турском, што се и десило у Свиштову 4. августа наредне године. Фетислам је враћен Отоманској империји.

У последњој деценији века Кладово је опевано песмом о познатом јунаку Стојану Буљубаши: "...Нема беже шта да ради!/ Већ пође из Цариграда:/ иде друмом за Кладово/...Кад у Видин беже уђе/ Кадине га дочекаше,/ Горко му се пожалише.../ На Стојана Буљубашу,/ Који суди над Крајином,/ Откад је он буљубаша/ Турчин овде није дошо/...А кад беже ово чује,/ Он одатле пође даље,/ Према Неготину иде./ Куд ће сести, одморити?/ У равници неготинској/ Одсео је те одмара;/Са пратњом се договара,/ Код кога ће коначити?/ Кога има пријатеља?/ То је Стојан Карапанца,/ Кум Стојана Буљубаше,/ Господара Крајинскога/...Бег се мисли и домишља,/ Како замку да удеси/ И Стојана да превари./ Сутра, Стојан Карапанца,/ Опет оде своме куму,/ Куму Стојан Буљубаши;/ До капије њега зове:/ - Куме мој куме Стојане!/ Буди добаре, те се спреми/ И да самном одмах пођеш,/ Пођи самном моме дому,/ Јер бег опет тебе зове;/ Жели с тобом да говори./ А знаш куме, која ј жеља?/ Бег је куме дошо мени:/ У њега је та саксана,/ У њој носи цело благо,/ Да га склони у Кладово./ Ал од људи је сазнао-/ И сам види лисну гору-/ Бећара је, вели, пуна./ Бег се боји погинуће./ Но, ако је куме, с тобом,/ Никога се бојат неће./ Тако га је преварио!/ Он, од куће полазећи,/ Добро свога коња спреми;/ Мач за појас опасује,/ Па се бегу упутио./ А кад тамо је дошао,/ Са бегом се поздравио,/ Добро јутро му назвао,/ На турском му говорио:- Саламили јарда-аси,/ Наринари бакали!/ За здравље га упитао/ И кафу је с њим попио./ Кад Неготин оставише/ И из њега изиђоше,/ Ту је с њима и кум био,/ Пошо и он до Кладова./ Управ онда кад пођоше,/ Коњ Стојанов се спотакну,/ На земљу га, доле, баци./ Ал он добар јунак беше:/ Хитро оздол' одскочио,/ Коња опет узјахао;/ Нико није приметио./ Он уназад поглед баца/ И овако проговара-/ Управ' Стојан Буљубаша/ Овако је говорио:/ - Неготине, Неготине!/ Ето, само кроз три дана,/ Пси ће у те завијати,/ Јер Стојана неће бити!...Али негде наред пута,/ Где још није Грабовица,/ А подаље од Паланке,/ Деси му се те сусрете/ Црног, ружног Арапина,/ Овај њега познаваше:/ Искрено му говораше:/ - Стојане, брате Стојане!/ Куда си се упутио?/ Ти се својом главом играш!/ Стојан њему одговара:/ Господине Арапине!/ Кад бих знао да зло иде,/ Кума мога бих заклао,/ Јер он ме је ту деовео./ Арапаин пак њему вели:- Чуј Стојане, господине!/ Не бил' некак' учинио,/ Те се натраг повратио,/ Да не би живот изгубио?/ Јер сам синоћ заноћио/ Тамо у пустом Кладову;/ Па сам Турке прислушкив'о,/ Кад су они говорили,/ Како ће те

преварити./ Како тебе да убију./- Арапине господине!/ Ја ти лепо захваљујем./ Али морам тамо ићи./ Онај ко се смрти боји./ Тај никакав јунак није./ Ово рекав, даље пође./ Напоредо с кумом иде./ Обојица беседили./ Кум му овако говори:/- Чујеш куме мој Стојане!/ Немаш чега се бојати./ Ја сам с бегом говорио./ Голем бакшиш да нам даде./ Ради труда до Кладова./ Са том малом саксаналом./ Кад увече су пристигли/ У то пусто Кладово./ Тамо беже шта уради?/ У кафани их оставља./ Стојана са својим кумом./ А он иде у тврђаву./ У тај кладовачки град/ Што и данас ту постоји./ Да у њему он преноћи./ Они седе у кафани./ Седе, пију да ноћ прође./ Кад је јутро освануло./ Бег Турчина свога шаље./ Да позове он Стојана./ Турчин Стојану казује:/ -Чуј Стојане, господине!/ Бег ти, брате поручио/ Да код њега одмах дођеш./ Треба бакшиш свој да примиш./ Пут до овде што учини./ Да ти није банбадава./ Шта ми Стојан онда ради?/ Сабљу своју припасује./ Приправан је за полазак./ Али кум му проговара:/ -Куме мој, куме Стојане!/ Остав' куме своју сабљу./ Немаш чега се бојати!/ Јер бег, ако те угледа./ Да си сабљу припасао./ Можда ће се наљутити/ И ништа нам неће дати./ Бакшиша нам неће бити./ Стојан њега послушао/ И са себе сабљу скида./ Оставља је у кафани./ потом бегу он одлази./ Кад пред лицем бега стаде./ Назива му добро јутро/ И за здравље га упита./ А бег онда, шта уради?/ Знак Турцима својим даје./ Те на њега руке ставе./ Тада Стојан шта ми ради?/ Како добар јунак беше./ Он се једном само стресе/ И сви Турци попадале/ Као крушке са дрвета./ За појас он руком маше./ Али сабље тамо нема./ Онда чизму своју скида/ И са њоме чврсто бије./ Ког Турчина њом удара./ Као треска на тло пада./ Све гомиле од њих ствара./ Али, ето буљук иде./ Други буљук са чергама./ Баца черге са свих страна/ И Стојана тако хвата./ Страга руке њему вежу./ Таквог га пред бега воде/ Кад пред бега тако стао./ Пресуду му прочиташе./ Да му сада смрт следује./ Онда Стојан проговара:/ -Господине бег-ефенди!/ Ја сам добро разумео./ Да висићу на вешалима./ Али бих те замолио./ Ноћу да ме не обесиш./ Јер ме не би вид'о нико./ Већ ме дању ти обеси./ Да ме види цела раја./ Коју сам ја помагао./ Онда бег му одговара:/ -Бре Стојане, господине!/ Јеси л' дању хајдук био? / Дању ћу те обесити!/ Јеси л' хајдук ноћу био?/ Ноћу ћу те обесити!/ А Стојан му тада вели:/ Господине, бег- ефенди!/ Ти учини како хоћеш./ Кадиницу ја ти твоју./ Кћер ти твоју, ако имаш/ Сакривену под ферецом./ Тада њега дохватише./ Под Кладово одведоше./ На оно лепо прундиште./ Господ, Боже не бију га./ Нит' сабљама њега секу./ Смрт му јесте још грознија./ Кочевима ударају./ Као пса га пребијају/ И у чамац га бацају./ Где је Дунав понајдубљи/ Из чамца га избацише./ На планини кише пале./ Воде су се разливале./ Па Стојана избациле./ Где су њега избациле?/ Тамо ниже од Прахова./ Стоји једна крушка- дрво./ Голема је и округла./ Ту је једна пукотина./ У њој Стојан сам почива./ (125).

Милан Ђ. Милићевић је 1876.г. објавио делимично измењену верзију, такође певану од овдашњих Влаха у којој се казује да је Стојан Буљубаша од Крајине, син Србина из Неготина. Место у коме је поворка сустигла Арапина опредељено је као "Костина крушка"- брег изнад Кладова. Стојана у овој верзији коцем по глави удари "те он посрну на колена" један потурчени Влах из села Рткова, "убила га мајка Богова!". Српски јунак се пред смрт обраћа бегу: "Ноћу ме, курво, не вешај, него сунце кад изиде, браћа Срби да ме виде!... Тада сунце ограну, и Турци Стојана обесише. Стојана ће народ помињати док је сунца и света, а Карапанцу проклињати" (126).

Од историјских личности у песми су заступљени Пазванџија/ Осман Пазваноглу- јаничар пореклом из Босне/ и Карапанџа из Неготина. Пазваноглу је био одметнути турски великаш из северозападне Бугарске. Он је 1794. године са 80.000 људи у Видину, како пише Милорад Екмечић, створио своју аутономну државу, са амбицијом да створи исламско бугарско царство (127). Никола Казимировић налази да у Крајину није смео наступати Турчин са поткованим коњем- значи, поштеђена је била разних кулука, зулума, "али је Пазван Оглу све те правиче и привилегије погазио и његови људи отпочну Крајину пљачкати" (128). Ето можда повода за настанак песме о Стојану Буљубаши- узурпација аутономних права становника Кључа и Крајине. Друга позната личност Карапанџа, за кога народни певач одређује да се зове Стојан како би нагласио његово кумство према Стојану Буљубаши, могао је бити Илија Карапанџа, вероватно крајински обор- кнез у времену 1752- 1785.г, или Станко Јовановић Карапанџа, обор кнез у време рата 1788- 1791.г, али могуће је да се ради о употреби кнежевског имена без чињеничне подлоге, релевантне управо за случај описан у песми. Таквог старешину имало је и Кладово и посредством њих двојице кладовски бег је вршио управу над овим граничним областима. Вук Караџић у "Српском рјечнику" пише: "Обадвије су ове кнежине биле султанијине, и зато су некако од старине остале те у њима нису судили Турци, него српски кнезови.../ приповједа се да су такои ферман од цара имали да несмије Турчин с поткованим коњем наступити на ту земљу/. Крајински је сједио у Неготину, а од Кључа у Кладову /Нигдје ни у Србији, ни у Босни, ни у Херцеговини под владом Турском нијесу кнезовали варошани сељацима до ту/ Крајински је кнез бивши од кољена Карапанџића, а од Кључа се мијењао често. Ти су кнезови купили порезе и остале данке, па су новце /колико је било одређено да се даје султанији/ давали бегу, који је долазио из Цариграда и сједио у Кладову, а бег је слао у Цариград" (129). Караџићево излагање има основа у султановом хатихумајуну од 21. августа 1741. године којим се приходи са овог подручја намењују, као вакуфско добро, финансирању библиотеке Аја Софије у Цариграду. Вуково запажање да је аутономија подразумевала како "Турчин не сме с поткованим коњем наступити на ту земљу" има потпоре и у једној верзији песме о Стојану Буљубаши, пронађеној од стране С.Јанковића. У њој се каже: "Идући од Ниша овамо/ Турци коњма поткове скидају/ И за проју их продају/" (130). И за песника је неоспорно Карапанџа крајински кнез и оличење аутономије, а бег је царски изасланик који долази у Кладово и прикупља дажбине за царски вакуф, како описује и В.Караџић. Звање буљубаше- војводе, описано у песми, било је у то време постојеће- радило се, по Владимиру Стојанчевићу уз позив на истраживања А.Николића, о једном од двојице старешина подређених кнезу, као помоћним органима у прикупљању дажбина и одржавању поретка. Феликс Каниц износи прецизније тврдње да је башкнез "за обезбеђење свог ауторитета држао у свом конаку једног буљубашу, а овај је имао 30- 40 пандура који су заповести преносили у села; друге две буљубаше са по 15 пандура штитили су границе кнежине од наислних упада Турака и хајдука" (131). Још детаљнији приказ дао је Вук Караџић: "Башкнез је имао три буљубаше с пандурима; двојица су од овијех имали по 15 пандура, и један се од њих налазио поред Тимока, а други од Кључке стране, те су чували да не би какви рђави људи /Турци или хајдуци или лопови/ откуда дошли и народ узнемиравали; а трећи је са 30- 40 пандура био код њега те га је чувао и

слушао /тј. заповијест му по селима разносио/. Све три ове буљубаше са својим пандурима били су хришћани" (132). Каниц закључује да овим подношљивим односима по основу кнежинске аутономије дошао крај када су Пазваноглуове јединице прешле Тимок, раји наметнувши 3 пјастера по глави нових дажбина а башкнезови "који нису приклонили главу" уклоњени су или побијени 1798.г. (133). Главно седиште било им је у Неготину, а за то време "баш кнез је био као турски слуга" (134). На крају, догађај из песме о Стојану буљубаши могао би имати паралеле у околностима што су предмет опсервација Николе Стојке из Хацега: "Приликом боравка београдског везира у Неготину /1802.г./, стари оборкнез Станко оптужи код овог свога зета Данила /Алексијевића/ који беше оборкнез, да је из Славоније, немачки немеш придошлица ту и са Пазваноглуом сарађивао, збацио је њега /Станка Карапанцу/ и себе самог узвисио, експлоатишући сиротињу благо нагомилао и потом опет Немцима пребегао. Паша онда удеси ствари тако да га са својим Турцима једног дана позове себи и пребаци му као наводно, да није послао довољан број људи на радове код Видина; на рачун тога затражи му 30 кеса леја. Овај му даде. А кад му паша затражи још 15 кеса леја, он одговори да нема. Турчин посла своје људе у његов стан, где је живео код супруге; било их је свакако више, јер кад одоше код њега и рекоше му да пође с њима, а он изиђе на капију, пред њим се испречише три Турчина за то нарочито постављена и убише га из пиштоља" (135). Очигледно да злоупотребе од стране хришћанских кнезова као репрезентата аутономних права и статуса Кладова као султанијиног поседа, нису биле ретке појаве.

Да је Пазваноглуово одметништво озбиљно схваћено од стране османлијске управе, сведочи, на њихово тражње, позив упућен од цариградског патријарха митрополиту Методију да као егзарх видинске епархије, посети православне хришћане у Фетисламској нахији саветујући становништво да буде покорно султановој власти. Патријарх указује тим поводом Србима да је Фетислам са околним местима султановим актом поверен управи високог мухафиза београдског- Мустафа паши, те је црква одредила митрополита београдског "да им за неко време буде духовни вођа у сваком добром делу" (136). По Маринку Пауновићу, Кладово је током борби између Османа Пазваноглуа и султанови регуларних трупа у два маха спаљено- септембра 1800.г. и почетком марта 1801. године, "када је пало у руке султанових трупа потпомогнутих војском влашког кнеза; том приликом извршен је покољ над турским и српским становништвом, које је било верно Пазваноглуу (137). Везано за борбе из септембра 1800.г, он износи податке да је Хаци Мустафа напао Пазваноглуа стационираног у Кладову 18. септембра. У нападу су учествовале трупе које су претходно освојиле Пореч, још 400 коњаника из Београда и око 200 људи са Аде Кале. 20- 21. септембра "од обострано јаке топовске паљбе запаљена је варош и може се рећи да је била потпуно разорена" (138). Одатле се Пазваноглу повукао у Пореч који ће српски устаници од њега отети тек 1806.г. (139).

Успех Миленка Стојковића, заповедника источног крила устаничке војске, у борби против Пазваноглуовог великаша Кара Мустафе код Неготина, подизање на устанак становника околних села, определили су га да 1806.г. започне освајање кладовске тврђаве. Испоставило се да је то био исхитрен покушај (140).

Отоманска империја објавила је, уз подршку Француске, рат Русији 28.12.1806.г, што је одлучујуће допринело сарадњи руске Молдавске армије са српским устаницима. За најпогоднију форму руског уплива у српску политику ослобађања од османске доминације одабрано је стварање "Књажевско- влашког корпуса", односно "Греческо- елинског корпуса", са задацима спровођења ратних операција у Малој Влашкој, околини Оршаве, Крајини и Кључу /Кладово/ и контроле пловног пута (141). Неуспеси Грка у конституисању војних формација надомештени су активностима официра српског порекла Петра Никића у оснивању "Влашког козачког пука" са 750 људи, затим Милорадовича са "Црно- српским хусарским пуком" од 300 људи и "Српске пандурске команде" са 458 војника, као руских помоћних трупа (142). Мањи део тих формација у саставу кора генерал-мајора Донске војске Исајева је ноћу, између 17. и 18. и 29. и 30. јуна 1807.г. прешао Дунав код Брзе Паланке, но убрзо, 24. августа 1807.г, у Слобозији је склопљено руско- турско примирје, па су руске трупе напустиле српско тло. У то време Отоманско царство било је раздирано унутрашњим несугласицама, кулминиралим абдикацијом Селима III у корист Мустафе IV, што ће у крајњој консеквенци довести до устоличења султана Махмуда II 28. јула 1808.г.

Успешна прва фаза српског устанка допринела је да Турци настоје мировним преговорима са српском страном стабилизovati сопствене позиције, уз одређене уступке устаницима. Један од најзаслужнији за промену турског става према Србима био је Барјактар Мустафа паша, бивши предводник османлијске војске у источној Бугарској. Контакт је успостављен посредством црквених великодостојника, писмом које је из Кладова 17. септембра 1808.г. по старом календару архијереј видински Дионисије упутио митрополиту београдском Леонтију: "Закон вере и дуг природе побуђују ме да пишем Вашој преосвећености да би за општу корист и мир врло добро било кад би се нас двојица гдегод састали. Одредите дан и место у вашем братском одговору који ћете ви послати у Фетислам где се сада налазим. Известите кога треба о овом нашем састанку, а како је његов циљ општа корист, поведите собом два три човека од најодличнијих у политичким пословима највештијих, и ја сам уверен да ће Божији промисао учинити да ваше предузеће и труд буде користан. За тим уверевам Вас братски да не презрете овај мој предлог и преклињем Вас самим Богом да ми по овоме моме човеку пошаљете одговор који у Фетисламу чекам." (143). Интереси великих европских сила, изнад свега Русије, Француске, Аустрије нису ишли на руку реализацији идеје о окончању српског устанка 1808.г. мировним споразумом којој се Србима признају одређена аутономна права без да за то гарантују друге државе (144). Обзиром да су нека кладовска села била ослобођена турске власти, Карађорђе је децембра 1808.г. Михаила Карапанцу именовао за "војводу на Перчину кнежевину на Фетислам", стварајући један војно-управни округ од Крајине и Кључа (145).

Одмах по истеку примирја, у пролеће 1809. године српска војска је интензивирала активности у правцу Босне, Црне Горе, Ниша и на Дунаву. Руске трупе генерала Исајева прешле су из Влашке на српску обалу и усмериле своје делање на заузеће Фетислама, скупа са српским устаницима. При преласку Дунава 2.7.1809.г, по старом календару, генерал Исајев предводио је шест пешадијских батаљона, два коњичка/козачка пука и 500 пандура. Борба за Кладово започета 9. јула 1809.г. завршила је катастрофалним поразом српско- руских снага, а већи

руски него српски губици- 356 погинулих и 620 рањених, дали су повода причама о издајству. Подухват није успео јер је 3000 руских војника и 1000 Срба било недовољно за брзо освојење тврђаве. Руси су морали своја дејства преусмерити услед опасности да им буде пресечан пут за повратак на влашку обалу, у склопу околности да је српска војска претходно имала велике губитке код Ниша (146). Вук Караџић о овим дешавањима пише: "У пролеће 1809. године Миленко опет пређе преко Мироча, и завладавши Брзом Паланком, опколи Кладово. Но како му Руси одмах не могну прећи у помоћ, а њему дође заповијест да иде к Делиграду, тако се он с војском измакне од Кладова у Брзу Паланку, и ондје место себе остави Михаила Карапанцу. По одласку Миленковом из овог краја Исајев с нешто руске војске пређе опет на десну страну Дунава, и саставши се с Михаилом Карапанцом, наново опколе Кладово и учине јуриш на њ, но не могну ништа учинити, него узалуд изгубе неколико стотина људи. Како по том падне Делиград и војска турска дође у нахију Пожаревачку на Дунаву и на Мирочу, тако и српска војска на овоме крају врати се к Поречу, а руска на леву страну Дунава" (147). Детаљнији приказ збивања дао је Феликс Каниц, позивом на историјске изворе са румунске стране: "2. јула Исајев је прешао Дунав да би заузео Кладово, из кога су Турци стално угрожавали леву обалу Дунава и чијим би заузећем било омогућено повезивање Руса са Србима. За ту сврху Исајев је одвојио оне делове трупа којих се могао лишити у Малој Влашкој: 6 слабих батаљона пешадије, 300 припадника нерегуларних трупа и нешто козака. Уз то је дошло око 1000 Срба који су мотрили на Кладово из утврђеног логора на оближњој узвишици. Опкољавање је извршено 5. јула/ по старом календару/, а после два дана ватру су с леве обале реке отвориле три батерије, међу њима једна са четири топа. Изгледа да је главни ађутант Василиј Трубецки, који је тамо стигао, издао Исајеву наређење да тврђаву узме на јуриш. Овај је то 10. јула покушао са пет колона, али без успеха; од ових колона само се пета, која се преко Дунава пребацила изнад Кладова, пробила до тврђаве. Малоруски гренадири су се успузали на бедеме, али су морали одустати пошто је један одред који им је био послат из резерве отишао погрешним правцем, а остале колоне нису могле да издрже турску топовску ватру. Трећа, пандурска колона, којом је командовао пуковник Курт, по рођењу Молдавац, понела се најслабије; претрпела је тешке губитке: мртвих 350 војника и 6 официра, рањених 600 војника и 20 официра. Срби, који су стајали крај батерија, нису учествовали у јуришу и вратили су се на свој ранији положај кад се Исајев поново пребацио на леву обалу. У народу је проширено веровање да су Исајева подмитили Турци једном лубеницом испуњеном дукатима- мишљење коме се у овим крајевима свемогућег бакшиша не треба много чудити" (148). И Милан Ћ. Милићевић забележио је како се у Кључу и Крајини прича да је генерал Иван Иванович Исајев примио од Турака лубеницу дуката "па је за то у нападу на Кладово оставио јуриш у пола посла, повукао се на леву страну Дунава, оставивши много српских и руских глава узалуд под Кладовом" (149). У делу Михајловског-Данилевског "Описаније Турске војне 1806- 1812" презентирани су подаци другачије садржине. Помиње се да је Исајев дошавши из Крајове 2. јула по старом календару прешао Дунав са шест батаљона, два пука козака и 500 пандура и под зидинама Кладова сјединио своју војску са 1000 српских устаника који су били утврђени на оближњем узвишењу. Из контакта Исајева и команданта турског гарнизона произишао је турски став да неће предати

тврђаву. Уследила је команда Руса да се тврђава заузме на јуриш. Разделио је војску у шест одреда: 1- батаљон староосколски, пуковника Турчанинова, 2- батаљон из Пензе пуковника Желтухина, 3- пандури пуковника Курта, 4- батаљон малоруских гренадира пуковника Венса, 5- јегарски батаљон пуковника Глебова, 6- батаљон сибирских гренадира пуковника Ахте. Прва четири батаљона напали су тврђаву са сувоземне територије, пети је укрцан на чамце са наређењем да тврђаву нападне са Дунава док је шести остао у резерви. Напади су вршени у колонама од по тридесет стрелаца са официром иза којих су били распоређени српски војници са мердевинама и фашинами /снопови пружа иначе намењени заштити бедема/, а за њима су ишли козаци. "Пред свитање 9. јула војска је кренула на јуриш. Батаљон староосколског пука први се успео на бедем, али је био одбијен у шанац, при чему је командант одреда Турчанинов рањен, а пуковник Афанасјев који је заузео његово место је убијен. Када се други одред приближио месту које му је било одређено, Срби који су пред њим носили мердевине и фасине су се разбежали; одред је залегао у шанац и ту остао. За то време раштркали су се и пандури из трећег одреда; четврти, малоруски гренадири, успео се на бедем и одржао се на њему четврт часа. Њима је у помоћ послат резервни одред али је он кренуо погрешним правцем и није стигао до малоруских гренадира, те ови нису могли одолети Турцима, који су се на њих обрушили са свих страна, па су одступили. Пети одред, на чамцима, био је спречен непријатељским пуцњима да се искрца. 'Видећи свуда неуспех', реферише Исајев, 'и немајући никакве могућности да ствар исправим, тим пре што се војска ушавши у ров, раштркала по њему, био сам принуђен да командујем повлачење, штитећи излазак из шанца атриљеријом. За време јуриша на нашој страни је настрадало 335 а рањено 603 човека.' Следећег дана Исајев је прешао на другу страну Дунава" (150). Из овог руског списка, таквог какав је, може се закључити да је само 2 од 6 батаљона успело домоћи се бедема, да акција напада није била синхронизована; колоне од 30 стрелаца пратили су Срби са мердевинама а иза њих је ишло још руских пандура, ако су се сви Срби у пратњи једног одреда разбежали са мердевинама онемогућујући успон на бедем, поставља се питање како им је то успело код околности да су иза њих у свакој колони наступали руски војници. Исказ о томе да је један руски одред залутао у одсудним тренуцима скреће фокус питања одговорности за неуспех са малобројних Срба у свега једном одреду, прозваних за издајство, што би значило између 100 и 200 људи максимално, на грешке у командовању односно организовању напада. Томе следи као проблематичан разлог и немогућност одреда који је напао са Дунава да се искрца због јаке непријатељске пуцњаве, али под окриљем мрака. Како било, Кладово је остало у турским рукама.

У ноћи између 16. и 17. јуна 1810.г, када су руске потребе и српске наде најзад стајале у истој равни, код ушћа Замне у Дунав, пар километара низводно од Брзе Паланке, на десну обалу прешло је 3556 војника, септембра месеца појачаних са још 3000 Руса- 16. Ладшки мушкетирски пук, 6. Волински улански пук, Донски козачки пук Исајева 4-ог Молдавске армије и око 300 пандура. У међувремену у Србију је приспела и лака коњица: 4. јула 25 козака предвођених заставником Савичем дошли су у Србију да би постали Карађорђева специјална оружана пратња, чему следи приспеће "Српског козачког пука" снаге 1270 људи, на челу са капетаном Петром Никићем (151). Заједничка дејства у Србији довела су, између

осталог, и до освојења Кладова. Током руско- српске опсаде Фетислама Турци су изгубили 100 људи у покушају да се пробију из обруча 1. августа 1810.г. Користећи временске непогоде, Османлије са Аде Кале три дана касније кренуле су у помоћ браниоцима Фетислама са товарима муниције, али су Србима пали у руке и лађа и драгоцени товар муниције. Турска војска предала се концем лета 1810.г, којом приликом су заплењене знатне количине наоружања и војне опреме. Предају града снабдеведеног са 21 топом извршио је Ибрахим бег са посадом од 500 Османлија. О тачном датуму предаје постоје противуречни подаци. Владимир Стојанчевић тврди да се то десило 2. августа по старом календару, Вук Караџић, који је приспео на ово подручје свега пар месеци након ослобођења, у делу "Правитељствујушчи совјет српски" пише да "на свршетку мјесеца септемврија преда се и Кладово: Турцима који су у њему били/око 500 душа/, допусти се да иду у Турску с обећањем да за годину дана неће војевати против Руса, а град, или управо рећи шанац око велике куле или малог градића /кладовска тврђава/, са 21 топ преда се Србима" (152). По налогу команданта руске армије Каменског, у Кладову је стациониран руски гарнизон снаге једног батаљона, све до пролећа наредне године. Сима Милутиновић Сарајлија опевао је збивања око освајања кладовског града у песми "Узеће Кладова": "Свагда славни, свуд побједоносни/ Удре Руси са Миленком Сербом/ На Кладово, јуришом га узет',/ Ал' не могав' узмакнуше ташти;/ Оставе га Србам обједнута,/ Зар да и ти лаворике беру,/ И вјенчиће саплетају себи,/ Кад њи' тамо већа очекују,/ И тријумфи и трофеје вјелне;/ С' влашке стране батерију дигну/ Колико год граду досађати,/ И Србима тим' помагат' ишто./ Те напреге удешења својска/ Неколико, ал' не посве могну/ Оба хода пречуват' Дунава;/ Права ј' оздо ништа непушћаху,/ Ал' одозго из Адакалета/ Спуштаху се са захиром лађе,/ Подкрепљаху обједнуте своје./ То је тако, док догрди, траја,/ Пак мозгати, и довијати се/ Начну Срби, и удачност нађу,/ Сав гардама допреградит' Дунај.../ Како исто свијећано било,/ Ончас Петре ту Миленком ставјен/ Град чувати, док предаду с' Турци.../ Млоговажним јављавши се свуда,/ И евовде употреби сродно/ Хитроумност и усердје к' дјелу/ Наш'о људе и брж' погодио/ За четири хиљаде грошака/ Ток ријеци највећој Европе/ Заприечит' , враге раздвоити,/ Нек' се снужде и покоре прије;/ Све растиће и жилаве бресте/ Народ брзо усјекавши свуче,/ А мајстори дјело произведу/ Сходно жељи, и напредку братства,/ Ораница да немогне проћи,/ Камо л' кораб са товаром знатним,/ К' томе исти и лађица свои/ Напуњених оружаним људ'ма,/ Пак преграду тјема раздјелио,/ Дан и ноћу да чувају исту,/ Ако б' низвод' уканили с' Турци./ То наскоро све готово бивши/ Адакалци да незнали ништа,/ Спреме лађе напуњене муке (брашна)/ И осталог, штошта за живљење/ Све купљена из Њемачка краја,/ "Пак?" У руке! И у нокте љуте/ Србадије, својие душмана!/ Та нечули за њи Адакалци/ Никад' ништа к'о ни у Кладову,/ Куд' су, што су, једали су игде./ Кад' и тако догрди се брже,/ И дотрају худим облећенци/ Свим' потребам', пак и духа силам',/ Предаду се да тај сефер (рат) конче/ Ал' Русима, презиравшe Србе,/ Ил' се бојав за худе узајме./ По услови с' оружијем се пусте/ Те у Видин Убјежиште боље;/ Ево дике, ево и ђићера/ Обсједавцам трудољубним' Србам"!/ Град добију, ал' и скелу к' Влашкој./" (153). Командант града постао је војвода Петар Теодоровић Добрњац, кога ће већ фебруара 1811.г. Карађорђе оптужити за нелојалност и протерати га из Србије. У међувремену Добрњац је успео да стекне значајне пословне везе и укључи се у "поделу плена" око

спољнотрговинског промета сољу и рибом. У једном писму послатом из Кладова 21. октобра 1810.г. Хаџи Јанушу у Крајову, Теодоровић извештава свог трговачког партнера да му је послао кацу рибљег ајвара од 30 ока и тражи да му овај посредује у продаји 12.000 ока слане моруне- рибе, по цени од једног гроша за оку- "ако какав муштерија има, обзнаните ми" (154). Посебна врста сувог рибљег ајвара из Кладова- авгутар- често је послуживана на трпезама богатих европских породица али је главни предмет трговине кроз ове крајеве током XIX века ипак со. Злоупотребе промета сољу налагале су доношење прописа од стране устаничке српске управе која је средином 1809. године установила: а) сељацима који из унутрашњости Србије са запрегом дођу на Дунав ради набавке 50- 100 ока соли, продаја артикла увезеног из Влашке је слободна; б) добављачима соли на велико роба се може продати само уз одобрење руског изасланика Родофиникина. И поред тога Срби су Турцима илегално продавали велике количине соли, даље отпремане углавном у Бугарску и у Босну (155).

Од 1811.г. војвода кладовске нахије, одговоран попечитељу војном и Карађорђу, је Живко Константиновић, с тим да је цивилну власт вршио магистрат, подређен Великом народном суду у Београду. Иначе, одмах након смрти Пазваноглуа 1807.г. нахији фетисламској обезбеђена су ранија аутономна права чији је ауторитет оличавао кнез Никола Радукан, за кога се зна да се 1809.г. придружио устаницима у одбрани Пореча.

Пролећа 1811. године у Кладово је од српских власти ради вршења административних послова послат Вук Караџић, да би лета 1812. био упућен на рад у Брегово, потом у Брзу Паланку. 27. априла 1813.г. постављен је за председника магистрата кладовске нахије. Током 1811.г. у Кладову је у обавештајној мисији боравио барон Дибич, којом приликом му је од помоћи био Вук Караџић. Дибичев рапорт садржи мишљење: "Град Кладово који Срби држе јест кључ свеже ове /руско- српске/... Припознати се мора да је Кладово у смотренију свеже Руса са Србијом од највеће важности, особито што ми војске и магazine у Србији имамо; и зато је више још чудновато да ми за цело време одкако Кладово имамо баш ништа за безопасност његову учинили нисмо... Никада Русија бољу прилику закачити не може него сада, да себи чрез Србију сигурнију одбрану за унапредак прибави" (156). У то време Кладово је "варошица лежећа на Дунаву која једва 100 кућа имати може; варош оплаћена је шанцем, који је бедемом и високим палисадима утврђен, неколико добро намештених топова има, али опет ништа друго, него само име једнога бедног војног шанца не заслужује, ког страна друга к предградију окренута, тако је рђаво устројена, да се на њу без сваке опасности ударити може. Каштел, или као што га овде зову Цитадела, јест по старом начину од камена сазидана, и састављен је из различних избушених зидова и неколико кула, јест узак, и онај, који га је градио, имао је пред очима само местну одбрану" (157). Код околности да је изван вароши са префиксом "турска" постојало и предграђе, евидентно је део хришћанског становништва живео већ пре XIX века ван градских зидина. Милан Ђ. Милићевић сазнао је од Кладовљанке Маре за коју се тврдило да је стара 114 година како је седам кућа за свога живота градила у Кладову, и све су сагореле једна иза друге- последња јој је спаљена "под Карађорђем када су Турци истерани из Кладова" (158). У овој вароши је у брачне воде упловио најпознатији хајдук ђердапске регије токо XIX века, Влах Гица. Биши најамник владара Аде Кале

Реџеп Аге, у чијем је харему боравила Гицина сестра, учесник на српској страни у борбама за освајање Кладова у склопу војске под командом Миленка Стојковића, венчао се у кладовској цркви 1811.г. са Јеленком, покрштеном Туркињом. Ова жена ванредне лепоте и способности након Гичине смрти постала је миљеница кнеза Милоша Обреновића. Родила му је 1826.г. сина, живела у Крагујевцу а у историји је упамћена као "Мала госпођа"- друга Милошева жена (159).

Букурештанским миром 1812. године Руси су за Србе издејствовали декларативни опрост од стране турског владара "а они њему да се предаду, шанчеве по крајини да сруше, топове и остале војничке ствари да свуку у градове и Турцима да предаду; а они између себе сами да суде и Турцима одсеком да плаћају" (160). Срби нису успели са њима наћи заједнички језик за превазилажење сукоба те се очекивао наставак борби. Кладово под српском управом имало је магистрат, војводу, 600 војника, пошту и 27 топова (161).

Карађорђе је јануара 1813.г. предложио да се источне српске границе од Османлија бране тако што би се Кладово порушило, с тим што се топови и муниција имају пренети на Мироч, где би се начинио јак шанац и одбраном одатле командовао Живко Константиновић. Исто је предлагао за Неготин и Зајечар. Његовом ставу већина војвода супроставила је мишљење изнето од стране Младена Миловановића, да се најважнија утврђења ојачају и опреме за дуготрајни отпор (162). Идеја српског владара није прихваћена, те је он маја месеца издао наредбу да се у Кладову "страже добро утврде, туђе трговце и Србе и Турке у град не пуштати, те добро мотрити на оне лађе које ће из Видина у Адакале пролазити; визитирати, али подалеко од града и добро се чувати да не би Турци учинили какву штету, и да не би у град ушли; не пропуштати више лађе одједанпут да иду, него само по две, највише по три лађе..." (163). Такође маја, 17. у Карађорђевој протоколу нотирано је: "Писато воеводи Велу Петровићу како смо примили његово писмо и разумели што нам пише за оне лађе које ћеду из Видина у Аду поћи к Реџепу, тако препоручити му да се од њих чува; писато г. Павлу /Поповићу/ како смо разумијели да ћеду 70 лађа из Видина у Адакале поћи у име соли да носе, а да ћеду их војске напунити и преваром Кладово да узму- тако препоручено му добро да мотри на те лађе и како их опазе, да одмах градске капије затвори и сигурно град да држи кад прођу, а под Кладово у нашу страну да их не пушта нипошто и добро и тврдо сваке преваре да се чува" (164). У истом протоколу 18.5.1813. изнета је сугестија: "Ако би штогод запитао Реџеп или који из Видинина зашто он лађе уставља и визитира, да им одговори овако: будући да још није на тврдо ништа закључено, тако ми имамо заповест од наших старијих да се чувамо, а сада су наши посланици отишли у Софију к већелима честитог султана да раде о миру..." (165).

Турска војска напала је истовремено западне и источне границе Србије јула 1813.г. После почетних успеха Срба, бројнија отоманска армија освојала је тврђаву за тврђавом, међу њима и Фетислам. Повлачење Живка Константиновића након само пар дана борби и предаја тврђаве Турцима у поноћ 25/26 августа окарактерисани су као издајство, те је осуђен на смрт од српских устаника и стрељан септембра те године. Иста судбина задесила је и члана кладовског магистрата Јосифа Петровића. Други бегунац из тврђаве, кнез Крачун Николајевић избегао је осуду на смрт, будући под заштитом зета, владара Аде Кале Реџеп аге (166). Сима Милутиновић опевао је губитак кладовске тврђаве у песми "Нешто о

Фетисламу": "Мили Боже неумитна тебе/ Истина ти вјернима свјетли,/ Правда твоја гордим земљи суди,/ Људске л' теби нескрише се мисли./ Ој! Од када је Мирочкиња бела/ Запјевала од јунаках пјесне,/ Већи ђела није повиђела,/ Него ђела двају Побратимах./ Хеј! Андрија ли мргуд Црногорски/ С вјерном браћом са бећари славни,/ Кимно гроба кукавица сиња,/ Јадика ли незалива сузам,/ Већно равна опјевају браћа,/ Жељно жељна посљедоват њима;/ Ако земним нахране се вуци,/ Гавранови л' прије худих црвих,/ Нек небесно свјетло отцу пође,/ Вјечни живот загрљај му шири./ Ај! Чврста срца сагласе се ласно,/ Јуначке се неиздават прси,/ Вјерне мишце огањ разгртати,/ Камо л' несјест свој Фетислам бранит,/ Нека бјежи кнеже Јоцо худи,/ Каменицу не плативши јоште,/ Страшивица л' Костандиновићу,/ Видов данак откриће им траге,/ Правда л' божја ни срамотом платит./ Издајице Српског рода грдне!/ Ој! Браничево што се не величаш,/ Већ се мудро и у слави владаш;/ Крушевац се неколико фали,/ Па онлико колико би није,/ Нисли тужно кад ће породити/ Другог сина новог капетана/ Срцем равна Ђорђу Печанину/ Побратиму Црногорског Вука./ Еј! Два славуја сложили се нису/ У лијепо Премалеће цветно,/ По самоћи рано (слатко) попијеват,/ Мили гласи будити ноћнике/ Да лагахни зору срету крили;/ Кано што су побратима Срба,/ Један Андро од Сокола оца,/ Други Ђорђе љута смрт душману,/ Завјерили и заклели с' тврдо/ С неколико себи браће равне,/ Бранит тврда Кладовског града,/ А небјежат кано женске главе,/ Најзад смртцу загрлити радо,/ Не љутином сподобит се оног,/ Што недаду све земаљске сласти./ Међ небесним а живљење рајско;/ Вјечна Слава све јунаке чека!/ Ој! Лавски срца, рисовине л' страшне,/ Испред млоштва силног душманина,/ Своја грозна уклањају лица,/ Траге своје невиђелом крију,/ Громка грла таје пећинама,/ Али нигда завјерена друга;/ Већ на мејдан зазвала су Цара,/ Нек му војске ко на гори листа;/ Већа фала слободније срцах,/ Сложни огањ на душмане проспу,/ Да би Бог до силом раван вољи,/ Прво зрно згодило би цара,/ А Везира побратимско друго,/ Ш' њима л' браће свеколике Турке,/ Ал' 'во зачуј наданије муках!/ Када огањ Царска сила просу/ Звијезде су с' Неба покапале,/ Кано злато огњем растопљено,/ Првим махом завјерене спржи;/ Богу себе сами жртвоваше,/ Вјечни л' спомен заслужише људства,/ Њине свете а јуначке душе."/ (167). Ипак, више стотина људи спасило се бекством преко Дунава пре пада тврђаве у турске руке, а знатан број њих склонио се у Пореч или на аустријску територију. Како пише Владимир Стојанчевић, неколико хиљада Крајинаца и становника Кључа пало је у турско ропство, одакле је мноштво њих откупљено од кнеза влашке и неких бојара, да би били насељени на њиховим имањима (168). Фетислам је од 1813. године потчињен власти адакалског паше, што је значило и узурпацију претходни векова постојеће аутономије (169). Око 300 хришћанских становника насељавало је део ван зидина тврђаве, смештени у 100 кућа од чатме, док је у тврђави боравило око 180 Османлија у 60- 70 кућа (170). Кључки кнезови помињу се поново тек 1822.г- Никола и 1831. године- Данко (171).

Турска управа морала је уложити велике напоре да кладовском граду врати статус "бастиона ислама". Обнова и доградња комплекса Фетислама започети су 1813. године. Вук Карацић коментарише да је кладовски град одраније био само мали "на старим некаквим развалинама по турски сазидан градић као господска кула, а малим наоколо сазиданим јендеком, но цела је варош била опкопана и заграђена палисадима и утврђена са стражарама и топовима. Сад пак, од лета

1813, Турци су у Кладову сазидали нов велики град" (172). Године 1818. окончани су радови дозиђивања таквог обима као да је град поново зидан а из тога доба вероватно потиче изградња водовода од Черкинове чесме до тврђаве (173). На три велике капије постављени су мермерни натписи о предузетим подухватима. Варош капија добила је натпис: "Чувар вере и државе, шах, поправи порушени фетисламски град. Овај узвишени шах, победилац свега света, шах султан Махмуд, Александру је Великом раван. Овај срећни запис написан је у његово срећно царовање, јер је овим градом дата чврстоћа целом румелијском ејалету, и тиме је изражена жеља свих правоверних, и на прагу његовога престола не оста ни моја /писарева/ жеља неиспуњена. Под сенком свога цара, град овај би укрепљен, и зидине фетисламске довршише се и начинише се за овога цара.- Изедин /писар/ 1235 /1818.г./" (174).

Јужна фетисламска капија носила је име "ороспи"- неверница јер се приповедало да је српска војска кроз њу ушла приликом освајање тврђаве 1810.г. На њој је уграђена мермерна плоча са текстом: "Султан Махмуд, чувар вере и победилац, начини ово; султан Махмуд обезбеди ово од непријатеља; султан Махмуд начини ово лепо утврђење; султан Махмуд утврди град Фетислам. Сву је државу опао он зидом правде, и кад је град Фетислам од свих био најпорушенији, он је утврдио његове зидове онако као што је његова вера тврда. Овај запис начини Изедин 1235 /1818.г./" (175).

Дунавска градска капија добила је у исто време плочу са следећим садржајем: "Нека је прво старање: да се султан, који се узвиси над Александром и Даријем, одржи докле траје топ и пушка, и док свод небески постоји, и да остану зидови и бедеми града Фетислама, који поправи султан Мамуд. Његово величанство султан Махмуд унапредио је своју државу, град овај подигао, и са свију страна повукао пречагу непријатељима. Градске су ове топарнице постале преграда душманима, и нека царски овај град траје док стоји систем небески /машинерија света/. Изед. Написа стихове овом граду 1235 /1818.г./" (176).

Из обновељских радова под султаном Махмудом II проистекло је и Велико утврђење у склопу Фетислама, у оквиру чијег простора је раније тзв. Мало утврђење било заштићено бастионима од чврстог материјала и бедемима између њих од палисада с тим да није извесно да је траса бедема одговарала траси успостављеној 1818.г. (177). Унутрашњи простор Великог утврђења је димензија 470 x 250 м, са шест бастиона и бедемима између њих неједнаких дужина (178). Тако источни бедем има 110 м, западни 180 а југозападни 300 м. У североисточном бедему ситуирано је Мало утврђење. Бедеми су грађени од камена у комбинацији правилно клесаних блокова у доњој зони и полуобрађеног камена у горњој зони. Бастиони се састоје од клесаних блокова. Висина бедема и бастиона што се завршавају једноставним венцем од камених плоча износи око 5 м. Одатле почиње земљани насип за топове. Дебљина зиданог дела бедема при врху је 1,60 м а како је лице зида у благом нагибу, у зони темеља је већа. Бедеми су имали четири пролаза до простора рова, са полуобличастим сводовима. Са три стране утврђења постојао је ров ширине 25 метара /изузев са дунавске стране/ који се завршавао зидом-контраескарпом, грађеним од ломљеног камена. У Велико утврђење улазило се преко покретних мостова. Капије су зидане каменом а засвођене полуобличастим сводовима од опеке. У Великом утврђењу биле су сазидане три велике грађевине-

тзв. "топовњача", вероватно хан, барутана и "коњушница", вероватно коришћена за становање у време боравка Турака у тврђави. Овај подухват сликовити је пример потврде тезе Луиса Мамфорда да чим је рат постао један од разлога постојања града, богатство и моћ самог града учинили су га природним циљем ратних похода, уз отварање новог хоризонта освајачких аспирација- "моћ" као израз препреке остварењу националних тежњи за ослобођењем од управе освајача (179).

Једренски мир 1829. године, након турско- руског рата, донео је Турској обавезу да Србији поврати територије окупиране 1813.г. Тако је гласио и хатишериф од 3. августа, по старом календару, 1830.г, али се са реализацијом његових одредаба упорно одуговлачило. Одредба о враћању шест нахија Србији гласила је да ће се оне присајединити према извештају који о томе буду поднели комесари одређени од стране Порте и од стране руског двора. Руско- турска комисија требала је одредити границе Србије. Отуд највероватније потиче утврђење "астрономски опредељених тачака у Србији 1832.г.", од којих једна има репер Кладово, цамија 44 степени 36' и 53" географске ширине и 7 степени 44' и 31" западне географске дужине, с тим да им је базис николајевска опсерваторија, средње кубе, у Пулкови.

За учвршћивање српског правног поретка и афирмацију тековина српске културе у младој кнежевини од великог значаја била је реализација одлуке о оснивању државне штампарије. Да би она радила жељеним темпом уговорена је куповина машина у Санкт Петербургу. Типографија је допремљена у Чернец, близу Турну Северина одакле је требало да се Дунавом превезе у Фетислам а потом даље узводно до Београда. Писмом послатим од српских власти у Фетислам Никола Илијић 13. маја 1831. године обавештен је: "По налогу послат прам са десеторицом Поречана до у Фетислам, да Типографију нашу, која је у Чернец донешена амо пренесу с препоруком на Николу- да се што скорије постара, заказати Христодору усмено и писмо му предати- да ју невредимо натоваре, а притом позорствују да се каквији квар учинио не би или што заборавило се.- Два чифта волова и искусног думенцију да одреди, који ће ју уз Фетисламски Ђердап безбедно на више извући а и у случају- ако се се откривена амо од кише не може пренети, неколико асура да узме и покрије ју" (180). Прва штампана књига у новооснованој "Књажевско- србској печатњи" дело је Јована Стејића "Сабор истине и науке".

Хатишерифом из 1830.г. Турцима који имају непокретна имања у Србији остављен је рок од годину дана уколико их желе продати Србима. И са тиме се одуговлачило. Уследио је још један талас устаничких борби, што је допринело издавању хатишерифа из новембра 1833.г. којим су коначно Србији призната права на окупираним областима. Међу њима био је и Кључ, а рок за продају турских имања пролонгиран је на 5 година, што значи да је у том периоду и на српској земљи настањени Турчин био подложен искључиво османској власти.

Доношењу новог хатишерифа умногоме су допринела и збивања на тлу Кључа и Крајине. Капетан Стефан Стефановић Тенка добио је задатак од Милоша Обреновића интензивирати активности на припајању области Кладова Србији. У писму од 2. маја 1833.г. послатом из Неготина капетану Павлу Богдановићу, Тенка наводи: "...Но будући да је жеља Његове Светлости да се Кључ т.ј. Фетисламска нахија узбуди, и ватра међу њих метне, где сам ја и послао моје људе,

да пале и жаре, а међу тим за неопходно нужно налазимо, да ви, брате, с места право у Брзу Паланку пођете у име Бога, и ако се иначе не узможе, да народ својевољно против Турака устане и узбуни се, то насилним начином да се принуде, с нама у слог и јединству бити, и овако границе наше до самог Дунава да се заступе, добро чувају и утврде..." (181). У Кључу се под оружјем убрзо нашло 1400 људи са командантом Стефаном Стефановићем чији је штаб био у Кладушници. Крајем маја приспео је налог Порте да се Турци повуку из Кључа, те је исто учинила и српска војска а задатак спровођења мера безбедности добио је Павле Богдановић са 50 војника. Кључ је враћен под српску управу, а у тврђави Фетислам је и даље деловала турска војна администрација (182).

Кнез Милош је почетком наредне године поделио Србију на пет великих управних подручја- великих сердарстава, којом приликом је за сердара крајинског/тимочког именовао Стефана Стојановића, са седиштем у Неготину. Главне обавезе ових административних јединица огледале су се у очувању спољних граница и поретка у кнежевини. Већ Уставом Књажевства Србије 1835. године издатим и потврђеним на Сретењској скупштини таква подела је укинута. Убрзо је Тимочко сердарство замењено Дунавско- тимочком војном командом, такође са седиштем у Неготину, са Стефаном Стефановићем као војним командантом. Ниже јединице биле су окрузи са исправничествима и капетаније-срезови. У то доба капетанија кључка имала је 1220 пореских глава, са укупном обавезом плаћања пореза у износу од 21.960 гроша. 1835.г. на челу капетаније кључке налазио се Ђорђе Атанасијевић из Кладушнице а управно- судску и извршну власт од 1834.г. оличавао је Тодор Владовић, иначе из Видина, са функцијом члана исправничества окружја крајинског. Већ уставом из 1838.г. Србија ће бити подељена на 17 окружја, од којих је сваки имао по неколико срезова, ови пак села и обчества.

Године 1834. у кладовској вароши живели су: "Николае Испас са сином Лападатом и 2 женске главе, Илија Станул са синовима Барбуом и Костадином и пасторком Ђорђем и 2 женске главе, Ђорђе Петров и 3 женске главе, Матеј Дунђер и три женске главе, Штефан Стојанов са шураком Лазаром Ђорђевићем, сином Ђорђем и 2 женске главе, Петру Стан са једном женском главом, Стан Јонов са сином Алђом и једном женском главом, Јован Јованов и две женске главе, Ницу Добра са сином Анђелом и једном женском главом, Маринко Станојев са синовима Наумом, Ђорђем, Костадином, Илијом и једном женском главом, Јован Петрашков са пасторком Думитруом и две женске главе и унуком Ђорђем, Дмитар Илија са сином Јованом и једном женском главом, Гида Никола, неожењен и 1 женска глава, Стојан Стоја са синовима Јованом, Дмитром и Гаврилом и 4 женске главе, Живко Никола са синовима Ђорђем и Думитруом и 3 женске главе, прота Дмитрашко Стојко са 3 женске главе, Ванга Мику са три женске главе, Никола Прву са две женске главе, синовима Лападатом и Николом и пасторцима Думитруом и Костадином, Станко Димитров са пасторком Петром и 4 женске главе, Максим Ђорђевић, једна женска глава, синови Коста и Јоница, Костадин Костаћи, браћа Илија и Јон и три женске главе, Констандин Димитров и 5 женских глава, Стојан Нина, синови Петко, Анђел, Дмитар и 3 женских глава, Младен Илијевић и 4 женских глава, Бела Думитру и две женске главе, Дмитрашко Петров и 2 женске главе, Стоша Павао, једна женска глава, и пасторак Ђорђе и син Јован, Думитру Санду,

синови Панајот и Јован и 5 женских глава, Тодор Владовић, син Никола и 2 женске главе, Војко Ђорђевић и 2 женске главе, Стан Попов, син Никола и 4 женске главе, Никола Јованов, син Најдан и 2 женске главе, Думитру Митовић и 2 женске главе, Јоан Паунов, синови Камен и Михаил и 2 женске главе, Јена Дојчевић, синови Петар, Ђорђе, Најдан и 2 женске главе, Никола Првул, син Констандин и 2 женске главе, Антоније Бојација и 1 женска глава, Маринко Думитру, синови Никола и Илија и 1 женска глава, Динулов Јован, браћа Ваислије и Констандин и братанац Лазар и 4 женске главе, Стева Марков, син Јон и 3 женске главе, Стану Јон и трети женске главе, Матеј Барбу и 1 женска глава, Прву Младенов, питомче Флора и 2 женске главе, Констандин Јон и две женске главе, Думитрашко Марков, син Думитрашко и три женске главе, Флора Томовић и 5 женских глава, Јон Преда, синови Констандин, Дамјан, Танасије и 2 женске главе, Јон Јонов, синови Најдан и Јован и 1 женска глава, Гица Никола, син Тома и 1 женска глава, Сава Пејовић, синови Маринко, Никола, Јован и 2 женске главе, Анђел Гала, син Никола и 1 женска глава, Петар Флора, браћа Никола и Јон, братанче Нику и 1 женска глава, Никола Стан, братанци Станоје и Андреј и 3 женске главе, Гица Владовић, синови Тома, Никола, Флора и 2 женске главе, Василије Јања, синови Барбу и Јован и 2 женске главе, Ђорђе Царан, шурак Флора и 1 женска глава, Василије Прву, син Павле, пасторак Думитру и 1 женска глава, Матеј Шутар и три женске главе, Василије Царан и три женске главе, Петко Крстин и три женске главе, Ванча Цвјетков, син Цвјетко и 2 женске главе, Јован Војко, син Јон, унук Филип и 3 женске главе, Јон Стан и 3 женске главе, Стан Михаи и 1 женска глава, Михаи Опра и 5 женских глава, Јоан Несторов, синови Јон, Живко, Јован, Маринко и 3 женске главе, Јон Молдовјан и 1 женска глава, Јања Јон, син Ђорђе, унук Јован и 3 женске главе, Ђорђе Урошев и 1 женска глава, Павел Нина и 3 женске главе, Пау Калин и 3 женске главе, Јонча Миалович и 3 женске главе, Ванча Ђорђевић и 1 женска глава, Марко Констандин, шурак Величко и 2 женске главе, Стан Василиј, синови Траило и Василиј и 3 женске главе, Никола Јон и 3 женске главе, Стоша Цола, синови Петар и Анђел и 2 женске главе, Сава Санфир, пасторци Станоило, Атанасије, унук Ђорђе и 4 женске главе, Михаи Јованов, син Думитру, шурак Ђорђе Првул и 2 женске главе, Динул Јованов, син Михаи и 1 женска глава, Барбу Динул, син Никола и 1 женска глава, Стан Думитрашко, брат Маринко и 3 женске главе, Милош Крста, ожењен, Ђорђе Цоловић и три женске главе, Думитру Николае, синови Петракије, Стојан, Думитру и 1 женска глава, Ђорђе Ђорђевић и 1 женска глава, Коста Младенов, брат Анђел и 3 женске главе, Ђорђе Крста и три женске главе, Ванча Симовић, зет Алђа Ђорђевић, синовац Ђорђе Цеко и 6 женских глава, Ђорђе Дујка и две женске главе, Ђорђе Букатар, синови Гица и Никола и 2 женске главе, Јован Петру, синови Стану, Јон, Раду, Михаи, пасторак Јон, унук Коста Санду и 3 женске главе, Ђорђе Илија, браћа Јован и Илија и 2 женске главе, Никола Царан и три женске главе, Недељко Ђорђевић, синови Траило и Василије и 2 женске главе, Думитру Николае, синови Никола, Констандин, Василиј и 1 женска глава, Петру Ђорђевић, син Најдан и 1 женска глава, Никола Николае, син Ђорђе и 1 женска глава, Ђорђе Раду, син Никола, пасторак Јон и 2 женске главе, Јова Живанов, шурак Станко, син Петар и 2 женске главе, Радукан Петру, нежењен, брат Стојан и 4 женске главе, Благоје Ђивков и 4 женске главе, Мартин Станков и 3 женске главе; све су ово домаћинства са сопственим кућама. Од домаћинстава без

состпвених куча пописани су: Благоје Ачкица, Констандин Балач и 2 женске главе, Димитрије Филип и 3 женске главе, Петар Илија и 3 женске главе, Сава Думитрашко, свештеник Андреја Стеванов и 1 женска глава, Јанко Мијаилов, Јован Јованов, син Илија, пасторак Јон и 2 женске главе" (183).

Од 500 пописаних становника 239 било је мушког а 261 женског пола. Највећи број бавио се ратарством, занатлија је били свега 18 а трговаца осморо. Евиденција из 1834. године садржи и констатације о личним својствима становника Кладова у 7 случајева- 3 саката, двојица убогих, 1 килав и 1 глув. Најмлађи ожењени старешина домаћинства имао је свега 16, а најстарији 71 годину. Занимљиво је да је релативно знатан број Кладовљана добијао децу у позним годинама живота- тако Маринко Думитру стар 71 годину има десетогодишњег сина Илију, Думитру Николае са 61 годином има сина Василија од 9 година, Ђорђе Букатар стар 62 године има сина Николу од 13 година, једанаестогодишњи Дмитар син је Стојана Стоје /62 године/, Стоша Цола /51 година/ има сина Анђела старог 3 месеца... Више је разлога за такву појаву- честе смртоносне заразне болести попут колере, тешки услови живота за мајке након чије смрти би старешине домаћинства макар и под "старе дане" ступали у брачне заједнице са знатно млађим особама, изложеност терору у окружењу... Исти попис обухватио је и дванаесторо деце до 1 године старости, чије рођење у толиком броју делом има разлога у установљењу српске управе на тлу Кладова ван фетисламских зидина. Што се тиче етничког састава становништва очигледна је значајна заступљеност влашке популације. Као одраз стабилизације прилика у осамостаљеним крајевима од турске власти десило се да изузев од раније присутних "Јелина" приспелих са тесалијских страна још у средњем веку, овде буду досељени Царани из Мале Влашке који су говорили језиком блиском румунском савременом језику, али и Унгуреани придошли из Баната и Ердеља (184).

О уносности вршења јавних послова у кључком крају најбоље сведочи имовинска карта Тодора Владовића, члана крајинског исправничества у Кладову још од јула 1833.г, који је својим наследницима оставио непокретно имање у Неготину- једну кућу с плацем у вредности 500 дуката цесарских, а у Кладову једну кафану са једним дућаном на једном плацу, једну ливаду и један плац у вредности 355 дуката цесарских (185). За релативно брзо стицање огромног богатства стеченог на пословима трговине сољу и речног транспорта најупечатљивији је пример Поречанина Мише Анастасијевића /1803-1885/, власника великих складишта смештених пар километара узводно од Фетислама на српској обали. Он је за 36.000 дуката купио имање Балачици а за 73.000 дуката Гвардиница, у округу Мехединци, што се простире преко пута Кладова (186).

Хришћанско становништво Кладова располагало је са њивама од 158 дана орања, 272 коса ливада, 293 мотика винограда и 687 стабала шљива (187). Лета 1836. кладовску државну основну школу похађало је 39 ученика млађе класе. Од њих су за наставак школовања у гимназији предложени Кладовљани: Коста Јанковић, стар 13 година, Ђорђе Ђорђевић, стар 10 година и једанаестогодишњи Никола Ђорђевић (188). Као учитељи су радили Антоније Дамњановић 1835.г, и Павле Атанацковић 1836.г. Школска зграда "намеренију своме зграђена" у то доба по правилу имала је три просторије- учионицу, собицу за учитеља и ходник. На

малим прозорима разапета је хартија пенцерлија, а у учионици са земљаним подом без клупа и скамија, ученици би седели на трonoшцима (189).

Српски кнез посетио је подунавску варошицу 1834. године и том приликом разматрао проблем релоцирања насеља. Неки од чланова свите предлагали су да би најбоље место за то било "са оне стране града, идући селу Кладушници", где је и античко насеље постојало, али је "Његово Височанство благоизволило казати да варош онде где је и сада остане, но при том ствар ова непотврђена остане" (190). У вези с тим Стефан Стојановић пише Милошу Обреновићу 10. априла 1835. године: "Кладовци дакле ради би знати, хоће ли сигурно варош онде, гди је и сад, остати, или не, јер оскудевају људи са добрим кућама и ради су овог лета себи поградити такове, као и што је неких 10 фамилија христијански прошле године из Ада кале у Кладово досељено, и ове се без својих кућа тамо находе, дакле и оне су раде онде што за себе начинити. Зато су ме ови људи више пута до сад питали могу ли почети у Кладову куће и дућане градити, но ја им одобрити нисам могло ни да граде ни да не граде, и тако људи на једној сумњи стоје и ништа јошт градити не усуђују се. Предлажући дакле жељу Кладоваца Вашем Височанству с том покорњејшом молбом да би Ваше Височанство благоволило милостивјејше за варош Кладово решити као гди ће варош да остане, на које очекиваћу у призренију овом милостивјејшег Вашег одговора" (191).

Односи са турским властима у тврђави били су затегнути, нарочито 1836. г. 22. августа "надзитарељ вароши и ђумрукција" Крачун Николајевић известио је из Кладова кнеза Милоша да се Турци наоружавају и веома су заплашени "откако је Сари Мехмед бег приспео од Хусеин паше, што изазива чуђење у Срба јер не виде узрок њихове узнемирености" (192). Исте године директор канцеларије ђумрука Кладовског био је Лазар Арсенијевић, потоњи министар и писац Историје српског устанка, који се имао позабавити, по Милошевом налогу, "рђавим поступцима тамошњих Турака" (193). Утолико се више ургентним испостављало решење проблема пресељења кладовске вароши са места уз турску тврђаву на удаљенију локацију. Стефан Стефановић је 7. априла 1838.г. из Милановца обавестио кнеза да ће по његовом налогу кренути у Фетислам, заједно са Стефаном Стојановићем како би пронашли погодно земљиште за иселење становништва "и то тамо где Дунав неће кад се излије да наноси штету" (194). Према Милошевој сугестији варош Кладова је требало ушорити "на месту више града или више тадашње цркве где га вода опловити не би могла" (195).

Генерал Стефановић, председник кнежевског српског савета и војни командант дунавско тимочки, пуковник Стојановић 12. априла затекли су приликом посете Кладову већ саграђену чаршију, што је старешина учинио "у току последње две године и истрошио се око тога па би били материјално упропашћени кад би се одатле покренули" (196). Писмо Милошево од 14. априла 1838.г. гласи: "Нашег Савета председатељу, генералмајору, кавалеру Стефану Стефановићу и нашем војеном команданту дунавско-тимочком, полковнику кавалеру Стефану Стојановићу у Кладову- Из рапорта вашег од 12.тек. видели смо како сте чаршију фетисламску, кад сте тамо по налогу нашем дошли, у добром месту смештену нашли, и одобравајући мненије ваше да се иста чаршија одатле на друго место не креће, да не би људи ти честим премештањем штету трпили, препоручујемо вам да само оне куће изместите, које честим наводненијем штету трпе и да их сместите и

ушорите гди ви за добро нађете" (197). Преписка је настављена јављањем 23. априла 1838.г, из Фетислама, од стране С.Стефановића и С.Стојановића кнезу: "По одобрењу Ваше Светлости од 14.т.м, ВНо.867, да новопостројена чаршија у Фетисламу на свом месту остане и да само оне куће, које честим наводненијем штету трпе, изместимо и ушоримо их гди за добро нађемо, покорно извештавамо Вашу Светлост да смо како биљега тако и шорове и линије, колико смо боље знали, поставили и побилежили, наложивши за ово овдашњем надзиратељу вароши, Крачуну Николајевићу, да страдајуће куће од воде, како људи приуготовљени буду с јapiјом и нуждним материјалом ко грађењу кућа, намести их и у ред постави по билегама нашим. У измештању и шорењу предпоменутих кућа не пропуштамо Вашу Светлост увести да се између осталих налази до 20- 25 кућа удовичких и бедних сиромаша, обтерећених с дечицама и страдајућих од воде, које без височајше милости и помоћи Ваше Светлости не могу никојим начином на одређене им плацеве сместити, како год и других 6 кућишта простих и готово опалих, које су шоровима чаршијским на путу стајале и које смо морали, за исправити линије сокака, срушити до основанија." (198).

Кнез Милош 27. априла 1838.г, по старом календару, написао је својим изасланицима у Кладову: "Из рапорта вашег од 23 тек. Видели смо да сте вароши Фетисламу за куће оне које од наводненија страдају нове плацеве побележили и шорове у линије поставили и да има неколико кућа удовичких и бедних сиромаша који не могу без помоћи куће преместити, и да сте неколико кућа сасвим срушили због правости сокака. Одговарајући на исти рапорт препоручујемо вам да тим неколицима сиромасима рукопомоћ, у чему будете могли, дате, да и они своје куће на нове плацеве преместити, а и они што су им куће срушене да друге нове куће поградити могу" (199).

Како хроничар бележи, овај терен под новом чаршијом, на раздаљини од око 400 метара од старог кладовског града, ситуиран је на врло блаћавом земљишту кога Дунав плави увек када вода расте, док је источна страна тог терена насељена чисто земљорадничким сталежом на врло лепом узвишеном земљишту прилично песковитом, кога Дунав никада не плави- "Чиме се тумачи ова појава да становништво културнијег дела варошице буде насељено на лошијем терену упркос што у свакој вароши чаршија заузима најлепши терен у центру? У сваком случају ова се појава објашњава тежњом становништва из чаршије, да буде ближа турском насељу у граду одакле су долазили макар и бледи зраци светлости. И та се разлика деценијама спроводила па и данас постоји када у граду нема више турског насеља"- пише Јован Јовановић (200). Али у то време Кладово је имало део насеља баш на обали Дунава на месту данашњег пристаништа, удаљено од Фетислама око 800 м, које је познати британски уметник Виљем Хенри Бартлет /William Henry Bartlett 1890-1854/ овековечио у гравири "Village of Gladova". Куће брвнаре са крововима од сламе и дрвене справе за вађење воде из бунара вероватно су били у функцији одвијања редовних активности на пословима трансфера робе дунавским пловилима и вршења административних формалности од стране нове српске управе, засебно од османске управе у фетисламској тврђави која је имала своје пристаниште и скелу. Да је српска трговина врло брзо давала видне резултате сведочи запис Милоја Јовановића, будућег митрополита Михаила, од јула 1846.г: "Мало ниже границе је Австријска од Влашке, коју дјели нека речица, а после

Ћердап почиње, преко кога смо се благодареније буди Богу мирно превезли и у Кладовску скелу дошли /влашка страна реке/, гди нас је трећи пароход "Арпад" дочекао, и овде натоваре на њему еспап а на српској страни, Кладово, прилична варошица, и мали турски градић" (201). Јован Гавриловић у "Речнику географиско статистичном Србије" из 1846.г. представио је Кладово као "варош окружја крајинског, среза кључког, са 201 кућом и 751 душом српском и 70 кућа и 374 душа турски. Ови последњи живе у тврдињи тамошњој /осим вароши/, у којој се гарнизон царски налази. Имаде једну српску цркву, једну џамију турску и једну школу српску" (202).

1850. године варош Кладово састојала се од 207 кућа у којима је живело 760 становника, среског начелства, примирителног суда, општинске куће, парохијалне цркве, четвороразредне школе, царинарнице и поште- "Ту се доста знатна трговина води са суседним књажевством Валахије; има лепе винограде и доста укусно бело вино. До Кладова к северу стоји Фетислам тврдиња са 71 кућом и 380 душа; овде сами Турци станују, имају своје дућане, џамију, гарнизон и једног кајмакана који је и управитељ ове тврдиње" (203). Средином исте деценије кладовска варош са правилно изграђеном и уређеном чаршијом, са добром пијацом која је радила сваке суботе, пристаништем... састојала се од 302 куће са 1286 становника, док је у Фетисламу постојало 86 кућа, са 550 становника, неколико дућана и стални гарнизон турске војске (204). Српске власти поклањале су дужну пажњу свом значајном граничном пункту, па је 1857. године забележено да су се ту одигравале и позоришне представе "са великим изгледима да ће се кладовски театар и стално установити", како су извештавале "Новине српске" (205). Међутим овдашњи живаљ већ следеће године на једну недопадљиву представу одреаговао је констатацијом да је "театар најпосле као и комедија, а бар комедија има доста и без театра" (206).

Уочивши прилику за искоришћавање сплета повољних међународних околности, српски изасланик у Цариграду Јован Ристић нашао је да би се Србија могла окористити забуном у коју је Турска била доведена устанком Крита, као и немоћи Аустрије да после пораза у рату против Прусије притекне Турској у помоћ, па је саветовао кнеза Михаила да затражи да се шест градова у Србији, међу којима и Кладово, ослободе од турских посада у тврђавама. Ипак, превасходни разлог за успех у овим настојањима, огледа се у чињеници да се Србија оглушила на позиве Италије и Прусије за учешће на њиховој страни у рату 1866.г. О тако израженој неутралности Србије може се говорити и као о пропуштеној прилици кнеза Михаила Обреновића да на својим плећима понесе крст уједињења српског народа ван граница Србије са кнежевином Србијом, чија би залога било њено учешће у аустријско- пруском рату на страни сила победница. Овако, Михаилу је преостало уместо ујединитељем, да буде проглашен "чуварем султанових градова", мада се тиме не може умањити значај овог, по српског кнеза испоставило се данајског дара, за даљи просперитет Србије. На такву улогу натерале су га и спољнополитичке прилике односно често мењање ставова великих европских сила, али и опасност од везивања за њихове неутемељене аспирације да доминирају Србијом. Руски амбасадор у Бечу, гроф Штакелберг тим поводом у писму од 14. јуна 1866.г. по старом календару изнео је упозорење српском кнезу одлучном да покуша ујединити све Србе у једну државу: "Али интерес Србије налаже јој да штеди своје

изворе...Велики дан ослобођења, чини нам се није још близу... Уместо све изложити на коцку покушавајући коначно решење, боље је ограничити се на један корак напред на почасну или поступну добит. Као што би било напуштање тврђаве" (207). Међутим, одлучна подршка Аустрије настојањима Србије да добије тврђаве, међу њима Фетислам, учинила је руску страну резервисаном пре свега из страха да ће се таквим гестом одрећи озбиљних покушаја да буде на челу хришћанског антитурског покрета на Балкану. Отуд мишљење руског цара изнето српском изасланику Јовану Мариновићу децембра 1866.г. да би "ако Срби њега питају, саветовао да не траже тврђаве" (208).

Ферман султана Абдула Азиса гласи: "Пошто овај моји високи знак буде приспео, нека је у знању садашњем српском владаоцу Кнезу Михаилу, како мени одвећ на срцу лежи да се безбедност грађана и спокојство Србије, која је саствани део моје царевине, одржи и умножи; и према томе нужно је да се градови у Србији као Београд, Фетислам, Смедерево и Шабац свагда у добром стању и на начин сходан за безбедност грађана одрже; па имајући тврдо убеђење да ћеш ти и уопште цео српски народ који је својствима верности и лојалности обдарен, ове градове по мојој жељи чувати и са њима добро управљати, ја сам сада за сходно нашао, да се управа означених градова теби и српској војсци повери с тим, да се одсад на бедемима и кулама њиховим поред моје царске заставе вије и српска застава. Ја сам уверен да ћеш ти и народ српски моћи достојно оценити ово решење, које је јавни и фактички доказ мога благоволења и поверења према теби и народу српском, да ће влада српска потпуно и свагда испуњавати обавезности, које она има према сизереном двору и да ћете бодро настојавати да се означени градови сачувају. Обзнањујући ово решење, којим се управа тих градова на означени начин теби поверава, додајем да се има претходно изискати од моје владе саизвољење када би се имала предузети на њима каква преиначења. Овај мој царски налог отпуштен је и теби дат петог дана месеца Зилхице 1283. године- 29. марта 1867. године" (209). У то време Тврђава Фетислам имала је 31 топ на табијама, 4 арка и 3 аван топа. У оквиру њених зидина налазило се 43 турских кућа, са 43 фамилија, свега 172 становника. Неки су се издржавали као војници а неки као трговци или лађари. На 20 минута далеко од града имали су "које под виноградима, које ораће и косаће земље 371 дан. Имали су у Фетисламу 37 дућана и једну кафану (210). "Шематизам округа крајинског 1839- 1924" до предаје тврђаве Србима евидентирао је следеће среске начелнике у Кладову: 1839- Ђорђе Атанасијевић, 1843- Јован Шљивић, 1852- штапски капетан Јован Шљивић, 1853- капетан Милоје М. Лазаревић, 1854- капетан Милоје Лозанић, 1855- капетан Милоје М. Лазаревић, 1856- капетан Јован Милосављевић, 1857- Марко Стојковић, 1860- потпоручник Васа Стојковић, који је на тој дужности остао до 1869.г. (211). О заузећу старог кладовског града капетан Милутин Јовановић известио је претпостављене: "Кладово, 13. април 1867... у 12 и по сати после подне дођосмо у Кладово. Од 1 па до 6 сати Турци товарише своје ствари на лађе; турски пешаци одавде и сва остала посада из других градова у 6 сати и 40 минута отпутоваше даље. Заузеће града нашом војском биће сутра у 8 сати пре подне, пошто се вечерас није могло извршити, потом ће заостала посада састојећа се из 90 тобџија са командом отићи у Адакале" (212). Сутрадан изјутра "заоставша посада турска" отпутовала је на Аду Кале.

Од 1868.г. утврђење је коришћено у војне сврхе као српски гарнизон (213). Приликом припрема за рат против Турске, априла 1876.г. у кладовском старом граду прикупило се између 400 и 500 добровољаца организованих од стране бугарског комитета (214). Први добровољци пребацили су се скелом преко Дунава са румунске стране, и приспели у Фетислам 14. априла (215). Две тако формиране добровољачке чете у Кладову приспеле су 11. јуна у Зајечар, да би након пар дана, по налогу генерала Черњајева биле стављене под команду мајора Кирјејева (216).

19. јуна 1876. године, како би избегла протесте Аустро- Угарске и омогућила пловидба Дунавом, српска влада наредила је да се на Дунаву са српске стране не врше напади – "министар војни имао је само побринуту се за војне мере, потребне за одбрану од ненаданог турског напада, и за спречавање превоза турске војске Дунавом; а министар спољашњих послова требало је радити, да аустро- угарска и румунска влада не допусте да Турци Дунавом предузимају војне операције" (217).

Након катастрофалног пораза код Ђуниса, добровољци су се 24. октобра 1876.г. вратили у Кладово, да би четири дана касније напустили Србију пребацивши се у Турну Северин (218). Француски *Le monde illustre* је 25. новембра 1876.г. објавио цртеж на којем су у Кладову, уз тврђаву приказани козаци са Кавказа и скуп особа које на румунској страни чекају да пређу дунавску границу (219). Поражавајући развој догађаја по Србију донео је мноштво људских жртава. Исти лист је 2. децембра 1876.г. публиковао цртеж на којем су представљене групе рањених руских добровољаца како чамцима напуштају Србију, крећући са дунавске капије тврђаве у Кладову (220). То је уједно и време ширења опаке болести сифилиса, али и приспећа мноштва тешких рањеника у Кладово, што је определило др. Карола Давилу, утемељитеља Националне школе за медицину и фармакологију у Румунији, да управо на тлу старог кладовског града оснује одељење војне болнице за лечење српских војника, бугарских и руских добровољаца.

Српски министарски савет крајем 1876.г. у време српско- турског примирја издејствованог на руски ултиматум Турској, прихватио је споразум са руским конзулом у Београду, Андрејем Николајевичем Карцевим, којим је између осталог предвиђено да се "ради обезбеђења везе између Србије и Русије пошаље једна руска дивизија у Кладово, макар у облику добровољаца" (221). Она је имала бити стационирана у старом граду. Већ након три дана, 8 . децембра, руски конзул известио је кнеза Милана Обреновића да је одређена једна руска дивизија /тридесет друга/ да под командом генерала Алера у случају рата пређе у Србију, ради обезбеђења српско- руске везе на Дунаву код Кладова (222). Током обновљеног ратовања 1877. године, Србији је Русија уручила помоћ од 210.000 сребрних рубаља, посредством српског изасланика у Букурешту Милана Петронијевића, како би их овај доставио команданту српског гарнизона у Кладову (223).

По слову Берлинског уговора 1878.г. Србија је стекла потпуну независност што је на случају Фетислама значило престанак обавезе истицања турске заставе. Крајем столећа Феликс Каниц приметио је да се "од одласка Турака тамо ништа није изменило, султанови знаци и натписи на вратима, џамија с минаретом, бунар и тамница предвиђена за 20 осуђеника, касарна за мали гарнизон- све стоји онако како је било, само што сада свуда влада већа чистоћа; и тако "град" са својим белим кулама, оживљеним романским зупцима, изазива данас пријатан утисак, који још

појачавају историјске успомене везане за њега" (224). Од османске цивилизације Кладову су до половине XX века остали гајење дувана, лубеница "туркиња" са кором тамнозелене боје, без икаквих шара, и "турски кревети" са рогожама или голим даскама "на коме најрађе спавају сви чланови сеоског домаћинства" (225). Још су краћег века били топоними "турске баште" и "турски виногради" а за кључке породице Бошњаковић, Турановић, Боснић, Крџалијевић, Гонцић, Карабашевић, Гаваз, Џефировић, Топаловић, Јенић... може се сматрати, тек по називима, да чувају успомену на давно порекло. До данас су се задржали у употреби термини "Церибаша" за огроман комплекс њива и ливада изнад Кладова, Костола, Мале и Велике Врбице, Рткова, Корбова, "Турчинов лист" у атару Петровог села, "Ислам"- потес са шумама у Вајузи и Милутиновцу и "Турски рит", удаљен око 1,5 км југозападно од тврђаве- идеално место за производњу хране (226).

Фетислам је коришћен као српски војни објекат и злогласна казнионица. Најпознатији осуђеници у време краља Милана Обреновића који су ту издржавали казне бли су Стојан Протић, потоњи министар унутрашњих дела, финансија, заткупник министра иностраних дела, председник прве владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и угледни адвокат Љубомир Живковић, обојица прваци радикалне странке (227). Они су 1899. године у монтираном процесу осуђени као велеиздајници поводом атентата на краља Милана Обреновића /Ивањањски атентат/. Стојану Протићу стављено је на терет да је био уредник "Одјека" који је нападао оба краља, док се Љубомир Живковић експонирао "антидинастички" списом "Демони Србије". Прави организатори атентата су непознати а међу противницима режима Александра и Милана Обреновића сматрало се, по једној верзији, да је у покушај убиства умешан Александар Обреновић, док су други тврдили да је "краљ Милан инсценирао цео догађај не би ли преваљивањем кривице на радикале дошао до изговора да их се заувек реши" (228).

Путописац је 1892.г. прибележио: "Варошица је испод града, постављеног на једном вису, који се с обале поступно пење; а у полеђини њеној недалеко се уздиже брег, на коме су виногради. Град је подигнут на темељу негдашњег римског утврђења, чију је основу и задржао, а данашњи му је горњи строј од Турака. Облика је четвороугаоног са зидовима 6 метара високим; на рогљевима су куле 12 метара високе. Турци су у њему седили до 1867. године, а по њиховом одласку наши су му разорили зидове, те се данас налази у опалом стању. Турци су се овим градом много дичили и поносили. Стога су му и дали име Фетислам т.ј. Заштита Ислама. Српски га становници у околини називају Светислав." (229). Као атрактивна локација за туристе, Кладово је убрзо уврштено у значајне туристичке приручнике. Тако већ 1892. године Мајеров немачки водич за путнике наводи "Кладово тврђава", док приручник Карла Бедекера из 1905.г, публикован у Лајпцигу помиње "варошица Кладово". Нарочито се наглашава квалитет "тешког црвеног као крв мутног српског вина, извоженог у Француску где се прерадом од њега добијао "Бордо", а пореклом из виногорја између Кладова и Видина" (230). Пре знатижељних туриста на кладовско тле ступиле су ипак германске инвазионе снаге.

Маршал Макензен 13. октобра 1915.г. окупирао је кладовски град, који ће му служити као војна постаја. Ово место, изнимно значајно претендентима на овладавање ђердапским пловним путем у првим деценијама XX века било је предмет аспирација Аустро-Угарске, али и Румуније и Бугарске приликом разматрања опција активирања двеју балканских држава на страни једне од ратом сукобљених страна (231). Стари кладовски град дочекао је крај Првог светског рата неоштећен те је с разлогом у периоду мира сагледавана потреба његове ревитализације у војне и у привредне сврхе. Народни посланик Љутица Димитријевић скупа са групом угледних грађана Кладова упутио је 17. јуна 1937.г. петицију др.Милану Стојадиновићу, председнику Владе Краљевине Југославије, којом је апеловано да се "прилике овог краја побољшају". Између осталог мештани подунавске вароши обједињени под стегом страначких боја Југословенске радикалне заједнице наводе: "У кладовском граду Фетислам гарнизонира је пре рата једна војна јединица. Овај град и данас има довољан број зграда да прими један батаљон војника, па молимо да се и ово питање повољно реши с обзиром на предстојеће велике радове око подизања моста на Дунаву и железничке пруге, чији ће се објекти на сваки начин морати поверити на чување војсци" (232). Како то иначе бива на овом поднебљу, друга група легитимних представника Кладова борила се за сасвим другачији приступ разрешења будућности старог кладовског града, Такође 1937. године, посленици тек основаног туристичког бироа покренули су иницијативу да се у склопу фетисламске тврђаве сагради репрезентативни хотел "како би се туристима приуштила могућност одмора и ужитка у лепотама овог краја" (233). Јаз између идеје и реализације испоставио се непремостивим.

Окупационе снаге 1941.г. употребљавале су Фетислам као своју базу. Ту су саградиле пар нових кућа, за командни кадар, обновили просторије у Малој тврђави и изградили велики магацин за ратну технику око 150 м југоисточно преко пута главног улаза у Стари град. Природно, она је и надаље имала и улогу затвор. На месец дана пред Ускрс 1944.г после размирица између припадника ЈВуО и групе немачких војника у атару Петровг села, настрадала су тројица немачких војника. За одмазду, убрзо су ухапшени сви становници села старији од 15 година и заточени у казаматима кладовске тврђаве. У затвору Фетислама Петровосељани су остали до Ускрса, када је и тврђава бомбардована од стране савезничке авијације (234).

Када је 6. септембра 1944.г. совјетска војска приспела на подручје Кладова десио се оружани сукоб мањих размера са Немцима стационираним у тврђави и патролом која је превозила хлеб из Кладова за Сип. Тада је у Фетисламу било 300-400 немачких војника, претежно младих регрута између 15 и 18 година старости, са неколицином официра и Аустријанцем- командантом. Након што су се у вечерњим сатима малобројни припадници Црвене армије повукли, велики број становника пребегао је из вароши у удаљена села како би избегли немачку одмазду (235). Убрзо је у Кладову успостављена комунистичка власт. 13. јануара 1945.г. у згради тзв. Ловачког дома, лево од улаза из правца вароши у Фетислам, заседао је Војни суд. Разматрана је одговорност око 150 заробљеника, углавном бивших припадника Југословенске војске у отаџбини који су били пребегли у Румунију непосредно

пред ослобођење Кладова од стране Црвене армије Међу ухапшенима било је и неколико жена, затим командант брзопаланачке бригаде Стеван Бабић, командант Кључке бригаде Крајинског корпуса Миленко Тимић, Драгутин Бурић, командант тзв. летеће бригаде. По четворица осуђених на смрт везивана су конопцима за руке, одвођени до ископане јаме на пар десетина метара од улаза у тврђаву с леве стране, натерани су да сиђу у јаму а онда стрељани. Настрадало је укупно око четрдесеторо људи, од којих су неки и живи закопани (236). Припадник ЈВуО и агент Интелигенс сервиса Марко Милуновић за ова убиства оптужио је припаднике ХХИХ личке бригаде, на челу са капетаном Зецом, који су према његовим тврдњама спроводили стрељање али и излагали људе стравичним мучењима попут пресецања мишића на рукама, петних жила, откидања екстремитета (237). О дејствима личке бригаде у Кладову Среско поверенство Комунистичке партије за Кључки срез 19. јануара 1945.г. изнело је критичке ставове у извештају Окружном комитету КПЈ у Зајечару. Ту се помиње како је "амнестија 100 дражиноваца преведених из Крајове примљена добро а народу је објашњен њен значај", али и следеће: "Ликвидацији дезертера умногоме је допринела 29. бригада, која је својим оштрим иступом довела распуштене сељаке у стање послушности. Али је 29. бригада учинила неколико иступа за које је потребно доста рада да би се исправили: председника НОО у Велесници везала је, тукла кундацима од чега је имао видних озледа а затим су му скинули чизме; председник је доведен везан у Кладово где је према испитаним подацима био невин и као такав пуштен а чизме му враћене... У селу Великој Врбици, случајно је убијен дезертер Никола Савић од стране војника 29. бригаде а у селу Каменици убијен један дезертер у бекству. У Корбову је случајно убијен дванаестогодишњи дечак, због овога је маса народа напала војника који је убио дечака и ударила му неколико шамара..." (238). Посадна чета стационирана у Старом граду 8. фебруара 1945.г. замењена је новим саставом од 100 људи придошних из батаљона Народне одбране (239).

Педесетих и шездесетих година део Фетислама је био коришћен као седиште гарнизона Југословенске народне армије. Да ли да би се приметили трагови стрељања од 13.1.1945.г, да ли због настојања да се покажу достигнућа социјалистичког развоја, тек у то време, десно од улаза у тврђаву отворен је индустријски погон за производњу бетонских елемената- углавном армираних стубова за ограде и винограде (240). Тој чињеници није била сметња околност да је решењем Републичког завода за заштиту споменика културе бр.1767/1 од 27. октобра 1964. године Фетислам, по слову закона из 1959.г, стављен под посебну заштиту као споменик културе (241). Изрека акта гласи: "Стари град Фетислам у Кладову, који се налази на парцелама бр.562 и 561 КО Кладово у укупној површини 17 ха 19 ари и 99 м², а чији је носилац друштвене својине Скупштина општине Кладово, има својство споменика културе". Образложење садржи закључну констатацију да склоп утврђења у Кладову представља вредан пример фортификационе архитектуре из времена ватреног наоружања на подручју Србије, уз наглашавање његове историјске вредности. Иста околност није сметала да се ту 1968. године, након иселења војске, изгради низ монтажних објеката- барака прекривених салонит плочама, као насеље за учеснике омладинске радне акције "Зелени појас Ђердапа", под патронатом Савеза омладине Југославије и Покрета горана Србије. Учесници су били младићи и девојке између 16 и 27 година

старости, организовани у омладинске радне бригаде. Њихов посао састојао се у изградњи паркова, дрвореда, зелених површина, тротоара, канализације, спортских објеката; извођењу грађевинских радова на уређењу обале; пошумљавању, уређењу тврђаве Фетислам која је требало да постане "велики рекреациони центар"... Омладинско насеље у тврђави добило је име "Братство". Ту су изграђени спортски терени за фудбал, рукомет, одбојку, кошарку, полигон за обуку возача. У центру насеља позиционирана је велика монтажна барака са собама за спавање, разгласном станицом, канцеларијама... Како је за време летњих распуста било више акција, подизани су и шатори за њихов смештај. Турска грађевина западно од Мале тврђаве преуређена је у "модрену кухињу" и трпезарију. Део површине Мале тврђаве послужио је за изградњу летње позорнице са 2000 места, од чега за седење 1200, са бетонском бином и гардеробом за извођаче забавних програма. У центру "Братства" направљен је плато за смотре и игре. Капацитет насеља у једној смени био је 500 омладинаца. Статутарне обавезе бригадира биле су: "1) да развијају братство и јединство, патриотизам, другарство и солидарност, интернационализам, као и љубав према природи и горанству, 2) да својим понашањем доприносе угледу своје бригаде и акције у целини, 3) да извршавају своје радне задатке". Највише самоуправно тело бригаде је бригадна конференција, чији је извршни орган штаб радне бригаде. Организована су свакодневна социјалистичка такмичења у категоријама: 1) такмичења на радилишту и 2) такмичења из области друштвених активности. Основни елементи оцене резултата на радилишту су проценат испуњења норми и број остварених радних часова, а додатни елементи за освајање признања су дисциплина, залагање, остварење другарских односа на акцији, однос према алату, механизацији, поштовање мера заштите на раду. Такмичење у области друштвених активности имало је сегменте: а) културно забавни живот- квалитет, разноврсност и масовност наступа; б) спортске активности- придржавање пропозиција такмичења, фер плеј, број такмичара, као додатни елементи за успех; в) техничко образовање- успех полазника на курсевима, број учесника, редовно похађање наставе, дисциплина и чување опреме; г) здравствена заштита- брига за здравље бригадиста, хигијена у кругу насеља, лична хигијена бригадиста, спровођење мера заштите на раду. Свакој бригади која заврши акцију припадало је, без обзира на постигнуте успехе, 3% златних, 5% сребрних значки Покрета горана и 7% похвала од укупног броја бригадиста који су завршили акцију (242). Окончањем радова на изградњи хидроенергетског и пловидбеног система Ђердап стекли су се услови да горанско насеље буде пресељено у бивши раднички камп на Караташу, а Фетислам је убрзо добио нове рукометне, кошаркашке, одбојкашке и два фудбалска терена у самом језгру тврђаве. Од актера покрета горана у старом граду остали су до данас шетна стаза од опеке и мноштво њихових имена, надимака, изјава љубави, назива места из бивше Југославије одакле су дошли на радну акцију, урезани у блокове од пешчаника по бедемима тврђаве, а највише чини се на јужној "невера капији". Стари град постао је спортско- рекреативни комплекс и место честих војних вежби припадника резервног састава Југословенске народне армије, цивилне заштите и територијалне одбране.

Током периода 1975- 1989.г. извођени су конзерваторски радови и археолошка истраживања, у режији Музеја Крајине из Неготина и Републичког завода за

заштиту споменика културе из Београда. Његова позиција била је предмет обраде Просторног плана општине Кладово из 1978. године. Овим стратешким документом предвиђено је како индустријски капацитети, лоцирани између Фетислама, Дунава и пута Кладово- Београд, требају од Старог града бити одвојени тампон зоном зеленила ширине око 300 метара; прописано је да сви објекти који постоје на простору до 300 м од фетисламских зидина, као и на истој удаљености од последњих зграда у селу Кладушница, морају бити измештени (243). У то време стање фетисламског града било је следеће: "Мањи град унутар тврђаве у облику правоугаоника има третажне цилиндричне куле на угловима. Куле на југозападном и југоисточном углу имају дрвене међуспратне конструкције у доста лошем стању, али су солидно очуване. На североисточном и северозападном углу куле су порушене. Око овог града налази се нижи одбрамбени зид на коме постоји, као и на самом граду, низ пушкарница, а поред њих се протеже стаза. Материјал од ког је тврђава подигнута је камен и опека, а зидови су били покривени ћерамидом, што се види из очуваних детаља. У склопу ових зидина налази се зграда са два одељења, вероватно касарна покривена четвороводним кровом од ћерамиде. Свако одељење има посебан улаз и засвођено је полуобличастим сводом. Улаз у овај комплекс представља капија која је истовремено служила као дрвени мост који је прелазио преко сувог рова ископаног преко градских зидина. Основа велике тврђаве Фетислам је шестоугаоног облика, ограничена земљаним и каменим бастионима. Дужа осовина града стоји у правцу северозапад- југоисток и износи око 600 метара, док је краћа осовина дужине око 300 м. На сваком углу налази се по једна кула- бастион, у коме су били смештени топови. Око зидина протеже се одбрамбени суви ров дубине око 3 м, док је на северној страни заштиту представљао Дунав. Бедеми града су подигнути од камена, дебљине 1,20 м и добро су очувани. Унутар зидина налази се још неколико мањих објеката војног карактера, од којих су најзначајнији лагуми засвођени полуобличастим сводовима и са каменим зидовима. На крају стрмих тремова налазе се мања одељења што су свакако служила као војна склоништа" (244). Почев од 1979.г. стари кладовски град има статус непокретног културног добра великог значаја.

Као место иделано за масовна окупљања, кладовска тврђава била је поприште сусрета пионира Румуније и Србије, надметања фудбалера локалног клуба са ривалима из "Нишке зоне" или "Српске лиге", елитних југословенских фудбалских тимова јуниорског узраста, међународних такмичења рвача, радничких спортских игара, фестивала "Песма лета", "Песма Дунава". Врхунац параде неукуса представљао је општински слет поводом рођендана Јосипа Броза Тита пролећа 1978. године. На фудбалском стадиону смењивали су се као на лоше монтираном филму омладинци у кимонима са задатком извођења карате вежби- ката- уз звуке валцера "На лепом плавом Дунаву", гимназијалци са "адидас" опремом поред девојака у влашкој и српској народној ношњи, до изнемоглости обојени јарким бојама играчи културноуметничког друштва "Полет" и деца из обданишта у оделима од креп папира- "пред човеком који је у исто време био шеф војске, једине дозвољене партије, тајне полиције, министар свих послова, почасни председник филателиста и ловаца, савест мирољубивог човечанства, и тако даље, здрави разум се добровољно повлачио у мишју рупу" (245). Смрт југословенског лидера омела је "још богатије" инсценације. "Постхумна оданост вођи" од тада се

огледала у идејно- политичким курсевима и војним вежбама у оквиру зидина тврђаве. У томе су предњачили припадници тзв. територијалне одбране, цивилне заштите и Савеза резервних војних старешина. Овај савез имао је задатке "1. заједно са свим социјалистичким снагама нашег друштва, на челу са Савезом комуниста, водити бескомпромисну борбу против национализма, шовинизма, анархолиберализма и свих антисоцијалистичких и антисамоуправних снага и тенденција, и сламати њихове акције и отпоре; 2. организовати рад на идејно политичкој и марксистичкој изградњи" (246).

Републички завода за заштиту споменика културе Београд 14.5.1982. године обратио се актом 0401 бр.135/19 Скупштини општине Кладово, молећи "да СО Кладово предузме мере ради уклањања два објекта- тополивнице /топовњаче?/ и коњушнице у тврђави Фетислам". Радило се о објектима од посебног националног значаја, са статусом културног добра, укупне површине 807,26 м2. Уследила је убрзана реакција локалних власти, за које постоји уверење да су и инспиратори молбе Републичког завода, па је већ 5.10.1983. године посао финализован у форми "споразума о накнади за административно пренете непокретности бр.456- 68/83-05" којим се Друштвено предузеће Хидроелектрана Ђердап обавезује "као накнаду за претходно наведене грађевинске објекте у Тврђави Фетислам, изградити објекат за потребе музеја у Кладову". Повод је била наводна угроженост културног добра услед подизања нивоа подземних вода, везано за експлоатацију хидроенергетског система Ђердап 2, до те мере да је рушење споменика културе целисходно. Тако су два објекта под заштитом државе завршила на локалној пијаци трговине утицајем а стари кладовски град осиромашен за своје виталне делове. Пошто је посао завршен на задовољство актера, Скупштина општине Кладово мирне душе могла је 1989. године на дан ослобођења града у Другом светском рату, 22.септембра, донети одлуку бр. 633-1/89-01 "о оснивању радне организације за заштиту културних добара". Одлука није реализована. Таквом гесту претходио је један период "преноса овлашћења" настао актом локалног парламента 2.8.1987. године да "Као власник споменика културе СО Кладово преноси старање и управљање Тврђавом Фетислам Туристичком савезу општине Кладово".

Локални изданци негативне кадровске селекције посттитовске ере, оличени у партијским секретарима или председницима конференција Савеза комуниста Југославије дошли су на идеју да се део Старог кладовског града, као атрактивна локација на месту где се налазио велики војни магацин ЈНА односно Секретаријата за народну одбрану, испарцелише и изгради низ кућа у "словенском стилу" које би биле "резиденцијални објекти заслужних грађана", уз образложење како ће један такав споменик културе једино моћи бити сачуван од пропадања ако неко у њему живи. Тим или неким другим поводом, магацин из доба турске управе сравњен је са земљом, мада под заштитом државе. За разлику од ситуације када је оближње војно стрелиште експресно стављено ван употребе да би на њему изникла прво једна а нешто касније мноштво кућа, "староградска утопија" остала је недосањани сан партијских моћника. Додуше тамо данас има становника, насељених у бившим казаматима, својевремено преуређеним у кафански простор, али они се могу сматрати знаменом прошлих времена утолико што је њихов социјални статус на рубу елементарних егзистенцијалних услова био продукт једне политике која се умногоме ослањала на тековине "социјалистичке револуције". За време режима

Слободана Милошевића, према општинској одлуци као место за јавна окупљања незадовољника одређен је простор уз главни улаз у Стари град. Устав је гарантовао слободу окупљања а власти нису желеле себе излагати стресним ситуацијама евентуалних протеста у центру града, па је решење нађено у "концентрисању уставних овлашћења" уз бедеме кладовске тврђаве. И ровови тврђаве у то доба имали су намену места, далеко од очију јавности и "органа реда", за примопредају шверцоване робе из теретних у путничка возила или за преузимање дела хуманитарне помоћи пре него што она стигне до прималаца назначених у уговорима о донацијама. Круг "непожељних конзумента масовне културе" у Фетисламу завршавао се наркоманским сеансама уз средњовековне зидине.

Завод за заштиту споменика културе из Ниша сачинио је 1998.г. "Пројекат ревитализације објеката у утврђењу Фетислам у Кладову"- одговорни пројектант Небојша Босанац. По овом акту нису извођени никакви радови. Након десетак година експлоатације у спортске, туристичко- угоститељске и забавне сврхе, комисија Министарства културе приликом инспекцијског надзора 22.12.2000.г. затекла је жалосно стање: ...Објекат који је некада служио за смештај посаде, а у новије време као магацин, доста је оштећен и у њему је данас штала за крупну и ситну стоку коју држи домар фудбалског клуба; мала зграда која је 50- тих година служила као војна постаја сада је угоститељски објекат; реновирани казамати користе се од стране социјално угрожених лица као стамбене просторије; између два фудбалска терена смештен је метални контејнер- киоск; поред спортских терена налазе се дрвене бараке са крововима од салонита, које служе као свлачионице за спортисте; два објекта која су учртана у План Службе за катастар непокретности Кладово више не постоје. Закључено је да је нужно уклонити све бесправно подигнуте објекте, иселити илегалне станаре из казамата те предузети хитне мере заштите како би се зауставило даље пропадање грађевина у Фетисламу (247). Тим поводом београдски дневни лист "Данас" 17.1.2001. године објавио је текст под насловом "Рушилачки конструктивизам": "...Много је воде протекло реком безумља када је у питању култура националног значаја; резигнирајуће делује чињеница да је пројекат предлога мера за заштиту кладовске тврђаве као споменика културе, на лицу места пре двадесетак година реализован тако да су два импозантна објекта- зграде топовњаче, у најбоље сачуваном стању, и тзв. коњушнице, до темеља срушене вољом општинских челника, како би се заузврат од Јавног предузећа "Хидроелектране Ђердап", позивањем на подизање нивоа подземних вода услед изградње хидроелектране "Ђердап 2" што, парадоксално, није сметало да један други објекат укопан у земљу у непосредној близини срушених, остане очуван, искамчио новац за изградњу проширене верзије изложбеног простора археолошке грађе /данас, као права реткост у свету, преименован у археолошки музеј без депоа/ и средњошколског образовног центра. О "визионарском" промишљању далекосежних промашаја сликовито говори актуелно стање новоизграђених објеката "стваралачким рушењем споменика културе". Зграда музеја своје централно место препустила је гипсаним копијама вредних археолошких експоната а да првобитна изложбена поставка, од отварања Археолошког музеја Ђердапа до данас готово уопште није мењана, тако да градом већ колају приче о прикладнијем, бајковитом, називу "Збирка постојаних оловних војника"; темељи здања образовног центра попуцали су на више десетина места,

као резултат деловања управо оних подземних вода које су послужиле тек за повод декрету о рушењу споменика културе у Старом граду, па се само као визионарство може оквалификовати нечија калкулација да ће креативни деструктивни чин у односу на ове зграде бити основ зидања нових Потемкинових села" (248). "Рушилачки конструктивизам" није престао променом режима власти, па су предузимљиви привредници који су по багателним ценама стекли власништво над капиталом бивших друштвених предузећа издејствовали, не да се измeste објекти постојећи у реону 300 метара западно од Фетислама, како је налагао просторни план из 1978.г, већ да границе привредних постројења, ограђене плетеном жицом, буду померене тако да почев од 2003. године постоје на самим ивицама бедема кладовског старог града. Неке политичке странке нису пропустиле прилику у својим програмским актима за подручје Кладова зацртати опредељења да се Фетислам делом претвори у "парк помирења" са обележјима посвећеним страдалништву српског народа, почев од турских освајача па до лица стреланих од стране комуниста након ослобођења Кладова у Другом светском рату. Разрада идеје аутора овог рада подразумевала је и подизање цркве- брвнаре, уклопиве у амбијент Старог града, посвећене светом Никодиму, а унела би димензију духовне светлости на локалитет својевремено богат џамијама, дервишким текијама и махалама именованим по православним хришћанским свештеницима (249).

Почев од 22.12.2006.г. у јавној евиденцији Службе за катастар непокретности Кладово, тврђава Фетислам фигурира као катастарска парцела 3922, са десет зграда, и земљиштем под зградама: 1) 87 м²- зграда за спорт и физичку културу, без одобрења за градњу; 2) 20 м²- помоћна зграда, без одобрења за градњу; 3) 18 м²- помоћна зграда, без одобрења за градњу; 4) 531 м²- објекат туризма; 5) 255 м²- објекат туризма; 6) 99 м²- зграда за спорт и физичку културу, без одобрења за градњу; 7) 205 м²- објекат туризма; 8) 296 м²- зграда за спорт и физичку културу- без одобрења за градњу; 9) 271 м²- објекат туризма; 10) 134 м²- објекат за спорт и физичку културу, без одобрења за градњу. Изузев 1916 м² под објектима, евидентирано је као део Фетислама и 16 ха 37 ари и 20 м² као земљиште у тврђави, свега површине 16,5636 хектара (250). Очигледно да су границе Фетислама у односу на 1964.г. редифинисане, будући да је тада споменик културе захватао површину 17 ха 19 ари и 99 м². Непознат нам је евентуални законски основ елиминисања дела површине споменика културе, али је евидентно како је осамдесетих година приликом изградње дунавске марине и подизања нивоа Дунава узрокованог пуштањем у рад "ХЕПС Ђердап 2", уништен- потопљен источни ров широк 25 метара са зидом- контраескарпом, грађеним од ломљеног камена, а преко кога је водио покретни мост у унутрашњост утврђења.

Из прве декаде овог века потиче гломазна туристичка мапа Кладова постављена уз потпору регионалне агенција "РАРИС" на паркинг простору хотела "Ђердап". На њој су представљене границе Старог града са уцртаним фудбалским тереном, али Мале тврђаве, вековног симбола Кладова нема. Такве непотпуне податке садржи и "План града Кладова" у издању Туристичке организације. Оно што 2010.г. ипак постоји на старом локалитету јесте несрећни спој изведби војног градитељста и соцреалистичког прегалаштва- руинирани остаци Мале тврђаве у комбинацији са траговима делања нововековних неимара- асфалтном приступном стазом, фугованом циглом, бетоном и у простору за публику зубом времена уништених

пластичних дасака што су осамдесетих година чиниле седишта за "летњу позорницу". У међувремену нико није реаговао на учестала намерна обрушавања зидина бедема и коришћења отпалих камених облога за изградњу стамбених објеката, о чему видни трагови постоје на грађевинама из деведесетих година прошлог века лоцираним, између осталог, у улицама Рибарска и Милентија Поповића. Као најцрњи пример неимарских експеримената у оквиру комплекса под националном заштитом, о инвеститорским промашајима соцреализма сведоче два пољска клозета "рупаша" седамдесетих година озидана циглама, са салонитским плочама на крововима, са "женским и мушким" кабинама означеним одговарајућим егзампларима обуће. Један се налази с десне стране почетка тврђавског комплекса, уз улаз код главне капије и служио је за "потребе" у ресторан преуређених казамата, а други 30 метара јужно од два фудбалска терена. Овај последњи "локалитет" обогаћен је од јуна 2010.г. вишенаменским "mini pitch" тереном димензија 20 x 40 метара, са челичном оградом која на попречним странама достиже висину од 4 метра. Подлога је застрта вештачком травом, тако да "задовољава услове прописане од стране Министарства омладине и спорта". Енклава пластичног зеленила делује доиста квазиегзотично у непосредној близини импозантне јужне камене капије утврђења, у окружењу- мору природне траве, али уклопива у амбијент салонит плоча на баракама-свлачионицама фудбалског клуба и ребрастог лима изнад трибина стадиона.

Почетак друге деценије XXI века, везано за овдашњи Стари град, протиче у пропагирању акције ресорног министарства о ревитализацији тврђава а посленици кладовске општине укључили су се у кампању са жељом обнове летње позорнице у средишту средњовековног здања. Код стања грађевина подводивог под појам забрињавајуће, не може се локалним лидерима у културној политици оспорити оптимизам почивајући на игнорисању већ једном научене лекције из 1858.г. да у овом граду комедије има и без позорнице (251).

Стара кладовска тврђава, и даље формално са статусом споменика културе великог значаја, заборављена од "urbis i orbis", данас је сурово сведочанство о потрошеном времену хиљада ратника, градитеља, робова и освајача- мешавина статистичких података, камених блокова, цигли, папира- живи пример превладане прошлости у тачки сусретања моћних цивилизација.

ЗАБЕЛЕШКЕ

* Ђорђе Јанковић у раду Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века, Београд 1981, с.27, полазећи од дефиниције тврђава као грађевина чисто војне намене, поседнутих искључиво војском, ближе је одредио оне припадајуће области Аквис на следећи начин: "Оне дуж Дунава су непосредно на обали; њихово основни задатак је да бране границу и путеве; зидане су по једном нацрту, четвороугаоне основе са округлим кулама на угловима; у темељу су зидане каменом и малтером, а у горњем делу само опеком, или и каменом и опеком, који су везивани малтером са туцаном опеком." У нашем тексту изрази тврђава, утврда и утврђење употребљавани су као синоними, варош и град такође.

- (1) Милутин Гарашанин, Археолошки вестник, 5, 1954, с.225-236. Ово подручје у литератури означавао је именима: Kladovo, Kladovia, Kladova, Kladow, Cladovo, Cladova, Gladov, Gladova, Gladowa, Kladowo, Zanes, Claudia, Clodovam, Clodova, Kukastru, Neokastron, Neokastro, Neocastro, Novigrad, Neograd, Neue hausz, Nowogastro, Nowocastro, Novigradino, Nukastru, Dar i selam, Dolma palanka, Feth ul Islam, Fethi Islam, Feth-il-islam, Feth-il-selam, Fethislam, Fet Izlam, Fetislam, Vetislam, Fetislav, Svetislav, Кладово... Углавном се ради о три основна имена- Кладово, Фетислам, Новиград. Клаудиа је назив употребљаван са румунске стране Дунава да би се означило ово место а за Занес није потврђено да је име припадало античком насељу баш на локалитету Кладова. Долма паланка ређе је у употреби и може се сматрати термином за ближи опис кладовског утврђења. За Светислав је највероватније да је Србима ближа транскрипција Фетислама, мада се можда може везати за историјске личности кијевског кнеза Свјатослава који је 968. постао владар источне Бугарске и господар доњег Подунавља или бугарског цара Теодора Светослава који је почетком XIV века након смрти татарског хана Ногаја успео ревитализовати бугарску државу. Покушај да се Глад, бугарски војвода пореклом из Видина означи родоначелником имена Кладово, какав став заступа историчар Јован Пејин, неутемељен је, код околности да је он у IX веку имао територије- војводство у склопу Бугарског царства у Банату, преко Дунава почев од реона данашње Оршаве, односно није доказано да се његова власт над Кладовом, тада неоспорно у склопу Бугарског царства, нешто специјално везивала баш за овај локалитет. Шта више, нема помена имена Гладово/Кладово за подручје данашњег Кладова у то доба.
- (2) Драгослав Срејовић, Доње Бутроке Кладово- насеље старијег неолита и позног енеолита, "Старе културе на Ђердапу" Каталог изложбе у Галерији САНУ 1969.г, с.69.
- (3) Vladimir J. Fewkes, Neolithic sites, Proceedings American Philosophical Society, vol.78, 1938, s.355.
- (4) Александрина Цермановић Кузмановић, Римско утврђење код Кладова, "Старинар" 1979.г, с.127
- (5) Исто, с.130 .
- (6) Исто, с.130.
- (7) Исто, с.132.
- (8) Детаљније Ранко Јаковљевић, Атлантида у Србији, Београд 2008, с.30, Џејмс Фрејзер, Златна грана, Београд 1992, с.220-221.
- (9) Александрина Цермановић Кузмановић, наведени рад, с.132.
- (10) Ђорђе Јанковић, Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века, Београд 1981, с.91-99.
- (11) Исто
- (12) Исто, с.129.
- (13) Исто, с.176.
- (14) Исто, с.177-178.

- (15) Феликс Каниц, Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века, Београд 198, књига 2, с.493. На овом месту Османлије су подигле тврђаву Фетислам, и данас је углавном то име које преовлађује у стручној литератури, док је термин Стари град одомаћен међу мештанима Кладова. У нашем раду Стари град се користи као заједнички појам за неколико насеља за која се претпоставља да су постојала на подручју данашњег Кладова- неименовано римско насеље, Новиград, Claudia, Gladova тј. Кладово и на крају Фетислам, дуго времена називан од околних Срба Светислав.
- (16) Милан Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, књига II, Београд 1876.г, с. 986.
- (17) Исто, с.493. Новија истраживања нису дала потврду Каницовој тези о римској насеобини у оквиру места данашњег Старог града- Фетислама: М. и Ђ.Јанковић, Археолошки преглед, 15, 1973, с.110-112. Каницов закључак да је водовод јужно од Фетислама снабдевао тврђаву међутим има потпоре утолико што је и на овом потесу регистровано постојање античке насеобине, а из његовог атара и данас видљиви озидани водовод иде ка Фетисламу, те да је 1933.г. на обали Дунава уз утврђење Фетислам пронађен низ остатака материјала из римског доба. Видети: Vladimir J Fewkes, Neolithic, с.356, забелешка 1.
- (18) Аутору овог рада наведене детаље, као и некадашњу четвороугаону основу испод кружне куле, показао је на терену Жељко Живковић из Кладова, 5.9.2009. године.
- (19) М. и Ђ.Јанковић, Фетислам- Кладово- турско утврђење, "Археолошки преглед" бр.15, Београд 1973, с.111.
- (20) Идризијев текст објавио је Лелевел у делу "Geographie du moyen age" Breslau 1852, vol.III, р.115. Наведено према: Јован Н. Томић, Нови Град- Кладово- Фетислам- прилог историјској географији Србије, Глас СКА LXX, други разред 43, Београд 1906.г, с.8. О Идризију видети: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/People/Idrisi/Britannica_*.html ; <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/282089/ash-Sharif-al-Idrisi>. На неким интернет сајтовима пореклом из Републике Македоније могу се наћи интерпретације Идризијевог дела у смислу да је тврдио како је Кукастру /Кладово/ било под суверенитетом Македонског царства цара Самуила /крај X и почетак XI века/.
- (21) Documente privitoare la Istoria Romanilor, vol. II, partea II, с.378-379 и 379-380, за две повеље из 1396 и Huber A, Geschichte Oesterreichs, II, с.529, нота 3, за повељу из 1419.г. Цитирано према Јован Н.Томић, Нови Град- Кладово- Фетислам, Београд 1906, с.9. ноте 12. и 13.
- (22) Цитирано према Јован Н.Томић, Нови Град- Кладово- Фетислам, Београд 1906, с.10.
- (23) Јустин Поповић, Житија светих за децембар, 1977.г. Детаљније о св.Никодиму: Ранко Јаковљевић, Пут светог Никодима, Београд 2007.г.
- (24) Душанка Бојанић Лукач, Крајина у време турске владавине, на основу извора из XV и XVI века, Гласник етнографског музеја, књ.31-32, Београд 1969.г, с.68-69. Сима МИЛУТИНОВИЋ у својој Историји Србије изнео је тезу која завређује опрезан и критички приступ, да су Турци Кладово назвали Фетисламом јер су ту некада "страшно разбили Каравласе, а то ће бити по свој прилици онда, када се прича да је и Краљевић Марко ту био, и погинуо у Крајини близу Неготина у Душанову селу"; наведено према: Станиша Војиновић, Сима у Крајини и Кључу, Неготин-Кладово 1987, с.29
- (25) Исто, с.67-68. О пресељењу Срба из крајева под османском влашћу пише римском папи угарски краљ Матија Корвин, наводећи да се само у периоду 1479- 1483.г. на тло Угарске доселило око 200.000 Срба, од којих знатан део на подручју данашње Румуније: Љубивоје Церовић, Срби на тлу данашње Румуније од раног средњег века до Париске мировне конференције, "Темишварски зборник" бр.1, Нови Сад 1994. г, с.40.
- (26) Душанка Бојанић Лукач, Турски пописи насеља неготинске крајине у XV и XVI веку, "Развитак" Зајечар, 1969.г, бр.6, с.65. Иначе за име Кључ уврежено је становиште да потиче од облика подручја које ова регија захвата, оивиченог Дунавом; оно је у целости било видљиво са оближњих узвисина, попут Подвршке чуке. По другим схватањима име би могло потицати од "кључале воде" тј. запенушане, "узавреле" воде у Ђердапским брзацима, каква је била пре подизања нивоа Дунава услед изградње хидроелектране Ђердап. Чини нам се вредном пажње још једна могућност повезивања имена и повода. У Влашкој је дуго времена постојало међу бојарима (феудалним великашима) звање Кључар, какво је забележено и у писму упућеном од стране руског изасланика у Србији Теодора Ивановича Недобе познатом трговцу у Крајови Хаци Јанушу, од 21.2.1813.г. "Велики Кључар" (румунски "clucer") је звање главног интенданта на кнежевском двору у Букурешту, који је

- имао уз себе још два помоћника- "кључаре", такође из реда бојара. Можда је кладовски крај, вековима под румунском управом као домен некога од бојара- кључара добио назив Кључ, прихватљив и Србима због асоцијација на географски положај омеђен Дунавом; писмо је објављено у књизи Радослава Перовића "Прилози за историју Првог српског устанка" Београд, 1980, с.220.
- (27) Историја српског народа, друга књига, Сима Ћирковић, Момчило Спремић и група аутора, Београд 1982, с. 223, приказ граница деспотовине према нацрту Момчила Спремића. Постоје аутори који такву тезу негирају. Тако Драгољуб Петровић пише: "Браничево до Пореча било је у саставу српске државе до пада Деспотовине половином XV века, Кључ и Тимочка крајина никада"; Д.Петровић, Миграције и инкорпорирање Влахa у српску нацију, Зборник Десети конгрес историчара Југославије, Београд 1998, с.146.
- (28) Исто, с.259.
- (29) Душанка Бојанић Лукач, Крајина у време турске владавине, с.67-68 и Турски пописи, с.65.
- (30) Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, Историја Мађара, Београд 2002, с.135. Нажалост, аутори не наводе основе овакве тврдње.
- (31) Наведено према: Глигорије Елезовић, Прилози за историју манастира Букова код Неготина, Београд 1941, с.43-44, позивом на "Путопис" с.456-457, књига 7. Неки наизглед проблематични детаљи попут Евлијине тврдње да се изнад капије налази џамија имају потврду, у случају локације џамије, у ликовном делу- акварелу познатог српског сликара из прве половине XX века Тодора Швракића /1882. Приједор-1931. Сарајево/. Он је овде боравећи 1927. године начинио импресиван приказ тврђаве, гледано са њене источне стране. И те године, тачно изнад капије постојала је грађевина- простор, у време Евлијине посете са функцијом џамије. Приликом Швракићевог боравка у Кладову исте године настала је и слика са приказом Дунавске капије утврђења и две куле у позадини, на западној страни. Слике су биле изложене у Београду на изложби "Ладе" 1928.г. Њихове црно- беле репродукције публиковане су у часопису "Развитак" Зајечар 1966.г, бр.6. Одредницу "рибњак" историчари новије генерације заменили су са "рибарница".
- (32) Олга Зиројевић, Општина Кладово у периоду турске владавине (до 1683.г.), "Баштиник" бр.1, Неготин 1997, с.7-8.
- (33) Исто, с.8, позивом на Евлија Челебија, Путопис, Одломци о југословенским земљама, Х.Шабановић, Сарајево 1967, с.544.
- (34) О.Зиројевић, наведено дело, с.7, забелешка 23.
- (35) Јован Н.Томић, Нови Град- Кладово- Фетислам, прилог историјској географији Србије, Глас СКА LXX Београд 1906.г, други разред 43, с.34-36, позивом на писмо папског посланика на угарском двору, барона дел Бурђа од 17. августа 1524.г./ Docum.privit. la Istori. Roman., vol.II, part III стр.478 .
- (36) Исто, с.484, писмо барона Дел Бурђа од 28.11.1524.
- (37) Јован Н.Томић, наведено дело, с.15 и напомена 21.
- (38) Гордана Симић, Тврђава Фетислам у Кладову, Зборник радова са научних скупова у Неготину и Кладову поводом обележавања 170 година од погибије Хајдук Вељка Петровића и 150 година ослобођења од Турака, Неготин- Кладово 1984.г, с.70
- (39) Петар Милосављевић, Кладово и околина у првој половини XIX века, Зборник радова са научних скупова у Неготину и Кладову поводом обележавања 170 година од погибије Хајдук Вељка Петровића и 150 година ослобођења од Турака, Неготин-Кладово 1984, с.51.
- (40) Душанка Бојанић Лукач, Турски пописи насеља неготинске крајине у 15. и 16.веку, "Развитак" бр.6, Зајечар 1969.г, с.56.
- (41) Исто, напомена 8, стр.68: "Evliya Celebi, Siyahatname, VII, Istanbul 1928, 458, 456.
- (42) Хазим Шабановић, коментар уз Путопис Евлије Челебије, Сарајево 1957.г, 1. књига, с.83, фуснота 24 и 2. књига, с.66, фуснота 66; о учешћу у борби код Мохача: "Историја Мађара" с.186. У тајним преговорима са Павлом Томоријем, "капетаном Доњих крајева" Угарске, јануара 1525. Бали бег Јахјапашић питао је надбискупа је ли он тај Томори за којег му је отац казао да у Угарској има рођака Павла Томорија, што је тумачено као жеља да се разговара о крупним стварима. Париски легат кардинал Кампеђо, тада стациониран у Будиму, допуштао је да је то сродство можда истинито "пошто су сви из Босне"- Историја српског народа, Сима Ћирковић, Момчило Спремић и група аутора, Београд 1982, књига 2, с.470, забелешка 12. Иначе, П.Томори је знао српски и посебно је био уложио труда у

- организовање људства за ратовање на бродовима /насадиста/; претежну већину бораца и нижих старешина у њиховим редовима чинили су Срби- Историја српског народа, 2, 472.
- (43) Nic.Isthvanfii, Regni Hungarici Historia, Coloniae Agripp.1685, стр.32; цитирано према Јован Н.Томић Кладово-Нови Град- Фетислам, забелешка 21, стр.15.
- (44) Историја српског народа, књига 2, с.459, забелешка 42. Исто место, уз цитат Marino Sanuto, Vilagkronikaја I 135 садржи следећу одредницу: "Док је турски посланик боравио у Угарској и док се краљ Владислав Други спремао да окупи војску у Бачу, Милош Белмужевић и један од великаша из прододице Кишхорват, на своју руку су у лето 1500.г, са око 9000 ратника продри на турску територију, нанели велике штете и вратили се с пленом преко Дунава"
- (45) Франц Бабингер, Мехмед Освајач и његово доба, Нови Сад 1968, с.17.
- (46) Исто, с.276.
- (47) Исто, с.288.
- (48) Исто, с.325.
- (49) Исто, с.326-327.
- (50) Душанка Бојанић Лукач, Крајина у време турске владавине, с.73.
- (51) Мирољуб Јевтић, Престанак важења исламско- османског државног права и настанак српских закона у XIX веку са освртом на Тимочку крајину, "Архивско наслеђе" бр.1, Зајечар 2004, с.120; Историја Бугарске прир. Срђан Пириватрић, Београд 2008, с.140.
- (52) Опис утврђења дала је детаљно на следећу начин Гордана Симић, наведено дело, с.70-72. Иначе, унутрашњост малог утврђења била је знатно богатија у другој половини XIX века него што се закључује након археолошких истраживања сто година касније, на основу чијих резултата Гордана Симић даје опис унутрашњости Мале тврђаве. На фотографијама из тога доба јасно се види да у њему постоји огромна грађевина од камена са два нивоа/спрата изнад тла, на југоисточној страни, одмах иза главне капије. Феликс Каниц, наведено дело, с.494, крајем XIX века констатује: "Значај средњовековне тврђаве настале на римским рушевинама опадао је после проналаска барута, а још више је угрожен сталним напредовањем балистике. Удаљена свега 1200 корака од оближњих висова који њоме доминирају, тврђава данас има шест кула, бастионе и бедем који окружава кастел /"римски"/ унутрашњу тврђаву и барутану. Преко јарка широког 4 м са зиданом контраескарпом, три капије- Дунавска, Ороспи и Варош капија- као и неколико споредних излаза воде у унутрашњост земље. Од одласка Турака /1867/ тамо се ништа није изменило, султанови знаци и натписи на вратима, цамија са минаретом, бунар и тамница предвиђена за 20 осуђеника, касарна за мали гарнизон- све стоји онако како је било, само што сад свуда влада већа чистоћа; и тако "град" са својим белим кулама, оживљеним романским зупцима, изазива данас пријатан утисак, који још појачавају историјске успомене везане за њега". Прецизније мере Малог утврђења наведене су у раду М. И Ђ. Јанковић, Фетхислам-Кладово- турско утврђење, "Археолошки преглед" бр.15, 1973.г, с.110: Утврђење Мали Град подељено је попречним бедемом на горњи и доњи део. Горњи део града је правоугаоног облика /унутрашње димензије 35х 23,50 м/ са две округле куле /на југу и западу/, две квадратне /на северу и истоку/ и по једном правоугаоном, пуном кулом, на средини североисточног и југозападног бедема; на средини северозападног бедема је троугаони, пуни испуст. У унутрашњости горњег дела Малог Града постоји једна полуукопана зграда /димензије 15,30 х 13,55 м/ са полуобличастим сводом; грађена је од камена са малтером и има две просторије. Мали Град претрпео је низ разарања, поправки и доградњи све до у други светски рат када су бедеми и куле последњи пут преправљени и коришћени од стране Немаца и последњи пут разорени приликом њиховог повлачења"
- (53) Душанка Бојанић Лукач, Крајина у време турске владавине, с.85 и Турски пописи насеља неготинске крајине у XV и XVI веку, с.66.
- (54) Д. Бојанић Лукач, Турски пописи...с.66.
- (55) Олга Зиројевић, Турско војно уређење у Србији, 1459-1683, Историјски институт Београд 1974.г, књига 18, с.92.
- (56) О Мишкин Баби, исламском мистицизму на Ади Кале и фетисламском имаму: Val Cordun, Les saints thaumaturges d'Ada Kaleh, Revue d'études turques TURCIA, tome III 1971, Editions Lilnksieck Paris, p.100-116.

- (57) Душанка Бојанић Лукач, Крајина у време турске владавине, с.94-95; превод из збирке видинских кануна у попису 1586.г.
- (58) Макс Вебер, Привреда и друштво, књига II, Београд 1976, с.299. О значају тржишта за унапређење живота у средњовековним градовима: Александар Молнар, Грађанин, објављено у "Критичком појмовнику цивилног друштва" књига 2, Београд 2004, с.11-35.
- (59) Опширни дефтер Видинског санџака из 1586.г, фол 9 ро табла XIV; Историјски институт Београд II 11365а; исто код Д.Бојанић Лукач, наведено дело, с.96.
- (60) Опширни дефтер Видинског санџака из 1586.г, фол 9, во табла XV; исто код Д.Бојанић Лукач, наведено дело, с.97.
- (61) Душанка Бојанић Лукач, Крајина у време турске владавине, с.87.
- (62) Исто.
- (63) D.Urquart, The Spirit of the East, vol II, pp.236-237, цитирано према: Божидар Језерник, Дивља Европа, Београд 2004, с.264.
- (64) Душанка Бојанић, Крајина у време турске владавине, с.87..
- (65) Олга Зиројевић, наведено дело, с.11.
- (66) Наведено према: Љубивоје Церовић, Срби на тлу данашње Румуније, с.42.
- (67) Documente privitoare la Istoria Romanilor, vol II, partea 2, стр.198, наведено према: Јован Н.Томић, Нови Град- Кладово- Фетислам, с.22, напомена 30
- (68) Исто, стр.197, наведено према Ј.Н.Томић, с.22, напомена 29.
- (69) Љубивоје Церовић, наведено дело, с.42.
- (70) Алекса Ивић, Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе 1703, Нови Сад 1929, књига Матице српске бр.50, напомена 2 уз текст на стр.210, позивом на Szamoskozy Istvan, Történeti Maradványai 1565-1603, Kiadta Szilagyi Sándor, II kötet, Budapest 1876, s.46.
- (71) Исто.
- (72) Исто, с.240-245.
- (73) Baltazar Walter, Scurta si adevarata descriere a faptelor savarsite de Io Mihai, domnul Tarii Romanesti, Literatura romana veche (1402-1647), vol. II Editie ingrijita de Gh. Mihaila si Dan Zamfirescu, Bucuresti 1969, 45-46; цитирано према: Никола Гавриловић, Румунски извори о Баба Новаку, у зборнику Срби и Румуни- српско румунске везе кроз векове, Београд-Нови Сад 1997, с.369, забелешка 3.
- (74) Историја Бугарске, с.144-145.
- (75) Алекса Ивић, наведено дело, с.213.
- (76) Docum.privit, vol.XII стр.397, наведено према Ј.Н.Томић, наведено дело, с.23, напомена 31.
- (77) Никола Гавриловић, Румунски извори Баба Новаку, "Баштиник" бр.3, Неготин 2000.г, с.11.
- (78) Docum.privit, vol.XII стр.409, наведено према Ј.Н.Томић, с.23, напомена 32. Душанка Бојанић Лукач, Зајечар и Црна Река у време турске владавине /XV-XVIII век/, Гласник етнографског музеја 42, Београд 1978, с.69, везано за прелазак преко Дунава од стране влашког војводе Михајла 1598.г, разарање Никопоља, Рахова, Видина и Кладова, но без заузимања тврђава, говори да је враћајући се са похода влашки војвода одвео са собом у Влашку око 50.000-60.000 породица. Цитирано према: Словољуб Гацковић, Куд се дедоше Румуни Тихомира Ђорђевића, Бор 2008, с.75-76.
- (79) Ioachim Craciun, Cronicarul Szamoskozy si insemnarile lui privitoare la romani (1566-1608), Cluj 1928, 97-98.
- (80) Nicolae Iorga, Istoria lui Mihai Viteazul, Editura militara, Bucuresti 1968, 208/209; Literatura romana veche, II, editie ingrijita de Gh.Mihaila si Dan Zamfirescu, Edit Tineretului 1969, 45. Цитирано према: Никола Гавриловић, Румунски извори о Баба Новаку, "Баштиник" бр.3, Неготин 2000, с.7. Интересантно је да Гавриловић у свом раду не спомиње преостале знамените Србе који су учествовали у истим походима као и Старина Новак- Дели Марка или Ђорђа Сланкаменца, као што и Алекса Ивић у свом раду "Срби у Војводини..." не помиње Старину Новака, изузев на једном месту, стр.216, док Дели Марка помиње на 20 места. То једно место гласи: "Војвода Михаило се са остацима војске повлачио после пораза према Влашкој, те се код Фогараша сједини са војском Бабе Новака и Дели Марка, који се вратише из Молдавске". Гавриловић је претежно користио румунске књиге из седамдесетих и шездестих година XX века и румунске изворе, а Алекса Ивић се ослањао

- углавном на мађарску документарну грађу. Ипак, обојица су имала у виду хронику Иштвана Шамошковија.
- (81) Коста Јовановић, Неготинска крајина и Кључ- насеља и порекло становништва, "Баштиник" бр.4, Неготин 2001, с.232; Hadzi Kalfa, Rumilii und Bosna ubers. Von Hammer, Wien 1812...
- (82) Цитирано према: Славољуб Гацковић, Куд се дедоше Румуни Тихомира Ђорђевића, Бор 2008, с.76, позивом на истраживања Душанке Бојанић Лукач.
- (83) Евлија Челеби, наведено према: Глигорије Елезовић, Прилози за историју манастира Букова код Неготина, с.43-33.
- (84) Душан Пантелић, Из прошлости Тимочке крајине, Историјски институт III 1866, Београд, с.9.
- (85) Јован Н.Томић, Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683-1693), Београд 1902, стр.58.
- (86) Душан Пантелић, наведено дело.
- (87) Исто, с.10.
- (88) http://www.rastko.rs/antropologija/lj.cerovic_srbi_slv.html#_Toc412640844 Љубивоје Церовић, Срби у Словачкој. По њему, Стефан Продан Штета био је Србин пореклом из Коморана.
- (89) Душан Пантелић, наведено дело, с.10.
- (90) www.archive.org/stream/posebnaizdanjav00umetgoog/posebnaizdanjav00umetgoog_djvu.txt ; Иларион Руварац, Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу, СКА, с.56, према Енгеловој Историји Влашке, с.337.
- (91) Феликс Каниц, наведено дело, књига 2, с.494.
- (92) Вук Караџић, Историјски списи, књига друга, Београд 1969.г, с.280-281.
- (93) Више о томе: Јован Радонић, Гроф Ђорђе Бранковић и његово дело, Београд 1911.г; Јелка Ређеп, Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање, Нови Сад 1991.г. Лик Ђорђа Бранковића послужио је Милораду Павићу као инспирација за писање једног од најпопуларнијих српских романа XX века- Хазарског речника, у чијој фабули је Кладово значајна одредница.
- (94) Душан Пантелић, с.10.
- (95) Kriegsarchiv, AFA, Ungarn, 1717, 9/4-а. Цитирано према: Срета Пецињачки, Ситне вести о Браничеву и Тимочној крајини у 1717.години, "Развитак" бр.1, Зајечар 1973, с.76.
- (96) Гордана Симић, наведено дело, с.72
- (97) Марко Поповић, Утврђења у Србији, Смедерево 2003, с.28-29.
- (98) Wien, Staatsarchiv, Turkei, V, Band II, F-513-517. Цитирано према: Срета Пецињачки, Различити подаци о Браничеву и Тимочној Крајини из 1718-1738.г, "Развитак" бр.6, Зајечар 1972, с.71.
- (99) Извод из "Преписа цркава у паланачком, хоршавском и крајинском дистрикту" 5.10.1735, Банатска Паланка, Архив САНУ Сремски Карловци ПМ "А" 345/1735.
- (100) Казивање Драгана Шепецановића, Кладово, рођеног 1960.г и Жељка Живковића рођеног 1959.г, лично присуствних ископавањима којом приликом су нађени аустријски употребни предмети- чаше, тањира, комади металног новца.
- (101) Летопис цркве кладовске, Храма Светог Великомученика Ђорђа Победоносца, "Баштиник" бр.6, Неготин 2003, с.311.
- (102) http://www.rastko.rs/drama/marambo/vjovanovic-drame-1_c.html На тему функције тврђава да буду складишта, одакле име у корену словенске речи за тај појам, Луис Мамфорд у "Граду у историји" пише: "Што се њене војничке функције тиче, прва цитадела служила је као складиште у коме ће харамбашин плен, углавном жито и евентуално жене, бити сигурни од чисто локалне пљачке..." Београд 2001, с.37. Војислав М. Јовановић Марамбо /1884-1968/ био је историчар књижевности, шписац и дипломата; уредник "Српског књижевног гласника" 1920-1921, генерални конзул у Риму 1917, саветник посланстава у Бечу, Берну, Лондону, начелник Главне архиве Министарства иностраних послова 1937-1941.
- (103) Срета Пецињачки, Ситни фактографски исписи из државног архива Мађарске, "Развитак" бр.5, Зајечар 1971, с.82.
- (104) Исто.
- (105) Срета Пецињачки, Основни подаци о Браничеву и Тимочној крајини из 1720.године, "Развитак" бр. 2, Зајечар 1971, с.59.
- (106) Срета Пецињачки, Ситни фактографски исписи... с.84, податак за 1737.г.

- (107) Димитрије Руварац, Митрополија Београдска око 1735, "Споменик" СКА XLII, 208-211.
- (108) Флориан Копча, *Istoriografia Romanilor din Serbia de sud-est*, Craiova 2008, стр.115.
- (109) По сведочењу Петра Ђенића, рођеног 1924.г. и Жељка Живковића, рођеног 1959.г, обојице из Кладова.
- (110) Радослав Грујић, Прилози за историју Србије за време аустријске окупације 1718-1739, "Споменик" СКА III, 190.
- (111) Санктпетербуршке ведомости бр. 86, 27-10-1737, бр.88, 3-11-1737 и бр.92, 17-11-1737, цитирано према: Милорад Радусиновић, Најстарије вести о Тимочкој и Неготинској области у руској штампи XVIII века, "Развитак" бр.2, Зајечар 1986.г, с.69.
- (112) Милан Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, књига 2, Београд 1876.г, с.988.
- (113) Климент Џамбазовски, Македонци у Кнежевини Србији у првој половини XIX века, Зборник Десети конгрес историчара Југославије, Београд 1998, с.182.
- (114) Радмила Тричковић, Катастарски попис Крајине и Кључа из 1741.г, с.201-203.- Попис харача Крајине и Кључа за 1153.г. по хицри /1740/, Историјски институт, Мешовита грађа 2, Београд 1973.
- (115) Радмила Тричковић, исто, с.244.
- (116) Историја Османског царства, приређивач Робер Мантран, Београд, 2002, с.443.
- (117) Радмила Тричковић, Катастарски попис Крајине и Кључа из 1743.г, с.287.
- (118) Радмила Тричковић, Катастарски попис Крајине и Кључа из 1743.г, с.280-288.
- (119) Франц Ксавер Покорни, Војно-географски опис источне Србије и једног дела Бугарске из 1784.г, Душан Пантелић, "Споменик" СКА LXXXII, Београд 1936, цитирано према Жарку Милошевићу, Основна школа Вук Караџић у Кладову 1835-1995, с.6.
- (120) Никола Гавриловић, Срби и Румуни, с.388. Навод према Хроници Баната Николаја Стојке де Хацег, сведока догађаја: Nicolae Stoica de Hateg, *Cronica Banatului*, studiu si editie de Damaschin Mioc, Bucuresti 1969, с.273.
- (121) Милорад Радусиновић, Руска штампа о Крајини у време Кочине крајине 1788-1791, "Развитак" бр.6, Зајечар 1988.г, с.66.
- (122) Николај Стојка, с.280.
- (123) Милорад Радусиновић, с.69.
- (124) Николај Стојка, с.284.
- (125) Сава Јанковић, Влашка народна песма о Стојану Булибаши, "Развитак" бр.6, Зајечар 1969, с.49-55. То није прво књижевно дело у коме се помиње Кладово. Јован Рајић аутор је поеме "Бој змаја с орлови" о рату Русије и Аустрије против Турске и о ослобођењу Београда, где пише и о Кладову.
- (126) Милан Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, књига 2, Београд 1876, с.1009-1012.
- (127) Милорад Екмечић, Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку 1492-1992, Београд 2007, с.147.
- (128) Писмо проте Николе Ст. Казимировића, "Крајина је била султанијин емин", "Баштиник" бр.10, Неготин 2008, с.234.
- (129) Цитирано према: Владимир Стојанчевић, Крајински обор кнезови и Крајина- од краја Првог устанка до ослобођења Источне Србије, монографија Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815-1839, Београд 1995, с.77.
- (130) Сава Јанковић, Влашка народна песма о Стојану булибаши, с.48. У верзији познатој Милану Ђ. Милићевићу Стојан Буљубаша пред смрт каже: "Нишлије сам натерао, те су давали са коња потковице, за парче пројице", наведено дело, с.1011.
- (131) Феликс Каниц, наведено дело, с.434. В.Стојанчевић, наведено дело, с.77. А.Николић,, Грађа за србску повестницу, Подунавка 1858, 76.
- (132) Вук Караџић, Рјечник 1852,
- (133) Феликс Каниц, с.434.
- (134) Вук Караџић, Рјечник 1852.
- (135) Сава Јанковић, Белешке из историје Тимочке крајине у једној хроници из 1825.годоине, "Развитак" бр.3-4. Зајечар 1971.г, с.87.
- (136) Маринко Пауновић, Ђердап и Тимочка крајина, Загреб 1970, с.292. Аутор не наводи историјски извор за ове тврдње.
- (137) Исто, с.380.

- (138) Исто, с.293.
- (139) Феликс Каниц, наведено дело, с.524.
- (140) Владимир Стојанчевић, Историјска прошлост Кључа 1804-1839, "Баштиник" бр.4, Неготин 2001, с.9.
- (141) Бранко Богдановић, Српски козачки пук 1810-1812. године, Историјски часопис САНУ, бр.44, Београд 1998, с.157.
- (142) Исто, с.158.
- (143) Према тексту објављеном у раду Владана Ђорђевића- Карађорђе и Русија- зборник Отаџбина, књига 17, Београд 1887, с.271-272; текст овог писма и слеђујуће преписке, у нешто измењеном стању, објављен је у књизи Лазара Арсенијевића Историја српског устанка, , с.466 и даље, цитирањем "Руског весника" из 1863, бр.8, с.530 и даље.
- (144) Детаљније: Ранко Јаковљевић, Руси у Србији, Београд 2004, с.67-85.
- (145) Владимир Стојанчевић, Историјска прошлост Кључа, с.14.
- (146) Лазар Арсенијевић, Историја српског устанка, 2 књига, с.562. Вук Караџић, Историјски списи, књига 1. Београд 1969, с.34.
- (147) Вук Караџић, О војној сарадњи руске војске и српских устаника 1807-1812, Голуб Добрашиновић, Вук у Крајини и Кључу, Кладово- Неготин 1986, с.52
- (148) Феликс Каниц, Србија земља и становништво, књига 2, с. 495, позивом на Documente privitoare la Istoria Romanilor, 1709- 1812, Bukuresti 1887, стр.102 и даље.
- (149) Милан Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1876, с.988.
- (150) Исто, с.989- 990, превод са руског језика сачинила Драгана Тодоровић из Неготина. Још један пример неутемељеног пребацивања одговорности за ратни неуспех на српске војнике забележен је 1876. године приликом пада Ђуниса у Српско-турском рату: "Пад Ђуниса није побукао за собом катастрофу каква је могла настати услед панике, која беше захватила команданта ђуниских утврђења пуковниа Меженинова. Наиме, Меженинов је- према сећању Саве Грујића- око 16 часова упао у штаб генерала Черњајева у делиградској школи у моменту кад је овај издавао налог за одбрану прелаза на Морави, као и за евентуалну одбрану смаог Делиграда, и уплахиреним гласом поднео лаконски рапорт: 'Срби все убежали- руские все погибали!' Плаховити Черњајев поверова том лажном рапорту и одмах упуту цару Александру Другом депешу у истом смислу. Поводом те депеше цар је пред испуљеним московским дворјанима упутисо Србима незаслужен прекор рекавши како су се Црногорци борили као прави јунаци, а да жали што то исто не може и за Србијанце да каже. Али кад се цар доцније у неистиност поменуте депеше уверио, он је више пута изразио жаљење због те своје немсотрене изјаве. Занимљиво је да су се и неки српски историчари послужили нетачним рапортом Меженинова у опису битке на Ђунису. Тако, између осталих, и Слободан Јовановић пише да Ђунис није озбиљно ни брањен, да су се руски добровољци добро борили, док је српска народна војска, необучена за борбу у утврђењима, брзо попустила и напустила своје пложаје"- Петар Опачић, Ослободилачки рат Србије против Турске 1876, Неготин 2006, с.209-210.
- (151) Бранко Богдановић, Српски козачки пук... с.159-160. Међу мештанима данашњег Кладова из фамилије Букатаревић постоји сећање да су приликом једног од покушаја српских и руских снага да освоје Фетислам, заробљен козак Иван Букатаров, пореклом из Украјине, "а како је знао да пече хлеб задржали су га у Фетисламу као пекара"; "Букатаревић- породична монографија" приређивач Димитрије Букатаревић, Неготин 2005.г.
- (152) Владимир Стојанчевић, Историјска прошлост Кључа, с.18 наводи датум 2. август по старом календару, без упућења на извор. Вук Караџић, Правитељствујушчи совјет српски, Историјски списи 2, Београд 1969, с.80. Караџићеву тврдњу прихвата и Петар Милосављевић- Кладово и околина у првој половини XIX века, с.53. Маринко Пауновић, Ђердап и Тимочка крајина, с.381 помиње датум 2. септембар, после пада Неготина, што је супротно тврдњи Константина Ненадовића да се Неготин предао 26. септембра. Ненадовић налази да је "пуковник Звилнев са 1200 Руса са Србима отишао Кладову и ојачао опсаду Фетислама под Петром Добрићем, где им Турци град на крају септембра предаду... у граду нађу 21 топ и 6 барјака"- Живот и дела Карађорђа и његови војвода и јунака, књига 1, написнао 1883, репринт издање Београд 1971, с.238. и 239.
- (153) Сима Милутиновић, Србијанка, 2, 155-157, 1826.г.

- (154) Радослав Перовић, Прилози за историју Првог српског устанка, Београд 1980, с.189.
- (155) Исто, с.215-216. Р.Перовић запажа, на основу садржаја једног Карађорђевог писма Совјету од 22.8. 1812.г. где му се наређује "да се сол засада не пушта у Турску", да је "продаја соли Турцима, противно примљеним обавезама вршена не само илегално, већ и са дозволом врховних власти, из државних магацина". Наведено дело, с.216-217.
- (156) Наведено према: Јеврем Дамњановић, Србија и на истоку, Неготин- Зајечар 2004.г, с.233 и 235.
- (157) Цитирано према: Владимир Стојанчевић, Историјска прошлост Кључа 1804-1839, "Баштиник" бр.4, Неготин 2001, с.5.
- (158) Милан Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Књига 2, Београд 1876, с.986, напомена 2.
- (159) Сава Јанковић, Хајдук Гица, Развитак бр. 3, Зајечар 1967.г, с.84.
- (160) Вук Караџић, Историјски списи 1, с.38.
- (161) Милан Ђ.Милићевић, с.990.
- (162) Мирослав Ђорђевић, Карађорђево ратни план, Војноисторијски гласник бр.1, фебруар 1952, с.103, цитирано према: Добривоје Јовановић, Везе Поморавља и источне Србије у првом српском устанку, "Баштиник" бр.6, Неготин 2003, с.155.
- (163) Владимир Стојанчевић, Историјска прошлост, с.34.
- (164) Карађорђево деловодни протокол из Манастира Боговађе, за 1812. и 1813.г, Но. 1458, 18.5.1813, цитирано према репринту из часописа "Развитак" Зајечар 1963.г, бр.3.
- (165) Исто, Но.1473, од 18.5.1813.г.
- (166) Владимир Стојанчевић. Исто, с.37-38.
- (167) Летопис Матице српске за год 1863, година 37, књига 108, 42-43.
- (168) Владимир Стојанчевић, Историјска прошлост Кључа, с-38.
- (169) Детаљније: Ранко Јаковљевић, Ада Кале, "Баштиник" бр.11, Неготин 2009.г.
- (170) Извештај мајора Петра Пејашиновића, цитирано према: Петар Милосављевић, Кладово и околина у првој половини XIX века, Неготин-Кладово 1984, с. 54
- (171) Владимир Стојанчевић, Историјска прошлост Кључа... с.41.
- (172) Вук Караџић, Даница за 1827.годину, Сабрана дела, Београд 1964, с.136
- (173) Коста Јовановић, Неготинска крајина и Кључ- насеља и порекло становништва, репринт у часопису "Баштиник" бр.4, Неготин 2001,с.231.
- (174) Милан Ђ. Милићевић, с.991.
- (175) Исто, с.991. Деведесетих година XX века исламски симбол на посебној плочи изнад плоче са натписом је уклоњен са капије од стране непознатих лица.
- (176) Исто, с.991-992.
- (177) Гордана Симић, Тврђава Фетислам у Кладову, с.82.
- (178) Исто, с.81. Следујући опис Великог утврђења преузет је из рада Гордане Симић.
- (179) Луис Мамфорд, Град у историји, Београд 2001, с.43.
- (180) Миодраг Лекић, Грађа за историју штампарства у Србији у писмима из поречног деловодног протокола, Развитак бр.2, Зајечар 1968, с.71.
- (181) Милан Ђ. Милићевић, с.962-963, коме је ово писмо дао унук капетана Павла Богдановића
- (182) Владимир Стојанчевић, Историјска прошлост Кључа, с.45.
- (183) Архив Србије, БК. Ибр.37 (р.бр.11. Фетислам), цитирано према: Видосава Стојанчевић, Етно- демографске карактеристике и традиционална култура у Кључу у XIX веку, до првог светског рата, "Баштиник" бр.4, Неготин 2001, с.95-102.
- (184) Јован Цвијић, Метанастаназичка кретања, Насеља и порекло становништва XII, Београд 1922, с.70, цитирано према: Богумил Храбак, Пресељавање пресловенског становништва на Балкан током средњег века, Зборник радова Десети конгрес историчара Југославије, Београд 1998, с.74-75. Из новијих времена интересантан преглед теорија о пореклу Влаха, са критичким освртом на одређена "медиокритетска" мишљења, изнео је Славољуб Гацковић у књизи "Куд се дедоше Румуни Тихомира Ђорђевића", Бор 2008.
- (185) Попис становништва и имовине вароши Неготин из 1863.г, Неготин 2001, с.190. О постављењу Тодора Владовића из Кључа за члана суда у нахији крајинској, уз Марковић Илију и Марковић Ђуру из Крајине говори акт кнеза Милоша датиран 13.јула 1833.г. у

- Брзој Паланци, КК/ХИХ- 28, објављено у часопису Баштеник бр. 3, Неготин 2000.г, с.189. Владовић је био и жртва сукоба турске и српске власти, када га је септембра 1833.г. у фетисламском граду "избио и нагрдио Сулејман бег"- КК/ХИХ-62, "Баштеник"бр.3, с.194.
- (186) Даница Милић, Прилог биографији Мише Анастасијевића, "Баштеник" бр.8. Неготин 2005, с.73.
- (187) Протокол Главне коншкрипције од капетаније кључке у окружју неготинском, Архив Србије, Министарство финансија, Главно казначејство, бр.37, цитирано према: Даница Милић, Формирање земљишног поседа, пољопривреда и шумарство у Кључком срезу у 19.веку, "Баштеник" бр.6, Неготин 2003, с.165.
- (188) Жарко Милошевић, Основно школство Тимочке крајине 1833-1850, зборник Тимочка крајина у ХИХ веку, Књажевац 1988.г, с.171
- (189) Исто, с.153.
- (190) Писмо Стефана Стојановића упућено Кнезу Милошу 10. априла 1835, Но.152, КК Нахија Неготинска 1835, Тихомир Ђорђевић, Архивска грађа за насеља у Србији, с.169-170.
- (191) Исто
- (192) Архив Србије КК/ХИХ-376, "Баштеник" бр.5, Неготин 2002.г, с.223.
- (193) Исто, КК/ХИХ-377, "Баштеник" 5, с.224.
- (194) Исто,-609, "Баштеник" 5, с.233.
- (195) Цитирано према: Видосава Стојанчевић, Етнодемографске карактеристике...с.106.
- (196) АС,с.233.
- (197) Тихомир Ђорђевић, Архивска грађа...с.171, КК, Нахија Неготинска 1838, бр.20.
- (198) Тихомир Ђоређевић, Архивска грађа... с.171-172, КК Нахија Неготинска 1838 бр.21.
- (199) Тихомир Ђорђевић, Архивска грађа за насеља у Србији, бр.22, с.172, КК Нах.Неготинска 1838.г. Преглед садржаја објављен и у "Баштенику" бр.5, с.233, са сигнатуром КК/ХИХ-609 (8).
- (200) Јован Јовановић, Особености Кладова и околине, Београд 1938.г, с.7-8. Бранислав Глигоријевић у раду "Кладово и околина између два светска рата" /Неготин 1999/ изнео је мишљење да је градња насеља на лошем земљишту, изложеном плављењу била условљена настојањем мештана да буду ближе не тврђави већ кладовском пристаништу, ради лакшег приступа пијаци, смештеној у самом центру новосаграђеног дела Кладова. Но овај разлог трпи критику утолико што је део кладовског насеља, како показује графика Виљема Хенрија Бартлета "Village of Gladova" с краја прве половине ХИХ века, са фетисламским градом у позадини, већ у то време постојао уз Дунав баш на месту данашњег кладовског пристаништа, која локација својом висином је онемогућавала плављења својствена доњем делу новог Кладова- данашњи реон "старе чаршије", 400 м низводно од кладовског пристаништа. Један од разлога формирање дела кладовског новог насеља на плавном подручју могао би лежати у чињеници да је његов средишњи сегмент, у непосредној близини данашњег православног храма, чинила пијаца. Ово српско тржиште на датој локацији било је видљиво голим оком из тврђаве коју су још увек насељавали муслимани- вероватно најзначајнији купци робе са кладовске пијаце, којима су безбедносни разлози налагали да такве послове врше што ближе свом гарнизону.
- (201) Станиша Војиновић, Сима Милутиновић у Крајини и Кључу, Кладово- Неготин 1987, с.37.
- (202) Јован Гавриловић, Речник географско статистични, Београд 1846.г.
- (203) Андрија П. Ивановић, Описаније окружја крајинског, Гласник Друштва српске словесности бр.5, Београд 1853, прештампано у часопису Баштеник бр. 6, Неготин 2003.г, с.292.
- (204) Илија Пчелар, Окруженије Крајинско, Гласник Друштва српске словесности свеска 9, Београд 1857, с.214-215. Његов запис о Кладову и Фетисламу сдржи и следеће: "...Кладово има лепе баште и винограде, који дају племенито бело вино. Варош је ова правилно ушорена, приличну чаршију има, и суботом добру пијацу, но због тога што никакво за лађе пристаниште нема и што горњи део вароши до саме чаршије изливање Дунава често плави и уништава, нема изгледа да ће кадгод ово место за трговину важније постати. До Кладова на западу лежи град Фетислам (Турска победа) са 86 кућа и 550 душа. Овај су Турци после владавине господара Карађорђа од шанца у јак град преобратили. У

- томе граду живе сами Турци...Турци по граду живући јесу већим делом земљоделци, међу којима имаде и шпекуланата; но будући да неки од Турака усева и винограде изван града притежавају, то они Правитељству српском од својих усева и винограда уредно понешто плаћају. Град је Фетислам на обали Дунава у петоугаоном виду са јаким зидовима и шанчевима утврђен, и са свега 55 топова снабдевен." Наведено дело, III/1.
- (205) Живота Ђорђевић, Почети културне делатности у Тимочкој крајини, зборник Тимочка крајина у XIX веку, Књажевац 1988, с.183.
- (206) Исто
- (207) Писмо Штакелберга кнезу Михаилу, цитирано према: Дејвид Мекензи, Илија Гарашанин, државник и дипломата, Београд 1987, с.358-359.
- (208) Дејвид Мекензи, с.383
- (209) Текст фермана преписан из фототипског издања у књизи Маринка Пауновића Ђердап и Тимочка крајина, с.376. О правном и политичком значају предаје тврђава: Ранко Јаковљевић, Фрагменти српске аутономности, "Баштиник" бр.2, Неготин 1998.г, с.78-81. Аутор ових редова имао је част да на његов предлог дан предаје Фетислама Србији буде 2002.г. проглашен празником општине Кладово. Образложење гласи: "Овај дипломатски успех кнеза Михаила Обреновића круна је његових настојања да интеграционе процесе на Балкану оплемени српским упливом у позитивне европске цивилизацијске токове. Тек деценију раније ослобођена руског протектората, Србија се доказала кадром да заједничке гаранције великих европских сила по питању њене државности, преточи у активну политику потпуне и коначне националне еманципације. Почев од 26. априла 1867. године Кладово је у континуитету израз српског суверенитета." Иначе, према евиденцији потрошача електричне енергије у Кладову за месец јун 1939.г. овде су живела два житеља турске народности. Ф. Измаиловић и Ашим Сулимановић, но нема доказа да су они или њихови преци приликом нашуштања Фетислама одабрали да живе у Кладову; могуће је и да се ради о исељеницима са Аде Кале- Документ Електричне централе Јакова Р. Варона од 26.6.1939, у поседу аутора.
- (210) Обавештајни извештај, Архив Србије, збирка Илије Гарашанина бр.280, цитирано према: Вишеслав Живановић, Предаја кладовске тврђаве Фетислам Србима 1867. године, "Баштиник" бр.10, Неготин 2007, с.50-51.
- (211) Шематизам округа крајинског 1839-1924, Неготин 2005.г.
- (212) Српске новине бр.13 од 15. априла 1867, цитирано према: Жарко Милошевић, основна школа Вука Караџић у Кладову 1835-1995, Кладово 1995, с.25-26. У расположивом препису стоји термин "леђа" приликом навођења да су од 1 до 6 сати Турци товарили своје ствари. Мислимо да се ради о погрешци у писању те да је имало стајати "лађе".
- (213) Коста Јовановић, Неготинска крајина и Кључ- насеља и порекло становништва, "Баштиник" бр.4, с.232.
- (214) Петар Опачић, Ослободилачки рат Србије против Турске 1876. године, Неготин 2006, с.28.
- (215) Бранко Богдановић, Сабља Александра Меженинова, "Политикин Магазин" бр.666 од 4.7.2010.г, с.28.
- (216) Бранко Богдановић. Исто
- (217) Владимир Јовановић, Успомене, Београд 1988, с.311.
- (218) Бранко Богдановић. Исто.
- (219) Цртеж репродукован у монографији Радована Ковачевића и Момира Марјановића "Балканска ружа ратова- Србија и Црна Гора и земље Југоисточне Европе из пера страних путника од краја XVIII до пред крај XIX века", Београд 2007, с.146. Аутори дају објашњење да су на горњем делу илустрације представљени Бугари, мада у горњем десном углу стоји "Cosaques de Caucase" док је у левом горњем углу назначено да у том делу илустрације јесу Бугари. Средишњи део појашњен је речима "Forteresse Kladowa en Serbie"
- (220) Исто, с.224.
- (221) Владимир Јовановић, наведено дело, с. 354.
- (222) Исто, с. 356.
- (223) Исто, с. 405.

- (224) Феликс Каниц, с.494.
- (225) Извештај екипе о обиласку влашких села среза Кључког- Кладово 1951.г, Историјски архив Неготин, инв.бр.4153, детаљнији изводи објављени у монографији Р.Јаковљевића Уместо домовине читав свет, Београд 2006, с.114-126.
- (226) Из употребе су се изгубила и имена острва Пишман Ада и Ада Кале.
- (227) Летопис кладовске цркве, с.313.
- (228) Радослав Веснић, Др.Миленко Веснић, грансењер српске дипломатије, Београд 2008.г, с.167-168. Према једном инспекцијском налазу из тога доба "апсане у срезу кључком биле су нездраве и мрачне, у Неготину тескобне а у срезу поречком доста добре"- Петар Пауновић, О здравственим приликама у Крајинском округу крајем XIX века, "Развитак" бр.1, Зајечар 1987.г, с.73.
- (229) Сретен Ј. Стојковић, Путничке белешке са Ђердапа, Београд 1893; преузето из рада Ранко Јаковљевић, Гвоздена врата Атлантиде, Београд 2006, с.148.
- (230) Наведено према: Ђорђе С. Костић, Добро дошли у Србију- крајеви Србије у немачким водичима за путнике 1892-1914, Београд 2006, с. 113 и 150. На начин уклопив у сентенцу да су Срби често већи католици од папе, Ђ. Костић примећује: "У сва четири Мајерова издања забележено је да се, током пловидбе бродом од Ђердапа, наилази на "српско утврђење Кладово", док о турском Фетисламу нема ни речи". Наведено дело, с.61.
- (231) Детаљније: Андреј Митровић, Продор на Балкан и Србија 1908-1918, Београд, с. 162-166. Преглед аспирација на подручје Ђердапа сачинио је Божидар Благојевић, Дипломатске активности великих сила око Источне Србије 1913-1915, Баштиник бр.8, Неготин 2005, с.169-182.
- (232) Писмо групе грађана Кладова од 17.6.1937.г. потписано је од стране др.Љутице Димитријевића, Драгутина Штефића, Димитрија Слатинашевића, Ђорђа Манзаловића, Саве Бечејца, Анђела Јовановића, Богосава Чуберовића, Јована Букатаревевића, Бранислава Сандуловића, Михаила Гуцића, Михајла Ђенића, Косте Ђорђевића, Косте Јанковића, Ђорђа Марићевића, Василија Џингалашевића, Глигорија Буртановића, Драгољуба Ташића... Архив Југославије, фон бр.37, фасц.54, јединица отписа 348
- (233) Бранислав Глигоријевић, Кладово и околина између два светска рата, Неготин 1999.г, с.72.
- (234) Марко Милуновић, Од немила до недрага, Стокхолм- Београд 1992, с.367.
- (235) Марко Милуновић, Почети титоистичко- комунистичке страховладе у Кладову и Кључу, рукопис, с.14.
- (236) Сведочење једног од починилаца убиства, Златка Гашића, забележио Драган Витомировић, објављено у специјалном издању "Тимочке ревије" Зајечар, мај 2000.г, с.35-37.
- (237) Марко Милуновић, Од немила до недрага, Стокхолм 1990.г, део текста објављен у "Тимочној ревији", Зајечар, мај 2000.г, с.32-34.
- (238) Источна Србија у рату и револуцији- зборник докумената, књига 3, Зајечар 1981, с.77-78.
- (239) Исто, с.176.
- (240) Према казивању Петра Д. Димитријевића, рођеног 1951.г. у Кладову, забележено 1.3.2010.г. Директор погона био је Боровоје Грујић, грађевински техничар из Кладова.
- (241) На веб страници Републичког завода за заштиту споменика културе Београд постављен је Списак непокретних културних добара од великог значаја. На р.бр.45 стоји "Тврђава Фетислам, Кладово, СК 284, Сл.гласник СРС 14/79". У међувремено је доношено неколико закона о културним добрима. Онај из 1994.г. дефинише културна добра као "ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту утврђену овим законом" /чл.2.ст.1./. Чланом 19.ст.1. Закона о културним добрима /Сл.гласник РС 71/94/ одређено је да "споменик културе јесте грађевинско-архитектонски објекат од посебног културног или историјског значаја, као и његова гардитељска целина...". Исти закон као културно добро од великог значаја /чл.5.ст.2./ наводи оно добро које је "значајно за одређено подручје и раздобље, или сведочи о друштвеним појавама односно условима друштвено- економског и културно- историјског развоја у одређеним раздобљима, или сведочи о значајним догађајима и истакнутим личностима из националне историје". Иначе, док је постојала караула ЈНА у кслопу тврђаве

кп.бр.562, зграде 0.14,70 ха, њива 4.кл. 0.40 ха и ливада 5.кл. 15.27.74 ха биле су у друштвеној својини, корисник Секретаријат народне одбране Београд, уписано у поседвном листу 542 КО Кладово. Данас комплекс Старог града има јединствен катастарски број 3922.

- (242) Документација о ОРА Ђердап, у поседу Ратомира Стојановића једног од руководилаца радне акције. Према сећањима бивших акцијаша, 1968.г. у Фетисламу је смештено 1200 бригадиста, 1969.г. било их је 2275, сврстаних у 69 омладинских радних бригада али "и поред ударничког рада те године акција је пословала са губитком". "Већ наредне и последње 1970. године, акција је поправила укупан биланс- пословање позитивно; у 41 омладинској радној бригади радило је око 1600 бригадира";

Видети:

<http://moforaja.com/print.php?threadid=25336&page=10&sid=KSrchEngID0000000000...>

- (243) Просторни план општине Кладово, Завод за урбанизам и комуналну делатност СР Србије, Београд 1978, с.247.
- (244) Исто, с.56-58.
- (245) Милован Данојлић, "Великан нашег доба", београдски недељник "НИН" од 17.6.2010.г, с.41. Иначе овдашњи посленици социјалистичке провенијенције нису пропустили дан након готово заборављеног "Дана борца" слављеног 4.јула, године 2010. присетити се, везано за тврђаву некадашњих "бројних приредаба свеколиког значаја": "Онда су се полазници Кампа РТС запутили у тврђаву Фетислам. Тај објект из турског периода сада зјапи напуштен, руниран, али Скупштина општине Кладово најављује да ће ускоро и ово здање од непроцењиве културне вредности обновити, као некада када су се у њему одржавале приредбе свеколиког значаја"- Новински извештај "Четврти дан на Караташу" 5.7.2010.г. <http://www.kros.rts>
- (246) Норме садржане у статутима Савеза резервних војних старешина Југославије, Србије, Војводине и статутарним одлукама града Новог Сада, и организација на општинским нивоима, каква је постојала у Кладову. Наведено према: Бошко Пилиповић, Организација резервних војних старешина Новог Сада 1919-2004, Нови Сад 2004. Вежбе су спровођене у Фетисламу са циљем "припремања грађана за самозаштиту" Имформативни билтен СРБСЈ за новембар 1975, Београд, под тим подразумева: "Поред осталог, њихово упознавање о свим основним облицима и начинима непријатељског деловања да би му се могли ефикасно супротстављати. У оквиру самозаштите становништво се обучава да се, у миру, одлучно супротставља свим врстама непријатељске обавештајне, диверзантске, пропагандне, субверзивне и друге делатности усмерене против слободе, независности, територијалне целокупности и самоуправног поретка. У те непријатељске активности не спадају само спољне, већ и оне које спроводи унутрашњи непријатељ"
- (247) Извештај Министарства културе, Браничевски округ 440-633-7/2000-01 од 22.12.2000.г.
- (248) "Рушилачки конструктивизам", београдски лист "Данас" од 17.1.2001.г, бр.1206, с.18. Нова власт након пада Милошевићевог режима није смогла снаге да начини позитивни помак превазилажењем негативног наслеђа у домену заштите споменика културе. Почетни покушај игнорисања проблема Старог кладовског града манифестован је, између осталог, нетачним тврдњама изнетим у пропагандној брошури "Кладово" у издању Скупштине општине из 2002.г, да се "у средини Фетислама налазе добро очуване зграде бивших касарни и коњушница, сачувана је и барутана, као и складиште муниције и оружја"- с.6.
- (249) Програм Српског покрета обнове за општину Кладово, Кладово 2000.г, део о садржајима у Старом граду унет на сугестије аутора. О светом Никодиму: Ранко Јаковљевић, Пут светог Никодима, Београд 2007.
- (250) Извод из листа непокретности бр.1, КО Кладово, РГЗ- Служба за катастар непокретности Кладово. Исте године Општина Кладово поставила је на улазу у тврђаву мермерну плочу посађену на металној конструкцији сличној хоклици са натписом "Тврђава Фетислам,/ 26. април 1867. године/ предата на управу/ српском народу/ Општина Кладово/ 2006.год/"
- (251) Једна представа ипак је одиграна у окриљу споменика културе великог значаја. Циркус Орфеум 18. априла 2010.г. у времену од 16 до 17 и 30 сати приредио је грађанству презентацију циркуских вештина, између осталог уз учешће "циновских великих животиња,

змије дуге 5 метара и тешке 80 килограма, крокодила алигатора, мађионичара, илузиониста, комичара" како је мегафоном сатима раније кладовским улицама одзвањало. Дакле, комедије је ипак било на сцени у Старом граду. Помак набоље требало би да значи и потпуније информисање о потенцијалима и стању у коме се стари град налази. Недељник "Време", бр.1006 од 15. априла 2010.г. објавио је текст о Фетисламу, где се у завршном делу каже: "Фетислам се не користи нити се одржава, чак је и уређена отворена сцена на обали (?) Малог утврђења запуштена. Обрастао је у коров и делом девастиран. Пре две године град Кладово је иницирао израду пројекта коришћења и ревитализације Фетислама. Намера је, осим чувања овог културног споменика, и развијање туристичке понуде".

КЛАДОВО 1835-1965

КЛАДОВО 1835- 1965

АПСТРАКТ: Овим радом анализирају се политичке и привредне околности у којима је Кладово стасавало у стабилан ослонац Србије -почев од доношења првог устава и потпуног уставновљења српске власти на тлу Кладова до почетка изградње хидроенергетског и пловидбеног система Ћердап.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Кладово, Дунав, Србија, изградња, рат, трговина, становништво

1. СРПСКА ВАРОШ

Кладово на Дунаву, ситуирано почев од 934.км од ушћа у Црно море, као део Кључке регије враћено је под српску управу хатишерифом издатим новембра 1833.г. Почев од 1834.г. на његовом подручју функционишу два паралелна система власти- османски и српски, уз укидање феудалних односа (1). Тврђава Фетислам остала је под искључивом турском ингеренцијом, а још од 1830.г. Милош Обреновић стекао је мандат у име Порте управљати унутрашњим пословима Србије у договору са скупштином народних старешина. Изузетан стратешки значај Кључа почива на околности да се налази на најзначајнијој деоници Ћердапског пловног пута и да је Кладово гранични пункт према Румунији, у непосредној близини Турну Северина а недалеко од Оршаве. Читав низ међународних уговора, почев од Бечког, од 1. маја 1616.г, укључујући сепаратне руско- турске споразуме између 1774- 1829.г. гарантовао је слободу пловидбе Дунавом, што је доносило велике погодности подунавским подручјима. Хатишериф из 1830.г. Србији је створио обавезу старати се о безбедности речних комуникација, подразумевајући и њено право слободне пловидбе на доњем Дунаву. Извођење регулационих радова на Ћердапу у функцији омогућавања проласка бродовима веће носивости односно уклањања опасности кретања Ћердапским теснацем пуним стења, испоставили су се

изазовом који ће резултирати преображаја Кладова, из уснуле српске варошице у значајан саобраћајни, електроенергетски и туристички центар.

Почетни српски развојни кораци Милошеве политике огледали су се у пресељењу хришћанског становништва даље од зицина турског утврђења Фетислам и стварању погодности за трговину са подунавским областима, што је захтевало и задовољавајући степен правне сигурности. Кладовска варош коначно је формирана у атару данашње старе чаршије 1835.г, пошто је овде почела са радом прва државна основна школа, а у исто време Србија је добила први устав који, колико год недуго био у примени, јесте представљао темељ стабилизације политичких односа у младој кнежевини и ослонац опредељења њених грађана да своју егзистенцију трајно вежу за своју историјску матицу (2). У одељку "Општенародна права Србина" гарантована је једнакост српских поданика пред законом, неприкосновеност приватне имовине, прокламована је идеја поделе власти између књаза, Државног Совјета и Народне скупштине... Књажевским указом од 16.10.1837.г. зајемчени су лична слобода и имовина и проглашена слобода трговине. Укинута је кулук за све изузев тзв. општенародног кулука "за путеве и мостове". Следујући "турски устав" Књажевства Србије из 1838.г, задржао је тренд смањења кнежевог утицаја, а у корист Совјета. То су били акти који су чинили основу устројења нормативног система неопходног за опстанак Србије.

Кључки срез садржао је ораница од 22.998 дана орања, 2.326 коса ливада, 2.531 мотика винограда и 35.495 стабала шљива (3). Надалеко познато вино продавано на београдским пијацама, али и ван граница Србије, справљано је у бурадима праним ораховим лишћем, од квалитетног грожђа чијем су богатству рода доприносили песковито земљиште и повољни ветрови. Ракија је настајала у казанијама- посебним просторијама са узиданим казанима и дрвеним кацама за хлађење алкохолне паре. Стратешки значај Кладова огледао се у дунавском пловном путу и потреби да се већи број људи ангажује на бродарским пословима, радовима на узводном извлачењу бродова- тзв. копитарее, пословима претовара и манипулације робом (4). Најзначајнији артикал била је со, увожена из Влашке у Србију. 74 брода дунавског капетана Мише Анастасијевића /1803. Пореч- 1885. Букуршт/ и још око 230 пловила других бродовласника допремило је у периоду новембар 1835- јул 1839.г. укупно 33.935.840 ока (5). На српској страни со је истоварана у Кусијаку и у Кладову, где су постојала два складишта М.Анастасијевића, у близини Кладушнице (6). Он је 1846.г. заједно са браћом Симић закупио на 9 година окна соли у Влашкој, уз допуштење за извоз оданде 16.600.000 ока соли годишње, а сличан споразум имао је за експлоатацију овог артикла из Молдавије (7). На кладовској пијаци 1847.г. пшенично брашно продавано је по 90, кукурузно 40- 45, јечам 38- 40 гроша за сто ока, те су и то били значајни извозни артикли (8). У важну извозну робу спадали су и козе, свиње, јеленски рогови, прерађено месо, лој, што је такође било домен пословања капетана Михаила Анастасијевића. Он је стоку јефтино набављао у унутрашњости Србије, организовао њен тов, а у саланама на Дунаву, од којих је једна у реону Сипа, клање и обраду меса, сушење, производњу лоја и масти, тиме остварујући знатно већу зараду него када су козе и овце извожене. За тако нешто неопходан је био безбедан саобраћај кроз Ђердап. На узводном извлачењу бродова ангажовано

је локално становништво- они су као сараори морали одређени број дана одазвати се за тешке послове копитарења, чак и када је кулук званично укинут; и то у неким ванредним ситуацијама, као када је 1837. године требало транспортовати товари муниције од Фетислама до Шапца (9). Један упечатљив ликовни приказ њиховог рада начинио је Феликс Каниц (10). Непознати путописац, пролазећи Ђердапом имао је следећу импресију: "Да смо овде могли проћи пре 300 година, видели бисмо тужно робље како на дугим конопцима вуче лађе турских господара. Боса нога гази земљу, пуца бич по голим плећима, уже се све јаче усеца у ране, а лађа полако клизи уз воду. Вода је чула и прогутала многе уздахе невољног робља" (11). Утолико је значајније да почев од четрдесетих година XIX века паробродска пловидба узима све више маха на Ђердапу. Упоредо с таквим напретком, јављали су се и проблеми суживота са Османлијама из окружења. Тим поводом кладовски срески начелник упутио је писмо адакалском бегу: "Честити Беже, нама је од Кнеза и Господара нашега строга заповест дошла, да нико не сме јелена, кошту или срну убити. А мени је јављено да од неколико дана неки адакалски Турци у планину у лов иду. Наши шумари и кнезови селски имају заповест да свакога онога кога ухвате да од поменутих звери коју убије, да га к мени под стражом дотера" (12).

Кладовска школа која је отпочела рад под српском управом 1834.г, са "добрим и способним учитељем Павлом Атанацковићем из Новог Сада" 1836. године имала је већ 39 ученика млађе класе који су радили у здању "намеренијем своме зграђеним" (13). Учитељи су се држали упутства да "не требају прописане науке само механички предавати тј. да деца предаване предмете само наизуст од речи до речи науче и у ветар говоре, а ствар саму не разумеју" (14). Кладово је добило поштанску експедицију при среском начелству већ 1841. године. Из Неготина се пошта отправљала за Фетислам "средом и суботом јутром у 12" а из Фетислама "средом и суботом по акшаму у 6 часова". Преко Фетислама поштански саобраћај функционисао је у односу на Влашку, и то "за Влашку сваке среде предвече, а из Влашке истог дана изјутра" (15)

"Шематизам Округа Крајинског 1839- 1924" прве систематизоване податке о вршиоцима управних функција у Кључком срезу наводи из 1843. године. Тада је начелник среза Јован Шљивић, писар Јован Ђорђевић, практикант Ђорђе Миленковић (16). "Речник географско-статистички Србије" из 1846.г. донео је податке да је Кладово варош са 201 кућом и 751 душом српском и 70 кућа и 374 душа турских, "ови последњи живе у тврдињи тамошњој, осим у вароши, у којој се гарнизон царски налази; имаде једну српску цркву, једну цамију турску и једну школу српску" (17). У то доба изграђен је пут од Кладова до Брзе Паланке, да би наредне године био и шљунком посут, "и од Текије ка Кастелу граду покрај Дунава у реону Припора Соре /Сунчев брег/ друм је на 500 хвати просечен и направљен, чиме је пут трговини на Скелу Текијско- Оршавску отворен" (18). Кладовљани су се активно укључили у рад и потпомагање Неготинског читалишта. Приликом добротворног бала марта 1848.г. "Јован Шљивић, начелник среза Кључког поконио је у корист Читалишта 1 фр. сребр, Миленко Јовановић, ђумрукција кладовски, 1 фр. сребр, Илија Пчелар, писар "Бугарску Историју" и Г.Риста Армаш из Кладова- 5 бакарних старих новаца" (19). Исте године сакупљено је у готову

новцу на подурчју Кладова за Манастир Св.Романа у округу Алексиначком 577 гроша српских (20).

Након налета куге из 1837.г, област је 1848. године погодила епидемија колере од које је много људи помрло (21). Извештај од 15. јуна гласи: "Ових дана колера се и код нас појављивати почела, у Текији је преко 20 душа од исте заразе поумирало, а много више још побољевали су се. Између свију предупредителни средства пронашло се понајбоље средство ово: свакоме таковом болеснику крв пуштати а ком се овим у помоћ не притекне, тај без икакве друге помоћи умрети мора; у Фетисламу је колера појавила се и већ је до 5 душа од исте заразе помрло" (22). Окружни физикус Андрија Ивановић није препоручивао ову врсту лечења, али ју је у Кладову практиковао Турчин Фелчер Алија (23). Према подацима Министарства унутрашњих дела у Кључком срезу од опакe болести смртно је настрадало 1848.г. 291 лица, а излечено је 112 људи (24).

Убрзо су се привредни токови стабилизovali па је већ у периоду 1-15.септембар 1848.г. из Кладова у Влашку извезено: 20 ока воска, 9 пари малих пушака, 60 комада личина, а из Влашке у Србију 12 ока дувана, 13 ока зејтина и 10 ока шећера (25). Цена пшеничног брашна на овдашњој пијаци износила је 60-70 гроша за сто ока, а како су виногради веома добро родили 1 чабар кљука продавао се за 2 гроша и 20 пара (26). Обновљене су и обавештајне активности, а један од првих рапорта након епидемије колере гласио је: "По приватним извештајима чини се, да војска Турске у Валахију долази, а у Букурешту и да је дошла већ. Власи брзо оружијем спремају се и оружани у Букурешт и Римник иду, као и регуларно војство у мундире их облаче; и већ је досад са регуларним војинством до 15.000 добро оружаних скупило се" (27).

Кладово је 1850.г, као центар Кључког среза, Окружје Крајинско, имало 207 кућа са 760 становника, "столицу среског начелника, примиритељни суд, општинску кућу, цркву парохијалну, школу од четири разреда и постекспедицију" (28). Становници су били Срби и Власи- "кротки и прилично прилежни људи, навикнути на уредније грађење кућа, на чистоту" (29). Према истом извору- "Описаније Оружја Крајинског" у њему суседном Фетисламу налазила се 71 кућа са 380 муслиманских житеља.

Свега четири године након публиковања података о кључком крају од стране др.Андрије Ивановића у делу "Описаније Окружја Крајинског", Илија Пчелар, писар Среза Кључког 1847, 1852.г, објавио је 1857.г. спис "Окружје Крајинско" (30). Резултати његових истраживања казују да је варош имала 302 куће са 1286 људи, ђумрук према Влашкој, лепе баште и винограде који дају племенито вино. "Варош је правилно ушорена, приличну чаршију има, и суботом добру пијацу, но због тога што никаквога за лађе пристаништа нема и што горњу част вароши до саме чаршије излив Дунава често плави и уништава, нема изгледа да ће кадгод ово место за трговину важним постати" (31).

2. СТАНОВНИШТВО

Да би се консолидовала демографска структура на граничном подручју Србије, држава је прибегла мерама стимулисања насељавања становника Баната и Црне Горе на тлу кладовског среза. Половином XIX века насељено је 64 црногорских породица као и већа група из Баната (32). Досељеници су добијали зајам од 1000 гроша, ради набавке плуга, мотика, коса, амова, будака, секира и једног пара волова, те комад обрадиве земље (33). Они приспели из Црне Горе након неуспешне "аклиматизације" на потесу у близини турског Фетислама, југозападно од тврђаве, одселили су на место знатно удаљеније од муслиманских суседа, у атар данашњег Петровог села, док су земљиште у том делу заузели Банаћани, неки од њих саградивши куће у потесу који је по претежном њиховом пореклу добио име Пемци. Као Кладовљани убрзо су евидентирани Аркадије Бокшан, Миша Ђуричин, Кузман Шепецан, Стеван Грујић, Милентије Путник, Васа и Цвеја Илкић, Лука Бирђан, Тила Бугарски, Марко Вукоњавски, Стева Вукоњавски, Гаја Ђурић, Милентије Ђурић, Мита Бугарски, Алекса Путник, Тима Секулић, Гаја Вукоњавски, Крста Ђурић, Михаило Бирђан, Јеврем Вукоњавски, Илија Грујић, Тома Вечански, Давид Вукоњавски, Вита Јуначки, Ђорђе Бировица... (34). За неке од њих Коста Јовановић почетком XX века утврдио је теренским истраживањима да су се доселили "од Вршца у Банату" –очеви родова Бирђана, Вукоњавских, Ђурића, Шепецана, Секулића, Рафајловића (35). За оне пак који су до данас опстали под заједничким називом "Пемци" извесно је да су придошли такође из Баната али су вероватно, највећим делом пореклом Чеси. То су породице Штерлинг, Бечејац, а из њима суседних регија потичу у другој половини XIX века досељена фамилије Шрајнер/ Швајнер, Бекеревић, Фил, Венцл, Цандер. За Штерлинге је Коста Јовановић забележио да се ради о "5 кућа Пемаца католика из Баната", нашавши и 7 кућа Црнчевића и 2 Команових, такође одатле досељених, из Соке, са крсном славом Петковачом односно св.Археанђелом (36). Занимљиво је да у исто време има придошлих Пемаца у знатном броју у суседним прекодунавским селима Дубова, Ешелница, потом у Оршави, Берзаски и Коронинију. У Дубови и данас има 40,70 % Чеха. Друге познате миграторске струје водиле су до Кладова из правца Румуније односно Влашке /Дујкићи, Букатаревећи, Барбатесковићи, Стојановићи, Николајевићи, Лападатовићи, Маринковићи, Цефировићи, Ступаревићи, Цингалашевићи, Пршујкићи, Браиљани, Станковићи, Стаменковићи/, Македоније /Белићи, Димитријевићи, Флорићи, Петковићи, Цветковићи, Костадиновићи, Стојичевићи/, Ниша /Илијевићи, Вулчевићи, Стаменковићи, Нишлићи, Петковићи/, Аде Кале /Браиловићи, иначе из "Старе Србије", Васићи/, Бугарске /Ђенићи- Генићи, Величковићи/, Грчке /Моруни- Ђорђевићи, Јанковићи/, Зајечара /Цоловићи/, Босне /Ђорђевићи, Штефићи, Петровићи, Кујунџићи/, Лесковца /Михаиловићи/, Пирота /Ђорђевићи- Гаваз/, Пожаревца /Николићи, Михаиловићи/, Гроцке /Бркићи/... (37). Одмах по успостављању српске власти кнез Милош определио се за стимулисање насељавања влашких Цигана/Рома у рубним подунавским пределима, чиме је Србија добила добре занатлије коларе, кочијаше, коваче, а још мноштво њих других занимања пребегло је у кладовски крај спасавајући се од ропства које је на румунској страни официјелно укинута 1856.г. Неки од њих ангажовани су на производњи барута за војне потребе у атару

данашњег Петровог села (38). Између осталог и због околности да је Кладово постало стециште становника из бројних регија, чинило се значајним саградити један репрезентативни православни храм, на месту уз стару цркву. Радови су отпочели 1856.г. а окончани су 1862. године (39). Летопис садржи податке: "Црква је у византијском стилу, са кубетом и великим торњем на коме су крст и три звона, од 200, 300 и 400 кг. У оном времену коштала је 66.000 динара а крстови на кубету и торњу позлаћени су од 300 цесарских дуката, истопљених и добивених за ту ствар од народа. Црква је дугачка 30 метара, широка 15 метара, висока 20 метара и са торњем од 35 метара. Сматра се као најлепша грађевина у округу Крајинском."- једини монументални украс Кладова" (40). Није осликана али је имала неколико вредних икона Димитрија Посниковића (41). Варош је 26. јула 1856.г. добила и телеграфску везу са светом, што је допринело поспешивању трговине (42).

Пописом из 1863.г. евидентирано је 339 кладовских домаћинстава. Порески обвезници већином су били земљоделци, а поред тога наведена су као занимања: кафеџија, трговац, бакал и шпекулант, терзија, дућанџија, берберин, меанџија, туфекџија, бојација, касапин, слуга, скелеџија, дунђерин, лебар, кинсар, слуга абацијски, ђумрукџија, абација, папуџија, надничар, поштар, служитељ- матроз, писар, шлосер, ћурџија, свештеник, болтаџија, послужитељ камараша, патролџија, рибар, камараш, лаутар, ковач, чобан- пастир, тобошар, ситничар, налбантин, баштованџија, суруџија, даирџија, лађар, фурунџија, пандур, шнајдер, колар, учитељ, телеграфист, матроз, кантарџија, практикант, говедар општински, кочијаш, ситничар, циглар, калфа терзијски, латов скеле, колџија при ђумруку, тишлер (43). Специфична у односу на друга српска подручја, а што је условљено положајем вароши, била су занимања лађара, матроза, скелеџије, ђумрукџије, као и околност да је значајан број домаћинстава своју егзистенцију обезбеђивао од бављења трговином или вршењем угоститељских услуга- кафеџије, меанџије- уз које је ишла обавезна музика па је и занимање свирача- лаутара често (44). Општина кладовска располагала је приходима- арендама: на кантар, на касапницу за клање говеда и свиња, на пиће које се точи у вароши, на обор, од наплаћивања такси, на стоку која се на салани коље; имала је и 1 браник од 50 ланаца ораће земље у вредности 200 дуката цесарских (45). Црква Кладовска имала је 2 дућана, 1 рит у атару кладовском, свега вредности 220 дуката цесарских, али и константне приходе од "корманошлука Сипског од 1060 гр. три талира, од риболова од гроша 1 пару, одприлике месечно 10 талира, од вакуфлука ливада Речичких 4 цв, свега 14 талира" (46). Највећи иметак налазио се у поседу текијског цариника Ристе Армаша /1810-1875. Кладово/: непокретно имање вредности 1680 дуката цесарских, од плате 20 талира и 5 цв, и "привреде са земљоделијем" 19 талира и 1 цв; свега 40 талира (47). Већина пописаних презимена завршавала се на "ић" а од њих данас су у истом месту заступљена следећа: Филиповић, Николић, Јовановић, Ђорђевић, Букатаревећ, Лападатовић, Штефић, Савић, Димитријевић, Вулчевић, Јанковић, Стојановић, Думитрашковић, Тодоровић, Недељковић, Барбатесковић, Матејевић, Поповић, Брложановић, Младеновић, Васиљевић, Ђенић, Сандуловић, Траиловић, Скалушевић, Станојевић, Барбуловић, Ђурђановић, Костандиновић, Пиликић, Шепецановић, Атанацковић, Грујић, Корбовљановић, Вукоњавски, Томић, Марковић, Радуловић, Богдановић, Буздокић, Адамовић, Марићевић, Пршујкић,

Васић, Цветковић, Милојковић... Услед миграција, гашења лоза узрокованих и честим ратовима, више на тлу Кладова не живе потомци породица пописаних 1863.г: Николајевић, Радовић, Келу, Јенић, Верзеско, Миловановић, Живановић, Пржол, Адамица, Касимовић, Царан, Курка, Анђелковић, Суботић, Миљковић, Мардан, Ступарица, Михаиловић, Гешић, Кроитор, Маринковић, Армаш, Ребелаш, Стевановић, Бировица, Молдовљан, Платаџика, Костић, Брњош, Здравковић, Гуцул, Грљан, Блоска, Стелић, Дујковић, Динуловић, Алексић, Бодгросе, Лазаревић, Бреговјан, Јелишић, Трајковић, Танасијевић, Ромић, Беркеч, Бљожу, Првуловић, Арап, Гимиш, Марин, Шљивић, Цундрић, Буника, Урзика, Замфир, Анастасијевић, Буртић, Живковић, Каруцовић, Стоиљковић, Спасојевић, Токач, Фировић, Пењковић, Пејовић, Илић, Балаш, Надежд, Флоровић, Томић, Радул, Матановић, Чолић, Секулић, Бокшан, Ђуричин, Карањац, Ђирко, Мијучин, Цундрић, Џефир, Петковић, Габров, Таушановић, Глишић, Обр- Кнежевић, Кујунџоика, Пешић, Капетановић, Крчединац, Мандић, Молер, Милићевић, Свирчевић, Илкић, Чунга, Пандуров, Животић, Живић, Пајић, Мока, Сукало, Дунеријанка, Лукановић, Путник, Рошкуца, Бугар, Карањић, Ивковић, Рацић, Бирђан, Ђурић, Уифељан, Тошић, Билан, Атић, Милетић, Милошевић, Тријанчевић, Шарић, Животин, Груин, Јончевић, Антић, Угриновић, Динка, Кокановић, Матић, Вечански, Субић, Фири, Аризановић, Божиновић, Алексијевић, Обренчевић, Аничић, Мушат, Сотировић...

Крајем априла 1867.г. турска посада напустила је фетисламску тврђаву (48). Овдашњи хроничар Јован Јовановић тим поводом је забележио: "Нестанком Турака из Фетислама било је очекивати да ће Кладово назадовати али напротив, то се није догодило. Благодарехи околности што се преко Дунава, у Румунији налази варош Турн Северин од преко 30.000 становника, и како је за последњих сто година од када је Северин основан Кладово било једина тачка за комуникацију између предратне Србије и Румуније, та је веза доста допринела да Кладово не назадује (49).

За просвећеност становништва једну од претпоставки чинило је оснивање књижнице 1.11. 1873. године, за чији рад у почетку, као и за прве позоришне представе из 1857.г. није било довољно слуха међу становништвом изложеном тешким физичким пословима ради обезбеђења елементарних егзистенцијалних услова (50). На почетку свога рада књижница је имала 24 чланова којима су на располагању били "Исток", "Будућност", "Јавност", "Глас јавности", "Школа", "Видовдан", "Српске новине" "Застава", "Јавор", "Глас народа", "Домишљан" (51). Потпуна еманципација српске управе оживела је заинтересованост научника, истраживача за овај крај. Међу првима Кладово је посетио Јосиф Панчић, да би ускоро након тога у "Флори Кнежевине Србије", међу "васкуларним биљкама које у Србији дивље расту" публиковао и податак: "Turpis: Kladovo, Pancic 8436, 1868, ВЕОУ; Име- *Stachys chrysorhea*; чаша 5 зуба, сви зупци подједнаки, шашиљасте, крунична цев од дужине чаше, круница око гротла са црвеним пругама или пегаме, средњи режањ доње усне обрцаст, лишће јајасто или ланцетасто; биљка од педи до аршина; биљка јако променљива у одећи, дужини лишћа, величини цвета. У нас има много варијетета, може бити и која одвојита тела, око Кладова" (52). Што се раритета у биљном свету тиче, чине се занимљивим и кестенови шумарци источно од Црквеног рита и у атару Сипског канала. Можда се ови засади могу довести у

везу са "једином кестеновом шумом у целој Влашкој" коју је према румунским изворима засадио свети Никодим Тисмански, оснивач овдашњег манастира Манастирица (53). Од рибљег света, право благо чине припадници аципенсерида, моруне тешке и по више стотина килограма, ловљене у дунавским вировима од којих су значајнији припадали књажевској породици Обреновића. Кавијар од њих справљан, са префиксом кладовски, један је од највреднијих прехранбених артикала икада произведених у Србији.

26.12. 1873. године овде је рођен Димитрије Гинић, глумац, редовни члан и редитељ Београдског Народног позоришта. Оснивач је "Првог Српско- Босанско-Херцеговачког позоришта" у Сарајеву 1898.г, те на препоруку Алексе Шантића, утемељитељ "Књажевско Српског Црногорског позоришта" на Цетињу 1899.г. Оснивач је и "Српског војничког позоришта" у Бизерти (54). Играо је у "Хамлету", "Укроћеној горопади", "Кнезу од Семберије", "Кир Јањи", "Сумњивом лицу"... На истом поднебљу светлост дана угледао је 15.11.1876.г. и најпознатији Кладовљанин у редовима високих официра- генерал Војин Максимовић, редовни професор Војне академије, предавач Историје ратне вештине и писац бројних војних студија: Рат Србије са Турском 1912- 1913.г, Рат Србије са Бугарском 1913, Битка на Брегалници 17- 25 јуна 1913, Савремена врховна војна управа... (55).

Према извештају среског начелника Максима Максимовића, 1874. године уређени пут од Текије, преко Кладова до Реке /између Брзе Паланке и Грабовице/ имао је дужину 23.675 хвати. На раздаљини Текија- Кладово /11.830 хвати/ постојало је 16 ђуприја, од којих најмања 2 а највећа 20 хвата, с тим да у дужини од 11.845 хвата има гелендера (56). Исти извор наводи да од Кладова до Реке брзопаланачке има 11.845 хвата пута и 8,5 ђуприја /другу половину на реци Брза одржава срез брзопаланачки/. То су били сувоземни саобраћајни ресурси са којима је Кладово дочекало нова ратна збивања.

Српско- турска ратовања 1876- 1878. године довела су у Кладово стотине добровољаца, међу првима 1876. групу од 400 припадника Бугарског комитета, потом 1877.г. и мноштво војника из Русије, а у сврхе лечења рањеника и болесника др.Карол Давила/1828- 1884/, иначе утемељитељ Националне школе за медицину и фармакологију у Румунији, основао је у малој српској вароши војну болницу. У саставу његове санитетске службе радио је хирург српског порекла Никола Атанасовић, рођен у бугарском Трнову, школован у Букурешту. Он је вршећи своју дужност у Кладову умро 12.3.1877. године. Одликован је српским "Таковским крстом" (57).

Априла 1877. године на пропутовању кроз Кладово био је потпуковник Ђура Јовановић, који није пропустио прилику да своме брату Јовану Јовановићу- Змају похвали кладовско вино и кавијар: "...У Кладову нас је Сима Марковић из Новог Сада дочекао и са добрим препознатим ајваром и добрим вином почастио, које је за нас путнике врло добро дошло" (58).

Развој саобраћаја, трговине и сигурност коју је српска власт успоставила на граничном подручју према Румунији допринели су да већ 1884. године у подунавској варошици буде насељено 640 порезом задужених домаћинстава- поседника 2523 ха обрадиве земље, али и бродараца, трговаца, занатлија (59). Специфичност овог краја је југоисточни ветар кошава, који је дувајући и по четири месеца годишње подизао горње слојеве песка са брда и површина поред дунавске

обале, створила на 800 хектара у потесу између Кладова и Костола погодни амбијент за развој виноградарства (60). "Како овај песак није ни за какву другу културу, то су га сопственици још при концу XIX века посадили виноградима од домаће лозе... ови виногради од домаће некалемљене лозе на живом песку дају нарочити квалитет вина који се у основи разликује од домаћих вина из калемљених винограда... Због овог свог случајног и изузетног терена, Кладово је постало реномирано са својим вином које на свим пијацама добија изузетну цену"- наводи Јован Јовановић (61). Кладовска вина извожена су у многе европске земље са значајном виноградарском традицијом, од чега је становништво имало солидне користи. Сретен Ј. Стојковић је пролазећи кроз Кладово 1892.г. приметио да је занимање овдашњих становника углавном риболов и трговина рибом и ајваром, али се такође на кладовској скели "извози доста стоке и сточних сировина" (62).

Крајем столећа постојала је аптека Саве Мрцајловића а лекар је био Станоје Нешић. О условима рада он каже: "Ми лекари по унутрашњости, ми смо без помоћника, без стручних инструмената, без болница среских и без најнужнијих утензилија- упућени готово на један начин лечења, који је према наведеном једино могућ и дозвољен. Но ипак, једном раднику, остављено је бар толико поља за рад да се по могућству- где се може- користи модерним напретком медицинске науке; а ако се нема средстава за набавку скупих инструмената, онда се може набавити оно што је јефтино, су чим се може много постићи. За време четворогодишње лекарске праксе имао сам шест случајева у овом срезу загушивања напрасног, од такозване болести *Oedema la gyngis acuta*, услед најразноличнијих узрока. Од свих шест случајева, два су издржала, а четири случаја пропала; од ових последњих су два оперирана *Laryngo- trachetomia*. 66% губитка, 34% добитка. И ако се од среског лекара не може изискивати нешто, што он сам није у стању ни извршити, ипак се мора признати и да је наведени губитак- велики. Једна здрава жена умре ми пре десетак дана што породица не пристаје да се оперира у последњем тренутку, бојећи се више мојега ножа него очигледне приближавајуће се смрти, 'Да можете, да удише' рекоше ми укућани. Но, из медицинских листова дознајем, да је један од мојих учитеља изумео у најопаснијим случајевима, спустити једну цев у душник и тиме спровести ваздух кроз цев у плућа" (63).

Српска варош преко пута богатог румунског града Турну Северина постала је и место насељавања предузетника из удаљених крајева. Са једном од таквих породица овде је из Дубровника приспео Михаило Мерћеп /1864. Дубровник- 1937. Београд/, пионир српске авијације, конструктор авиона "Мерћеп-Русијан". Он је основно образовање стекао у Кладову, да би школовање наставио у суседном Турну Северину, скупа са другом децом угледних овдашњих трговаца. Најпознатији становник Кладова последње деценије XIX века и првог дестелећа XX столећа био је милијардер барон Филип ла Ренотјери де Ферари, власник паробродске агенције, али и "најпознатији филателиста и нумизматичар на свету", пријатељ краљевске породице Обреновић (64). Његово име налази се на списковима добротвора кладовске основне школе и знаменитих посетилаца храма Светог Георгија Победоносца. Развој паробродског саобраћаја донео је и значајне инвестиције у овај крај. Тако је "Руска дунавска паробродска пловидба" инсталирала погон за складиштење петролеја на половини пута између Кладова и Костола. Путописац је приметио: "Прошли смо поред остатака неког шанца, крај

којег је неки шпекулант Рус, уза саму обалу Дунава, да би тако избегао плаћање царине, подигао малу рафинерију за прераду сировог кавкаског петролеја који се доонде довози бродовима- цистернама (65).

Берлинским уговором од 13.7.1878.г. Немачка, Аустро-Угарска, Француска, Велика Британија, Италија, Русија, Турска сагласиле су се, између осталог, признајући независност Србије, одлучиле су да све тврђаве и утврђења која се налазе дуж обала Дунава, од Ђердапа до његовог ушћа, буду разорене и да се нове не граде, да ратним бродовима неће бити дозвољено да плове Дунавом низводно од Ђердап, изузев лаким бродовима намењеним речној полицији и царинској служби /чл.52/. Аустро- Угарској поверено је обављање радова који треба да уклоне сметње како би се одвијала пловидба Ђердапом и брзацима /чл.57./.

3. РЕГУЛАЦИОНИ РАДОВИ НА ЂЕРДАПУ

Од стратешког значаја за Србију, али и за развој европске трговине било је уређење ђердапског пловног пута. Велике препреке у виду дунавског стења и речних брзака изискивале су изградњу система канала и насипа. 17. марта 1889.г. основана је комисија Министарства народне привреде која је утврдила, између осталог, да на подручју Кладова треба саградити канал дужине 2200 метара, 80 метара доње ширине и 2,33 метра дубине испод најмањег нивоа воде; канал ће бити ограничен с једне и друге стране 5,5 метара високим насипима. За те радове потребно је 168.928 м³ каменог банкета, 330.651 м³ насипа, разбијање стена масе 274.316 м³, 95.000 м³ калдрме (66). Радове је сагласно међународном споразуму изводила Угарска. Регулација брзака на доњем Дунаву, предвиђена законским актом 26, године 1888, започета је за владавине Фрање Јосифа Првог, старањем владе чији је председник био гроф Јулиус Сапари, а под надзором краљевског угарског министра трговине Габријела Бароша де Велуса. Он је 15.септембра 1890.г. у присуству представника влада Србије и Аустро- Угарске електричним упаљачем испалио у Гребенском теснацу мину са 4.000 кг карбоазотина. У то доба на подручју среза Кључ живело је 58 Италијана, 21 Немац, 266 држављана Аустроугарске, 283 Угарске и 139 Румуније.

Године 1894, захваљујући великим хидротехничким радовима, основано је Српско трговачко удружење у Кладову: председник Никола К. Николајевић, потпредседник Ђорђе Д.Томић, пословођа и благајник Ђорђе Г.Анђелковић, чланови- Михаило Петровић, Алекса Михайловић, Димитрије Михайловић, Мита А. Николајевић, Александар Лазаревић, Алекса Д.Јанковић, Димитрије К.Јовановић, Димитрије Глигоријевић и Јован Бузгановић (67). Проблем у суживоту локалних органа власти и међународног статуса градитељског подухвата на Сипском каналу изазивао је понекад потребу реферисања начелству Округа

Крајинског. У једном писму од 27.7.1895.г. срески начелник извештава: "Општинске власти не чине никакве сметње у радовима друштву предузећа Ђердапски радова, већ им се чине све могуће олакшице уколико се оне не косе са интересима државе наше и закљученим уговорима Друштва и државе. Напротив, надзорници овог предузећа чине сметње нашим општинским властима непоковањем њиховим законским наредбама и одрицањем надлежности да их могу судити за њихова дела која они чине противно постојећим уговорима. За пример наводим овај један случај који је и дао повода жалби Друштва. Радници на Тројановој табли жалили се суду општине Текијске да им Живојин Николић, баракер друштвени, отима паре. Услед те жалбе, председник истог суда отишао је лично да присуствује при исплати раденика и том приликом је лично видео да Живојин на каси граби паре из руку раденицима за неке своје рачуне, без да са њима види напред рачун колико му дугују, па да онолико узме колико има да прими. Овај поступак протествовао је председник код надзорника Друштва Вилхелма Дротвајна и тражио сатисфакцију за раденике, коју он није хтео дати, већ се томе чинио невешт. После поновљене жалбе раденика што Живојин и даље продужује овакав поступак, суд општински одаслао је званичан акт поменутом надзорнику и молио га да забрани Живојину да он раденицима отима паре на благајни... Надзорник г.Вилхелм место да задовољи захтев суда, он је преко одбацио тај акт са изјавом да он не ферма српске власти и српске законе. За ово општински суд изнео га је на одговор и пресудом својом од 25. августа прошле године бр.1517 казнио га је са 20 дана затвора, коју казну заменио му је са 200 динара и наплатио у корист касе општинске." (68).

Како било, радови су окончани 27. септембра 1896.г. На подручју Кладова начињени су: 1. Ђеврински канал, дужине 2366 м /км.948,766- 946,4/ као узводно продужење Сипског канала, уз ископ 238.982,50 м³ каменог материјала; 2. Сипски канал /км 947- 944,5/ , изграђени канал 1834 метара са два насипа дужине 2000 и 2650 м, широка 80 м, дубока 3м, уз одстрањивање 380.000 м³ стена, са странама поплочаним тврдим кречњаком; 3. Канал Мали Ђердап дужине 1050 м, као низводно продужење Сипског канала, Сипски канал прокопан је кроз прагове Црне стене и Приграде, радови прокопавања вршени су на сувом а река је ушла у канал 18. марта 1896.г. (69).

У подухвату регулисања ђердапског пловног пута ангажовано је 40 инжењера, 9000 радника, 30 пловних објеката за сондирање, минирање, сечење стена и багеровање, 5 универзалних бродова, 92 дереглије за транспорт камена, 5 пловећих и 3 покретне дизалице, 9 локомотива и 1400 вагона употребљених за премештање стеновитог материјала од 1,5 милиона м³, од чега је половина била под водом, и за извођење грађевинских радова (70).

Понесени овим резултатом краљ Александар Обреновић и румунски суверен Карол пожелели су изградити прелаз преко Дунава на месту Трајановг моста. Владе двеју земаља већ 6.1.1898.г. по старом календару закључиле су уговор о његовој изградњи код Кладова али историјске околности нису ишле на руку реализацији плана који би интензивирао саобраћајне, трговачке и културне везе тако да би кладовска регија умногоме добила на значају (71). Конвенција о железничкој вези између Србије у Румуније гласи: "1. На Дунаву, између Турн Северина и Кладова саградиће се мост ради везе гвоздених путева Србије и

Румуније; 2. Проучавање планова и прорачуна тога моста и његова спајања са пругама гвозденог пута с једне и друге стране, као и грађење тога моста и поменутих спајања извршиће потпуно румунска влада. Српски инжењери биће придодати румунским за време проучавања и радова на грађењу моста и веза. Ти ће инжењери бити под једнаким погодбама као и инжењери румунски под заповестима директора радова; 3. Румунска влада обавезује се да врши планове и прорачуне поменутог моста до краја септембра 1899. године; 4. Кад планове и прорачуне проуче и одобре обе владе, накнадним преговорима утврдиће се време почетка радова на грађењу и време кад ће бити свршени; 5. Издатке потребне за проучавање и грађење овог моста поднеће по пола обе владе. Трошкове око спајања моста са гвозденим путевима двеју земаља сносиће свака држава за радове на спајању извршене на своме земљишту; 6. Суме потребне за проучавање и грађење моста и његових веза на обема обалама уложиће румунска влада. Накнадним договором предвиђеним у чл.4, утврдиће се детаљи о плаћању оног дела трошкова што падне на Србију као годишњи капитал, који се буде утрошио на проучавање, грађење моста и везе са гвозденим путем српским. Годишње трошкове за одржавање сносиће по пола свака од двеју страна; 7. Ова ће се конвенција ратификовати и ратификација ће се разменити у Букурешту, чим буде могућно. Сачињено у Букурешту у два примерка 6. јануара 1898. године” (72). У међувремену српска влада начинила је гест једностраног ревидирања конвенције тиме што је уместо Кладова као крајњу тачку одредила Прахово, а румунска страна није сачинила прорачун о изградњи (73).

Каницов опис Кладова концем XX века гласи: “Од 1860, кад сам га први пут посетио, никло је, додуше, на великом тргу и у главној улици неколико лепих кућа. Али, мада тамо ради суд за кључки срез и мада место ужива предности седишта једног гарнизона, а пристаниште за пароброде и трајект који га повезује са Турну Северином фаворизују његов саобраћај, број од 1830 становника никако се знатније не повећава; околина је такође ретко насељена. Прекрасне ливаде и пашњаци око Кладова пружају повољне услове за брз развој сточарства; висораван Церибаша важи као житница, винова лоза и воће успевају изванредно, а видео сам и веома много лепог ораховог дрвећа. Кључани су важили као ултрарадикали. Године 1895. кладовски срез је у Скупштину послао влади наклоњеног ‘краља кавијара’ Ђорђа Томића, јер су радикали апстинирали.” (74). Овај велетрговац био је отац двојице уметника, оперског певача Живојина Томића, рођеног 1896, првака Београдске опере од 1919. до 1941.г, јунака “Демона”, “Травијате”, “Евгенија Оњегина”, и вајара Михаила Томића, рођеног 22.2.1902.г. Михаило је оставио значајан траг у српској култури а међу његове најпопуларније радове спадају “Сатир и нимфа”, “Хајдук Вељко на коњу”, “Млади свирач”, “Филип Вишњић”, “Гардације”- рељефи, “Берба”, “Чувари саркофага цара Душана” (75).

Захваљујући регулационим радовима на Ђердапу, ту је 1900. године превезено 287.000 тона робе. Бродарски позив постао је још траженији, па је жеља за зарадом у Кладово 1906. године довела Грка, капетана Стериоса Андруцоса /1889, Спрече, Грчка- 1960. Кладово/. У његовим дневницима сачувани су драгоцени подаци за изучавање прошлости Ђердапског Дунава, попут оних о

спровођењу конвоја јеврејских избеглица 1939.г, савезничког бомбардовања у лето 1944, превоза тенковских јединица Црвене армије 1944.г... (76). Српско паробродско друштво 1906.г. одржавало је линије путничког саобраћаја Шабац-Београд-Радујевац, затим директни саобраћај пунотеретних шлепова на линијама Беч-Радујевац, а у савезу са Руским дунавским паробродским друштвом линију Беч-Радујевац-Сулина-Одеса-Батума. Године 1909. основана је Кладовска банка а.д., председник Урош Бркић, потпредседник Алекса Михаиловић, са члановима управног одбора Николом Анђелковићем, Костом Петковићем, Благојем Стефановићем, Драгутином Џингалашевићем и надзорним одбором који су чинили П. Белић, М. Катић, В. Дакић, Рад. Л. Вукчевић и председник Никола Бораковић (77).

4. ВРЕМЕ РАТОВАЊА И ЕГЗОДУСА

Српско-бугарским ратом 1885-1886.г. пауперизована Србија није ипак имала потенцијала ни за преживљавање свог становништва те је знатан број њених становника био принуђен посао потражити у другим крајевима. Услови у којима су они радили у суседној Румунији граничили су се са ропским. О томе је један становник кладовског среза упутио апел начелнику округа Крајинског почетком 1912.г: “Понизан ја, Милан Бојевић из Петровог села, округа крајинског који се налази у својој радњи у вароши Галцу, а моја фамилија налази се у Петровом селу... Господине начелниче жао ме за наше Србе који долазе у печалбу са драгоманима. Они седе гладни и боси по сокаку у Галцу, просе те се хране, а то су некога драгомана Душана из Краљевог села-Књажевачко-који је узео раднике из Крајине... Дању раде сви под стражом а ноћу их држе у затвору... Српске власти, српско посланство на све ове вапаје нису ни главе хтели да окрену, они су оставили ове несрећнике да робују и пропадају у ропству” (78). Уследили су балкански ратови 1912-1913.г. који су Србији узели огромне жртве. Своје животе за слободу дали су капетан Ђорђе Владисављевић- “погинуо храбро у љутој и крвавој борби са Бугарима 1913, кога су рањеног искасапили, капетан Војислав Пејовић- “јуначки погинуо код Битоља 1912”, капетан Живојин Антонијевић- “јуначки борећи се погинуо 1913”, поручник Данило Темељковић- “погинуо јуначки борећи се на Једрену 1912”, Јозеф Штерлинг у Приштини 1913, Милан Дрекаловић на Једрену марта 1913, Никола Ђорђевић Гаваз на Једрену 3.2.1913, Петар Димитријевић на Једрену марта 1913, Петар Гимиш у Кладовском граду 1913, Риста Јанковић 1912.г. у Кавадару, Станимир Ојкић у борби са Бугарима 1913, Светислав Петровић у Алексинцу 1913.г... (79). Жестоки критичар корумпиране Србије тога доба Димитрије Туцовић поводом балканских ратова записао је: “Богаташи су у рат послали волове а сиротиња соје синове; капиталиста је одвојио

какову раду а сиротињска мајка јединца сина. Сиротиња је ратовала по оној старој народној истини: Господа су интенданци, а трговци лиферанти, чиновници на станици, сиромаси на граници: Крвцу лију, Турке бију, Да господа господују, Богаташи да благују, Жене, деца да гладују!” (80).

Почетак агресије аустро- угарске војне машинерије на Србију довео је до мобилизације већине војно способних Кладовљана у склопу Тимочке дивизије и славног 13. пука првог позива “Хајдук Вељко”. На захтев савезника да српске трупе спрече пребацивање Аустријанаца са српског фронта на руско и француско војиште, жртвован је Крајински 13. пук првог позива “Хајдук Вељко”, два батаљона 15. пука “Стеван Синђелић” и један полубатаљон пионира (81). Према анализи Драгише М. Стојадиновића, у неједнакој борби коју су водили шест батаљона српске војске са свега три топа и три каре, против пет аустријских пукова /27, 28, 42, 74. и 94./ и њихових 50 топова, српске трупе ипак су успеле разбити противничке снаге и стићи до Јарка и Шашинаца, реон Шапца, те да се на својим положајима одрже цео дан до 10 сати ноћу; “ова борба вођена је 24. августа 1914.г. од стране наших Крајинаца, али услед недостатка понтона српска армија целог дана није могла пребацивати никакво појачање, те је у ноћи између 24. и 25.8.1914. наступила пометња, завршена катастрофом дела Тимочке дивизије- од 7000 бораца који су тога дана прешли Саву, погинуло је и подавило се око 3500 бораца, а толико исто је заробљено, укључујући 1200 рањеника. Из ове тешке борбе спасило се пливањем преко Саве око 380 војника и 5 официра, остало је пропало” (82). Пук је још двапут обнављан и учествовао је у великим биткама на Шапцу, Космају, Ковиони и у одбрани Београда против Макензенове војске 1915.г.

Током 1915, на подручју Кладова стационирана је дивизија на челу са Драгутином Димитријевићем Аписом, чланом организације “Уједињење или смрт”, главним актером свргавања са трона династије Обреновић и устоличења Петра Карађорђевића 1903. године. Истовремено, у истом реону на Дунаву, снаге Руске царске морнарице обезбеђивале су пловни пут. У време када је Арчибалд Рајс, посматрач Црвеног крста, посетио овај крај, током друге половине 1915.г, у кладовском пристаништу налазила се Црноморска руска ратна флотила (83). Неповољан развој ситуације на другим фронтovima убрзо је изазвао њихово повлачење са ђердапског сектора.

Окупацији Кладова претходило је склапање тајне конвенције између Аустрије и Бугарске, 6. септембра 1915.г, чији је први параграф гарантовао Бугарској припајање српских крајева источно од Мораве, укључујући одговарајући део српског Подунавља (84).

Из летописа овдашње цркве Светог Ђорђа сазнајемо да је 13.10.1915.г. корпус маршала Макензена заузео Кладово, три дана пре -10.10.1915.- прешавши преко Дунава код Текије на српску страну, а да је већи број цивила пребегао у Румунију на лађи “Србија” (85). Према запису за 1916. годину, у почетку су се неке избеглице вратиле назад, пошто је у граду успостављена бугарска војна управа, а око 850 људи је предвођено јерејем Раденком Анђелковићем избегло у Русију, нашавши уточиште септембра 1916. године у Јелисавет граду који је 200 година раније био настањен искључиво Србима. Руска влада и Фонд прицезе Татјане обезбеђивали су помоћ од једне рубље дневно за одрасле и пола рубље за децу.

Изузев бродом "Србија" 13.10.1915.г, једна група становника кладовске регије избегла је преко Дунава два дана раније, одмах по сазнању за прелаз аустријских трупа код Текије. О томе нам казује запис на једној карти са учртаним путем избеглица: "Мапа путовања од 11.октобра 1915. године до 17. јануара 1919. године- Спасоја Перошевића из Петрово Село, мати му Марије, жене Јанице, кћи Даницо, сина Витомира, Радомира, Светомира и Миодраго- као српске избеглице" (86). Мештани Петровог Села, суседног Текији, сигурно су били у прилици пре својих сународника из нешто удаљенијег Кладова сазнати за окупацију, те су скупа са мештанима Текије пре 13.10.1915. године пребегли у Румунију на путу ка Русији. У групи избеглих Текијанаца налазили су се и чланови породице Атанацковић, за коју је Коста Јовановић истражујући порекло становништва двадесетих година прошлог века забележио "дед је Рус, дошао из Влашке", међу чијим потомцима је сачувано живо сећање на овај егзодус и непристајање успутних градова да код њих буду збринуте због бојазни од опаких заразних болести (87).

Летопис кладовске цркве садржи податак да су аустро- угарске снаге зауевши варош "заузели и цркву, те су у њу утерали 30 коња и тако је претворили у шталу обичну, оскрнавивши као хришћани светињу нашу и опљачкавши неке сребрне ствари, као крстове и иконе. При крају те године скинули су и сва три звона која су послали у фабрику оружја у Будимпешту. Дана 10.10.1915.г, приликом преласка њиховог на нашу обалу /Текија/, настала је паника у народу тако да је све на пијаци остављено, јер је била субота пазарни дан у Кладову и сваки је пробао да се што пре спасава да не би запао ропства непријатељског" (88).

Трећа већа група избеглица напустила је Србију из Доњег Кључа, предвођена ртковским парохом Савом Илићем, преко Корбовског острва приспевши чамцима у румунско место Инова, преко пута Велике Врбице, а тек после 20 дана у Турн Северин, где су остали до јануара 1916. године. Не треба сумњати да је било мноштво појединачних пребега и изналажења најпогоднијег начина да се преживи ван окупиране матице.

Прогерманска штампа, попут тадашњег "Њујорк Тајмса" у сасвим другачијим тоновима известила је о заузимању Кладова 26.10.1915. године /по летопису то је 13.10.1915, сагласно старом рачунању времена/, недуго након уласка Бугарске у рат против Србије . Текст има наслов "Тевтонско- бугарско јединство": "Сустрет је био неочекиван и обе стране су биле изненађене... то је био тренутак од историјског значаја у светским релацијама. Исток и Запад су уједињени у победничком походу наших армија... Пут од Немачке, кроз Аустро- Угарску и Бугарску ка Турској био је отворен. У утврђеном граду Кладову победа је поздрављена са великим ентузијазмом целе протекле ноћи /26.октобра/ и данашњег дана. Националне химне савезница певане су преко ноћи, одзвањајући на румунској обали на којој су стајали становници Турну Северина посматрајући дешавања на српској страни. Добивши вести о спајању војски, командант снага око Добре Воде пожurio је у Кладово да пожели добродошлицу бугарским трупама- Војвода Адолф фон Мекленбург, са мноштвом немачких и аустро- угарских официра у пратњи. На улицама кроз које су трупе пролазиле при уласку у град, на много кућа биле су истакнуте беле заставе за примирје, импровизоване од одеће, креветских чаршава, столњака, као знак њиховог пристанка покорављања новим

властима. На улазима кућа победничке трупе дароване су венцима цвећа. Приликом данашњег свечаног ручка у част бугарских официра, наздрављано је владарима савезничких држава. Лајтнант У.П. Гађев, командант бугарске коњице одржао је смотру својих трупа од којих се највећи део борио у последњем Балканском рату против Србије" (89). Како год, највећи број војно способних Кладовљана већ је одавно са својим регуларним војним јединицама боравио далеко од родног града, док је стотине избеглица нашло привремено уточиште на другој обали Дунава.

На мапи породице Перошевић прецизно је уцртан пут одисеје српских избеглица: Кладово – Букурешт – Галац – Кишњев – Одеса – Елисаветград – Харков – Воронеж – Пенза – Самара – Чељабинск – Петропавловск – Омск – Н.Николаевск – Бијск – Тајга – Краснојарск – Иркутск – Чита – Хајлар – Харбим – Владивосток – Кјото – Шангај – Формоза – Кантон – Сингапур – Суматра – Коломбо – Бомбај – Аден – Порт Саид – Дубровник. О тачном броју изгнанника из Текије нема поузданих података, док за Петровосељане Ђ.Драговић утврђује да се ради о 93 члана 25 домаћинстава, враћених у Србију у три групе- 17. јуна 1919.г, маја и септембра 1920. године, с тим да њих деветнаесторо није преживело четворогодишњи егзодус (90).

Летопис кладовске цркве садржи коментар да се приликом кретања назад у Србију избеглице у Јелисаветграду деле у две групе, од којих је већа ишла путем зацртаним у Перошевићевој мапи, а мања краћим путем, којим је и доспела у Јелисаветград, преко Бесарабије и Румуније. Прву групу су предводили свештеници Ђорђе Поповић из Јабуковца, Сима Мартиновић из Велике Каменице, Милан Илић из Корбова и Јован Русовљановић из Мале Врбице, један од бивших ђака руске духовне академије.

Свештеник Ђорђе Поповић оставио је писано сведочанство да је група коју је он водио из Харкова приспела у Курск, а почетком марта 1918. дошли су у Самару, где је избеглице преузео професор Милош Московљевић. Ту је отворен и српски конзулат, а лично Лав Троцки је послао новчану помоћ за њихово збрињавање (91). Даља евакуација ове групе избеглица ишла је правцем Кинел-Ташкент- Кратовка- Бугурслан- Шафраново- Аша Балашевскаја- Вразоваја- Берђауш- Палатајево- Чељабинск- Курган- Петропавловск- Омск- Ново Николајевск- Бииск- Томск /Сибир/, да би се одатле вратили у Чељабинск (92). Ту је 9. септембра одржана оснивачка скупштина "Привременог Југословенског народног одбора у Русији" чији је председник постао инжењер Божа Јеремић (93). На Божић група је доспела у Владивосток, одакле их совјетске власти враћају у Харбин и одатле у Минск. Целу 1919. годину избегличка група свештеника Ђорђа Поповића провела је у Сибиру, да би 1920. године били смештени у баракe америчког Црвеног крста у Владивостоку (94). 27.фебруара 1920.г. укрцани су на амерички брод "Шеридан" који их је, проводећи их кроз јапанска острва, корејску обалу, Формозу, Филипине, 15. марта 1920.г. довео до Сингапура У Порт Саид су приспели на Ускрс, 11. априла 1920.г, а у Трст седам дана касније (95). О солидарности Руса са тешком судбином српских избеглица, дневник Ђорђа Поповића оставио је траг помињући изузетну пожртвованост пуковника Лонткијевича, те солиста Одеске опере, " г.Бочарова и госпође Ивоне" (96).

Нема поузданих података зашто је у време владавине комунистичког режима, са којим Србија није имала дипломатске односе, било допуштено да тек мањи део групе буде враћен много краћим путем, којим се 1916.г. и пристигло у Русију, али је знано да је дужа траса, преко Сибира, Манџурије, Цејлона, Суеца, Александрије, Порт Саида у време када је болшевизам дошао на власт у Русији, била једини могући пут и за дислоцирање Трећег и Четвртог пука Прве дивизије Српске добровољачке војске у Солун, док су Први и Други пук за Солун упућени преко Археангелска, Енглеске, Француске и Италије .

Почев од августа 1914. до фебруара 1917.г. у Русији се радило на конституисању и комплетирању Српског добровољачког корпуса, делом од Срба, Хрвата и Словенаца- ратних заробљеника са руског фронта, а делом од Срба пребеглих пред аустријским и бугарским инвазионим трупама на територију Русије. О организацији формације, уз руску подршку, старао се официрски кадар у те сврхе доведен са Крфа. Августа и септембра 1916.г, још довољно неувежбани. српски добровољци Прве дивизије укључени су у тешке борбе код Добруце, што је резултирало страхотним губицима. Према једном мишљењу, даљу судбину добровољаца требало је решити стављањем под команду руско- румунске армије, док је Српско министарство војске подржавало идеју генерала Живковића о увећању формације и дислоцирању корпуса у реон Турну Северина, одакле би се извршило пребацивање у Кладово, ради подизања устанка уз помоћ 20.000 људи скривених по српским шумама (97). Истовремено је, по одобрењу руске и румунске врховне команде од стране капетана руске обавештајне службе Ратманова у Турну Северину формиран Српски четнички одред на челу са поручником Стеваном Рајковићем. 23. септембра 1916.г, под командом једног припадника организације "Уједињење или смрт", дотадашњег начелника штаба Друге српске добровољачке дивизије у Одеси, потпуковника Александра Срба, одред је бројао 158 људи (98). Опција о ангажовању корпуса преко Дунава, на подручју Кладова одакле би се устанак ширио ка централној Србији, прихваћена је од стране цара Николе, пошто га је министар Спалајковић упознао са разлозима почивајућим на настојањима да се предупреду румунске аспирације ка српским територијама, укључујући и Кладово (99). О једној другој измешаности судбина цара Николе и српских снага у Русији после комунистичког преврата, говори нам сећање кладовљанина Јована Јовановића: "Када је ешалон наше војске враћен из Сибира /Челјабинск/ са наредбом да иде преко Мурманска а не преко Владивостока како је било планирано, а којим путем су ишли још доста других, у путу за Мурман морало се ићи преко Екатеринбурга. Ту се стигло и стало ради снабдевања са храном, баш оног дана када су вршене припреме да се убије цар Никола и његова породица. Било је то у мају месецу 1918. године, по старом календару. Вест о овој погибији створила је код наших војника једну јаку психичку струју: код неких индиферентну, а код једног доброг дела војника, или боље рећи непромишљених и усијаних глава, сажаљење и наклоност за интервенцију и спасавање цара. Неколико хиљада добро наоружаних и организованих војника, заиста је могло много на брзину да учини у средини неприпремљених револуционара за једну такву евентуалност. Али, у случају успеха, да се моментално спасе цар, где би се онда отишло ван руске територије, на којој је већ била васпостављена власт, не много чврста, али ипак довољна да у овом случају отме цара из руку наше војске. А шта

би се после десило са свима нама, није тешко прорећи. Разумљиви би било за такву авантуру да је та наша војска била на граници неке друге државе у коју би се одмах пребацила са спашеним царем, док у нашој ситуацији, такав подухват би представљао самоубиство и повећање броја жртава нашег настрадалог народа, као ниједног другог у томе рату. Нас неколико десетина, који смо разборитошћу штрчали од тих усијаних глава, са оваквим разлозима у дугим објашњењима, једва смо успели да их одвратимо од такве смртоносне акције и наставимо пут ка своме циљу, а револуционаре да оставимо на њиховом послу, у који нико са стране нема право да се меша" (100). Размишљања и ставови једног официра српске војске, који није располагао овлашћењима и ауторитетом доношења тако значајних одлука као што је она о покушају ослобађања руског цара, довољна су илустрација аргументације употребљене пред масом жељном учешћа у мењању тока светске историје. Евентуално ушешће прокомунистички настројене струје у српском командном кадру код доношења негативне одлуке, захвално би можда било разматрати кроз праћење каријера команданта одреда, пуковника Свет.Маринковића, потоњег генерала, брата Павла и др. Воје Маринковића, бившег министра иностраних послова (101), и његовог наследника на том положају мајора Александра Дукића, потоњег генерала. Сам Јовановић није могао преломити код доношења једне тако важне одлуке, а његов највећи домет у Русији огледа се на другом плану- штампарија Јужно- Руског деоничарског друштва 1917. године у Одеси изнела је на светло дана Јовановићев превод са француског на српски језик списа Пјера де Ланија "Југославија", са предговором познатог писца Пола Адама.

У борбама за ослобођење Србије животе је изгубило више од стотину становника кладовске вароши. Њихови гробови посејани су у Шапцу, Београду, Срему, Скадру, Албанији, Крфу, Добруци, Аустрији, Пешти, Ваљеву, Прилепу, Солуну, Бугарској, Нишу, Скопљу, Битољу, Тетову, Бизерти, Мађарској... 20. маја 1921.г. кладовски суд сачинио је списак пострадалих 1912- 1920, од чега "погинулих и умрлих у рату 87, "у ропству помрлих" 24, "на руском фронту" 6, "стреланих" 2 (102). Списак у нумерацији 1- 119 нема попуњене бројеве 116, 117, 118, испред имена стреланог у Т.Северину од стране Немаца Драгутина Д. Михајловића нема редног броја док су Живојин Вучковић и Ђорђе Вучковић накнадно уписани руком на штампаном списку са поновљеним ред.бројевима 31 и 92.

На петнаестогодишњицу ослобођења вароши Кладовљани су публиковали "Светлу воштаницу на хумкама кладовских јунака и мученика 1912- 1920" (103). Из непознатих разлога овај попис објављен 1933.г. не садржи имена 24 људи за које је кладовски суд установио да су настрадали у ратном вихору: Александар Брложан, Барбул Н Стојановић, Димитрије Д. Ступаревић, Ђорђе Степана Царлојевић, Живојин Ј Вајковић, Живојин Милошевић Бабушка, Живојин Мите Грујића, Миленко Митић, Мијаило С. Драговић, Милан Коче Васића, Миливоје Ивановић, Никола Аћима Стојановић, Тома Милије Стевановић, Станко Гушатовић, Анђел Димитријевић, Димитрије Т. Буртић, Светозар Ј. Лазаревић, Душан Васић, Душан Глигорија Корбовљана, Милосав Глиге Милуновић, Јован Н. Ј. Димитријевић, Драгутин Д. Михајловић, Живојин Вучковић, Ђорђе Вучковић. Са друге стране, списак кладовског суда од 20. маја не садржи следећа имена 30 настрадалих становника Кладова, иначе поменута у "Воштаници": Војислав Пејовић, Данило

Темељковић, Ђорђе Владисављевић, Живојин Антонијевић, Јозеф Штерлинг, Петар Гимиш, Станимир Ојкић, Светислав Петровић /сви из сукоба 1912-1913.г./, Александар Аризановић, Драгутин Михајловић, Драгутин Барбатесковић, Драгутин Поповић, Димитрије Томић, Ђорђе Пирој, Живојин Станојевић, Завиша Станковић, Јован Бркић, Коста Младеновић, Коста Станковић, Микица Ђорђевић, Миливој Доганчић, Маринко Недељковић, Младен Живановић, Милан Протић, Мика Бркић, Момчило Михаиловић, Обрад Стојановић, Петар Ђенић, Павле Јаковљевић, Тихомир Петковић /настрадали у Првом светском рату/. Из рата су се вратили и њих шездесеторица: Секулић Ј Петар, Настасијевић Н Јован Морун, Димитријевић В. Љутица, Ристовић Борчиловић Р. Никола, Велишић Ђ Ђорђе, Василић Р Милан, Миленовић М Борислав, Пасиноввић Р Ђура, Трикановић С Никола, Вишњић Ј Миљен, Ђосић И Фрања, Ђукнић С Божидар, Новаковић Б Ђорђе, Богдановић М Милан, Богданић Ј Војислав, Губеринић Ј Лука, Барбатесковић Ђ Стеван, Сретен П Букатаревић, Павле Дуњеранкић, Димитрије Буцић, Петар Недељковић, Радул П Ђорђевић, Илија К Савовић, Ђорђе Букатаревић, Милан Стаменковић, Никола Станиловић, Димитрије Ђорђевић Морун, Ђорђе Суфлић, Димитрије Генић, Ђорђе Мијуцић, Војислав Мијуцић, Таса Радојковић, Илија Р Марићевић, Божидар Ж Генић, Антоније Пелагић, Глигорије С Буртановић, Франц Штерлинг, Владимир Михајловић, Павле Ђурђановић, Петар Пржоловић, Јован Брујић, Никола Јанковић, Крста Л Петровић, Петар Манзаловић, Јован Шишуловић, Јован Ђ Димитријевић, Влада Миловановић, Радул Папић, Сава Вучковић, Јоца Букатаревић, Милан Поповић, Тома Цобовић, Павле Сандуловић, Петар Гуцић, Илија Богдановић, Драгутин Живановић, Ђорђе Стојичевић, Благоје Мијуцић, Љубомир Марјановић (104).

5. ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Око 40.000 цивилних и војних бегунаца из Совјетске Русије нашло је после октобарског преврата из 1917. године уточиште у Србији. Министарство Унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 18. октобра 1920. године известило је начелство округа Неготин, да је Влада одлучила примити 24. овог месеца једну већу групу од 2093 руских војних рањеника и болесника, дотад смештених на грчком острву Лемнос, од којих ће педесеторо бити стационирано у Кладову, са упутством да становништво сматра руске избеглице својом браћом и да према њима поступа као према својима (105). Летопис кладовске цркве о томе бележи да је свештеник Сава Илић "дочекао 19. партију руских избеглица, већином из армије генерала Врангела са Крима и јужне Русије, који су побегли испред болшевизма. Старао се о њиховој храни и преноћишту и испраћао даље", што сведочи о околности да је Кладово било успутна станица, а у неку руку и прихватни пункт за велики број руских емиграната, од којег се тек педесетак определило да се ту настани на дужи рок.

За разлику од појединих експонената тзв. "високе политике", већина емиграната изабрала је пут укључења у рад на убрзању развоја младе балканске

краљевине. Тако је царски генерал Лав Денег у Кладову богатом риболовним вировима где је чест плен била морска риба из рода Моруна, чији су примерци досезали тежину и до пар стотина килограма, отпочео са производњом, захваљујући њему надалеко у свету знаног кладовског кавијара. Изузев у зрелости рибљих јајашаца у време приспећа великих риба из Црног мора Дунавом до Ђердапа, тајна изузетне вредности овог производа, годинама присутног у најлуксузнијим европским и америчким ресторанима, крије се у саставу конзерванса чији је рецепт у Кладово донео Лав Денег са својом супругом. Према причи распрострањеној међу радницима рибарског газдинства, блиски рођак Денегине супруге Вере справљао је овај ретки производ за трпезу цара Николе Другог, те је управо његовим добротворством рецепт за конзерванс доспео на Ђердапско поднебље.

Овај крај постао је познат и по настанку нове домаће врсте- штрбачког говечета. На подручју Штрпца, северно од Текије постојало је десет говедарија/ вакарија, места окупљања говеда из великог броја домаћинства, ради заједничке испаше. Једна говедарија формирана је на висоравни Малог Штрпца, на месту Голо брдо, од говеда чији су власници били становници Текије. Новонастала врста имала је изузетне радне карактеристике, "када се налази под теретом добија се утисак чврстине и способности тела, као да је ногама из земље израсло" (106). Његова примена у обради земље, транспорту терета из Мирочких шума, али и на другим релацијама у кладовској регији, чинила га је важним животним и привредним условом за велики део становништва. Почетна раса ове врсте је домаћа буша, потпуно заступљена у регији све до 1906.г. Те године одгајивачи из Текије донели су неколицину мушких телади црвено- шарене боје из Оршаве. Њиховим укрштањем, а потом укрштањем насталог подмлатка са једнобојним сивим бугарским говечетом, присутним овде од периода пред почетак Балканског рата настали су мешанци, потом укрштани, почев од 1918.г, са грлима пинзгавац, монтафонац и сименталац. Тако је настало штрбачко говече, једнобојно, са основном бојом црвеном, жутом и сивом, са кратким и чврстим ногама, наглашеним тетивама, краћим вратом и широком главом, са роговима у форми лире и врховима повијеним уназад (107). Ова грла обележила су развој сточарства али и других привредних грана све до интензивирања употребе машина у обради земље и саобраћају. Били су предмет трговине, тражен и на суседним иностраним тржиштима. Поред њих, значајни извозни артикли овог периода су дрвна грађа, дуге за бурад, полупрерађевине од меса, шљиве, риба.

Кладово су 4. новембра 1930.г. посетили краљ Александар и краљица Марија- "иако се за долазак Њ.В. Краља сазнало једва четврт часа раније, ипак се вест о томе пронела врло брзо кроз варош, тако да је маса света изашла на пристаниште да поздрави Њихова Величанства... Нарочито се живо интересовао Њ В Краљ о стању и привредним приликама овога краја. Тако је исто показао јако интересовање и распитивао се о путевима у овоме крају (108). Свега пар месеци раније, крајем априла 1930.г. југословески и румунски представници сложили су се да на основу конвенције из 1913, ратификоване 1914.г, изграде мост преко Дунава и успоставе директну железничку линију Београд- Букурешт.

“Кладовска банка а.д.” 1925. године обновила је рад са управним одбором-председник Јаков Лазаревић, потпредседник Глигорије С. Буртановић и чланови Стерен Живановић, Драгутин Џингалашевић, Петар К. Николић, Никола А. Јанковић. Надзорни одбор чинили су Пера Николајевић, председник, и чланови Риста Л. Вулчевић, Коста А. Јанковић, Михајло Ћенић, Најдан М. Димитријевић. Банка је те године поседовала 400.3000,58 динара улога на штедњу и 250.000 динара главнице (109). На крају 1929.г. Кладовска банка располагала је, поред 250.000 динара капитала и са 1.438.909 динара улога на штедњу, али је неповерење међу власницима акција довело до њеног краха и преузимања водеће улоге од стране новосноване Кључке банке 1930.г. (110). Дозволом од 31.1.1933.г. овој установи са седиштем у Кладову одобрено је да може: примати новац на штедњу, давати зајмове на менице, реесконттовати менице, примати оставе на чување и руковање, давати зајмове на хартије од вредности, вршити наплате и исплате за другог и радити све друге мењачке и банкарске послове, чиме је њен рад уподобљен слову Закона о радњама од 5.11. 1931.г . Иначе, по молби оснивача Косте А. Јанковића, Николе А. Јанковића, Алексе Михаиловића, Василија Џингалашевића, Станка Јоновиха, Петра Јоновиха, Богоја Јовановиха, Милисав Јовановиха, Петра Секулића и Драгише Станковића, Министарство трговине је 9.4.1930 дало сагласност “да Јанковић Коста, Михаиловић Алекса и другови могу приступити оснивању акционарског друштва Кључка банка АД”, са капиталом од милион динара (111).

Концесија за експлоатацију и коришћење електричне енергије на подручју Кладова остварена је подизањем мале електричне централе и електрификацијом кладовске вароши путем ортакчког уговора од 9.8.1930. године између фирме "Рефлектор" Лазара Стојановића и брата, Београд и Јакова и Арона Варона, трговаца београдских и предузимача Милосава Милошевића. Углавном, заслугом браће Варон, како је локални хроничар забележио (112), никла је једина овдашња културна тековина. Варош је тада имала 1927 становника и 484 домаћинстава (113). Први индустријски погон био је парни млин Глигороија Буртановића. Годишња продукција износила је 50.000 кг кукурузног и пшеничног брашна. Од пољопривредних производа 80% ишло је у извоз, укључујући по 15 вагона вина годишње (114). На кладовској пијаци је током истог периода продавано 300 говеда, 30.000 кг јагањаца и јарића и 10.000 комада друге ситне стоке (115). Према налазу Јована Јовановића у овом крају је пре ратова надница износила 1 динар за шта је надничар могао купити 7- 88 кг кукурузног брашна, док тридесетих година он за исту услугу добија вредност 14 кг овог артикла, чиме се илуструју нешто повољнији услови егзистенције локалног становништва (116). Производња вина доносила је добит али је екстрапрофит стижао далеко од Кладова. Тим поводом "Крајинске новости" су 6. марта 1932.г. објавиле критички коментар, са посебним освртом на околност да се вино у Крајини продаје 0,50- 0,60 динара литар тј. највише 3 гроша, а трговац- откупљивач продаје га у иностранство по цени 7 пара за литар, с тим да на основу извозне стимулације добије још 0,80 динара или 4 гроша по литру. Добијена цена на иностраном тржишту покрива му тек подвозне трошкове, али он уз државну стимулацију има чисту зараду од 2000 динара по вагону.

Унапређење привредних активности допринело је да многи Кладовљани истражују своје опредељење за побољшање животних услова крајинског становништва. Тако је 1930- 1932. године у време изградње неготинске болнице њих педесеторо дало значајне добровољне прилоге у ту сврху (117). Но, везано за развој медицине, Кладово је најпознатије по чињеници да је у њему 11. децембра 1932. године рођен академик Војислав Вузовски, који је 1976.г. докторирао на Еразмо Универзитету у Ротердаму, где је дуго година водио Одељење дијагностичке електронске микроскопије. 1990.г. изабран је за професора Медицинског факултета у Београду а 1997.г. постао је члан Македонске академије наука и уметности. Аутор је преко 200 стручних и научних радова, а најпознатије његове монографије су "Хистолошки атлас", "Ultrastructural Basis of Acute Renal Allograft Rejection", "Diagnostic Histopathology Kulit".

Везано за пловидбу овим делом Дунава, усвојен је низ међународних докумената, попут споразума Краљевине Југославије, Краљевине Румуније и Међународне Дунавске комисије од 28.6.1932. о образовању специјалних сервиса у Ђердапу, споразума истих страна од 24.6.1932. о установљавању ђердапског сервиса или споразума Југославије и Румуније о одређивању њихове надлежности у вршењу полиције пловидбе на гарничној линији Дунава, званог Ђердап или Слапови, или у непосредној близини ове линије од 19.6.1932 (118). Додатком правилника о полицији пловидбе на Дунаву и његовој интернационализованој мрежи дефинисано је обавезно спровођење бродова за пролазак дела реке између Старе Молдаве /км.1048./ односно узводног краја сектора и пристаништа Кладово /км.936/ или Турну Северина /км 932/ када је водостај на Оршавском водомеру једнак или мањи од 1,60 метара (119). За пролазак кроз ђердапски сектор наплаћивана је пловидбена такса 0,28 швајцарских франака од 1 тоне носивости. У случају пролаза тек кроз део сектора Турну Северин- Голубиње дажбина је била двоструко мања. Поврх тога наплаћивани су трошкови спровођења- 14 швајцарских франака по пилоту за 24 сата, или сразмерно делу времена за које пилоти буду задржани ван њиховог редовног места службе (120). У Кладову је постојао и зимовник за бродове, место данашњег бродоградилишта, 400 м од тврђаве Фетислам. Имао је главни улаз на коме је заповедник зимовника постављао стражу, а надзорник са командног брода морао је бродским звоном оглашавати протек сваких пола сата. Командни брод је дању обележаван заставом, ноћу црвеним фењером. Пловидба су везивана за казуке/ битве/ а преко њих постављане су ограђене скеле, ради комуницирања са обалом. Кување и ложење на бродовима, из безбедносних разлога ограничавано је на време од 6 до 21 сат, изузев у ванредним случајевима као што су кретање леда или велики пад температуре. Према важећој тарифи за више од 8 дана проведених у зимовнику плаћале су се дажбине за пловила са сопственим погоном, теретњаке, дрварице, дереглије, хангаре, сплавове и чамце, у различитим износима зависно од дужине и носивости пловила, од којих је свако имало чувара. Држава није гарантовала за штете причињене у зимовнику на пловним објектима, њиховим товарима и другим стварима услед леда, поплава, пожара и ветра. Мере надзора спроводили су капетанија пристаништа и инспекција унутрашње пловидбе.

Судбина Кладова очигледно је везана за велику реку, па је с нарочитим интересовањем очекивано регулисање прелаза на Ђердапском делу Дунава. 18. септембра 1936. године на конференцији у Министартсву иностраних послова вођена је расправа о подизању новог моста на Дунаву. Председник владе Милан Стојадиновић и министри саобраћаја Румуније и Југославије сагласили су се да је најпогодније место за мост Кладово- Турну Северин. У том смислу одлучено је и да се један крак железничке пруге од Штубика одвоји ка Брзој Паланци и даље до Кладова (121). За изградњу пруге процењено је да треба 3 године и она је имала бити део пројектоване међународне линије тзв. Четрдесетпетог упоредника Бордо- Лион- Трст- Љубљана- Загреб- Београд- Букурешт- Одеса. Уговор двеју влада од 21.11. 1937. године о том питању остао је слово на папиру; већ 10.2. 1938.г. румунски краљ Карол завео отворену фашистичку диктатуру. У овом периоду, желећи да искористе опредељење за изградњу моста и пруге преко Дунава, заступници јавног интереса у Кладову настојали су обезбедити код владе повољно мишљење о потребама инвестиција у капиталне јавне објекте. Тим поводом обратили су се Милану Стојадиновићу следећим писмом: "Господине председниче, Користећи Ваш први долазак у нашу средину, слободни смо да Вам у име грађана варошице Кладова и народа среза Кључког изнесемо тешке прилике овога краја молећи Вас да се Вашим високим ауторитетом заузмете код госпоре ресорних министара да наше жеље изнете у овој петицији наиђу на разумевање код њих, како би се прилике овога краја побољшале. 1) Зграда у којој је смештено среско начелство више је него руинирана те као таква апсолутно не одговара хигијенским условима за канцеларијски рад. Зграда у којој се налази основна школа исто тако скроз је нехигијенска будући да је у новој згради, која је специјално зидана за школу, смештен срески суд. Поред овога, зграде у којима су смештене пореска управа и финансијска контрола приватна су својина, те држава за њих плаћа скупе кирије, а међутим и оне не одговарају условима за канцеларијски рад. Да би се питање смештања државних надлештава што правилније решило, молимо да се у варошици Кладову подигне једна модерна зграда већег стила у којој би била сконцетрисана сва државна надлештва изузев основне школе, чије би се питање одмах решило када срески суд изађе из зграде у којој се данас налази. Подизањем ове модерне зграде варошица Кладово добила би много у репрезентативном погледу као гранично и туристичко место, а тим пре што ће ускоро у Кладову почети велики радови на подизању моста преко Дунава и железничке пруге; 2) Код среског начелства запослен је недовољан број особља, те су послови у овоме надлештву у великом застоју тако да се многим оправданим молбама народа овога краја не може одмах да изађе у сусрет. Поред овога, органи среског начелства треба да врше контролу путника према румунским варошима Турну Северину и Оршави, па је и ово један разлог више да се у овоме надлештву повећа број особља како би се ово надлештво, чији је старешина представник Краљевске Владе у непосредном додиру са народом, оспособило за брже отправљање послова; 3) Добровољним прилозима грађана у Кладову је подигнута једна модерна зграда за амбуланту која је још пре две године предата бановини, а која још и данас није прорадила већ се у њој налази само приватна ординација лекара удружене здравствене општине. Међутим, у тежим случајевима када је у питању нека хируршка интервенција, народ овога краја приморан је да иде у

румунску варош Турну Северин ради тражења лекарске помоћи, где преко годишине троши више од 200.000 динара. Колико је ово незгодно, како са социјалне, тако и са националне тачке гледишта, мислимо да није потребно наглашавати, па како у таквим ситуацијама због царинских и осталих формалности никада не може да се добије брза лекарска помоћ, то молимо да се зграда која је подигнута за амбуланту у Кладову претвори у бановинску болницу са хируршким и осталим одељењима која изискују потребе овог краја..." (122). У потпису су 17.6.1937.г. наведена имена: др.Љутица Димитријевић народни посланик, Драгутин Штефић, Димитрије Слатинашевић, Ђорђе Манзаловић, Сава Бечејац, Ђорђе Јовановић, Јован Букатаревић, Бранислав Сандуловић, Михаило Гуцић, Михајло Ђенић, Драгољуб Ташић, Коста Ђорђевић, Коста Јанковић, Ђура Марићевић, Василије Џингалашевић, Глигорије Буртановић... (123). Др. Љутица Димитријевић рођен је 1889.г. у Николинцима, Сокобања а медицину је дипломирао на Универзитету у Берну 1918.г. По повратку у Србију највећи део своје каријере провео је радећи као лекар у Кладову. Иако је остварио респектабилну лекарску и политичку каријеру, често се није сналазио у размирицама са локалним ривалским групама. Током 1936.г. када је странка коју је предводио изгубила подршку на изборима у Кладову, трговац и индустријалац Глигорије Буртановић издао је летак са насловом "Грађанима среза Кључког", где се између осталог каже: "Губитак општинске управе у Кладову даје праву слику свим грађанима среза Кључког да народни посланик г. Др. Љутица Димитријевић није учинио никакве заслуге за место Кладово иако је ту провео 16 година... па се још хвали на све стране да мост Кладово- Турн Северин јесте његово дело, па нас све чуди како може то да каже, па чак стално шаље неке депеше о решењу моста, као да он лично решава... када се јасно види, заслуга за мост пре имам ја с г. Јаковом Лазаревићем, Јованом Јовановићем и још многи других, што се да видети из румунских новина..." (124). Мост је остао слово на папиру све до шездесетих година двадесетог века.

У исто време када др.Љутица Димитријевић лекарску праксу, апотекарску делатност обављао је Зигфрид Полицер, кога локална хроника означава речима "једини Јеврејин из Кладова" (125). Према његовом савременику, др.Љутици Димитријевићу, Зигфрид Полицер завршио је студије медицине у Бечу а фармације у Грацу; пре доласка у Србију био је дворски лекар немачког принца, рођака цара Александра II, коме је супруга руског императора била тетка, кнеза и ујединитеља Бугарске Александра Батенберга /1879-1886/; из Бугарске се доселио у Уб; Српска краљица Драга консултовала га је 1903.г. по питању лечења стерилитета а 1906.г. дошао је у Кладово (126).

У предвечерје Другог светског рата посао среског начелника у Кадову вршио је немачки агент Леонид Чудновски. Чудновски је рођен 1888.г. у Јекатеринославу, Павлоградски срез у Русији. Студирао је на Императорском Универзитету у Харкову и на Универзитету у Хајделбергу, где је био слушацац чувеног професора државног права Георга Јелинека. За време октобарске револуције био је члан војне иследне комисије против бољшевика. 1920.г. емигрирао је у Србију са армијом генерала Деникина. Пре доласка у Кладово вршио је дужност среског начелника у Поречу. Ђердап са Сипским каналом сматран је од стране Немаца изузетно важном тачком због потребе обезбеђења несметаног провоза конвоја нафте из Румуније.

6. ДИВЕРЗИЈЕ НА ЋЕРДАПУ

Пред ширење пламена рата на југоисток Европе, енглеска обавештајна служба врбовала је двадесетак дунавских спроводника бродова у Ћердапу, углавном из Текије и Кладова, да напусте свој посао и тиме онемогуће или знатно отежају ћердапску пловидбу. Ипак, ни напуштањем рада на пословима спровођења бродова кроз ћердапски теснац, нити оштећењем пловидбеног канала Тахталија, реон Доњег Милановца 1939. године, уз потапање два танкера натоварена петролејом, пловидба Ћердапом немачких бродова који су из Румуније превозили нафту није озбиљније угрожена а сарадници Енглеца скупо су платили свој договор. Немци су их ухапсили, депортовали у логор на Бањици, а потом у логор Корген у Норвешкој. Преостала ангажована лица безуспешно су покушала да запрече Дунав потапањем пар холандских бродова. Њима су Енглези исплаћивали обећане награде посредством Фери Екштајна (127).

Други план Британске морнаричке обавештајне службе, чији је аутор био Јан Флеминг, потиче из октобра 1939.г, а један од водећих оперативаца акције у регији Гвоздена врата био је Мерлин Миншел. Међу актерима подухвата налазило се мноштво Аустралијанаца, а када је план активирања у Казану на Ћердапу 100 тона експлозива разорног дејства био спречен услед дејства румунске тајне полиције, 30.марта 1940.г. Мерлин Миншел успео је, на готово филмски начин, попут Џејмса Бонда за чији је прототип послужио Ј.Флемингу, уништити огромну локомотиву која је у том реону служила за превлачење немачких бродова кроз дунавски теснац (128).

Из 1940. године датира план извођења велике диверзије сурвавањем у Дунав 600 метара високог стеновитог масива Мали Штрбац. Већ је допремљено пет вагона експлозива и започето бушење стена када је, на интервенцију немачке стране, југословенска влада спречила остварење енглеског плана. Колегиница немачких агената Александра Ланина и Леонида Чудновског, Вера Пешић пренела је Немцима поверљиве информације о деловању енглеске обавештајне групе Ханау у реону Кладово- Доњи Милановац (129). Тако је пропао ангажман инжењера Мате Лончарића- Брушије, извршиоца истражних радова на Ћердапу у склопу косовскомитровачке фирме "Брушија и син"- филијале Интелиценс сервиса у Србији, на минирању Ћердапа. Према извештају Владине комисије од 13. маја 1940. године, у вези немачког протеста кнезу Павлу Карађорђевићу, и његовог налога за предузимање мера на спречавању минирања Ћердапа, сазнајемо да је командант Тимочке дивизијске области послао једног чиновника- руковоаца убојног слагалишта- са два камиона "за пријем експлозива предузимача Брушлије /Мате Лончарић/... Предузимач Брушлија јавио се истог дана и ставио на располагање своју дереглију за пренос експлозива" (130).

Посебна државна комисија 11. маја 1940.г. анализирала је стање безбедности у реону Кладова и Сипског канала. Посебно је указано да услед велике брзине матице- до 18 км на сат, код великих и јаких бродских конвоја жичана ужад реморкера изложена је опасности кидања, као и битве првог објекта конвоја, на које су стављена ужад локомотиве за вучу бродова и реморкера. Том приликом закључено је да би потапање неког пловила у каналу изазвало потпуни прекид у саобраћају мноштва теретних објеката, и то при водостајима нижим од 450 цм на Оршавском водомеру, из чега следи да би "теретни саобраћај био потпуно компромитован обзиром да водостаји виши од 450 цм трају врло кратко време, с пролећа" (131). Предложено је да се израде склоништа за особље вуче и резервни колосеци за склањање локомотива у случају напада из ваздуха.

Од замисли за диверзије на Ђердапу није се одустало ни током наредних година, на шта је указивао и обавештајни рад Александра Ланина, али и околности везане за питање судбине брода "Дариен II" децембра 1940.г, за који су представници Мосада- одељења за организовање илегалних усељавања Хаганевојне организације палестинских Јевреја за време британског мандата /1920-1948./, Јехуда Азари и Давид Хацохен "сматрали да припада Британцима и да га треба одмах вратити ради спровођења нових саботажа на Дунаву" (132). Како то запажа Далија Офер, у сукобу интереса између тајних усељеничких операција на једној, и партнерских акција на другој страни, у овом случају превагнула је одлука да се "Дариен" искористи за потребе партнерских акција (133). Из децембра 1940.г. потиче и план за чију је реализацију задужење имао енглески агент Јосип Резлер- требало је да у каналу Јуц потопи шлепове са цементом. Но закаснила је испорука експлозива за дизање конвоја у ваздух на 2,5 км од Доњег Милановца. Тако је тегљач са пет шлепова остао непотопљен.

Срески начелник Чудновски до детаља је био упознат са стањем на терену и активно је учествовао у припремању одбране Сипског канала и Кладова од евентуалног немачког напада. Тим поводом одржан је састанак 11. маја 1940.г. у Капетанији пристаништа Кладово којом приликом је констатовано да срески начелник за вршење службе безбедности у Кладову има 15 жандарма и 1 полицијског агента, са којима врши поред редовних дужности и обезбеђење пристаништа и пристанишне зоне. На састанку је Л. Чудновски изнео мишљење и предлог да " се додељени му агенти /један у Кладову и једна у Текији/ не могу корисно употребити услед тога што се налазе у малим местима те су одмах по доласку уочени од грађанства; захтева појачање поверљивог кредита за обавештајну службу пошто је принуђен да ради ове службе бар два пута недељно одлази у Турн Северин где има своје поверенике, за шта му је садашњи кредит од 300 динара недовољан" (134).

Изузев у плановима иностраних обавештајних служби, активности на спречавању пловидбе Ђердапом озбиљно су разматране и од стране Команде речне ратне флотиле Војске Краљевине Југославије. За сврхе затварања канала Јуц и Сипског канала у случају објаве рата Југославији, одређени су реморкери "Витез" са војном ознаком "Р 27" и "Куманово" са војном ознаком "Р 24", који би два шлепа натоварена цементом и гвожђем потопили у пловидбеним дунавским каналима. Такође је било предвиђено да се две локомотиве, коришћене за вучу бродова, измештањем дела пруге сурвају у Дунав (135). Према запажањима Милана

Банића, Срби у сарадњи са Енглезима били су спремни да предузму мере на потпуном минирању Ћердапа у циљу спречавања немачке офанзиве, по цену да од регије Гвоздених врата начине пустош. Сагласно намерама југословенског војног врха, у Банићевој интерпретацији, главни посао састојао се у одстрањивању Италијана из Албаније, запоседању читаве источно-јадранске и јонске обале и стављању свих лука на располагање Енглезима. За случај да немачки притисак са севера, северозапада и североистока буде неиздржив, следило би одступање уз борбу у планинске пределе, а да Панонска низија не падне у руке непријатеља изазвало би се разливање Дунава запрецавањем речног тока у Ћердапском теснацу: "На Ћердапу смо већ прокопали 36 галерија и минирањем ће се на дати знак, срушити читав брда у Дунав" (136). Наводно се главни проблем огледао у околности што је запрецавање Дунава могло бити остварено тек под условом да Немци не изврше инвазију на Југославију пре 10- 11. априла 1941.г. О значају подухвата обавештава нас писмо које је 28. марта 1941. године шеф операције СОЕ у Југославији Хју Далтон упутио Винстону Черчилу, након што је енглеска служба посредством оперативаца Бенета, Ханауа и Мастерсона одлучујуће допринела извршењу пуча генерала Симовића: "Јануара ове године одлучио сам да пошаљем мајора Џона Тејлора на Балкан. Ево Тејлорових инструкција по редоследу важности: 1. Преврнути и небо и земљу да наши пријатељи у југословенском генералштабу спроведу у дело план о блокади Дунава... Сећате се да ваш апел кнезу Павлу за минирање стене у Ћердапу није уродио плодом због неодлучности тог љигавца. Значи план у вези с Ћердапом не може да се оствари на време захваљујући кнезу Павлу. Тај план ће ипак ускоро моћи да се оствари. Тако је бар речено Тејлору у југословенском генералштабу. Пуч је био успешан. Надајмо се да ће и крајњи ударац бити исти" (137). Немачко сагледавање ситуације, из угла посматрања Гледе фон Хорстенауа, "опуномоћеног генерала у Хрватској", сажето је у констатацији да је пропуст немачког министарства спољних послова довео до дистанцирања од Југославије у кључним тренуцима, када је "Симовић био спреман у потпуности прихватити уговор о приступању пакту од 25. марта 1941.г, само да му је немачка страна дала неколико дана времена (138).

7. "КЛАДОВО- ТРАНСПОРТ"

У предвечерје Другог светског рата, бежећи пред нацизмом, нарочито после "аншлуса" Аустрије, бројне групе јеврејских становника средње Европе потражиле су спас исељавањем у Палестину или САД.

Изузетно важан правац исељавања европских Јевреја пред притисцима немачких власти водио је Дунавом до Црног Мора, а потом даље Средоземним морем до Палестине. Током 1938. године приспело је 9.100 избеглица на југословенску границу, ради даљег пребацивања на исток, уз помоћ Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије (139). Кладовљанин Стериос Андруцос /1889-1961/, капетан дунавских бродова, у својим дневничким забелешкама оставио је податак да су бродови Југословенске речне пловидбе "Краљица Марија" и "Цар Душан" 4. маја 1939. године прошли поред Кладова "са Еврејима из Чешке" (140). Дана 9.10.1939. године капетан Андруцос са бродом "Краљица Марија" упутио се у Братиславу где је 20. октобра укрцао групу од 361 Јевреја на путу за Палестину. После више од месец дана, 26. новембра 1939.г. на ушћу Дунава у Црно Море, путници са "Краљице Марије" успели су да се пребаце на прекоморски брод који их је одвео до коначног одредишта (141).

Други пут капетан Андруцос ангажован је на пребацивању Јевреја из Беча 13. децембра 1939. Радило се о групи 822 становника Беча, 130 из Берлина и 50 из Гдањска, укупно 1002 особе које ће код Бездана бити укрцане на три југословенска брода "Цар Никола II", "Цар Душан" и "Краљица Марија". Транзитне и усељеничке визе нису биле обезбеђене, а тешко се могао ангажовати прекоморски брод за прихват избеглица код Сулине, што је резултирало одлуком да се конвој из последње српске луке Прахова 31.12.1939.г. врати у Кладово, "на крај света". Из тзв. зимске луке бродови са избеглицима тек крајем марта 1940. године премештени су на локацију уз само насеље, када им се придружило 180 лица приспелих из Немачке. Као избеглице из Немачке представило се и двадесетак младих југословенских Јевреја, родом из Босне, међу њима Блимка Шварц, рођена 1921.г. у Зворнику и њена сестра Јети. "Кад је постало дефинитивно јасно да неће бити дозволе за улазак у Палестину, ми Југословени смо се искрцали и отишли својим кућама"- сећа се Блимка Шварц (142). Априла је у Кладово пристигло још двадесеторо пољских Јевреја, тако да је групу "Кладово транспорта" чинило око 1200 људи. Нажалост, за неке од њих холокауст са смртним исходом спознат је још за време боравка у српској подунавској варошици. На списку меморијалног центра Јад Вашем у Јерусалиму налази се име Леа Штајнберга из Гдањска, рођеног у Пољској 1918.г, за кога је забележено да је настрадао 1940. године у Кладову (143).

Како казује учесник транспорта Валтер Клајн, због високе закупнине бродова од 1000 долара дневно и "због потреба бродарског удружења за друге сврхе", путници су 2. маја 1940.г. пресељени делом у насеље Кладово, а делом у један логор са баракама "где су сами управљали својим животима", да би већ средином маја у малу српску луку приспео шлеп "Пенелопа", потом преуређен за прихват избеглица, са крајњом сврхом њиховог пребацивања до ушћа Дунава у Црно море (144). Највеће разочарање у Кладову избеглице су доживеле немоћно посматрајући са обале како пут Црног мора пролази почетком септембра 1940.г. конвој од четири брода са 4000 јеврејских изгнаника. Убрзо, 19. септембра највећи део групе "Кладово транспорта" отпочела је пут у правцу Шапца, далеко од Дунава и изгледа за спасење. У Кладову је, према непровереним тврдњама, остало 147 Јевреја са надом да ће одатле лакше наћи пут до коначног уточишта (145).

Међу последње трагове о њиховом боравку у подунавском градићу, убраја се писмо Валтера Клајна од 14.9.1940. године, које указује и на могући разлог пресељења из Кладова у западну Србију: "Данас поподне у граду су се појавила два СС-овца у униформи, који су сишли са једног немачког брода усидреног преко ноћи. Брод је предвиђен за наводни транспорт Руса у њихову домовину и да поведе Немце са собом. Требало би да сутра настави пут. У сваком случају нама је наредник /командант жандармерије/ забранио излаз после 19 и 30 сати и цела ствар је изазвала прилично узбуђење" (146). Габриела Андерл и Валтер Маношек указују управо на немачку акцију насељавања фолксдојчера из Румуније у средњу Европу, нарочито у Пољску, као основ одлуке о премештању групе јеврејских изгнаника из Кладова у унутрашњост Србије, обзиром да је транспорт фолксдојчера ишао Дунавом, са значајним успутним пунктовима Праховом и Кладовом. Повод пресељењу био је говор Адолфа Хитлера од 6. октобра 1939. године, којим је најавио "нови поредак етнографских односа као најважнији задатак по завршетку похода на Пољску" (147). Како се даље наводи, додатни протокол немачко-совјетског пакта о ненападању 23. августа 1939.г. чинио је потпору закључењу уговора о враћању фолксдојчера из Летоније, Естоније, Галиције, Волхиније, а када је Румунија 27. јуна 1940. године, под притиском немачке владе, прихватила ултимативни совјетски захтев за уступање Бесарабије и северне Буковине. Немачко-совјетски "договор о пресељењу становништва немачког порекла са територије Бесарабије и северне Буковине у немачки Рајх" потписан је 5. септембра 1940. године. Транспорт је ишао Дунавом до Прахова и Земуна, где су уз југословенску помоћ уређени логори за њихов прихват, док је Кладово одређено као станично место за пристајање бродова са фолксдојчерима (148). И положај Јевреја у суседној Румунији био је изузетно тежак. Под сталним прогонима антисемитски расположене профашистичке организације "Гвоздене гарде" бројни Јевреји из Турну Северина који су имали и југословенско држављанство, међу њима и познати сефардски циониста, кантор М.Калев, протерани су у Југославију, да би убрзо пали у руке Хитлерових целата (149). Изузев овога, јак немачки утицај у Румунији огледао се у строгој контроли издавања транзитних исправа, неоподних за пролаз Сулинским каналом, на ушћу Дунава у Црно море. Наиме Синајским споразумом о приморском Дунаву од 18.8.1938.г, међународна Европска комисија изгубила је значајне ингеренције- права речног и пловидбеног надзора прешла су на самосталну дирекцију Румуније за приморски Дунав. Стављен је ван снаге и специјални режим ушћа Дунава а Сулина више није била међународно пристаниште. Немачка је стекла доминантан положај на великој реци (150).

Уколико би се разматрање разлога напуштања Кладова од стране јеврејских избеглица са крајњег североистока Србије посматрало кроз призму тврдњи Милана Банића о припремама за минирање Ђердапа које би, извесно имало катастрофичне последице размера постопа, основан би био став да је одлазак у Шабац био изнуђен чин у намери њиховог спашавања, не удаљавања од остварења крајњег циља-пресељења у Палестину. Тако би поготово било ако би се савезницима обезбедила далматинска обала са залеђем, како је стајало у ратним плановима према Банићевој интерпретацији, обзиром да би даља енглеска суздржаност по питању коначног збрињавања јеврејских изгнаника "Кладово транспорта" значила саучесништво у злочину. Гумачење са супротним "набојем" данас је приступачно

на једном руском сајту, где се тврди да је "мисија" изгнаника приспелих у Кладово била жртвовање хиљаду живота како би се САД "увериле" да одмах уђу у рат против нациста, а Енглеска приволела на насељавање у Палестини свих преосталих Јевреја са подручја под нацистичком окупацијом и образовање јеврејске државе. Даље пише да су са стравичним планом били упознати Хаим Вајсман и Бен Гурион (151). Овакав став неодољиво подсећа на тумачења, иначе антисемитски настројеног, Ентони Сатона да је брод "Лузитанија" потпољен са циљем изазивања реакција у јавности које ће одредити САД да уђу у сукоб против Немачке у Првом светском рату или, у случају Перл Харбура, да су Френклин Д. Рузвелт и генерал Маршал знали за јапанску претњу, али нису упозорили своје трупе, "како би жртве биле веће тј. како би се због великих жртава јавност приклонила ратној опцији" (152).

Поред покушаја минирања Ђердапа због спречавања снабдевања Немаца нафтом из Румуније и транспорта фолксдојчера из Бесарабије у средњу Европу Дунавом, са аспекта процене разлога за премештање јеврејских изгнаника из Кладова у место одакле се чинио неизвеснијим пут до Палестине као крајње дестинације, сматрамо важном околност да је Трећи Рајх био изузетно заинтересован за изградњу циновске хидроелектране код Кладова, што је значило појачано дејство немачких служби на овом подручју знатно пре инвазије на Југославију. Наиме, у сврхе обезбеђења електричне енергије за прераду руде бакра и племенитих метала из Борског рудника, који постаје немачко власништво већ у јесен 1940. године, али и због задовољења потреба индустријских капацитета других подунавских и балканских земаља, Немци су озбиљно разматрали детаље везане за изградњу хидроелектране на Ђердапу снаге седам милијарди киловат сати. О димензијама замисли и одушевљењу Адолфа Хитлера овом идејом, како казује Херман Нојбахер, потоњи специјални немачки изасланик за Југоисток, говори и надоградња ове идеје немачким пројектом о формирању од Југославије отргнутог подручја, тзв. "Аутономне области Гвоздених врата" (153). На крају, но не последњи по значају, могући разлог за удаљавање групе "Кладово- транспорта" од свог коначног одредишта, јесте немачки план окупације Србије инвазијом из правца Румуније, преласком Дунава у близини Кладова, реализован свега неколико месеци пошто су јеврејски изгнаници напустили Кладово.

Током ратног вихора на подручју Србије, као жртве масовног стрељања 1941, односно уморства гасом жена и деце "Кладово транспорта" 1942. године, настрадао је највећи број од око 1200 јеврејских изгнаника. Тек нешто више од две стотине лица млађег узраста ипак је успело домоћи се Палестине и САД. Један од начина избећи трагедије био је прелазак избеглица преко Дунава до Турну Северина у Румунији, одакле би се брзо пребациле на безбедну дестинацију. О таквој солуцији говоре сећања Рут Клигер, "младе, лепе, енергичне и продорне жена, која је у оквиру илегалне алије /Алија Бет, по чему је касније узела хебрејско презиме Алиав/ била задужена за тражење бродова" (154). Она сведочи да је Шими Шпицеру понудила румунске транзитне визе и обезбеђење пута железницом од Турну Северина до црноморске луке Констанце, одакле је Палестина била на дохват руке (155). Изузев тврдње Рут Клигер, данас не располажемо другим доказима да је такав подухват спасавања био остварљив, а на потребу извесне суздржаности по питању просуђивања је ли уопште постојала шанса за

избављење преласком у Румунију, упућује запажање Р. Клигер о страдању актера "Кладова Транспорта". Она наводи: "Немци су стигли до логора у Кладову и тамо почели да лове Јевреје; дозволили су им да се растуре на даљину од две миље, а онда почели да јуре за њима, за мушкарцима, женама и децом, и да их стрелјају; нико није преживео; марш смрти наставио се и у Шапцу" (156). Очигледно погрешно означавање времена и места дешавања, обзиром да су масовна убиства чињена тек након што је група из Кладова отишла у Шабац, смели бисмо приписати својеврсном синдрому "дезоријентације у времену и простору", какав је манифестовао још један актер дешавања- Нафтали Бата Гедаља, а да доскора пропусти такве природе од стране стручне јавности није поклањана довољна пажња (157). Ако су и оправдани приговори по питању прецизности података навођених у "Последњем уточишту" Рут Клигер, значај тог списка досеже импозантне размере, посматрано кроз околност да је послужио за стварање дирљиве документарне драме "The Darien Dilemma". Ерец Лауфер аутор је дугометражног филма којим, кроз приповест о људским судбинама на броду "Дариен", вођену сећањима "Прве даме Мосада", афирмише митске размере страдалништва избеглица из групе "Кладова Транспорта" у настојањима да се пловећи Дунавом домогну Обећане земље. Овенчан бројним наградама и позитивним критикама, приказиван широм света, Лауферов филм донео је савременој епохи репрезентативни уметнички израз непоколебљиве вере у позитивне друштвене вредности, сведочећи о трагичним збивањима у Кладову, Србији, Европи за време Другог светског рата (158).

Митске размере страдалништва избеглица из групе "Кладова Транспорта" још су трагичније уколико се зна за случај одисеје 514 или 550 жена, деце, старца и омладинаца који су изнајмили брод "Пенчо" и из Братиславе се 18. маја 1940. г. упутили Дунавом ка Палестини. Након што су румунске власти одбиле издати дозволу за улазак односно транзит кроз зону у њиховој надлежности, брод је осуђен на лутање од луке до луке, молећи одобрење да се снабде храном и водом (159). Да су избеглице имале проблема већ код Бездана, приликом уласка у Југославију, говори записник са XVIII седнице Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије одржане 5. јуна 1940.г. у Београду (160). Том приликом закључено је, "иако нема никаквих ближих обавештења о саставу транспорта, нити је познато ко га је организовао, ако буде тачна информација да се путници налазе у беди, потребно је да се укаже хитна помоћ" (161). Већ 10. јуна избеглице са "Пенчом" пролазе кроз Београд, а Савез ЈВО Југославије увераван је од њихове стране да имају потребне сагласности за пловидбу до Црног мора (162). Нит одисеје словачких Јевреја једно време се губи, да би се у регији Ђердапа, између Голупца и Доњег Милановца, крај насеља Добра "Пенчо" усадрио од 26. јула до 16. августа (163). Онемогућаван да пристане у некој другој низводној луци а спречаван да прође даље ка Црном мору, брод је следеће 3 недеље бесциљно тумарао ђердапским пловним путем све до 11.септембра када је Румунија одобрила пролазак ка Црном мору (164). Тако произилази из резултата истраживања које је спровела Далија Офер. Међутим, једна од учесница овог путовања, Фрида Мелрођена Гринфелд износи следеће сећање: "Кад смо стигли до Кладова /87 километара низводно од Добре/, нисмо могли да наставимо пут. Стајали смо у Кладову месец дана без средстава за живот. Али, Савез јеврејских вероисповедних

општина Југославије сазнао је за наше тегобе и пружио нам помоћ. Много су нам помогли и сељани из околине дотурајући нам животне намирнице онолико колико су могли (165). Како год било, фрапантно је деловала чињеница да је овај транспорт више од 500 избеглица са бродом "Пенчо" 11. септембра наставио пут ка Црном мору, док је група "Кладово Транспорта" са око 1.200 изгнаника шест дана касније била принуђена одступити од таквог правца и кренути узводно ка Шапцу, одакле је највећи број њих доживео стравичну смрт. Делују бледо, неуверљиво, у контексту ове околности, многи досад изношени аргументи којима се покушавао правдати несупех "Кладово Транспорта", попут оног о опасности ношеној транспортом Немаца из Бесарабије, чекању поузданије прилике, абдикације румунског краља Карола под притисцима профашистичких снага у Румунији 6. септембра 1940.г.

Пред немачку агресију, виђено очима странаца Кладово је невелико место, једна лепша главна и бедне споредне улице, сасвим различито од немачких села, сасвим оријентално, али има и лепих радњи и неколико хипермодерних кућа поред малих трошних кућерака (166).

8. ОКУПАЦИЈА 1941- 1944.

Десантом преко острва Ада Кале и Гол, јаке немачке снаге под окриљем ноћи 5/6. априла прешле су на српску страну, спречивши у муњевитој акцији потапање огромних локомотива за вучу бродова у Сипском каналу и онемогућивши запоседањем Текије укључење додатних југословенских снага у борбе у реону Сипа. Енглеска обавештајна служба успела је на време сигнализирати раније припремљеним за диверзију бродовима "Куманово" укотвљеном у Доњем Милановцу и "Витезу" у Текији, да се крене у акцију запречавања пловидбених канала Јуц и Сипског канала, али су ефекти били недовољни да би се речни пут онеспособио. На броду "Витез" у време његове последње акције налазили су се капетан Гргић, неколицина морнара, два спроводника брода, крмар Шеготина и Бошко Југовић. Момир Јовановић на основу сведочења Јована Ташића овако је описао догађај: "Иако су били на десетак километара од канала у критичном времену, нису знали да су Немци заузели Сипски канал. Пошли су из Текије у рану зору, пловећи уз нашу обалу јер је водостај у то доба године био прилично висок. Приликом проласка поред острва Ада Кале, приметили су кроз сумрак да се од острва одваја неколико моторних чамаца који су одмах отворили митраљеску ватру на "Витеза". Немци су успели својом ватром прекинути ужад којима су шлепови били привезани за брод, тако да су ови захваћени матицом пошли низводно без брода. Како на шлеповима није било крмара, то их је вода занела и потопила их далеко испред канала, између

острва Ада Кале и Ђеврина. Капетан Гргић је наставио пловидбу, ушао у канал и пуном снагом налетео на његов десни зид. "Витез" је готово до половине изашао на зид, али га је брза вода повукла низ канал, те Гргић није успео потопити га у каналу. Том приликом са брода је скочио крмар Шеготина, њега су Немци одмах на обали стрелјали, будући да су се већ налазили на десној обали реке, а његов леш бацили у Дунав. Тада је рањен заповедник брода капетан Гргић у главу а крмар Бошко Југовић у руку. Они су успели да се са бродом извуку из канала и наставили су пловидбу до села Давидовца, где је "Витез" потопљен. Југословенски официри, када су чули за ове догађаје, напустили су Кладово отишавши у правцу Неготина. Војска је после борбе напустила канал и преко Подвршке и Каменице, разбивене у мање групе разишла се на разне стране бацајући успут оружје и опрему... Немци су још истог дана 6. априла 1941.г. у поподневним часовима умарширали у Кладово које је остало без одбране, јер су се раније у њему налазиле слабе жандармеријске снаге, које су се у прво време повукле, да би се касније вратиле и ставиле у службу окупатора" (167). Изузев што је нагласио издајничку улогу среског начелника Леонида Чудновског, који је организовао кафанску теревенку за српске официре у Кладово у ноћи немачке инвазије, Јовановић у свом спису даје и дирљиву сцену везано за покушај Кладовљана да се укључе у одбрану. Већина становника напустила је град и кренула у Јабуковац где су се пријавили у једну војну јединицу. Одатле су буквално отерани. Друга група Кладовљана доспела је до Салаша, одакле су такође приморани да се врате у родни крај- "Вративши се у Кладово, на кућама појединих људи видели су беле заставе а варош је била мртва, без живе душе на улици" (168).

Међу припадницим Југословенске војске у Отаџбини који су се организовали и пружали какав- такав отпор окупатору, најпознатији Кладовљанин био је коњички официр Леонида Петровић /1906- 1970/, командант Зајечарске бригаде Тимочког корпуса ЈВуО (169). Друга позната личност из ројалистичког блока био је Илија Савовић /15.8.1896- 1944/, један од оснивача четничког одреда у Кладову октобра 1941.г. (170). У Савовићевом Кључком четничком одреду налазили су се Капетан Нинко Момић из Дарувара, четовође Сворцановић Г Војислав из Никшића и Плавшић Б Илија из Ниша, водници Стевановић С Илија из Петровог села, Сворцановић Г Веселин из Никшића и Милоњић А Ђура из Петровог села и 24 четника- Ђуровић Ђ Ђуро, Ђикановић Д Живко, Ђикановић Д Јован, Ђикановић Д Спасоје, Ђикановић С Велимир, Ђикановић С Чедомир, Драговић К Милан, Филиповић К Здравко, Архадијевић Н Драгутин, Голубовић Г Ђорђе, Савовић Л Михајло, Драговић Н Милутин, Јоковић Б Благоје, Богдановић М Живко, Јоковић Л Миодраг, Лукетић Ђ Драгољуб, Савићевић Ј Миодраг, Груичић А Миодраг, Ђуришић М Илија, Војиновић Д Цветко /сви из Петровог села/, Месић М Драган из Босанског Новог, Дидулица С Коста из Кладова, Рептман Р Рајмонд из Плочица, Бабић Д Стеван из Прокупља, Јовановић И Ђорђе из Кладова, Савовић И Чедомир из Кладова, Милетић Д Димитрије из Брзе Паланке, Николић Ј Душан из Сипа, Степановић П Милан из Давидовца, Пауновић М Мирослав из Подвршке, Устуројевић р Ђорђе из Велике Каменице, Лалошевић И Милан из Велике Каменице, Мудрић М Илија из Гате, Прикуловић Н Љубисав из Вајуге, Ђорђевић Ј Александар из Вајуге, Стевановић Н Стеван из Велеснице, Станковић Ђ Димитрије из Грабовице, костић Д Радмило из Кладова, Радуловић Д

Богољуб из Грабовице, Стевановић Ј радивоје из Петровог села, Немцуловић А Ђорђе из Грабовице, Аранђеловић Д Ратољуб из Доњег Милановца, Димитријевић А Миодраг из Кладова и Савовић И Душан из Кладова (171).

У самом Кладову деловала је мала група од двадесетак чланова Савеза комунистичке омладине, међу којима Петар Димитријевић, Бошко Ђорђевић, Момир Јовановић, Петар Букатаревић, Зоран Џингалашевић, Мита Ступаревић, Ђорђе Николић, Радован Микић, Матеја Поповић, Владимир Швајнер, Бошко Илијевић, Милорад Брујић, Василије Барбатесковић, Тодор Цобовић, Живојин Манзаловић, Чедо Букатаревић... Њихове акције у Кладову односиле су се на дељење пропагандног материјала, мање диверзије попут сечења бандера и телеграфских водова, онеспособљавање за пловидбу једног броја чамаца и на стварање прокомунистичког расположења у народу.

Окупациона власт успоставила је војну управу-фелдкомандантуру 809 са седиштем у Нишу, са крајскокомандантуром 857 у Зајечару. У Кладову је била стационарирана ортскоманде- месна војна команда, једина тог нивоа у Тимочкој крајини ако се изузме Зајечар (172). Маја месеца 1941.г. ту је стационарирана и царинска управа са јединицама у Текији и Сипу. Уследило је организовање фелдјандармерије, чији одељак у Неготину је имао надлежност и за подручје Кладова. Након што је овде априла инсталиран центар обавештајне службе Абвер, Гестапо се у Кладову организовао 3. маја 1941.г. са превасходним циљем спровођења безбедносних мера на ђердапском делу Дунава и залеђу (173). Августа 1942.г. одељење Гестапо-а измештено је у Неготин. Банска управа Моравске бановине већ 28. маја 1941.г. преузела је одређене мере на одржавању јавног поретка у сагласности са немачким властима. Један од првих проблема са којима се сусрела био је размештај избеглица из Словеније. Њих 1200 одређено је да борави на тлу Тимочке крајине, између осталог и у Кладову. Међу словеначким избеглицама налазио се брачни пар Луци, професори ниже грађанске школе током ратних година. Познато је да су породице избеглица из Босне поред Кладова, насељене и у Малој и Великој Врбици, Подвршкој, вероватно у још неким насељима Кључа (174). Од 30. августа почела је са деловањем и влада генерала Милана Недића која је такође укључена у обезбеђење окупационог поретка на тлу Србије.

Значајан број мештана Кладова и околине одмах након инвазије немачких снага одведен је у заробљеништво, у суседну Румунију. На њиховом ослобађању ангажовао се свештеник из Грабовице Ђорђе Сувејкић, означавао као лидер покрета за присаједињење Тимочке крајине Румунији. О томе у једном документу од 8.12.1941.г. стоји: "Ђорђе Сувејкић, свештеник- издајник, родом из села Слатина код Брзе Паланке, иначе сада живи у Букурешту, развио је велику акцију за пуштање из ропства Срба, као румунских поданика. До сада је пустио велики број Срба... том типу треба стати на пут, али је потребно да његове помагаче и то: председника општине из Кладова Ђ.М. и председника општине из Брзе Паланке Ђ.Н. уклоните са тих положаја..." (175). Они Кладовљани одведени у злогласни логор Јасеновац нажалост нису имали шансу за спасење. Према српској верзији, тамо су настрадали Лампл Јована Јован рођен 1881, Гагић Милоја Будимир, рођен 1912, Генић Живка Божићар, рођен 1897, Барбатесковић Стевана Василије рођен

1922, Гуцић Лападата Петар, рођен 1898, Иловић Драгутина Љубомир, рођен 1926.г... сви из Кладова.

Тешке ратне прилике учиниле су да се мноштво мештана кључких насеља путем илегалног преласка границе на Дунаву опскрбљује животним намирницама. Масовности је допринело деловање Ђорђа Сувејкића и кладовских сарадника Николе Вулчевића и Васе Бајића, па се дешавало да по 400- 500 људи из Костола, Мале, Велике Врбице, Рткова, Корбова, Вајуге, Велеснице, Љубичевца, пређе у Румунију, где су добијали по 500 леја, мало соли и петролеја (176). Снабдевање сољу из домаћих ресурса било је питање које је закупљало власт већ почетком маја месеца 1941.г. Приликом спровођења мера управног надзора над пословањем Савеза земљорадничких задруга- субјекта овлашћеног за veleпродају соли у Кладову, од стране Душана Златара и Самуила Прице, установљено је да на залихама нема обавезног минимума од 10.000 кг, већ је затечено свега 120 кг fine соли и 1750 кг камених крупица- за људску исхрану док денатурисане соли за сточну храну уопште није било. (177). На констатацију да закупца великопродаје соли не испуњава уговорену обавезу, његов представник Милисав К. Јовановић одговорио је: "Немамо залихе зато што још није успостављена власт код које би требали да уплатимо новац за со. Транспортне цене из основа су се измениле током овога рата а ми немамо могућности доћи у везу са закупцем ради измене услова за превоз соли" (178). Државни контролор на истој исправи нотирао је да такве тврдње не одговарају истини јер им је још 3. маја указано да вредност соли закупци имају положити код царинског одељка Кладово; није тачно да су се транспортни трошкови изменили, "јер је он и пре со довозио из Кусијака по истим условима и истим трошковима а сад којешта измишљава на свој начин". У причу се 13. маја 1941.г. укључио председник Савеза земљорадничких задруга Јован Јовановић, као заступник закупца, предлажући да среска власт допусти плаћање кола за превоз према новим тржишним приликама (179). Јован Јовановић означавао је од среских власти као један од најближих сарадника Ђорђа Сувејкића, но нема чврстих доказа да се својеврсна опструкција набавке соли за снабдевање на подручју Кладова посредством Управе државних монопола, одвијала у спрези са акцијом дељења овог артикла кладовском становништву од стране румунских власти под патронатом Ђ. Сувејкића, а у "промотивне сврхе" његове иредентистичке политике. Иначе статус закупца veleпродаје соли у Кладову припадао је београдској фирми "Степановић и Ћирковић", са којом Јовановић наводно "није имао могућности доћи у везу" (180).

Комунистички покрет није имао јако упориште на тлу Кладова и околине што се делом може објаснити константним присуством снажних окупационих снага, специфичним географским положајем /Кладово са три стране има речну границу ка Румунији/, али и опредељењем КПЈ да главне акције усредреди на друге правце. Једна од ретких ситуација боравка наоружаних комуниста на подручју Кладова забележена је 12. децембра 1941, када је њих шездесеторо дошло у Петрово село и заузело општину. Немачки командант у Сипу одредио је један вод војника да заједно са четницима војводе Анђелка протерају комунисте из села, наводи се у извештају Команде жандармерије (181). Радило се о припадницима Звишког партизанског одреда- Мајданпечка чета "Сењанин Тадија" који су већ

имали запажене резултате у борбама против Немаца 27. октобра, када су им код Мајданпека нанели значајне губитке. Децембра месеца, након што су запосели Голубац, доспели су преко Милановца и Мироча у Петрово село где им се на народном збору на којем су говорили Велимир Маркићевић и Бранко Перић, у борачки састав придружили "два учитеља и два сељака". Приликом доласка у Петрово село сукобили су се са Пећанчевим четницима предвођеним војводом Илијом Савовићем, који су се недуго затим разбежали. Пошто се нису могли пробити у правцу Подвршке због јаких немачких и четничких снага, вратили су се у Петрово село, где су их напали четнички војвода Анђелко Адамовић и припадници Недићеве Српске државне страже. У борби је погинуо један партизан-пушкомитраљеца а група се онда повукла у правцу Бељана и даље према Инарији (182).

Командант Одрета СДС у Кладову је 27.3.1942.г. добио наредбу да предузме потребне мере како се у јединице не би увукла лица склона комунизму. При том се указује да је вођство КПЈ увидело грешку у пропаганди, па су је почели прилагођавати пропаганди четника Драже Михаиловића. Такође се указује "Врховно вођство КПЈ издало је наређење да се приликом преписке и пропаганде избацује реч 'комунизам' а да се употребљавају сви они изрази који највише годе народу. При приређивању представа комунисти одређују програм према врсти гледалаца. Ако се даје програм за чланове КП, тада се одаберу све оне тачке које би имале највише утицаја на присутне да их још више одушеве и подстакну на агилнији рад у циљу ширења комунизма. За народ се давао сасвим нов програм који је за њега био привлачан... дакле Комунисти су приказивали програм како је ком конвертирало" (183).

Сукоб између Српске државне страже и комуниста, са смртним исходом, десио се 7. маја 1942. године када су у Петровом селу од стране припадника СДС убијена двојица неименованих комуниста а "ослобођен" Петровосељанин Радован Ђуришић "који је био одведен" (184). Опасност комунистичких идеја по окупаторски поредак утицала је да се у Кладову 9.8. 1942.г. одржи велики народни збор. Говорио је обавештајни официр на тему "Комунизам, његови творци и његове главне основе", "који је говор народ топло поздравио"- наведено је у извештају о пропагандним активностима Обавештајног одсека Српске државне страже (185). У том раздобљу и припадници Југословенске војске у Отаџбини били су потенцијална опасност за окупаторски поредак, па су 12.12. 1942. године немачке полицијске власти ухапсиле у Кључком срезу 29 људи, од којих петорицу службеника и двојицу бивших четника- "према прикупљеним подацима ова лица су ухапшена јер припадају групи Драже Михаиловића", стоји у извештају Начелства округа Зајечарског достављеном шефу српске државне безбедности (186). Последњи дан 1942. године обиловао је сукобима "одметника" и јединица српске власти под патронатом Милана Недића. У сукобу између четника Небојше Анђелића који је под својом командом имао 200- 300 људи и одрета Српске државне страже среза Кључког код Манастирице, "одред је растурен и само је 10 стражара успело побећи" (187). Истовремено "група бандита јачине 80 људи напала је караулу граничне страже у Великој Врбици (188). Трећа акција уперена против СДС одиграла се 31.12.1942. на брду Јакомир, којом су приликом разоружана четири пратиоца поштанских кола (189).

Небојша Анђелић био је на челу групе од око 150 наоружаних лица, међу којима су најпознатији били браћа Војин Сворцановић, бивши четовођа Кључког четничког одреда Косте Пећанца и Веселин Сворцановић, затим ранији Пећанчев војвода Илија Савовић са три сина и бивши комадир Кључког граничног одреда Миодрaг Ратковић, који су базу имали у атару засеока Бељан. Анђелић је 4.1. 1943. године упутио претеће писмо среском начелнику у Кладову: "Јуче је био изненадни сусрет између моје петорке, која је обилазила терен и вршила свој задатак, и Ваше пољске страже. Том приликом је дошло и до ватре- пушкарања, где је мој војник рањен. Према добивеним подацима, отпочео је опет братоубилачки рат у корист непријатеља. Сматрајући Вас као доброг Србина и националног радника, изнад свега тога, као старешину свога среза, ја Вас молим да пустите исте војнике као и рањеног одмах, и упутите мени. Ја их чекам у селу Подвршка најдаље до 12 сати у подне. У случају да исти не дођу до 12 сати, ја нећу презати ни од чега, већ ћу издати опште наређење својим јединицама да нападну Кладово и све што у њему будем нашао ставићу под нож, као одмазду за своје нестале војнике, јер су то војници краља Петра, никако комунисти и партизани. Не желим проливати братску крв, па Вас позивам да ми војнике на леп начин пустите. Не извршите ли ово, ја ноћас све док и једног живог у Кладову буде, вршићу напад за нападом. Крв ће се лити улицама. Моја реч је за мене светиња. Ви сте такође члан организације Драже Михаиловића, па ме чуди да сте их могли до овог времена задржати. Хитно ми је, ја их чекам. Отклоните проливање крви међу Србима; то можете. Ви одговарате са Вашом целом породицом животом. До данас сам више користио Вашем срезу у свему, но што сам штетио. Исхрана мора бити. Ваш одговор чекам по својим војницима до 12 сати данас. Све друго остављам Вама. Цео срез почиње већ да гори. Уверићете се од ноћас. Примите и овог пута поздрав мог одличног поштовања. 4.1. 1943. положај. Ваш пријатељ, Командант одреда" (190).

Један од главних епизода овог писма огледао се у чињеници да се срески начелник из Кладова Јован Јуришин /20.9.1909- 1943/ прикључио групи четника Небојше Анђелића. Јуришин је неоспорно био прави српски патриота о чему сведоче његова бројна иступања у односу на покушаје деловања прорумунске иредентистичке политике, али и у односу на разоткривање корупционашких афера његовог претходника на положају среског начелника. Убијен је под неразјашњеним околностима. Ова средина у најлепшој успомени носи сећања на његову господствену кћер Бојану /1939-2008/, прелепи изданак кладовског поднебља, која је почетком шездесетих година била манекен у Београду, заштитно лице "Азулин" пасте за зубе, касније познати стоматолог.

Већ 23. јануара 1943.г. Окружно начелство округа Зајечарског реферисало је Министарству унутрашњих послова "о илегалним бандама": "У срезовима Кључком, Поречком и брзопаланачком формирала се једна већа илегална група, јачине око 70 људи, под фирмом 'Дражине војске', састављена већином од бивших четника и на превару одведених припадника СДС, граничне и пољске страже и сељака, са задатком да омета реквизицију, пљачка становништво, напада и разоружава припаднике СДС и наговара народ на устанак противу окупатора и наших власти. У овој групи налази се и одбегли порезник из Неготина Небојша Анђелић, звани Кључаревић, бивши срески начелник из Кладова Јован Јуришин,

бивши четовођа Кључког четничког одреда Војислав Сфорцановић, бивши четнички војвода среза Кључког Илија Савовић, са своја три сина, и капетан Миодраг Ратковић, бивши командант Кључког граничног одреда. Предузетом 15-дневном акцијом ова банда је дезорганизована и разбијена и народ одвраћен од лажне заведености"; Исте ноћи, 23.1. 1943.г. Одред СДС у атару Петровог села извео је акцију у којој је наредног дана убијен Веселин Сворцановић (191).

Само пар месеци после Анђелићевог писма начелнику среза Кључког, Покрајински комитет Комунистичке партије за Србију обратио се Окружном комитету КПЈ Зајечар помињући информацију да је Небојша Анђелић издвојио војну формацију којом је командовао. Према расположивим сазнањима он је одраније одржавао везу са партизанским покретом отпора, а сукобио се са командантом Крајинског корпуса В. Пилетићем након што је напао брод "Краљица Марија" на Дунаву, чему се Пилетић противио. 5. августа 1943.г. у атару села Велика Каменица дошло је до оружаног сукоба између мајора Пилетића и поручника Бурића- припадника ЈВуО, и одреда Небојше Анђелића с друге стране (192). Након двадесетак дана припадници "Збора" Димитрија Љотића приметили су: "Чује се да поред Дунава, на планинском венцу Мироч, има неколико енглеских официра. На том венцу налази се и Небојша Анђелић, бивши порезник, иначе комуниста, а прича да је дражиновац. У одреду има око 120 пропалих типова... највише им доприноси одбегли начелник среза Кључког из Кладова, Јуришин, те држи линију од Штубика- Јабуковца- Брзе Паланке- Кладова- Текије- до Голубиња, све на подножју Мироча" (193). Већ 12.9.1943.г. "Анђелићеви комунисти" деловали су на простору Текија- Кладово- Брза Паланка (194). У већ поменутом акту Покрајински комитет издаје инструкцију: "Ако се нису истакли у борби против нас а показују жељу да дођу код нас, ви их примите уз сву потребну будност и проверавање ." (195). Окружни комитет КПЈ за Зајечар је 18. октобра 1943.г. реферисао Покрајинском комитету: "Пилетићев командант Кључког среза Небојша Анђелић пришао је сада нама са својим људима. О броју његовог људства и наоружању за сада још не можемо да вам јавимо јер се налазимо на путу за Крајину па ће и са њима да се нађемо. Како смо обавештени, он има велики утицај у Кључком срезу и популаран је" (196). Небојша Анђелић са својом групом истакао се у акцији напада на воз код Брусника 25. октобра 1943.г, којом приликом су убијена по двојица немачких војника и припадника СДС (197).

5. децембра 1943.г. у грабовичком атару, засеок Килома дошло је до размирица између немачке војске и одреда ЈВуО- "Немци су припуцали, али изгледа да су само пуцали а не гађали јер је растојање било врло мало, те су их све могли побити да су хтели. Запленили су храну, неколико пушака и 2 митраљеза, као и нешто архиве" (198).

Начелник Зајечарског округа одржао је у Кладову 2. фебруара 1944.г. збор коме је по његовој процени присуствовало "око 2000 сељака и грађана". Како реферише у допису Министарству унутрашњих послова, изнео је положај у коме се налази српски народ- рад и напоре комуниста на челу са Ј.Б. Титом да у Србији изазову грађански рат и тако униште српски народ, те напоре Владе народног спаса да се народ сачува. Указао је на неопходност слоге "свих националних и честитих Срба" (199).

20. марта 1944. године немачка војска из праваца Сипа, Текије и Кладова јачине 300 људи заробила је општинског кмета у Манастирици, 43 становника Петровог села, затим двојицу припадника Друге летеће бригаде Крајинског корпуса ЈВуО- Петра Барбуловића из Кладова и Милорада Кнежевића из Књажева села. Командант Кључе бригаде у свом извештају примећује: “Народ, и поред тога, што га је командант Кључке бригаде известио о предстојећим хапшењима и терору окупатора, није напустио села, и тако дозволио да га окупатор по својој вољи хапси, пребија, одводи у ропство и уништава његову, крвавим знојем стечену имовину.” (200). Индикативно је да су хапшења изведена у Петровом селу у време док су се у том атару налазили четници Драже Михаиловића, што такође наводи цитирани извештај.

Почев од пролећа савезничке ваздухопловне снаге у више наврата бомбардовале су Подунавље, укључујући Турну Северин и Кладово. Један од жестоких напада извеле су Ваздухопловне снаге САД 6. јуна 1944.г. са бомбаредрима праћеним ловцима Б-17С, када су са Београдом страдали и Турну Северин, инсталације канала и само Кладово (201). Људи су често на први знак сирене одлазили у збег, углавном на подручје Осојне, јужно од Кладова. Сматра се да је у припремама напада значајног удела имао енглески Интелигенс сервис.

За време окупације у Кладову је боравио агент енглеске обавештајне службе Марко Милуновић, који је како сам каже “у циљу камуфлирања рада”, постављен од стране надлежних органа ЈВуО за “команданта Кладова” (202). Био је близак сарадник знаменитог Цаспера Рутема /1910- 1990/, члана енглеске обавештајне мисије на тлу окупираних Србије, бившег личног секретара Невила Чемберлена. Држао је три обавештајна пункта у Кладову, један у Зајечару, два у Нишу, један у Софији, један у Истанбулу, три у Београду, један у Панчеву, један у Сегедину, пет у Будимпешти, “Темишварску мрежу”, пункт у Турн Северину, три у Букурешту, “везу у Братислави”, “канал за Пољску” и један у Сипском каналу (203). Његови мемоарски записи “Са капетаном Нашом у Београду”, “Од немила до недрага”, “Почеци титоистичко- комунистичке страховладе у Кладову и Кључу”, вредна су грађа за изучавање прошлости Кладова и околине. Послератне године провео је највећим делом у Шведској и Шпанији а својом заслугом сматрао је, између осталог, спречавање да Ј.Б. Тито добије Нобелову награду за мир.

Током лета 1944.г. прокомунистички настројени млади Кладовљани интензивирали су пропагандне активности против окупатора и њихових савезника, те против припадника ЈВуО. Дељење летака врешно је посредством Петра Букатаревића, који их је дистрибуирао активистима на терену (204). По сведочењу М. Милуновића, једна летак носио је наслов “Сунце нам се рађа”; радило се о материјалу насталом на имању велепоседника Милушка Шешевића у близини Кладова, где су живеле избеглице из Босне, међу њима се налазила и сестра познатог борца НОВЈ Владе Зечевића, која је заједно са Лазаром Атанацковићем сачинила летке. Летком се позивају припадници покрета Драже Михаиловића да напусте ЈвуО и прикључе се совјетским ослободиоцима а на крају је имао потпис Велимир Пилетић. Милуновић негира да се ради о Пилетићевом позиву саборцима да се прикључе совјетима, мада ће свега неколико недеља касније исти Пилетић, додуше безуспешно, то покушати са групом од стотинак својих сабораца. Како Милуновић даље пише, Зечевићева сетра признала је да су јој помагали бивши

белогардејски генерал, избегао у Кладово двадесетих година, Лав Денега и студенткиња из Босне Арса Форцан (205). Прешавши на другу страну Дунава у сусрет Црвеној армији, "Генерал Денега био је од помоћи совјетској команди, док је Арса Форцан постала нека сила нове власти, жарила и палила активније од брата Радомира" тврди Милуновић (206). Што се другог летка тиче, којим се позивају околни комамананти ЈВуО да се прикључе и поведу борбу "против крвавих нациста и њихових помагача", Велимир Пилетић их је оквалификовао: "То је дело мојих унутрашњих противника. Веома простачки су га саставили, али намера им је била да се са тим оправда моје смењивање са положаја команданта Крајинског корпуса" (207). Као реакција уследио је Пилетићев летак, дељен по Кладову, где он позива на борбу против нацизма уз "уздржљивост у односу према особама које су се у току окупације понеле национално неисправно и препоручује срдчан дочек и сарадња са надирућим совјетским трупима" (208).

Бекство у Румунију Милуновићевог патрона Велимира Пилетића, бившег команданта Крајинског корпуса ЈВуО, 10.9. 1944.г. означило је почетак краја покрета Драже Михаиловића у североисточној Србији. Са још 30 официра и 110 бораца и 80 заробљених Немаца, он је прешавши Дунав код Трајанове табле, у близини Текије, покушао да успостави везу са трупима Црвене армије које су надирале према Србији (209). Штаб 25. дивизије Народноослободилачке војске 12. септембра известио је Главни штаб НОВ Србије: "Пилетићев Крајински корпус не постоји. Пилетић га је распустио после неуспеха у преговорима са Црвеном армијом. Пилетић је 6. септембра смењен са положаја команданта Крајинског корпуса. Велики део четника из овог корпуса пришао је на нашу страну а једна група од око 60 образовала је, како су сами они прогласили, партизански одред и траже везу са нама. Та група прикупила је већи број аутоматских оруђа из овог корпуса... Распадање четника узело је велике размере. Заробили смо сву Пилетићеву архиву у којој има интереснатних докумената и коју сређујемо" (210). Исти извештај помиње да су се јединице Црвене армије биле пребациле у јачини 300- 500 војника у сектор Кладова, "напале и заузеле Кладово, после чега су се опет повукле". Такође се указује да је овде стигла немачка Црноморска флота у јачини око 150 бродова- Немци су потопили све бродове осим 20. Извори блисти комунистима наводе да је 6. септембра током ноћи Црвена армија први пут прешла из Румуније преко Дунава код Мале Врбице, Рткова и Велеснице. Једна мања војна јединица са лаким наоружањем скоро непримећена крећући се уз Дунав стигла је до Кладова. Погрешно обавештени да у Кладову нема много Немаца ишли су скоро сасвим слободно. Али у Фетисламу су биле сконцентрисане јаке окупаторске снаге приспеле са југа, повлачећи се из Бугарске и Грчке, са циљем да створе одбрамбену линију Оршава- Текија- и даље ка Зајечару и Нишу. Бројна пловила Црноморске флоте успела су у свом повлачењу доћи до Милутиновца, а на реону Прахово- Милутиновац су уништена. Немци из Фетислама пружили су снажан отпор совјетима и они су били приморани да се повуку (211). Забележена је и епизода са прикупљањем наоружања од стране припадника СКОЈ-а. Како је Кладово два дана остало без немачке власти, то је искришћено за збрињавање неколицине руских рањеника и прикупљање ратног материјала, оружја и муниције, депонованих у згради данашње општине. Тврди се да је тада прикупљена опрема за наоружавање

стотину људи (212). Према сећању Момира Јовановића приликом првог доласка совјетске армије у Кладово 6.9. 1944.г, група Кладовљана- чланова Савеза комунистичке омладине Југославије активирала се у помоћи братској војсци. Он лично је са Драгијем Јовановићем успео тада из немачких бродова извући значајну количину муниције и једну војну радио станицу. Део оружја закопали су заједно са Петром Букатаревићем и Зораном Џингалашевићем у винограду Ђорђа Савића (213).

Марко Милуновић даје представу дешавања 6.9.1944.г из визуре припадника покрета Драже Михаиловића. Он тврди да су припадници ЈВуО остварили контакт са Црвеном армијом на румунској страни реке, преко пута Мале Врбице, те да су их ови испаливањем ракете, како је договорено, обавестили неколико дана доцније о преласку совјетске војске између Мале Врбице и Костола на српску страну, и то код воденице која је била власништво његовог таста Сретена Живановића. Тада се збио сусрет стотинак црвеноармејаца са 28 припадника ЈВуО. “Ту смо се поделили на две групе. Кузњецов са групом у којој сам и ја био, због моје функције ‘команданта Кладова’, пошли смо у Кладово а друга група коју је предводио наш офицер Дражен, учитељ, и један совјетски поручник, пошли су да поседну кладовски плато, ради пресецања и блокирања пута Кладово- Неготин”- тврди Милуновић, уз констатацију “Кузњецов нам каже да нисмо предвиђени за борбену акцију, него само да им будемо путовође и показатељи објеката које требају да заузму или нападну” (214). Код околности да је и по његовом сведочењу у акцији совјета учествовао “Циганин из Кладова”, може се закључити да има основа тврдња Момира Јовановића о помоћи групе припадника комунистичке омладине совјетским снагама. У борби су прво совјети ранили једног немачког војника који је камионетом приспео у Кладово ради узимања хлеба за посаду Сипског канала. Заробљен је са преосталом четворицом људи из патроле. Потом је уследио сукоб са неколицином војника приспелим у варош из тврђаве. “То је произвело узбуну у граду, али и у тврђави, из које се убрзо појавила група војника али их совјетски рафали примораше назад у тврђаву... Кузњецов је издавао наређења, пушчана и митраљеска паљба била је све жешћа али из тврђаве није јуришао нико... Он није имао задатак да нападне тврђаву, али под утицајем пића, и да би показао херојство совјетских војника, неколико њих су са насипа јуришали... резултат је био: један мртав и двојица рањених” -након тога совјети су се повукли до Мале Врбице а потом на румунску страну (215).

Већ 13. септембра представници НОВЈ са пуковником Љубодрагом Ђурићем на челу прешли су у румунско место Груја, а након сусрета Ј.Б. Тита са совјетским војсковођама у Крајови, Ђурић је добио педесетак камиона којима ће преко Кладова дотурити оружје и муницију новим борцима. Долазак на српску територију у регији Кладова овако је сачуван у сећању актера- припадника НОВЈ: “Трупе почињу да се пребацују малим чамцима... Међу тим трупама је и један наш вод. Немци су посели коте и ћуте... Након пола сата борбе Немци су истерани и улазимо у Вајугу. Кратак збор, бирање народноослободилачког одбора, прекидано фијуком мина које нам шаљу Немци у повлачењу. Наши и Руси су им за петама... Пролазимо поред Кладова, кроз Брзу Паланку и даље на Мироч” (216). Према постигнутом споразуму, “пошто се Совјетска страна обратила Националном комитету ослобођења Југославије и Врховном штабу НОВ и ПОЈ с молбом за

пристанак за привремени улазак совјетских трупа на југословенску територију”, уследио је прелаз трупа Црвене армије на већем броју пунктова у атару Кладова и околине (217). Дунав код Вајуге прешли су са војницима 74. дивизије из 75. стрељачког корпуса Црвене Армије и борци Првог батаљона Девете бригаде НОВЈ. У Кладово су међу првима ушли борци “Прве југословенске бригаде” формиране у СССР-у тако да су је чинили 60% заробљених легионара усташке “Плаве” и “Ханцар” дивизије. Предводио их је Марко Месић. Одмах по преласку реке стављени су под команду НОВЈ и придодати као самостална бригада 23. дивизији (218). Месић је завршио војну академију у Београду 1922.г. и као официр војске Краљевине Југославије био један од ретких који су се почетком агресије на њу пробали са српско- бугарске границе на територију Хрватске, да би се ставио у службу НДХ. Исте године завршио је обуку у Немачкој и добровољно отишао на Источни фронт. Борио се против Црвене армије на реци Самари, посебно се истакао у бици за Харков, окршају око Доњецка и немачком нападу у правцу Калаћ- Нова Перекопка. 14.1.1943.г. под Стаљинградом постао је командант 369. Усташке легије. Од стране Анте Павелића одликован је Војничким редом гвозденог тролиста другог степена и титулом Витез. Адолф Хитлер доделио му је орден Војничког реда гвозденог тролиста четвртог степена, немачким гвозденим крстом другог и првог реда. Заробљен је 29.1.1943.г. код Стаљинграда. Поводом 60. годишњице победе над нацизмом Русија га је постхумно одликовала специјалном спомен медаљом за сећање на допринос победи над силама Осовине.

Међу првима у Кладово је приспео и пуковник Народноослободилачке војске Југославије Љубодраг Ђурић па је већ наредног дана, 23.9.1944.г. основан први месни Комитет СКОЈ-а од чланова: Зорана Џингалашевића, Петра Букатаревића, Владе Швајнера, Михаила Костића, Момира Јовановића, Чеде Букатаревића, Љубише Поповића, Арсе Поповић- Форцан, Драгог Јовановића. Комитет је деловао на подручју Кључа свега 10 дана јер су се наведени омладинци укључили у јединице Народноослободилачке војске (219).

23.септембра 1944.г. формиран је Народноослободилачки одбор. За председника је изабран Стојадин Радојковић а за секретара Љуба Поповић. Чланови НОО Кладово били су Миле Стефановић, Ђура Марићевић, Ђура Јоковић, Душан Лолић, Паја Атанацковић, Марија Луци, Најдан Димитријевић, Петар Станојевић и Душанка Бела (220). На иницијативу политичког комесара Слободана Босиљчића, 24. септембра образована је Команда места. Командант је постао Радомир Форцан а политички комесар Данило Јаковљевић. На првој седници НОО Кладово 26. септембра 1944.г. разматрана су питања мобилизације нових бораца, пружања помоћи у искрцавању трупа Црвене армије и ратног материјала, оправка прилазних путева за тешка возила, чување народне имовине, хапшење најистакнутијих народних непријатеља (221). Пре тога већ су били ухапшени срески начелник Душан Бјелајац писар Павле Злокућа /по Милуновићу начелник Продановић а писар Бјелајац/ и још неколицину грађана Кладова, који су 24.9.1944.г. предати “једној од јединица НОВЈ” (222). Након што су сви чланови првооснованог Комитета СКОЈ-а отишли на ратиште, у У Кладову је почетком октобра образован поново истоимени комитет, са првим секретаром Душаном Бебићем и члановима Милетом Павловићем, Душком Луковићем, Јованом Жикићем и Јованом Пауновићем (223). Марко Милуновић овако је окарактерисао

нови кадар: ‘‘ Председник је Стојадин Радојковић, који је 1917. године био избеглица у Русији, где постаје илегални члан комунистичке партије большевика. Онда је добио неку легитимацију коју је донео при повратку у Србију и чувао је као зеницу ока свога; Командант места и среза постао је Радомир Форцан, избеглица из Босне, чиновник катастарске управе. Форцан је био у покрету Драже Михаиловића, као командант Другог кладовског батаљона, који је обухватао села Костол и Малу Врбицу. Када је почела припрема за напад на Кладово и Сипски канал, Форцан се једне ноћи изгубио, отишао у Румунију. Са њим је прешла и његова сестра Арса. И она је имала неку функцију у новооснованој власти. Секретар НОО постао је Љуба Поповић, студент архитектуре, брат Немање Поповића кога су гестаповци ухапсили као припадника покрета Драже Михаиловића и протерали га у концентрациони логор где је и умро. У току мог командовања Кладовом Љуба је био један од мојих сарадника. Немањина супруга Сека, рођена Маслеша, сестра Веселина Маслеше, постала је председница Антифашистичког фронта жена. Око ње се окупило неколико активних жена као Вера Тркуља и госпођа Стојишић, супруга пуковника Стојишића који је био апотекар и комесар апотеке Јеврејина Полицера којег су гестаповци отерали у концентрациони логор. Лазар Атанацковић постао је командант милиције. Сви наведени изузев Стојадина Радојковића били су дошљаци у Кладово. Изузев Атанацковића, остали су били избеглице из Независне државе Хрватске. Скоро сви су били на листи сумњивих коју је својевремено сачинио потпуковник, онда капетан граничне страже Миодраг Ратковић, у заједници са среским начелником Јуришином, берберином Бором Малетићем и још неким поверљивим особама.’’ (224).

9. САУЧЕСНИЦИ СУДБИНЕ

11. новембра 1944.г. у Београду је конституисана Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије као врховни законодавни и извршни орган нове власти. Из кладовског краја делегати су били: Јован Нинић из Текије, Милован Миндушић, земљорадник из Подвршке, Милан Јепуровић, земљорадник из Љубичевца, Светозар Субашић, земљорадник из Речице, Зарија Јонових, земљорадник из Велике Врбице (225). Декларативни део одлуке садржи одредницу да су се бивше политичке вође, генерали и официри, државни и општински чиновници из апарата старе Југосавије, удружили са окупатором и постали му помагачи у злочинима над народом (226).

На подручју Кладова функционисали су Поверенство КПЈ за срез Кључки са секретаром Николом Радосављевићем из Злокућа, чланом КПЈ од 1943.г и партијске јединице у Команди места и у Кладову. Кладовска партијска организација образована је 22.11.1944.г. На њеном челу био је војарски радник Лазар Атанацковић, а чланови Ђуро Јоковић, земљорадник, Ђура Марићевић, земљорадник, Миле Стевановић, званичник суда и Надежда Поповић ‘‘Сека’’, домаћица (227). Партијска јединица Команде места формирана је 9.12. 1944.г од Милана Милентијевића, Божицара Арсића и Данила Јаковљевића. Среско

поверенство за срез Кључки учланило је у КПЈ Милана Милентијевића, судског приправника и Божицара Арсића, поштанског чиновника, а као кандидати за чланство промовисани су Зарија Јонових, земљорадник, Ђорђе Марјанових, земљорадник и Ђорђе Стојанових, обућар из Кладова (228). Из акта среског поверенства од 24.12. исте године закључује се да тада у саставу партијске јединице команде места раде Љубомир Попових, студент, који је привремено и секретар кладовске јединице, и Антон Кошир, геометар, кладовска јединица има Лазара Атанацковића, Ђуру Марићевића, Ђуру Јоковића, Милета Стевановића и Јована Пауновића (229). Власт није наишла на очекивани ослонац у народу: "Рад у народноослободилачким одборима с обзиром да су млада народна власт наилази на многе тешкоће. У одборима се налазе често људи који су задржали свој старе особине и не схватају довољно значај и дужности народноослободилачких власти, тако да много одбори личен ан старе општинске управе... Крај у коме радимо био је још пре рата под реакцијом разних политичких владајућих партија, за време рата мирно је подносио реакцију окупатора и био послужан под реакцијом дражиноваца. Доласком нове народноослободилачке власти, када је народу речено да сва власт припада њему, он је схватио новодобивену слободу правом да не иде у војску и да не даје потребну храну нашој војски. Народ који је научио да га реакција прогони и да њу послушно слуша, просто се зачудио слободи наше нове власти тако да скоро захтева да се према њему строжије и чвршће поступа. Народ је у основи поштен али је врло неповерљив према новој власти, подложен лажним вестима које протурају људи који су их до сада лагали и искоришћавали. Потребно је много речи и труда да би се народ убедио, извукао из таме неповерења и постао свестан, тек њиховим разголићивањем, да су хушкачи прави непријатељи. Народ под утицајем хушкача не верује у постојаност наших власти и у томе лежи главни узрок великом броју дезертера и неиспуњавању разрезане хране" (230).

13. јануара 1945.г. у згради тзв. Ловачког дома, лево од улаза из правца вароши у Фетислам, заседао је Војни суд. Разматрана је одговорност око 150 заробљеника, углавном бивших припадника Југословенске војске у отаџбини који су били пребегли у Румунију непосредно пред ослобођење Кладова од стране Црвене армије Међу ухапшенима било је и неколико жена, затим командант брзопаланачке бригаде Стеван Бабић, командант прво Поречке а потом Кључке бригаде Крајинског корпуса Миленко Тимић, Драгутин Бурић, командант тзв. летеће бригаде. По четворица осуђених на смрт везивана су конопцима за руке, одвођени до ископане јаме на пар десетина метара од улаза у тврђаву с леве стране, натерани су да сиђу у јаму а онда стрељани. Настрадало је укупно око четрдесеторо људи, од којих су неки и живи закопани (231). Марко Милуновић за ова убиства оптужује припаднике ХХХ личке бригаде, на челу са капетаном Зецом, који су према његовим тврдњама спроводили стрељање али и излагали људе стравичним мучењима попут пресецања мишића на рукама, петних жила, откидања екстремитета (232). О дејствима личке бригаде у Кладову Среско поверенство Комунистичке партије за Кључки срез 19. јануара 1945.г. изнело је критичке ставове у извештају Окружном комитету КПЈ у Зајечару. Ту се помиње како је "амнестија 100 дражиноваца преведених из Крајове примљена добро а народу је објашњен њен значај", али и следеће: "Ликвидацији дезертера умногоме је

допринела 29. бригада, која је својим оштрим иступом довела распуштене сељаке у стање послушности. Али је 29. бригада учинила неколико иступа за које је потребно доста рада да би се исправили: председника НОО у Велесници везала је, тукла кундацима од чега је имао видних озледа а затим су му скинули чизме; председник је доведен везан у Кладово где је према испитаним подацима био невин и као такав пуштен а чизме му враћене... У селу Великој Врбици, случајно је убијен дезертер Никола Савић од стране војника 29. бригаде а у селу Каменици убијен један дезертер у бекству. У Корбову је случајно убијен дванаестогодишњи дечак, због овога је маса народа напала војника који је убио дечака и ударила му неколико шамара..." (233).

Већ 19.1. 1945.г. на подурчју Кључа било је 20 чланова КПЈ и још толико лица са статусом кандидата- међу њима и свештеник из Текије Ненад Вучковић. Партијским поверенством руководио је Страхиња Поповић, а чланови су били Данило Јаковљевић, Никола Маринковић и Душан Вебић (234). Секретар јединице Команде места био је војни иследник команде Милан Милентијевић, а чланови Божидар Арсић и Антон Кошир, док је Љубомир Поповић премештен за обавештајног официра Команде подручја у Зајечару (235). Јединицу Кладова бр. 2. чинили су Јован Пауновић, секретар, Светозар Субашић радник из Вајуге, Зарија Јоновић, председник среског народноослободилачког одбора, Ђура Јоковић и Ђорђе Марјановић. У јединици Кладова бр.1. радили су Лазар Атанацковић, секретар, Ђура Марићевић, Миле Стевановић, Милева Милентијевић и Ђорђе Савић (236). Формирани су ужа и шира штапска јединица Команде места са командантом места Василијем Митровићем и Данилом Јаковљевићем, политичким комесаром и обавештајним официром Радетом Марићем и још неколицином партијских функционера (237). Према извештају поверенства, у Кладову је откривена једна мања група " у самом почетку организовања дражиновске групе која је имала задатак да изврши неколико убистава чланова одбора у Петровом селу и неких наших људи. Организатори су похапшени са печатима и материјалом којим су располагали. Од организатора су три пуштена а четири спроведена у Одељење за заштиту народа" (238).

21. јануара одржан је "демонстративно манифестациони збор поводом изјаве Петра Карађорђевића". Према званичним подацима, и поред велике хладноће учествовало је 1.500 људи, "народ и омладина су у спонтаном огорчењу осудили издајника а одушевљеним клицањем доказали да су Титови и да је Тито њихов" (239). Ипак, Окружни комитет КПЈ за Зајечар је 16.3. 1945.г. изнео низ примедба на стање у Кладову: "Постоји још увек прилична резервисаност сељака, те недовољно масовно и недовољно слободно учествују на зборовима и конференцијама... Сви већи догађаји у свету и код нас врло се мало коментаришу... Њих интересује ситуација на фронтовима и питање када ће рат да се заврши, да би се њихова деца вратила кућама као и да би престали са давањем реквизиција. Питање које их још интересује јесте и питање краља о коме постоје подељена мишљења. У манифестацијама против изјаве Петра Другог није било мало људи, али није било ни одушевљених и огорчених приступа, нити масовног прихватања парола. Осетила се извесна збуњеност као и бојазан од нечега што ће можда касније доћи" (240).

Да се ситуација не би отргла контроли, поред "стегања колана", приступило се и интензивирању активности из области друштвене надградње. 18.марта 1945. године отворен је Дом културе. Јован Јовановић, са титулом "земљорадник из Кладова" говорио је о улози Совјетског савеза у Другом светском рату, професор грађанске школе Илија Мартиновић истакао је велику улогу Дома културе за уздизање становника среза Кључког, где је проценат неписмених поражавајући. Јаков Лазаревић, предратни трговац, у име грађана Кладова захвалио је представницима народне власти који су омогућили отварање Дома. Уследило је неколико партизанских песама, а у вечерњим сатима позоришни комад "Покојник" Бранислава Нушића (241).

Политика чврсте руке манифестована је, између осталог на збору против ратних богаташа, одржаном 15.априла 1945.г. у кафани "Србија". Среско поверенство КПЈ за Срез Кладово известило је Окружни комитет да је "дошло до енергичног протеста и оштре осуде против ратних богаташа, саботера и шпекуланата... Из масе спонтано излазе говорници и из њихових излагања сазнају се нове појединости из којих се види прљави и зеленашки рад овог дерикоже... Божидар Арсић, телеграфски чиновник поште Кладово објавио је садржину телеграма, који је Г.Б. упутио немачком крајскоманданту у Зајечару за време окупације. У том телеграму он назива крајскоманданта својим кумом и жели му успех при поласку на нову дужност у Немачку, изражавајући своје уверење да ће 'Велики Рајх' победити"... Ово изазва силовит гнев присутних и салом се пролама општи захтев да се овај народни непријатељ ухапси и изведе пред суд. Атмосфера је била тако наелектрисана да је мало требало да масе приступе и линчовању овог народног издајника. Одмах потом Б. је ухапшен и противу њега проведена истрага... Настало је опште одушевљење и клицање правичности народних власти... По завршетку збора народ се разишао са најбољим расположењем, уверен да данас у новој демократској држави може слободно казати своју реч и осудити сваког онога који ради противу општих интереса наше земље"- (242). "Кафанско суђење" окончано је за Г.Б. вишегодишњом робијом, а морални обзири судија и сведока оптужбе јасно су сагледиви уколико се текст који је телеграфски чиновник прочитао у кафани "Србија" упореди са оригиналним телеграмом чији се примерак чува у Војноисторијском институту. Г.Б. у телеграму пише искључиво следеће: "Господину мајору Шулцу, Крајскоманданту, Зајечар- Најсрдачније захваљујем на позиву за растанак, али дубоко жалим да због удаљености и важности послова око вршидбе не могу доћи. Желим Вам срећан пут, а то исто Вам желе и становници Кладова, које сте нарочито задужили Вашом пажњом. Јавите се из Новог Места, јер сам жељан да се везе нашег пријатељства не угасе. Не заборавите обећање да ћете ме посетити за време мира са породицом" (243).

Априла 1945.г. Кладово је имало 63 члана КПЈ распоређених у 14 партијских јединица, и 26 кандидата. Планирано је повећање броја припадника среске милиције са 30 на 200. Општа политичка ситуација: "Одметничких банди нема сем једне мале групице дезертера која се крије у Румунији. Политичка ситуација на самом терену није тако рђава. Народ све више и више има поверења у нашу народну власт и сада када је осетио чврстину власти не одупире се давању потреба за војску, тако да је акција слања стоке за Војводину била врло успешна иако је то било једно врло деликатно питање... Рад непријатеља се не осећа осим

рад неколицине шпекуланата који су кријумчарили по неку лаж у народ све док није са њима заоштрена борба. Сада су много мирнији јер очекују да и на њих дође ред... Број дезертера је на нашем терену све мањи и мањи... Акција за одлазак радника у Војводину није дала велике резултате сем одласка великог броја избеглица на рад. Народ овог краја је непросвећен и као такав исувише везан за крај у коме живи... Од индустријских предузећа немамо никаквих на нашем терену, сем парног млина и вуновлачаре која је била својина Глигорија Буртановића. Капацитет мељаве млина је за 12 сати 4.000- 5.000 кг смлевеног брашна. У Кладову постоји и месна болница која је до сада била у врло рђавом стању. Сада је Антифашистички фронт жена узео на себе да уз помоћ народних и војних власти побољша у услове стана и услове хране за болеснике" (244).

На окружном партијском саветовању у Зајечару 24-25. маја 1945.г. усвојени су политички задаци: "1) борба против великосрпског шовинизма, односно очување братства и јединства и равноправности свих народа Југославије, 2) упознати народ са прошлошћу и доприносом других народа Југославије у борби за ослобођење земље; 3) да партијска организација постави правилан однос према влашком елементу који код нас чини скоро половину становништва у округу. Нужно је омогућити Власима развој на националном језику и у ту сврху спровести следеће: а) политички рад са Власима нужно је спроводити преко влашких актива агитатора, који ће на влашком језику тумачити циљеве Народноослободилачког покрета, б) организовати предавања, фолклорне групе, хорове и зидне новине на влашком језику. Исто тако треба издавати један лист на влашком језику, в) предузети све да се код Влаха развије национални понос у духу тековина НО борбе; 3) омогућити Власима да се у сваком погледу развијају као равноправна национална мањина наше земље... (245). Влашки живаљ био је углавном лојални актер друштвени збивања, посматрано са аспекта власти, што је имало велики значај на подручју Кладова где су сва насеља изузев Кладова, Текије и Петровог села била већински насељена влашком популацијом. На терен Кључа послата је група по наведеним критеријума одабраних учитеља, међу којима се педагошким приступом, знањем и савесношћу истицао Глигорије Зајечарановић, будући филозоф и ректор Универзитета у Нишу.

Почетком 1946.г. донети су савезни и републчки закон о аграрној реформи и колонизацији. Са прокламованим циљем стварања земљишног фонда потребног за додељу некретнина безземљашима и ради стварања или допуне великих државних пољопривредних добара, уведени су правни основи за осузимање од власника: великих поседа чија укупна површина прелази 45 ха или 25-35 ха обрадиве земље, ако се искоришћавају путем закупа или најамне радне снаге; земљишних поседа црква и манастира; вишка обрадиве земље земљорадничких поседа или поседа чији власници нису земљорадници. На име накнаде даване једино при одузимању вишкова обрадиве земље изнад 3-5 ха чији власници нису земљорадници, бившим власницима припадало је право наплате вредности просечног једногодишњег прихода одузете земље. Међу првима у Кладову под удар аграрне реформе доспели су поседи: Петра Ђорђевића, Драгољуба Поповића, Ђорђа Михаиловића, Алексе Јанковића, Љубише Милошевића, Јакова Лазаревића, Уроша Бркића, Цркве кладовске (246).

Мада је почела изграђивати своје државно уређење и привредни ситем по угледу на СССР, ослањајући се на садржину споразума са Јалте по којем су код ње интересне сфере између Истока и Запада подељене на равне части, Југославија је с краја 1947. године постала предметом Стаљинових претензија за потпуним овладавањем политичким, војним и економским притисцима. Попут начина на који је југословенске перспективе схватао део руске емиграције у Србији само две деценије раније, и актуелно совјетско руководство изнело је став да би се придружењем Бугарској југословенско друштво понајбоље укопило у интересе "великог брата". Одбијање врха КПЈ да државу приведе Стаљиновој управи дочекано је ставом Централног комитета Совјетске комунистичке партије од 27.3.1948.г, између осталог израженим кроз тврдње о скретању с пута пролетерске револуције "у југословенској партији не осећа дух класне борбе; пораст капиталистичких елемената на селу а и у граду иде пуним кораком, руководство Партије не предузима мере да би ограничило капиталистичке елементе, а у влади се налазе енглески шпијуни, укључујући Владимира Велебита" (247).

Информбиро је 28.6.1948.г. званично оценио како је КПЈ искључила себе из породице братских комунистичких партија, што је био повод сазивању конгреса КПЈ чијом Резолуцијом о односу према Информбироу се не прихвата искључење из међународне комунистичке организације, уважавајући Стаљинову тезу о биполарном свету, с једне стране империјализам са САД на челу и њему супротстављени демократски блок предвођен СССР-ом, уз величање СССР-а и његовог вође, коме се са митинга шаљу телеграми пуни израза оданости комунистичкој идеји. Криза ипак ескалира и у лето 1949. године на подручју Југославије ухапшена је већа група совјетских агената од којих су један део чинили бивши белогардејци-емигранти у Србији. После нове резолуције Информбироа с краја 1949. године, југословенско- совјетски сукоб добија димензије прикривеног рата. Реон Кладова био је веома погодан за илегалне преласке државне границе па се један број особа привржених политици КП СССР-а одлучио да на тај начин илегално пређе на подручје под контролом тзв. Источног блока. Међу најпознатијима који су у науку успели спада данашњи дописник београдске "Политике" из Букурешта Милан Петровић (248). Он је дуго година уређивао пропагандни програм ИБ-а, емитован из Букурештана српском језику.

Срески комитет Комунистичке партије са посебном пажњом приступио је спречавању да просовјетска струја узме маха на овом граничном подручју. И они појединци који су се изјаснили против резолуције ИБ били су под константном присмотром. Тако је овај орган 29.8. 1949.г. издао акте насловљене као "допуна карактеристике" за своје партијске чланове, са освртом на диференцијацију по питању привржености политици Јосипа Броза и КПЈ. У мишљењу о члану бироа Среског комитета Душану Јаковљевићу изнето је: "По доласку из Југословенске армије имао је бољећив и помирљив став према људима искљученим по резолуцији Информбироа, на шта му је Срески комитет указивао, те се знатно поправио, но још увек се може видети у друштву са неким од њих и то више но иједан други члан Среског комитета", у потпису: Станко Станишић секретар Среског комитета (249).

По узору на Совјете, и Румуни су се активно укључили у опструирање југословенске безбедности. Низ њихових противправних поступака наведен је у новинском тексту у београдској "Борби" од 17.априла 1949.г. Међу особама изложеним тортури од стране румунске тајне полиције, налазио се и Иван Брозина, службеник Ђердапске администрације, тек после седам месеци "истражног" затвора изведен пред суд, где је ослобођен оптужбе а румунска страна га протерала крајем марта те године (250). Овдашњим властима влашки живаљ због идентичног културног обрасца са прекодунавским становницима Румуније под патронатом Источног блока, чинио се потенцијално погодним за исказивање резерви према мерама хомогенизације у редовима КПЈ. Није им се могло приговарати да су просовјетски настројени јер сва искуства локалне власти из пређашњих година говоре о њиховој латентној привржености старом систему и о значајној популарности династије Карађорђевић у влашким селима Кључа. Зато је у последњој години пете деценије спроведена "кампања проналажења унутрашњег непријатеља", која је резултирала хапшењем четрдесетак мештана кладовских села под сумњом да су се удружили "против народа и државе". Радило се углавном о неписменим или полуписменим земљорадницима, најшколованији међу њима имали су завршена четири разреда основне школе. Поводом оптужби да су прихватили да буду чланови организације која би преузела власт у Кладову пошто се краљ Петар врати у земљу, добили су дугогодишње казне лишења слободе са принудним радом. Такву пресуду Окружног суда области Тимочке у Зајечару, бр.105/50, од 17. 10.1950.г, на седници одржаној 3. априла 1951, потврдило је веће Врховног суда Народне Републике Србије у саставу Момчило Ћирић, Војка Демајо и Радомир Станковић. Врховни суд кроз своју пресуду Кж.1224/50 оценио је да недопуштену наводну намеру треба казнити са укупно 393 година лишења слободе, уз конфискацију имовине шесторо кажњених и губитак грађанских права за свих четрдесеторо, што је подразумевало лишење бирачког права, права на вршење јавне функције у јавним организацијама, права јавног иступања, права на државну или другу јавнију службу, права на пензију... са принудним односно поправним радом, све уз игнорисање тврдњи храбријих од њих, изнетих у жалбама или на главном претресу, да су признања у претходном поступку дали под принудом, као и околности да наводном организатору, чији је идентитет суду познат, није суђено скупа са кладовским "побуњеницима", док је његов непосредни сарадник наводно истовремено кажњен пред истим судом Тимочке области, али у другом кривичном предмету. Међу жртвама стравичног комунистичког терора под плаштом суђења за издају били су: Петар Гицић, Илија Станојевић, Петар Мунђановић, Богоје Јовановић, Војислав Јанковић, Миливоје Мунђановић, Никола Станојевић, Димитрије Степановић, Петар Степановић, Милисав Бошњаковић, Никола Јенић, Илија Шолкотовић, Војислав Турликић, Ђорђе Првуловић, Илија Станковић, Ђорђе Гицић, Петар Пишљагић, Миодраг Настасијевић, Видоје Првуловић, Димитрије Пицајкић, Светолик Дабесковић, Никола Урлојевић, Војислав Николић, Богоје Буртановић, Никодије Тодосијевић, Димитрије Јовановић, Крста Грекуловић, Манојло Траиловић, Антоније Шћојић, Завиша Траиловић, Петар Пауновић, Димитрије Збркић, Димитрије Турановић, Милан Димитријевић, Риста Николић, Никола Вербункић, Јован Симић, Милан Бунић (251). Судија Врховног суда Војка Де Мајо, члан већа које је донело

другостепену пресуду била је сестра Давида- Диде Де Мајо, блиског сарадника Мустафе Голубића, са фамилијарним везама у Турну Северину. У време доношења пресуде њен брат налазио се на робији на Голем отоку, у злогласној Петровој рупи, као лице привржено политици СССР-а, односно “народни непријатељ”.

Једна од румунских провокација у односу на дешавања на десној обали Дунава 1951.г. састојала се у покушају да се потопи кајак којим је на релацији Кожице-Кладово преношена “штафета младости” са рођенданским поздравима Јосипу Брозу Титу. Штафету је носио пилот Тома Јаковљевић, предводећи групу од 67 кајака кроз опасне ђердапске брзаке. На излазу из Сипског канала румунски бродови својим маневрима створили су огромне таласе. Кајак са штафетом се једног тренутка нашао под водом, али присебношћу и умећем Томе Јаковљевића штафета није потонула већ је успешно спроведена до Кладова. О овом подвигу дуго се причало у кладовском крају, на ту је тему писано у штампи и неколико деценија касније. По сећању јунака овог догађаја, како је штафета због инцидента каснила, у Кладову је већ стављен под специјалну присмотру његов брат, председник среза Душан Јаковљевић, као потенцијално одговорно лице за диверзију тј. несупех у реализацији манифестације преношења поздрава и најлепших жеља Јосипу Брозу (252).

Средином 1951.г. југословенске власти сматрале су да се врше озбиљне припреме за оружану агресију од стране чланова тзв. Источног блока. Везано за реон ђердапског дела Дунава посебно се забрињавајућом чинила вест да се у бродоградилишту “1. мај” у Турну Северину изграђују минопологачи и миноловци (253).

Суочен са опашношћу директне совјетске војне интервенције према Југославији, Тито се досећа реактивирати енглески план од пре десетак година о дизању у ваздух ђердапске стене Штрбац чиме би се, скупа са још пар минерских подухвата, обезбедило изливање Дунава из Ђердапа и велика поплава размера потопа у Источној Србији и делу Војводине, довољни за спречавање продора руских тенкова у унутрашњост југословенског подручја. Премошћујући речи делом, хиљаде радника доведених за ту прилику из босанских врлети у уснулу варошицу Текију, под окриљем ноћи, у највећој тајности, месецима је радило на бушењу стена и уградњи експлозива, довољно снажног да измени земљопис Србије (254). На срећу, даљи развој ситуације показао је непотребним остварење плана о потапању дела југословенске територије. Чврст противуречни став “империјалистичког” блока, помоћ од стране САД, Велике Британије и Француске која је до 1954. досегла цифру од 500 милиона долара, уговор о војној сарадњи са западном алијансом из 1951, али и изражена спремност Југославије да се свим средствима одупре евентуалном нападу, одвратили су Стаљинов “демократски” блок од претензија према малој балканској републици.

Без обзира на велике материјалне штете изазване економском, војном и политичком блокадом, највећа жртва наметнуте изолације биле су десетине хиљада становника привржених комунистичким идејама какве је пласирао Стаљин, у чију их је непогрешивост управо шеф КПЈ годинама уверавао. Натерани од југословенског руководства да се изјасне подржавају ли совјетску политику, многи од њих осетили су погубне последице од јавности дуго скриване

стравичне полицијске тортуре, упражњаване по "колективним центрима за преваспитавање", и од Истока и од Запада препуштени забору. Један мањи број страдалника који је имао привилегију у време Титових прогона наћи се на подручју државне границе, као што је случај са мештанима Кладова, уточиште је потражио преласком у суседне земље. Ни релативно миран живот на Истоку, укључујући понекад и висока универзитетска звања за пребегле, нити морална сатисфакција за у Југославији излагане мучењима русофиле или вернике култа марксистичко- лењинистичке непогрешивости, нису били довољни да се овдашњи комунистички режим искупи за прибегавање једном злу како би се негирало тек једно право на различитост.

Здравствене прилике у срезу биле су бремените проблемима, нарочито услед ширења туберкулозе и сифилиса. 1950. године од 15.555 становника код њих 3054 установљено је да болују од сифилиса (255). У сваком селу постојало је 5- 6 породица у којима се туберкулоза окончала смртним исходом. Зато је у Кладову основан антитуберкулозни диспансер којим је руководио Шапчанин др. Маријан Ивановић, потоњи лекар на двору мароканског суверена Хасана Другог. Почев од инсталирања рендген апарата- 20.4.1951. па до 5. јуна исте године прегледано је 147 особа од којих је код њих 45 утврђено да су заражени овом опаком болешћу (256). Изузев лекару, оболели, нарочито са сеоског подручја, обраћали би се за помоћ траварима, који су углавном практиковали третмане купкама у куваној трави "трсајки". Болеснику су давани и мешавине куване коприве и црног лука, давана им је мешавина меда, рена и сумпора а неки од надрилекара "преписивали су" лежање на стајском ђубриву и бајање (257). 78,38 % становника, сагласно резултатима пописа из 1948.г било је влашког порекла, што је значило и практиковање специфичних културних обичаја, али и зазирање од не увек спретних покушаја пропагарања достигнућа савремене медицине. У Кладову је од 2127 становника 1595 или 75% било Срба а 531 или 25 % Влада. Текија је имала 1388 становника, од чега 791 или 30% Срба. Петрово село имало је 1217 становника означених као Црногорци, док је сво преостало становништво среза Кључког, њих 13.721 било декларисано као Власи (258). Од 1946.г. до 1951. учињено је 781 кривичних дела против части, 140 имовинских деликата и 382 телесних повреда. Својинских парница водило се у 660 случајева а бракоразводних 182 што је знатно превазилазило уобичајене ситуације у другим срединама, посматрано кроз број становника (259). 1951.г. постајло је 131 ванбрачних заједница од којих 72 са малолетним партнерима. Према налазу комисије са терена у ванбрачне везе ступала су и деца од 12 година старости /женског пола/ односно 13 година /мушког пола/. За девојке је то сматрано пожељним јер ако се не удају до 17 године мисли се да су престареле, док су мушкарци раније ступали у заједнице "због недостатка радне снаге и добијања мираза"(260). Таква ситуација је углавном била на сеоском подручју, док су становници Кладова имали квалитетније услове живљења, конструктивније ставове према склапању бракова, афинитете ка стицању већег степена образовања. У Кладову је приспела генерација вредних просветних радника, активно укључених и у васпитне процесе. Међу осталима са пуно преданости настојали су унапредити услове живљења у домену "друштвене надградње" Душан Ђоковић, Драган и Љубинка Ђорђевић, Радмила Јаковљевић, Велимир Ракић, Симка и Томо Новаковић, Ружа и Младен Јотов, Стеван

Лазаревић, Јован и Зорица Мариновић, Наталија Радојковић, Драгиња Симић, Љубомир и Десанка Бондеровић, Драгица Удиловић, Бранислав Гуцић...

Из ове средине 1953.г. потекао је филозоф Драган Јаковљевић, докторант Универзитета у Манхајму, универзитетски професор теорије сазнања и етике, аутор десетина научних радова објављених у Немачкој, Аустрији, Италији, Шпанији, Холандији, Швајцарској, оснивач годишњака за европску филозофију и друштвену теорију "Разлог- Ratio"... Ту је 1954. рођен Никола Костандиновић графички дизајнер и цртач стрипова европског реномеа. Из кладовског краја порекло воде и један од угледних новинара београдске "Политике" Петар Поповић, дописник из Москве, Африке, Велике Британије, аутор репортажа које су надживеле живот дневних новина, од којих су најлепше настале на енглеском тлу објављене у књизи "Лондон за пешаке", и значајни српски глумац Светислав Гонцић. У међувремену живот у Кладову хватао је корак са развијенијим деловима Србије. Једна покушај власти да административним мерама убрза интеграционе прописе било је почев од 1955.г. укључење Кључког среза са средиштем Кладовом у састав Среза Неготин- по слову Закона о подручјима срезова и општина у НР Србији од 1.9.1955.г. Већ почетком наредног десетлећа заокруживање регионалне управе довешће до припајања Кладова Срезу Зајечар.

Ово место 18.2.1959. године званично је добило статус града (261). Најтеже је било остварити напредак у привредним токовима. Створени су почетни услови за развој индустрије. Након електрификације вароши, инвестиционим улагањима од 254 милиона динара у раздобљу 1960- 1962 изграђени су погони за производњу дугмади и трикотаже предузећа "Напредак", прва етапа фабрике вијчане робе ФАВРО, капацитета 350 тона и прва етапа бродоремонтне радионице (262). Под житарицама било је засејано 1960 г. 5.139 ха, са приносом 12,8 мц/ха, под кукурузом 4565 ха са приносом 14,5 мц/ха. 1962. године поља под житарицама- 5590 ха имала су због суше принос 9,1 мц/ха а 4.510 ха под кукурузом 7,4 мц/ха. Од тога социјалистички сектор имао је 1960.г. 230 ха под житарицама и 406 ха под кукурузом а 1962.г. 600 ха под житарицама и 223 ха под кукурузом. 1962. године произведено је и 11.072 мц воћа и 36.700 мц грожђа. У развој пољопривреде 1960- 62.г. уложено је 270 милиона динара, чиме су обухваћене и инвестиције за подизање плантажног винограда од 130 ха на живом песку и 30 ха воћњака шљива у Подвршкој. Занатство у социјалистичком сектору одвијало се у оквиру "Елина"- електроинсталације, виклерска, лимарска радионица и производња гајтана и "22.септембра"- производња четки и сиркових метли, столарије, пинтерска радионица. У ове две фирме инвестирано је 1960-62 40.300.000 динара. Број запослени увећаван је са 372 1960.г. на 536 1962.г. У истом периоду изграђено је 34 двособних и 14 једноособних друштвених станова, инвестиција вредна 142 милиона динара а 1963. градило се још 37 станова- инвестиција од 112 милиона динара. Индивидуална стамбена изградња имала је следећи темпо: 1) 1960- завршено 78 станова, вредност 45,557 милиона динара а у изградњи било још 80- вредност 31,885 динара; 2) 1961.г. завршено 104 станова- вредност 77,933 милиона дин, у изградњи 56- вр. 30,333 милиона дин; 3) 1962.г.- завршено 133 станова вредности 92, 557 милиона дин, у изградњи 39 станова вредности 20, 857 милиона динара. У истом интервалу саграђена је зграда основне школе са 12 учионица, 2 просторије за кабинете ликовног васпитања, библиотеком, читаоницом, фискултурном салом и

свлачионицом, канцеларијским простором и просторијама за ваннаставни рад ученика. Школа "Вук Караџић" имала је 524 ученика од петог до осмог разреда а капацитет једне смене нове школске зграде износио је 480 места. У истим просторијама функционисало је и одељење основне школе за одрасле са 63 полазника 1960-62, од којих је 38 завршило школовање. Образовањем одраслих бавио се и раднички универзитет који је имао: једногодишњу политичку школу, курс за раднике- плетаче погона трикотаже- 28 полазника, курс за приучене раднике грађевинске струке- 64 полазника од којих је њих 24 завршило курс, затим курс за раднике металске струке са 86 полазника од којих је обуку завршило 66, двогодишњи течај здравственог просвећивања женске омладине. Раднички универзитет управљао је и кладовском читаоницом и читаоницом у Корбову. Године 1962. библиотека Кладово проглашена је матичном за подручје општине. Њен књижни фонд располагао је са 2.212 књига. Улседио је почетак рада издвојеног одељења неготинске гиманзије а на таласу јачања социјалне функције државе у подунавску варош послати су кадрови Михаило Стоилковић, Ђорђе Триван, Јосип Иванчеић, Сибин Илић, Божидар Стојановић, Иван Милев, Костадин Дерманов, потом Станислав Цветковић, Томо Новаковић, Ђура Јокић, који су дали значајан допринос афирмацији позитивних друштвених вредности.

Планска социјалистичка привреда посебну пажњу посветила је развоју виноградарства у кључком крају. 1955.г. подигнут је у кладовском расаднику виноград површине 5 ха са белим сортама грожђа. Од 1959. до 1963.г. засађено је на тлу Кладова још 100 ха винограда. Постојао је вински подрум за прихват 30 вагона а 1962.г. производња је достигла 4.940.000 кг грожђа (263).

Здравствена заштита и здравствено осигурање проширени су на готово целокупну популацију Кладова. Успешно су радили Дом народног здравља са центром за заштиту мајке и деце, дечијим диспансером, породилиштем, болничким одељењем, зубном амбулантом, зуботехничком лабораторијом, биохемијском лабораторијом, затим Антитуберкулозни диспансер и апотека "Здравље". Радом специјалних екипа и константним мерама надзора спречено је ширење сифилиса, спречена епидемија менингитиса која је захватила срез Зајечар. Током 1960.г. извршено је 24.000 лекарских прегледа у Дому народног здравља. Извршена је адаптација старе зграде болничког одељења, изграђен блок кухиње и надоградња спратне конструкције у ком делу је смештено хируршко одељење. Антитуберкулозни диспансер имао је радиографску, лабораторијску службу, БСЖ и патронажну службу. Одељење за радиографију опремљено је рендген апаратом "Морава" са буки столом и томографом, мрачном комором и протолабораторијом. Активност АТД усмерена је на лечење болесника и њихову изолацију, рано откривање болести, те спречавање туберкулозне заразе подизањем имуно- биолошке отпорности систематском применом БСЖ вакцине код деце и омладине. Између 1960. и 1963.г. обављено је 34.118 прегледа и пронађена болест код 326 пацијената. У истом раздобљу утврђено је 216 случајева оздрављења. Ефикасност рада АТД огледа се у драстичном смањењу откривених случајева туберкулозе међу дечијом популацијом. За разлику од раздобља 1957-60 када их је било 280 у следећем трогодишњем периоду регистровано је 120 случајева на територији општине Кладово 1963.г. било је 11.929 лица здравствено осигураних по основу осигурања пољопривредних произвођача, од чега су носиоци осигурања 3.171 лица.

На њихово лечење 1962.г. утрошено је 27.162.080 динара. Истовремено је осигурањем обухваћено свега 14 занатлија. Социјално осигураних лица било је 1445, са 1859 чланова породица, 382 пензионера и 278 чланова њихових породица, те 4 инвалида рада. 1960. године сталну социјалну помоћ примало је 53 корисника и 39 чланова њихових породица. Просечно је једно лице добило 2767 дин те године. Социјално угрожена деца смештана су у интернату основне школе- 1960.г. било их је тринаесторо. Народни одбор општине имао је 72 одборника од чега 41 у општинском већу и 31 у већу произвођача. Органи општинске управе имали су 1960.г. 53 запослених лица. Тада су формирана одељења са одсесима и рефератим и месне канцеларије као засебни органи. Прегломазни административни апарат реорганизован је 1962.г. стварањем секретаријата народног одбора општине са одсесима и посебним органима. Судијом за прекршаје, јавним правобраниоцем и 12 месних канцеларија. Почео је са радом и одсек за народну одбрану као посебно административно тело (264).

Сагласно одлуци Среског народног одбора Неготин од 9.6.1959.г, ужи грађевински реон у Кладову захватао је подручје: "од главног пута Неготин-Текија, улице Маршала Тита од зграде Народног одбора општине бр.41, затим северном страном ул. Саве Ковачевића, закључно са кућом и плацем Драгутина Пршујкића; ова граница иде западном границом кат.парц.бр. 853 а источном страном Тимочке улице до краја плаца Никчевић Мирка. Затим скреће ка истоку и иде северном границом кат.парц. бр.852, 850, 848 и дела 847, тако да ове парцеле остају ван ужег грађевинског реона до зграде Штерлинг Петра.; одтале скреће ка северу и иде западном страном улице Стефаније Михајловић у правој линији све до угла улице Букатаревића, одакле скреће на истоку границом катастарске парцеле бр.589/1 и 589/2 и иде даље на истоку северном границом кат. Парцела бр.594, 595, 596, 681/1, 601/2, 604/1 и 604/2, затим сече улицу Милорада Брујића и продужава ка истоку северном границом кат.парцела бр.608, 611, 615/2, 617/1 и 618, до кат.парцеле бр.620/2, одакле скреће на југу границом кат.парц. бр.620/2 и 618 до улице '22 Септембар', затим опет скреће на истоку северном страном улице '22 Септембар' и пољским путем Кладово- Костол до источне границе кп.бр. 624, одакле скреће ка северу границом кп.бр.624 и 625, сече пут Кладово- Костол до обале Дунава, одакле скреће ка западу и иде обалом Дунава до кп.бр.577/1 на југу Рибарске улице, затим скреће ка југу и иде источном страном Рибарске улице до стамбене зграде друштвене својине, одкале скреће ка истоку између кат. Парцеле Јована Јојића и то јужном страном и иде до пута Неготин- Текија, улице Маршала Тита бр.4, односно до зграде Народног одбора општине Кладово бр.41, тј. до почетне тачке ужег грађевинског реона" (265). Као илустрација својеврсног парадокса трке са временом служи чињеница да је на основу акта СНО Неготин о утврђењу ужег грађевинског реона у Кладову, донетог 9.6.1959.г. и на основу одлуке Извршног већа скупштине Србије о признавању статуса града, Народни одбор општине Кладово био у прилици да верификује како је око 400 парцела у језгру Кладова почев од 26.12.1958.г. национализовано поставши друштвена својина, за шта је услов да се ради о грађевинском земљишту у ужем грађевинском реону града (266).

Током 1963.г. народни одбор реорганизован је у Скупштину општине а једна од најважнијих одлука новог кладовског парламента, од 28.12. 1963.г.

односила се на урбанистичко уређење и просторно планирање. Одређено је да грађевински реон обухвата територију што се "граничи са продужетком Рибарске улице од обале Дунава, затим југозападни правац Рибарском у дужини 900 метара, потом скретање на југоисток на 90 метара од полигоне тачке 53 и прелази непосредно испред првих кућа у ул. Маршала Тита из правца Неготина; затим се испред трафо- станице даље наставља оквирујући последње парцеле у ул. Коче Анђелковића, Марије Илијевић у правцу југоисток и иде до 120 метара на линији правца између полигоне тачке 317 и 308 одакле скреће на североисток кроз полигону тачку 310 и 96 у правој линији до обале Дунава" (267). Исти акт бр. 01-8349-16 прописује да подручје места Кладово захвата: "територију која се граничи са северозападне стране на 1,5 км од "Фетислама" од обале Дунава и то управо на пут Сип- Кладово и иде том линијом дужине 1000 метара. На тај начин укључен је и терен 500 метара југозападно од пута. Даље скреће на југ, односно југоисточно под углом од 22 степена пратећи претпостављену трасу железнице са појасом од 100 метара све до пута Неготин- Кладово, односно до рита кога обухвата целом границом. Односно, у благој кривини се пење ка северу, односно североистоку. Полазна тачка границе ширег реона Кладова, узводно на Дунав, и крајња тачка исте границе низводно су на сразмерном растојању од 4,5 км. Границом је обухваћен простор од 2100 ха од којих 110 ха захвата грађевински реон места Кладова".

Одлуком о урбанистичком уређењу и просторном планирању од 28.12.1963. резервисана је "за потребе хидроелектране Ђердап" површина од 20 ха, између Дунава и ул. 22.септембра, 7. јула и новорпојектоване улице која ће бити паралелна са ул. Милорада Брујића на осовинском размаку 130 м од ње, за колективну стамбену изградњу и зелене површине. Простор између Дунавске улице и реке предвиђен је за зелени појас, изградњу хотела и путничког пристаништа. Од тога времена почиње ера суживота Кладова и циновске хидроелектране, чија ће изградња заувек изменити физиономију, демографску структуру, ниво друштвеног стандарда и навике становника малог града на Дунаву.

Владе СФР Југославије и Румунске Народне Републике 30.11.1963.г. потписале су у Београду "Конвенцију о експлоатацији хидроенергетских и пловидбеног система Ђердап на реци Дунаву", ратификовану у југословенском парламенту 17.6.1964.г. Истих датума потписана је односно ратификована "Конвенција о изradi пројекта за изградњу система Ђердап на реци Дунав". Задатак је између осталог гласио, чл.15 "рокови изградње": пројектом предвидети почетак радова половином 1964.г. и такву организацију грађења која обезбеђује пуштање у погон са котом успора приближно 52,00 метра изнад Јадранског мора по два агрегата на свакој страни средином 1970. године, а пуштање у погон целог Система са нормалном котом успора 1971.г. Већ 2. јула 1964.г. отпочели су радови на изradi загата ради преграђивања Дунава а 22 дана касније у Кладову је кренула изградња 16 четвороспратних зграда са 500 конфорних станова намењених немарима Ђердапа.

7. септембра 1964. извршено је свечано отварање радова. Том приликом на кладовском тлу Јосип Броз је рекао свом румунском колеги Георгију Дежу: "Овај објекат неће бити само комплекс разних инсталација и грађевина од бетона и челика. Кроз њега ће уједно пулсирати и мисли и жеље не само народа Југославије и Румуније него и других социјалистичких земаља. Јер, са почетком изградње ове

бране завршен је један временски период у току кога су између социјалистичких земаља стварани односи какви између њих не би смели да постоје". Дело није могло бити остварено без помоћи СССР-а па је 22. марта 1965.г. закључен споразум СФРЈ- СССР о економској и техничкој сарадњи у изградњи ХЕПС Ђердап. Дана 7. септембра исте године 1500 радника успело је да Дунав прегради готово до половине лучним насипом /загатом/ у који је уграђено 400.000 м³ шљунка и другог грађевинског материјала. Био је то почетак нове ере у историји подунавског Кладова и финале једне повести избраздане ратовима и нестабилностима које на плећима иначе носе гранична подручја, чије је везивно ткиво било осећај заједништва људи упућених да свој опстанак и просперитет читавих 130 година граде на узајамном разумевању и солидарности, далеко од очију и аспирација великог света.

ЗАБЕЛЕШКЕ

- (1) О враћању нахија Србији: Владимир Стојанчевић, Из историје Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815- 1839, Београд 1995, с.38-66; Радош Љушић, Српска државност у XIX веку и ослобођење Источне Србије од Турака 1833.г, "Баштиник" бр.6, Неготин 2003.г, с.5-17. Нахија кладовска обухватала је, по попису Вука Караџића, села: Брлог, Бурдељ, Вајуга, Велесница, Врбица Велика, Врбица Мала, Голубиње, Грабовица, Каменица, Кладошница, Козла, Корбова на суву, Костол, Манастир, Остов Гол, Остров Корбова, Остров Шимијан, Подвршка, Река, Речица, Ртково, Сату Бугару, Сату Жупанулуј, Сип, Текија, Цеџерац; наведено према Вуковој "Даници" 1828.
- (2) Детаљније о формирању вароши у данашњој "старој чаршији": Ранко Јаковљевић, Стари кладовски град. <http://www.elmundosefarad.wikodot.com/kladovo>
- (3) Даница Милић, Формирање земљишног поседа, пољопривреда и шумарство у Кључком срезу у XIX веку, "Баштиник" бр.6, Неготин 2003, с.164-165. О Кључком срезу: Видосава Стојанчевић, Етно- демографске карактеристике и традиционална култура у Кључу у XIX веку, до Првог светског рата, "Баштиник" бр.4, Неготин 2001, с.55-122.
- (4) Новине Читалишта Београдског, бр.50, 12.12.1847.године донеле су један натпис који илуструје опасности рада на извлачењу бродова: "Београд, 3. децембар. Неки Ђорђе Михаиловић, Радукан Трандафиловић и Димитрије Константиновић, из села Кладушнице, среза Кључког Окружја крајинског, који су 6. прошлог месеца лађу једну у даљ вукли, хтедну у ораници једној око десившег се овде у Кладушници пароплова алат лађни пронети, где случајно ударе о пароплов и сва тројица изврну се у воду, и јаком брзином натерани буду под пароплов..."
- (5) Даница Милић Дунав као трговачки пут до седамдесетих година XIX века, "Баштиник" бр.3, Неготин 2000, с.18. Ауторка наводи и податак да је од 1833. до 1858.г. извоз влашке соли достигао 390 милиона ока, односно 48.750 вагона.
- (6) Даница Милић, исто.
- (7) "Солска окна у Влашкој закупили су браћа Симићи и мајор Миша Анастасијевић на 9 година, под условом да за прве две године, плаћајући по 2 милиона гроша влашки у име закупа, не износе соли из Влашке, а после, плаћајући по 4 милиона гроша, да могу сваке године по 16,5 милиона ока износити. У Молдавској пак закупио је тамошња окна солска Г. Вилара, бољара влашких, између кога и предречени

закупитељи влашких окана закључили су уговор, да Вилара... толико соли доноси у Србију, колико они из Влашке, пак та сва со, како на границу српску дође, да се рукује и продаје ортачки по размеру опредељеног као горе количества"- Новине Читалишта београдског од 24.1.1847.г, бр.4. О М.Анастасијевићу: Даница Милић, Прилог биографији Мише Анастасијевића, "Баштиник" бр.8, Неготин 2005.г, с.69-81.

- (8) Новине Читалишта београдског од 12.12.1847, бр.50.
- (9) Даница Милић, исто, с.21.
- (10) Феликс Каниц, Србија земља и становништво, Београд 1987, књига 2, графика на стр.527.
- (11) <http://elmdosefarad.wikidot.com/kladovo>
- (12) Архив Србије, КК XIX 204/1838. Писмо упућено из Кладушнице 12.1. 1837.г.
- (13) Жарко Милошевић, Основно школство Тимочке крајине 1833-1850, Зборник Тимочка крајина у 19 веку, Књажевац 1988.г, с.149-176.
- (14) Жарко Милошевић, исто, с.158.
- (15) "Народниј Србски огласитељ за 1841. годину- Теченије поште по Србији", цитирано према: Стеван Вељковић, Поштански саобраћај у Источној Србији у 19. веку, "Развитак" бр. 2, Зајечар 1974.г, с.103.
- (16) "Шематизам Округа Крајинског 1839- 1924" Историјски архив Неготин 2005.г. Породицу Јована Шљивића сачињавали су супруга Цвета, син Никола, кћери Алба и Нујка. Његова оставинска маса вредела је 1355 дуката цесарских, како је забележено у Попису становништва и имовине Среза кључког 1863.г, Историјски архив Неготин 2005.г, с.48, р.бр.139.
- (17) Јован Гавриловић, Речник географско статистички Србије, Београд 1846.г.
- (18) Новине Читалишта београдског, 24.10.1847.г, бр.43. Један хват износи 1,896 метара.
- (19) Новине Читалишта београдског од 2. парила 1848.г, бр.15.
- (20) Новине Читалишта београдског од 2. марта 1848.г, бр.10. Изузев ваоши кладовске и села, прилоге су дали и начелник Јован Шљивић- 20 гроша, писар Илија Пчелар 8 гроша и ђумрукција текијски Стефан Јовановић 20 гроша.
- (21) Др.Андрија Ивановић, Описаније окружија Крајинског, 1853.г, Гласник Друштва српске словесности бр.5, репринт издање "Баштиник" бр.6, Неготин 2003, с.293. Рођен је у Печују 1805.г, студије медицине завршио у Будимпешти, био је асистент на Пештанском универзитету и 7 година лекар опште праксе у Пешти, да би се почетком 1844.г. населио у Србији. Своја истраживања Ивановић је спроводио у периоду 1847-1850.г. док је у окружју боравио као физикус, по постављењу с краја 1846.г.
- (22) Новине Читалишта београдског, 2.7.1848, бр.28. Исте новине донеле су наредних дана и следеће извештаје: 1) 9.7.1848- "Кладово 1. јула. Колера како у нашој, тако и у Валахијској страни, како је се појавила, још ни најмањом силом својом ослабила није, и прилично је душа до сада,

грозним следствима својим, живота лишила; а ове јаке суше и велики ветрови без киша, који овде владају, као да већу опасност заразе ове предсказују..."; 2) 30.7.1848- "Кладово 15. јула. Колера је умаљавати се почела, скакавци ови дана и овуда показали су се, пак су до сад и доста штете причинили."; 3) 13.8.1848- "Кладово 30. јул. Колера како овде у Фетисламу, тако и по оближњим местима још траје, и доста је до сад од исте болести поумирало... Чуло је да су се ајдуци у Текији показали, али још никаквом путнику никакве сметње причинили нису."

- (23) Жарко Милошевић, Др. Андреја Ивановић и његово "Описаније Окружија крајинског", "Развитак" бр. 6, Зајечар 1975.г, с.91.
- (24) Жарко Милошевић, исто.
- (25) Новине Читалишта београдског, 8.10.1848.г, бр.42.
- (26) Исто
- (27) Исто
- (28) Др.Андрија Ивановић. Исто, с.292.
- (29) Др. Андрија Ивановић. Исто, с.293.
- (30) Илија Пчелар, Окружје Крајинско,, Гласник Српског ученог друштва 1857.г, репринт издање "Баштиник" бр.12 Неготин 1009, с.247-248 и даље. Пчелар је у овом крају боравио као писар Среза Кључког 1847-1852.г. Рођен је 1821.г. у Зајечару а у време публиковања овог дела вршио је дужност писара Ђумрука Београдског.
- (31) Кључки срез тада је захватао површину од 9 миља и 2500 стопа- Исто, с.225. 1 миља имала је 1609 метара а једна стопа 30,5 цм- Наведено према: Ненад Војиновић, Коментар "Окружја Крајинског", "Баштиник" Неготин бр.12, с.213, напомена 5.
- (32) Архив Србије, Министарство унутрашњих дела, Е, 1849, III, П, 1851, Но.1812, цитирано према: Даница Милић, Формирање земљишног поседа, пољопривреда и шумарство у Кључком срезу у 19 веку, "Баштиник" бр 6, Неготин 2003,с.165. Везано за досељавање становника Црне Горе, једно потресно сведочанство објавиле су Новине Читалишта београдског 14.8.1847, бр.33: "Зајечар. 2. априла- Прешавше у Србију фамилије црногорске, које ће по наредби Попечитељства Внутрешњих дела у Кључу окружја крајинског населити се, јутрос у два сата по 12. овди су у варош ову приспеле. Ове бедне и сажаљенија достојне фамилије, по вишој части ни коња ни вола не имајући, но жене децу, одрасла деца мању, као и сав пртљак на леђима носећи, како су у варош ову приспеле, одма су се као мрави од куће до куће растурати почели, просећи по парче леба, за ручак и даље продужење пута"
- (33) Исто, с.172.
- (34) Попис становништва и имовине Среза кључког из 1863, Неготин 2005.г.
- (35) Коста Јовановић, Неготинска крајина и Кључ, насеља и порекло становништва, репринт "Баштиник" бр. 4, Неготин 2001, с.233-234.
- (36) Коста Јовановић, исто, с.234.
- (37) Коста Јовановић, исто
- (38) Детаљније о томе: Ранко Јаковљевић, Уместо домовине читав свет, Београд 2006.г.

- (39) Летопис цркве кладовске, храма светог великомученика Ђорђа Победоносца, "Баштиник" бр.6. Неготин 2003, с.312. О историји православља на овом подручју: Ранко Јаковљевић, Пут светог Никодима, Београд 2006.г.
- (40) Летопис, с.312. Феликс Каниц, Србија, земља, становништво, Београд 1987, књига 2, с.497. наводи: "Чим се прође последња серпентина пута Брза Паланка- Текија, у широком кориту Дунава заблиста висок бели торањ куполе цркве Св.Георгија, освећене 1861, која је једини монументални украс Кладова"
- (41) Живота Ђорђевић, Почети културних делатности у Тимочкој крајини, Зборник Тимочка крајина у XIX веку, Књажевац 1988, с.179.
- (42) Стеван Вељковић, наведено дело, с.106
- (43) Попис становништа и имовине Среза Кључког 1863, с.21-78.
- (44) Детаљније о кафанском животу у Кладову: Ранко Јаковљевић, Кафански живот и услуживање историје <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13570>
- (45) Попис становништва и имовине Среза Кључког 1863, с.76, р.бр.329
- (46) Исто, с.76-77, р.бр.331.
- (47) Исто, с.33-34, р.бр.53. Вероватно да се ради о потомку Анастаса Иконома Армаша, родом из Бугарске који је 1813.г. био држалац конфискованих поседа кнежевске породице Карапанцић. Анастас је био пријатељ и трговачки партнер Милоша Обреновића: Владимир Стојанчевић, Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве вблде 1815-1839, с.82. Риста Армаш сахрањен је на кладовском гробљу. На споменику су забележени подаци: "Риста Армаш, Цариник, 1810-1875 и кћи Јеца 1861-1878. Споменик подиже син- брат Мијаило"
- (48) О значају предаје Фетислама: Ранко Јаковљевић, Фрагменти српске аутономности, "Баштиник" бр.2, Неготин 1998.г.
- (49) Јован Јовановић, Особености Кладова и околине, Београд 1938.г, с.8.
- (50) Живота Ђорђевић, Почети културних делатности у Тимочкој крајини, Зборник Тимочка крајина у XIX веку, Књажевац 1988, с.181. Међутим, чини се аларматним пример из новијег доба- пословодство локалног Центра за културу, у чијем саставу је и градска библиотека, почетком новог миленијума из петних жила упирало је своју енергију, не би ли убедило јавност да је кладовска књижница основана 1947. године, у време владавине комунистичког режима; чак је тај датум уношен и на позивнице за иначе сиромашне промоције са знаком "обележавамо 56 година од оснивања библиотеке". У броју 2995, од 7.11.2003, страна 4, регионални недељник "Тимок" тим поводом објавио је текст "Историја није почела 1947!"- "...овдашњи културни центар однедавно као јубилеј промовише 56. годишњицу рада локалне библиотеке, тиме дајући потпору тези како ова установа датира из 1947.г, у време спровођења највеће колективизације приватне имовине на подручју Србије. Да ли је колективизација и у сферама културе оставила иза себе потоп таквих размера да бисмо све што је пре устоличења комунистичког режима било имали сматрати непостојећим? Према официјелним хроникама из 'вунених времена', радничке масе Кладова интензивно су на тзв.

васпитним састанцима колективно читале и прорађивале дела и мисли класика марксизма међу којима је, како сведочи извешта Среског поверенства за Срез Кључки, посебно место заузимао реферат Едварда Кардеља неореалистичког поетичног назива 'Задаци позадине у данашњици'... Кладовској културној јавности преостаје веровати како ће убудуће градска библиотека, уместо у сабрана дела Мирјане Марковић, народне куваре и брошуре о натприродним феноменима 'видовитих' савременика, више средстава инвестирати у аутентичне вредности... ма колико неке могле инспиративно деловати 'позадина у данашњици' - аутор Ранко Јаковљевић.

- (51) Љубодраг Поповић, Библиотеке у Тимочкој крајини пре 100 година, "Развитак" бр. 6, Зајечар 1975, с.72.
- (52) Јосиф Панчић, Флора Кнежевине Србије или васкуларне биљке које у Србији дивље расту, Београд 1874.г.
- (53) Чедомиљ Мијатовић, Српски одзраци румунске стварности, напомена 5, цитирано према: Ранко Јаковљевић, Пут светог Никодима, Београд 2007, с.87.
- (54) Небојша Јовић, Димитрије А. Гинић /1873-1934/- глумац и редитељ, "Баштиник" бр.6, Неготин 2003, с.240-244. Ранко Јаковљевић, Тимочка српска елита, Кладово 2002.г.
- (55) Енциклопедија Југославије, Загреб 1965.
- (56) Љубомир Љубиновић, Путеви у Округу крајинском 1874. године, "Развитак" бр. 1, Зајечар 1970.г, с.73-74.
- (57) http://otves.org/bg/index.php?Itemid=28&id=194&option=com_content&task=view
<http://chitzora.8m.com/Bucarest.htm>
- (58) Писмо Ђуре Јовановића Јовану Јовановићу-Змају, упућено из Рогљева 23.4.1877.г, објављено у књизи Петра Опачића, Ослободилачки рат Србије против Турске 1876.г, с.235.
- (59) Видосава Стојанчевић, Етнодемографске карактеристике и традиционална култура у Кључу у XIX веку, до првог светског рата, с.107.
- (60) Феликс Каниц, наведено дело, с.534. Иначе су снажни ветрови у Кладову имали и улогу својеврсних градитеља ледених мостова преко Дунава. "Овакви ђердапски мостови начињени су били од леда који је имао своје име- Ведрац- и достигао дебљину од 10 метара. У мирнодопским временима војска је, ради избегавања великих поплава на горњем Дунаву, прибегавала минирању леденог покривача, али је он становништву итекако добро служио за прелаз преко реке, у потрази за сољу, гасом, другим свакодневним потрештинама или лекарским услугама. Неретко одигравале су се и верске процесије, венчања и свадбене церемоније на залеђеном Дунаву"- Ранко Јаковљевић, Сви ђердапски мостови, Кладово 2002, с.33-34.
- (61) Јован Јовановић, Особености Кладова и околине, Београд 1938, с.28-29.
- (62) Стерен Ј. Стојковић На лепом српском Дунаву, Београд 1893, цитирано према: Ранко Јаковљевић, Гвоздена врата Атлантиде, с.149-150.

- (63) Архив Србије, Министарство унутрашњих дела С, ФХ Р 778/1887, цитирано према: Петар Паунковић, О здравственим приликама у Крајинском округу крајем XIX века, "Развитак" бр. 1, Зајечар 1987.г.
- (64) Ранко Јаковљевић, Због неплаћене наследне таксе Кладово остало без Фераријевог богатства, "Баштиник" бр.12, Неготин 2009, с.159-162. Небојша Јовић, Филип Ферари де ла Ренотјер, "Баштиник" бр.4, Неготин 2001, с.144-151. О томе какло је помагао кладовску школу овај предстваник страног бродарског друштва у раздобљу 1897-1910.г, податке даје Жарко Милошевић, Основна школа Вук Караџић у Кладову 1835-1995, Кладово 1995, с.34.
- (65) Феликс Каниц, наведено дело, с.492.
- (66) Ранко Јаковљевић, Они су градили Ђердап- Хидроенергетски и пловидбени систем на Дунаву, "Баштиник" бр.11, Неготин 2009.г.
- (67) Шематизам округа Крајинског 1839-1924
- (68) Историјски архив Неготин, фонд окружног начелства 1895, документ но.2760.
- (69) Зоран Бундало, Помоћна локомотивска вуча у Ђердапу, "Развитак" бр 201-202, Зајечар 1999.г, с.145.
- (70) Феликс Каниц, Србија, земља и становништво, књига 2, Београд 1987, с.569.
- (71) Детаљније: Ранко Јаковљевић, Сви ђердапски мостови, Кладово 2002.г.
- (72) Цитирано према: Радомир Цокић, Ђердап 2- могућност за још једну железничку везу између Југославије и Румуније, "Развитак" бр.3, Зајечар 1985.г, с.24.
- (73) Радомир Цокић, наведено дело, с.25.
- (74) Феликс Каниц, наведено дело, с.497.
- (75) Вера Јовановић, Михаило Томић- време и стваралаштво, Кладово 2006, Ранко Јаковљевић, Тимочка српска елита, Кладово, 2002. Вера Јовановић, с.163 наводи о Михаилу Томићу: "Родио се 22.2.1902. у Кладову, као најмлађе дете имућне трговачке породице Даринке рођене Вучковић из Шапца и Ђорђа Томића, трговца, виноградаря и председника општине, из села Рткова крај Дунава. У породици је било троје деце, два сина и кћи. Мајка је умрла кад је Михаилу било 5 година... Вајарство је учио код Томе Росандића, Петра Палавичинија, код Антоана Бурдела, Анрија Бушара, Пола Максимилјана Ландовског, Робера Влерика у Паризу" Излагао је у Лондону 1930, Београду... Аутор је споменика на Легету изгинулим на Чеврнтији 1914. Један је од оснивача школе за примењену уметност у Београду, њен професор и шеф вајарског одсека. Његова жеља да своју уметничку збирку и другу имовину завешта родном граду, изражена крајем осамдесетих година и у тестаментарној форми, изиграна је од стране одређеног круга лица кладовских моћника који су испољили претензије да лично добију део Томићевог иметка. Кладово данас нема нити један рад свог најпознатијег уметника. Михаилов брат, Живојин Томић, оперски певач, школовао се у Одеси и Бечу. Његов лирски тенор дошао је до изражаја у великом броју опера: Мадам Батерфлај, Травијата, Демон, Еро с онога света, Коштана...

- (76) Ранко Јаковљевић, Јеврејски код, Београд 2005, рад "Збрињавање јеврејских избеглица бродом "Краљица Марија" према дневничким забелешкама капетана Стериоса Андруцоса".
- (77) Архив Србије, фонд 63, фасцикла бр.1303, јединица описа 2287, Кладовска банка, Биланс за 1912. годину
- (78) Радничке новине, 110, 12.мај 1912.г. Репринт: Раднички покрет у Источној Србији до 1918, књига 2, Зајечар 1984, с.374-375.
- (79) Светла воштаница на хумкама кладовских јунака и мученика 1912- 1920, 1933.г, репринт "Баштиник" бр.12, Неготин 2009.
- (80) Димитрије Туцовић, "За кога се ратовало"; цитирано према: Љубивоје Ршумовић, Кућа са окућницом, београдски недељник НИН бр.3106 од 8.7.2010.г, с.72.
- (81) Драгиша М. Стојадиновић, Тимочка крајина и њена улога у ратовима 1912-1918.г, са подацима из поверљиве дипломатске преписке немачког Министарства спољних послова у Берлину, рукопис 1964.г. у поседу Историјског архива Неготин, с.27.
- (82) Драгиша М. Стојадиновић, исто.
- (83) Арчибалд Рајс, Шта сам видео и преживео у великим данима, Београд 1928, с.83.
- (84) Драгиша М. Стојадиновић, исто с.29. Међутим, било је супростављених ставова међу припадницима агресорског блока у смислу фаворизовања опције да "североисточни ћошак"/Крајина припадне Аустро-Угарској; исти рад, с.30 и даље.
- (85) Ове и следејуће податке о српским избеглицама у Русији наводимо према Летопису цркве кладовске, Храма светог великомученика Ђорђа победоносца, Архив Тимочке епархије СПЦ, према тексту публикованом у Баштинику 6, 2003. Неготин, с.313. и даље.
- (86) Оригинал се чува у породичној збирци Душана Перашевића у Кладову.
- (87) Коста Јовановић, Неготинска крајина и Кључ, насеља и порекло становништва, Српски етнографски зборник 1940, одредница Текија. О околности "затварања градских врата пред избеглицама из Србије" сећање чува Јулка Текелеровић, рођена Атанацковић, из Текије.
- (88) Летопис цркве кладовске... "Баштиник" бр.6, Неготин 2003.г, с.313.
- (89) The New York Times, published October 29, 1915:THE TEUTON-BULGAR UNION. На исту тему исти лист објавио је 30.10.1915 GREETED BULGARS WITH IRON CROSSES. Иначе, значај окупације Кладова може се огледати и у околности да је знатан број бродова по командом аустро-угарске морнарице приспевао у суседне луке Турну Северин и Оршаву, па и у само Кладово. Између осталих, то су били следећи бродови: 1) Монитори- Leitga 29.3.1917 Orsova; Maros децембар 1916 зимовник Turnu Severin; Szamos 8.2.1918 Turnu Severin; Temes октобар 1918 Turnu Severin; Bodrog 22.12.1916 зимовник Turnu Severin; Enns 22.12.1916 зимовник Turnu Severin, 13.12. 1918 зимовник Turnu Severin; Inn новембар 1915 Orsova, 29.3. 1917 Orsova i 5.12.1917. Turnu Severin; Bosna 22.12.1916 зимовник Turnu Severin; 2) Патролни чамци- Lachs током 1916 у регији Кладоваа; Wels октобар Turnu Severin; Barsch

22.12.1916 зимовник Turnu Severin; Compo 22.12.196 зимовник Turnu Severin; Viza октобар 1918 Turnu Severin... наведено према <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Wmr0KDXc8zYJ:w ww.stile.coven...>

- (90) Ђоко Драговић, 150 година Петровог Села на источним обронцима Мироч планине, Кладово 1997, с.10.
- (91) Дневничке забелешке Ђорђа Поповића из Јабуковца, преузето из рада Јована Танасијевића, Руска Голгота, "Баштиник" бр.8, Неготин 2005, с.184.
- (92) Исто, с.184.
- (93) Исто, с.185.
- (94) Исто, с.185.
- (95) Исто, с.185.
- (96) Исто, с.185.
- (97) Никола Поповић, Србија и Царска Русија, Београд, с.275-276.
- (98) Архив Војноисторијског института, п.16, к.46, ф-1, бр.2- Дневник рада Српског четничког одреда; наведено према Николи Поповићу, Србија и Царска Русија, с.276-277.
- (99) Архив Србије, ПО, 1916, ф-4, В-Бд, дос.2, пов.бр.7133- Телеграми Спалајковића бр.845 од 5. октобра 1916.г. Пашићу. Према: Никола Поповић, Србија и Царска Русија, с.277.
- (100) Јован Јовановић, Преламање историје у двадесетом веку, Кладово 1965, забрањено објављивање одлуком среског тужилаштва у Зајечару од 1965. године, с.83-84, из збирке Данка Јовановића, Кладово.
- (101) Војислав Маринковић, слободни зидар, био је министар спољних послова у владама Веље Вукићевића (17.4.1927-23.2.1928, 23.2.-27.7.1928.), Антона Корошца (27.7.1928- 6.1.1929.), Петра Живковића (6.1.1929- 8.9.1931, 3.9.1931- 5.1.1932, 5.1.-4.4.1932), потом председник владе и министар спољних послова (4.4.-2.7.1932). Према списковима у Архиву Југославије, ф.100... навод преузет из књиге Зорана Д.Ненезића, Масони у Југославији 1764-1980, Београд 1984, с.555.
- (102) Списак изгинулих и помрлих жртава ратова од 20.5.1921.г. Но.1274, насловљен "Слава и вечан помен изгинулим и помрлим као жртве рата за ослобођење и уједињење српства из Варошице Кладово у времену 1912-1920.г." Историјска архив Неготин, објављен у "Баштинику" бр.12, Неготин 2009, с.269.
- (103) Светла воштаница на хумкама кладовских јунака и мученика 1912-1920, Београд 1933, репринт објављен у "Баштинику" бр.12, с.272-293. Ова публикација садржи и информацију о румунском гранатирању Кладова окупираног од стране аустро- угарске и бугарске војске, а пошто је Бугарска 1.11.1916.г. објавила рат Румунији, у време када је ова већ била у рату против Аустро- Угарске /почев од 27.8.1916.г./. Тако се под р.бр.76 наводи да је Никола Ђорђевић Морун, кафеџија, тешко рањен од гранате пред својом кафаном у борби Румуна и Бугара новембра 1917.г. Догађај потврђује Летопис кладовске цркве наводећи да је црквено здање "изрешетано било гранатама и шрапнелима румунским".

- (104) Списак К.бр.337/38, од 8. фебруара 1938.г, Историјски архив Неготин, објављен у "Баштинику" бр.12, с.270-271.
- (105) Архив Србије Београд, фонд бр.14, кас.бр.224, јединица описа бр.801: "Постарајте се свим средствима, образујући и одборе за дочек, да нађете потребан број соба. Утврдите цену собама тако да соба без употребе кујне не кошта више од 75 динара месечно, а са употребом кујне не више од 100-150 динара. Постарајте се такође, да у кафанама и мензама дају Русима за првих 15 дана храну (доручак, ручак и вечеру) по утврђеној цени, која неће прелазити десет динара дневно по лицу. Учините да становништво сматра руске избеглице као браћу своју и да према њима поступа као према својима. Сваку уцену и злоупотребу према њима кажњавајте најстроже"- у потпису Министар саобраћаја Краљевине СХС.
- (106) Фрања Бартулић и Крста Ивковић, Прилог проучавању говедарства и говедарске продукције на подручју Голубиња и Мироча, с посебним освртом на штрбачко говече, "Развитак" бр.1, Зајечар- Неготин 1957.г, с.112-116.
- (107) Исто.
- (108) Крајинске новости бр.5, Неготин 9.1.1930.г., с.1.
- (109) Архив Србије, фонд 63, фасцикла бр.1303, јединица описа 2287, Рачун изравнања на дан 31.децембар 1925.г.
- (110) Архив Србије, исто, Рачун изравнања на дан 31.12.1929.г. О разлозима пропасти банке: Бранислав Глигоријевић, Кладово и околина између два светска рата, Неготин 1999.г, с.66-68.
- (111) Архив Србије, исто, Дозвола Министарства трговине и индустрије бр.21235 од 31.1.1933.г, решење Моравске бановине 1-3 бр.15129 од 16.5.1931.г. о одобрењу зборског рада претходног збора акционара Кључке банке у Кладову, одржаног 27.4.1930.г. и молба оснивача Министарству трговине и индустрије од 28.3.1929.г., те одобрење истог од 9.4.1930.г, бр.9304/к
- (112) Ранко Јаковљевић, Електрична централа Јакова Рубена Варона у Кладову, "Баштиник" Неготин бр.4.
- (113) Попис становништва од 31.3.1931.г, Бранислав Глигоријевић, Кладово и околина између два светска рата, Неготин 1999, с.19
- (114) Бранислав Глигоријевић, с.62,
- (115) Исто, с.63.
- (116) Јован Јовановић, Особености Кладова и околине, Београд 1938, с.50.
- (117) Прилоге су дали: Војислав Вујић, др. Љутица Димитријевић, Стеван Пљачковић, Милутин Боранијашевић, Милан Стаменковић, Драгојло Кузмановић, Урош Бркић, Бранко Бечејац, Момчило Михајловић, Петар Николић, Лазар Томашевић, Коста Јовановић, Спасоје Милошевић, Петар М. Ристић, Светозар Михајловић, Радисав Николић, Методије Станчић, Коста Петровић, Рада Ђуртин, Миломир Мисић, Илија Радуловић, Ива Тодоровић, Миодраг Манзаловић, Пера Пантелић, Глигорије Буртановић, Лука В. Павловић, Јован Чичковић, Душан Димитријевић, Ђорђе Трандафиловић, Лаза Љубешић, Илија Белфановић, др. Владимир Новак, Душан С Николић, Петар Митровић,

Ленка Пешић, Живојин Стојановић, Сретен Белешевић, Новица Наумовић, Будимир Николајевић, Фрања Фабјенов, Тома Грејо, Бранко Крстић, Светислав С. Мирковић, Славко Лесић, Никола Анђелковић, Славко Цефрић, Светозар Петровић, Ђура Р. Марићевић, Ђорђе Н. Манзаловић; "Баштиник" бр. 1, Неготин 1997, с.197. Такм одзиву вероватно је допринела изузетно родна 1932.године. "Крајинске новости" од 24.7.1932.г. пишу: "- Кладово. Овогодишња жетва донела је одличн резултате у целом срезу кључком, тако да сељани не памте такво изобиље, као ове године. Кукурузи још од сада дају ванредно леп изглед за богату жетву."

- (118) Службене новине Краљевине Југославије 1933, бр.121.
- (119) Службене новине Краљевине Југославије 1934, бр.23.
- (120) Исто; Тарифа такса које наплаћује Ђердапска администрација.
- (121) Архив Југославије Београд, фонд 334, јединица 17/44 док.17-236. О борби грађана Кладова да мост буде управо ту подигнут: Ранко Јаковљевић, Сви ђердапски мостови, с.64, 99-100.
- (122) Архив Југославије Београд, фонд 37, фасц.34, јед.348, документ 54-154.
- (123) Др.Љутица Димитријевић био је дугогодишњи народни посланик, председник Административног одбора Скупштине Краљевине Југославије, пионир здравствене заштите у Кладову. Детаљније: Ранко Јаковљевић, Др.Радован Казимировић и др. Љутица Димитријевић- један политички сукоб на десници, "Арховско наслеђе" бр.5, Зајечар и <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12775>
- (124) Архив Србије, фонд 37, фас.бр.59 јединица описа Моравска бановина, срез Кључки 59-63.
- (125) Марко Милуновић, Са капетаном Нашом у Београду, с.82. У Шематизму округа Крајинског 1839-1924, с.366, Зигфрид Полицер евидентиран је као кладовски апотекар почев од 1911. године.
- (126) Здравствени центар Кладово 1906-2004", прир. Боривоје Мишић, Кладово 2004, с.23. Међутим, имајући у виду околност да је кнез Александар Јозеф од Батенберга (1857-1893) након абдикације, у периоду до смрти живео у Грацу, где се за Полицера наводи да је студирао фармацију, могуће је да је у том месту Батенберг користио његове медицинске услуге, или је то чинио део војних формација поверених њему на управу. Наиме подаци највероватније добијени од породице др.Љутице Димитријевића, кладовског предратног лекара, Полицеровог суграђанина, наведени у монографији о локалном здравственом центру, немају назначен тачан извор а како је она писана 39 година након смрти др.Димитријевића, могуће је да наводи нису потпуно поуздани, што важи и за став да је Полицер дошао у Уб из Бугарске. Сматрамо упутним питање веродостојности тврдњи о Полицеровом боравку на Батенберговом двору у Бугарској третирати отвореним, не и немогућим. И констатација из исте монографије да је Полицер у Кладову од 1906. упитна је код околности да Шематизам округа Крајинског 1839-1924, с.366 Полицера евидентира као кладовског апотекара почев од 1911.г.

- (127) Радое Зечевић, Србија и међународни положај Ђердапа, с.49.
- (128) Vinze Fazio, Operation "Hush Hush"/ The attempt to blow up The Iron Gates on the Danube river during World War II, The National Historical Society of Australia Inc, Monograph 169. На тему покушаја минирања Ђердапа видети и: Драган Витомировић, Борба британске и немачке обавештајне службе за Ђердапске теснаце- Операција Fall Jaeger, "Развитак" бр.1, Зајечар 1973, с.50-55. Он за период март 1940, када су аустралијски командоси изводили акцију минирања, наводи детаљ да је поморски аташе Британске амбасаде у Београду отпутовао у Оршаву (Румунија) и у стану једног трговца Јеврејина остао десет дана; ту је обавио разговор са шефом службе лоцева у Међународној Дунавској комисији, да би га придобио за своју акцију, али га је овај одбио јер је био профашистички настројен- с.51.
- (129) Мирјана Обрадовић у раду "Две крајности у политичкој делатности руских избеглица" о Ланину и Чудновском каже: "Ланин је Немцима учинио услуге од непроцењиве вредности. У сарадњи са Леонидом Чудновским, доратним начелником кључког среза и такође руским емигрантом и немачким човеком, обезбедио је немачкој војсци успешно запоседање стратешки важног Ђердапа и Сипског канала још уочи 6. априла 1941. г, иако је југословенска војска била предузела све мере да изврши минирање и запречавање канала, како не би пао у руке Немцима у употребљивом стању. У току 1941-42.г, Ланин је деловао са својом групом агената у околини Ђердапа за рачун БДС-а... Како је утврђено из многих расположивих докумената, Ланин је користио шифру М 12."- Часопис "Токови историје", Београд 1-2/1997, с.142-143. О Леониду Чудновском више: Ранко Јаковљевић, Руси у Србији, Београд 2004, с.36. и 134-135. Рад немачког агента Вере Пешић на овом случају описан је у тексту Сима Ц. Ђирковића "Вера Пешић- српска Мата Хари- све тајне четвороструког агента", "Експрес политика" Београд, 22.јул 2004.године, с.23. О њој видети и: Никола П.Илић, Вера Пешић у вртлогу шпијунаже, <http://www.novine.ca/arhiva/> 2004/0962... Везано за етничко порекло немачког агента Чудновског, Небојша Јовић сматра да "као да није природан Рус, већ Пољак", такав закључак изводећи из његовог презимена; Тимочка ревија 43, Зајечар 1998, с.26. Чини се занимљивим податак да Руска јеврејска енциклопедија региструје постојање два лица са презименом Чудновски у родном граду Леонида Чудновског, рођеног 1888.г. Екатеринославу, од којих један, рођен 1890. године носи име Chudnovsky Grigory Isaakovich, са назнаком "револуционар, + 1918.": Видети р.бр.7655 Russian Jewish Encyclopedia, http://www.jewishgen.org/Belarus/rje_c.htm
- (130) Архив Југославије Београд, фонд 334 1-1, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије- Политичко одељење, фасцикла 32, јединица 91-95, саобраћај на Дунаву 1940, Досије Дунав- наш Стални комитет за безбедност саобраћаја на Дунаву, "Извештај Комисије са обиласка дунавског сектора од ушћа реке Тимок до Великог Градишта,

са предлозима мера за осигурање безбедности саобраћаја на Дунаву" од 20.5.1940. године.

- (131) Исто.
- (132) Габриеле Андерл, Валтер Маношек, Неуспело бекство- јеврејски Кладово Транспорт на путу за Палестину 1939-42, Београд 2004, с.189, фуснота 84.
- (133) Хана Вајнер и Далија Офер, Случај Кладово-Шабац-Илегално путовање које се није завршило, Kladovo- Šabac Affair-The Illegal Voyage That Did Not Arrive, Am Oved Publishers, Tel Aviv 1992 (hebrejski), с.77
- (134) Архив Југославије Београд, "Извештај комисије са обиласка дунавског сектора од ушћа реке Тимок до еликог Градишта, са предлозима мера за осигурање безбедности саобраћаја на Дунаву"-20.5.1940.г.
- (135) Маринко Пауновић, Ђердап и Тимочка крајина, Загреб 1970.г, с.698.
- (136) Милан Банић, Агонија Југославије: Дани слома 1941. године, <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php/agonija-jugoslavije...> Дејан Лучић у књизи Павелићев тестамент, књ.1, Зрењанин 2004, Милана Банића назива Недићевим стручњаком за масонска питања, који је био сарадник немачке обавештајне службе још пре окупације.
- (137) Наведено према: Миодраг Јанковић и Вељко Лалић, Кнез Павле- Истина о 27. марту, Београд 2007, с.62-63.
- (138) Глез фон Хорстенау, Између Хитлера и Павелића, део тескта објављен као фељтон у београдском недељнику НИН, бр.3003 од 17.7.2008, с.71
- (139) Габриеле Андерл, Валтер Маношек, Неуспело бекство-"Кладово транспорт" на путу за Палестину 1939-1942, Београд 2004, с.58.
- (140) Дневник капетана Стериоса Андруцоса за 1939.годину, Збирка Александра Андруцоса, Кладово, забелешке за датум 4.мај 1939.г.
- (141) Исто, забелешке за период 7.10.-26.11.1939. Индикативно је да су истраживачи прошлости након рата у више наврата случај "Кладово транспорта", везаног за Кладово тек почев од дана стационирања у њему-31.12.1939.г, погрешно идентификовали са случајем спасавања избеглица успешно окончаним 26.11.1939.г./ Нафтали Бата Гедаља, Рут Клигер.../. Тако и у раду из новијих времена, под патронатом Института за савремену историју у Београду /Небојша Поповић: Јевреји у Србији 1918-1941/ наводи се како је Роналд Кембел, посланик Уједињеног Краљевства у Београду, поднео 1.децембра 1939. оштру ноту своје владе "због присуства велике групе јеврејских избеглица из Немачке, Аустрије, Чешке, која се налазила у југословенским водама очекујући наставак пловидбе; притисак се пре свега односио на тзв. 'Кладовски транспорт' због размера трагичних околности под којим се догађао и у то време био је познат на 'свих пет континената'".
- (142) Сећање Блимке Шварц, удате Рошић, Јаша Алмули "Јеврејке говоре", Београд 2005, с.78-79. Жени Лебл у раду "Трагедија транспорта Кладово-Шабац" из 1997.г, Архив Јеврејског историјског музеја, напомена 25 набраја имена Јевреја пристиглих из других крајева у Кладово марта 1940: Нисим Алба, Ели Фербер, Јакица Романо, Бенцион Сатлер, Ципора Шлезингер, Дов Штајнер, Хермина Вилер, Давид Зелмановић; у априлу

су пристигли Тирца Енгел из Винковаца, Хедва Ливни и Јосиф-Биби Шметерлинг из Загреба, Мирјам-Пипси Хари из Вараждина, Шалом Малах из Сарајева, две Литванке које су у Југославију биле дошле још 1938... у претходној напомени/24/ она наводи и имена из Сарајева у Кладово придошлих: Јаков Кабиљо- Јакиле, Саламон Романо, Блинка Шварц, Аврам Папо, Ривка Папо, из Винковаца- Тирца Енгел и Зехава Кон и из Осијека Емил Јицхак Клајн.

- (143) www.yadvashem.org, са назнаком: The names of the Holocaust victims that appear on this list were taken from Pages of Testimony submitted to Yad Vashem, стр.23, ред 9. Пољске актере Кладово Транспорта помиње Гинтер Грас указујући да је од њих педесеторо из Гдањска свега троје доживело спасење: <http://www.lechaim.ru/ARCHIV/130/chelovek.htm> ; <http://vipera-lebetina.neuo.com/gunter3.htm> . Како сведочи Станоје С Марковић, рођен у Кладову 1962.године, седамдесетих година прошлог века трагачи за златом подигли су плочу "где су сахрањена два Јеврејина" и пронашли два леша особа са плавом косом, око 10 м северно од дудовог дрвета испод данашње Гимназије Кладово, које је ранијих столећа било у продужетку турског гробља. Данас је на наведеном месту у близини дрвета старог, по причању мештана, више од два века, уочљиво тек мало улегнуће. Постоји могућност да се ради о настрадалим актерима "Кладово Транспорта", највероватније услед болести које су харале док су били смештени на бродовима, у крајње нехуманим условима. Интервју са Станојем Марковићем обављен 19.9.2009.г. Још два гроба са спомен плочама и записима на хебрејском језику постојала су на крајњој југозападној тачки данашњег градског гробља, али су шездесетих година 20. века уништени- сећање Веселина Никчевића, пензионера из Кладова, забележено 19.8.2009.г. Жени Лебл у раду Трагедија транспорта Кладово-Шабац, Београд 1997, Архив Јеврејског историјског музеја цитирајући Ехуда Нахира /Kladovo- Sabac Affair, Jalklut Moreset 34/1982, s.85-120/ наводи у напомени 17. имена троје лица умрлих у Кладову: "Труде Јунг од црвеног ветра и дечак Енгелманн и 18.8.1940.г. Перец Франкел од тифуса"
- (144) Писма Валтера Клајна упућена из Кладова рођацима у Палестини, од 29.4, 1.5, 7.5. и 13.5. 1940.г. Наведено према: Г. Андерл и В. Маношек, Неуспело бекство..., с.99.
- (145) Жени Лебл, Трагедија транспорта Кладово- Шабац, 1997.г, Архив ЈИМ Београд, без навођења извора за овај податак. Рад је објављен и у њеној књизи "Да се не заборави"
- (146) Писмо Валтера Клајна из Кладова од 14.9.1940.г, цитирано према : Г.Андерл и В.Маношек, Неуспело бекство... с.140.
- (147) Г.Андерл и В.Маношек, Неуспело бекство...,с.141-143.
- (148) Исто. Прихватни логор у Прахову увелико је функционисао септембра 1940.године, о чему сведочи инцидент од 6.9.1940.г, када је група неготинских гимназијалаца испровоцирала већ тада стационирано немачко обезбеђење логора скинувши немачку заставу са јарбола и извикујући пароле против фашизма; наведено према: Станоје Динкић,

- Неготин и његови великани, Неготин 2001.г, с.148-149, с позивом на писмо директора неготинске гимназије Стојана Младеновића упућено среском начелнику, којим правда овај "омладински испад"
- (149) Кантор М.Калев, следбеник ционистичког лидера Раби М. Шварца, био је у Турну Северину укључен у промоцију ционистичког покрета међу Јеврејима северне Бугарске и Србије са којима је Јеврејска комуна у Турну Северину одржавала блиске односе. Калев је 1915. објавио ладино молитвеник за жене "Техинор Рахел"- "Suplicaciones de Rahel. Contiente oraciones importantes para la vida del Mujer". Јеврејска заједница у овом месту помагала је и учеснике "Кладово транспорта", а 1941. године збрињавали су око 600 Јевреја из Дарабана, Молдавија и обезбеђивали им уточиште у локалним синагогама и просторијама заједнице.
<http://www.bh.org.il/communities/Archive/TurnuSeverin.asp>.
- (150) Радоје Зечевић, Дунав и међународно право, Београд 2006, с.56-58.
- (151) Seventh Cannal-Israeli news in Russian, <http://www.7kanal.com/article.php3?id=210954> , Copyright Schwartz Nehama; http://world.lib.ru/s/shwarc_n/nasil2.shtml ; William R. Perl, The Holocaust Conspiracy, 1989, William R.Pearl, The Four Front War- From the Holocaust to the Promissed Land, New York: Crown, 1979; <http://home.att.net/~m.standridge/amefkuri.htm> ... Видети и: Lenni Brenner, Zionsm in the Age of the Dictators, Chap.23, <http://www.marxists.de/middleast/brenner/ch23.htm> . Поводом проблема иселавања Јевреја, а везано за предлог да се на Маурицијус пребаце јеврејске избеглице које су илегално емигрирале у Палестину, Винстон Черчил упутио је 22.11.1940.г. министру колонија писмо следећег садржаја: "Пошто је акција објављена, мора се спровести, али прилике на Маурицијусу не смеју довести до тога да тај свет буде као у кавезу док траје рат. Кабинет ће тражити да се отклоне сумње у том погледу". Винстон С.Черчил, Други светски рат, том 2, Београд 1964, с.637.
- (152) Ентони Сатон, Волстрит и успон Хитлера, цитирано према: Милослав Самарцић, Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета, Крагујевац 2006, књига 3, с.521. и 525. О случају "Лузитанија": K.Epstein, Mathias Erzberger and the Dilemma of German Democracy, Prinston 1959, s.102-103, 122-123; Драгољуб Р.Живојиновић, Ватикан и Први светски рат 1914-1918, Београд 1996, с.130-134. Без обзира на то, евидентно је да су САД и Велика Британија, благо речено, значајно касиле у реакцијама на Хитлерову политику према Јеврејима. Хенри Моргантаун Млађи, амерички секретар за финансије у то време у свом дневнику наводи: "Непоспособност, немарност и бирократска одуговлачења Америке спречили су спасавање хиљада Хитлерових жртава... Око годину и по од добијања првих извештаја о овом ужасном плану нациста, Стејт Дипартмент није урадио практично ништа... Његови званичници избегавали су одговорност, отезали кад су пред њих стављане конкретне мере за спасавање и чак скривали информације о зверствима... У то време британског министра спољних послова више је бринула политика него људско милосрђе". Цитирано према новинском

чланку у београдској "Политици" од 20.8.2009.г, с.2, под насловом "Ватикан оптужује Американце и Британце". Џон Р.Шиндлер објавио је 2007. књигу "Несвети терор- Босна, Ал каида и успон глобалног цихада", преведена на српски 2009.г, с.196 у којој тврди да, када су се становници Сребренице пожалили Алији Изетбеговићу на своју несретну судбину, он им је одговорио да му је амерички председник Бил Клинтон рекао како "српски четници морају да уђу у Сребреницу, тамо изврше масакр најмање 5000 убијених Бошњака и тек онда САД могу кренути у војну интервенцију против Срба у Босни"- цитирано према: Мирослав Лазански, Ко је режирао Сребреницу, новински чланак у београдској "Политици" од 20.3.2010.г, с.22.

- (153) Наведено према: Васа Казимировић, Немачки генерал у Загребу, Крагујевац-Београд 1996, с.90, фусноте 16. и 17, позивом на изјаву Хермана Нојбахера дату немачком историчару Андреасу Хилгруберу од 12.10.1953. године.
- (154) Жени Лебл, Трагедија Транспорта Кладово-Шабац, одбор за помоћ емигрантима, Зборник радова са округлог стола "Кладово Транспорт", Београд 2006, с.159-160.
- (155) Ruth Kluger, "The Last Escape, 1973", с.421 и даље, наведено према: Жени Лебл, цитирано дело, с.160. Рут Клигер рођена је 27.4.1914. у Кијеву, детињство је провела у Румунији, право студирала на Универзитету у Бечу. Током Другог светског рата организовала је спасавање бројних Јевреја из европских земаља. За заслуге у сарадњи са покретима отпора у Холандији и Француској Шарл Де Гол одликовао је орденом Легије части. Умрла је 1980. године; <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/biography/Kluger.html> ;
<http://www.raoulwallenberg.net/?en/saviors/women/2997/4122.tstm>.
- (156) Рут Клигер, наведено дело, с.446-447; према наводина Жени Лебл, с.161
- (157) Детаљније о грешкама у раду Нафтали Бате Гедаље "Два цара и једна краљица", публикованог у Јеврејском алманаху 1957- 1958, Београд, с.209, видети: Ранко Јаковљевић, Збрињавање јеврејских избеглица бродом краљица Марија 1939.г. према дневнику капетана Стериоса Андруцоса, у монографији Јеврејски код, Београд 2005, с.77-88. Пропуст чињеничне природе у раду Жени Лебл, Трагедија транспорта Кладово Шабац из 1997.г, Архив ЈИМ Београд, где као датум приспећа флотиле у Кладово наводи 10. децембар 1939. године, може се тумачити као штампарска грешка или омашка у писању, будући да претходно назначени датуми искључују овај у логичком следу.
- (158) Филм је произведен 2006.г. Те године приказан је на фестивалима у Њујорку, Тел Авиву, Варшави, Лос Анђелесу, Торонту, Буенос Аиресу... а 2007.г. приказује се у Монтевидеу, Сао Паулу, Сантјагу де Чиле, Њујорку, Бечу, Копенхагену, Њу Џерсију, Сијетлу... Пемијера у Београду одржана је 19.11.2009, уз присуство амбасадора Израела у Србији, Њ.Е. Артура Кола. Режиер је Ерец Лауфер, сценариста Нахум Лауфер, Хадас Калдерон глуми Рут Клигер, продукција Ерец Лауфер Филмс,

Детаљније: http://www.nfct.org.il/movies/The_Darien_Dilemma_e.htm;
<http://www.erezlauferfilms.com/index.php?go=film&id=darien>

- (159) Dahlia Ofer, Escaping The Holocaust-Illegal Immigration to the Land of Israel; The Voyage of the Pencho, страна 85. и даље.
- (160) "Ми смо преживели, Јевреји о холокаусту" књига 2, Београд 2003, с.224.
- (161) Исто, с.224-225- сведочење Фриде Мел (рођена у породици Гринфелд јануара 1919, у месту Дунајска Стрела, поред Братиславе, Словачка). Фрида Мел даље наводи: "Не сећам се како и ко нам је одобрио да наставимо пут даље, преко Црног мора ка Средоземљу. У близини Родоса захватило нас је велико невреме и брод се насукao на једно ненастањено острво. Таласи су ударили о брод и већ смо видели да ће се он распасти. Имаи смо само времена да скинемо чамац и неке даске с брода. Остало је све потонуло. На том ненастањеном острву били смо седам дана. Осмог дана ујутро запазили смо један брод који нам се приближавао. Био је то брод италијанске ратне морнарице... Одвели су нас у касарну- логор на острву Родос где смо провели око годину дана. Поступак италијанских војника према нама био је врло добар. Отприлике почетком 1942.г. италијанска управа нас обавештава да нас мора преместити- тако смо стигли у Италију, логор Ферамонти."
- (162) Архив Јеврејског историјског музеја Србије, Београд, фонд Извршни одбор СЈО, записник са 19. седнице ИО СЈВО Југославије одржане 10.6.1940.г.
- (163) Далија Офер, наведено дело, с.87.
- (164) Исто, с.87.
- (165) "Ми смо преживели, Јевреји о холокаусту" књига 2, с.224. Случај избеглица са брода "Пенчо" тема је књиге *Odyseeu*, by Johan Bierman.
- (166) Писмо Карла Криса послато из Кладова 22.3.1940.г. Габриела Андерл и Валтер Маношек, Неуспело бекство, јеврејски "Кладово- транспорт" на путу за Палестину 1939-1942, Београд 2004.г, с.98. Ханс Клајн Кладово види као "малу зимску луку покрај циганског села са колибама од блата", с.56. Према Мирјам Најфелд /Брајер/ село Кладово имало је 2000 становника, много малих кућа са 2-3 собе и само две главне улице са тротоаром и једноспратницама; при кишном времену потонуло би се у блато и прљавштину- с.99
- (167) Момир Јовановић, О прошлости Кладова, рукопис, збирка Данка Јовановића Кладово, с.7-8. Маринко Пауновић у књизи Ђердап и Тимочка крајина, Загреб 1970., с.700, без навођења извора износи: "Напад је затим извршен и на село Сип, где је била смештена војска за одбрану Сипа. Чудном околношћу, немарно или не, срески начелник у Кладову те вечери, уочи напада, приредио је гала вечеру за официре ове војске, тако да су ови оставили своје јединице необезбеђене од препада. Још пре напада Немци су пресекли телефонску везу са Кладовом, а уз то стигло им је и појачање. Борба за Сип била је кратка, јер је препад над војском, која је спавала смештена по приватним кућама у селу, био потпун. Једини отпор дао је један поднаредник и, захваљујући њему, који је јуначки пао, већи део обезглављене војске успео је да се спасе

заробљавања". Исти аутор даје детаљан опис случаја "Витез" на с.700-702, такође без навођења извора.

- (168) Момир Јовановић, исто, с.9-10.
- (169) Ранко Јаковљевић, Прилози за биографију Леониде Петровића, "Баштиник" бр.11, Неготин 2009.г.
- (170) Момир Јовановић, с.13.
- (171) Списак старешина и четника Кључког четничког одреда који остају и даље на служби, сачинио и оверио Командант четничког одреда С-92, војвода /Илија Савовић/. Документ у поседу аутора
- (172) Акт Краљевске банске управе Моравске бановине каб.бр.215 од 9.9.1941, Зборник Извештаји и наредбе комесарске управе и Недићеве владе за Округ зајечарски 1941-1942, књига 1, Неготин- Зајечар 2006, с.68. Драгољуб Петровић, Стварање и развој окупаторско- квислиншког политичког и економског система у источној Србији, "Развитак" бр.1, Зајечар 1975.г, с.45.
- (173) Драгољуб Петровић, исто, с.46.
- (174) Акт Моравске бановине 2 бр.799 од 28.5.1941. адресиран Комесаријату за унутрашње послове. Зборник Извештаји наредбе...1941- 42, књига 1, с.31. Казивање Димитрија Мајкановића старог 62 године код чијег деде Ћирка Бабића у Малој Врбици је рат провела једна породица из Босне. Забележено 21.7.2010.г. У његовом домаћинству још се чува столица- ручни рад избеглице који је овде преживео рат. Сећање Милорада Јојића, уметничког фотографа из Сарајева, од 15.5.1996.г, који је у Кладову за време окупације упознао будућу супругу, избеглицу из Босне.
- (175) Акт повереништва "Збора" од 8.12.1941 упућен из Неготина Главном тајништву "Збора", Зборник Извештаји и наредбе 1941- 42, књига 1, с.125.
- (176) Акт Одељења царине 4 пов.бр.113 од 16.8.1941 упућен Министраству унутрашњих послова. Зборник Извештаји и наредбе...1941- 42, књига 1, с.189.
- (177) Записник о извршеном редовном прегледу великопродаје соли у Кладову на дан 10.5.1941.г, рон бр.60, Одељак финансијске контроле Краљевине Југославије бр.1497; документ у поседу аутора
- (178) Записник о саслушању заступника закупца великопродаје соли, сачинио Главни одељак финансијске контроле, примљен код Начелства среза Кључког под бр.149, 12.5.1941.г, са пропратним актом среском начелнику од 11.5.1941.г; документ у поседу аутора
- (179) Акт Савеза земљорадничких задруга Кладово По.250 од 13.5.1941.г; документ у поседу аутора
- (180) Акт старешине Главног одељка финансијске контроле 1571 од 19.5.1941.г; документ у поседу аутора
- (181) Документ 4 ЈБ бр. Службено од 14.12.1941, упућен Министарству унутрашњих послова, Зборник Извештаји и наредбе...1941- 1942, књига 1, с.128.
- (182) Момир Јовановић, о прошлости Кладова, рукопис

- (183) Акт Коанде СДС округа Зајечарског, пов.бр.159 од 23.3.1942.г. Документ у поседу аутора.
- (184) Документ Команде Српске државне страже пов. ОЈБ службено од 10. маја 1942 упућен Министарству унутрашњих послова- Зборник Извештаји и наредбе 1941- 42 књига 1, с.256.
- (185) Документ Команде СДС пов.об. бр.2142 од 19.8.1942 упућен Министарству унутрашњих послова, Зборник Извештаји и наредбе 1941-42, књига 1, с.289.
- (186) Извештај о унутрашњој ситуацији у Округу од 22.12.1942.г. Зборник Извештаји и наредбе...1941- 42, књига 1, с.323.
- (187) Билтен обавештајног одсека команде СДС округ Зајечарски, 2.1.1943.г; Зборник докумената Извештаји Недићеве администрације и Српске државне страже за округ Зајечарски 1943-44, књига 2, Зајечар- Неготин 2007, с. 17.
- (188) Исто, с.17.
- (189) Исто, с.17.
- (190) Допис Окружног начелства округа Зајечарског Каб.пов. бр.9 од 15.1.1943. Министартсву унутрашњих послова; Зборник Извештаји Недићеве администрације и СДС...1943- 44, књига 2, с.28- 29.
- (191) Извештаји Недићеве администрације... књига 2, с.32. Веселин Сворцановић убијен је 24. јануара 1943.г. од стране Одрета СДС, у вези чега су похваљени коњички наредник Јовановић Ж. Драгослав, као водник потерног одељења, наредник Манчић Ц. Светолик и поднаредник Николић В. Јордан- десетари; Наредба бр.4. Командира Одрета СДС Ђорђа В. Вучевића од 27.1.1943.г. гласи: "Наредници овог одрета Драгослав Ж Јовановић и Светолик Ц. Манчић и поднаредник Јордан В. Николић, учинили су следеће похвално дело: Ноћу између 23/24. јануара 1943.г. око 2, када су послали у извршење специјалног задатка, успели су да у кући Ђорђа Голубовића, земљорадника из Петровог села живе похватају вођу одметничке банде Веселина Сворцановића и његовог пратиоца одметника Миодрага Јоковића, а поред њих да приведу властима бандитске курире Чедомира Крстовића и Михаила Репеђића, као и самог домаћина куће Ђорђа Голубовића који је важио као јатак ових одметника. Када су са ухваћеним бандитима пролазили поред зграде пољске станице овога одрета у Петровом селу, ухваћени вођа бандита Веселин Сворцановић затражио је три стражара, наводно због тога да оде у суседну групу кућа и да донесе митраљезе свога одрета које су бандити заробили од овог одрета у селу Манастирици. Но, они се нису дали преварити већ су са својим војницима пратили рад одметника Сворцановића и када је овоме притекла у помоћ група бандита са намером да га ослободи, именовани су моментално на ватру одговорили ватром и тако нападаче растерали, а бандитског вођу Веселина Сворцановића изложили обостраној ватри у којој је он погинуо" Документ у поседу аутора.
- (192) Извештаји Недићеве администрације...1943- 44, књига 2, с.32.
- (193) Извештаји Недићеве администрације...1943-44, књига 2, с.52.

- (194) Извештаји и наредбе организације Драже Михаиловића и организације Збор за Округ Зајечарски 1943-44, књига 3, Неготин 2008, с.53.
- (195) Писмо Покрајинског комитета КПЈ за Србију од марта 1943. Окружном комитету КПЈ за Зајечар, Архив Србије рег.бр.ОК За, 17. У напомени из репринт наводи се да је без датума и да се "према извесним подацима из писма оцењује да је настао средином августа 1943"- Зборник докумената Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945, књига 1, Зајечар 1981, с.387-388.
- (196) Извештај Окружног комитета КПЈ за Зајечар од 18.10.1943.г, Архив Србије рег.бр. ПКС 410. "Источна Србија у рату и револуцији..." књига 1, с.453.
- (197) Извештаји Недићеве администрације... 1943-44, књига 2, с.233
- (198) Извештаји Недићеве администрације...1943-44, књига 2, с.284.
- (199) Извештаји Недићеве администрације...1943-44, књига 2, с.285.
- (200) Извештаји и наредбе организације Драже Михаиловића и организације Збор за Округ Зајечарски 1943-44, књига 3, с.105-106.
- (201) Интернет презентација USAAF 15 th Air Force
- (202) Писмо Марка Милуновића од 22.12.2000.г, с.1, у поседу аутора.
- (203) Писмо Марка Милуновића од 22.12.2000.г, с.1, у поседу аутора.
- (204) Момир Јовановић, Прошлост Кладова, с.27.
- (205) Марко Милуновић, Од немила до недрага, Стокхолм 1992, с.48.
- (206) Марко Милуновић, исто, с.48
- (207) Марко Милуновић, исто, с.48.
- (208) Марко Милуновић, исто, с.49.
- (209) Слободан Босиљчић, Тимочка крајина, Зајечар 1988.г, с.216, забелешка 16. О Пилетићевим везама са комунистима: Ранко Јаковљевић, Мајор ЈВуО Бранислав Петровић и криза четничког покрета у Србији 1942-1944, "Баштиник" бр.12, Неготин 2009.г. Након рата живео је у Паризу, под сумњом да је совјетски агент.
- (210) Извештај Штаба 25. НО Дивизије од 12.9. 1944.г. заменику команданта Главног штаба НОВ и ПО Србије о нападу на Доњи Милановац и ситуацији на сектору дивизије Оп.бр.45. Архив Војноисторијског института 7/3, к.1089- Зборник докумената Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945, књига 2, с.190.
- (211) Момир Јовановић, Прошлост Кладова, с.29.
- (212) Исто, с.30.
- (213) Момир Јовановић, Аутобиографија, Неготин 1959.г, рукопис, збирка Данка Јовановића, с.6.
- (214) Марко Милуновић, Од немила до недрага, Стокхолм 1992, с.52.
- (215) Марко Милуновић, Од немила до недрага, с.53-55.
- (216) Слободан Босиљчић, Тимочка крајина, Зајечар 1988.г, с.309.
- (217) Перица Вучетић, говор приликом откривања споменика у част првог сусрета јединица НОВЈ и Црвене армије и почетка заједничких операција за ослобођење Југославије, "Развитак" бр.4-5, Зајечар 1985.г, с.28. Иначе, Немци су непосредно пред поновни прелазак совјетских трупа преко Дунава, 20.9.1944.г. ушли у Малу Врбицу и спалили

претежни део насеља у знак одмазде за дешавање од 6.9, а више као "превентивну меру" пред очекивани други налет Црвене армије-забележено 9.8.2010.г. по сведочењу Мајкановић /рођена Бабић/ Јелене из Мале Врбице, рођене 1929.г.

- (218) Радисав Недељковић, комесар 23. дивизије НОВЈ, У источној Србији, "Развитак" бр. 3, Зајечар 1988.г, с.36-37. По сећању Кристијана Чуберовића од 21.4.2010, као једанаестогодишњи дечак био је сведок обавезе својих родитеља да угосте Марка Месића и групу њихових сраданика у Кладову. Обзиром да није било борби при заузимању места, г. Чуберовић сматра да се Месић не може називати ослободиоцем Кладова.
- (219) Момир Јовановић, прошлост Кладова, с.31.
- (220) Момир Јовановић, исто, с.32.
- (221) Исто, с.32.
- (222) Исто, с.31.
- (223) Исто, с.33.
- (224) Марко Милуновић, Од немила до недрага, с.118-119.
- (225) Одлука о конституисању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије, Београд 11.11. 1944- Зборник докумената Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945, књига 2, с.444,
- (226) Исто
- (227) Извештај среског поверенства КПЈ за срез Кључки од 10.12.1944 октужном комитету КПЈ за Зајечар о раду на проширењу партијске организације... Архив Србије рег.бр.ОК За, 142- Зборник докумената Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945, књига 2, с.550.
- (228) Исто.
- (229) Извештај среског поверенства КПЈ за срез Кључки од 24.12.1944 окружном комитету КПЈ за Зајечар, Архив Србије рег.бр.ОК За, 156- Зборник Источна Србија у рату и револуцији, књига 2, с.583. По сведочењу Ђуре Јоковића, како бележи Момир Јовановић у "Прошлости Кладова", с.28, он је након првог доласка совјета у Кладово 6.9.1944, отишао у Петрово село и са "извесним бројем људи у селу формирао, по својој изјави, 'Петровоселски партизански одред' који је имао једну борбу са Немцима; после коначног ослобођења Кладова припадници ове групе сишли су у Кладово и предали оружје пуковнику Ђурићу"
- (230) Исто- Извештај среског поверенства...- с.584- 586.
- (231) Сведочење једног од починилаца убистава, Златка Гашића, забележио Драган Витомировић, објављено у специјалном издању "Тимочке ревије" Зајечар, мај 2000.г, с.35-37.
- (232) Марко Милуновић, Од немила до недрага, Стокхолм 1990.г, део текста објављен у "Тимочној ревији", Зајечар, мај 2000.г, с.32-34.
- (233) Источна Србија у рату и револуцији- зборник докумената, књига 3, Зајечар 1981, с.77-78.

- (234) Извештај среског поверенства КПЈ за кључки срез од 19.1.1944.г. Окружном комитету КПЈ за Зајечар, Архив Србије, ОК За без броја, кут 3- "Источна Србија у рату и револуцији" књига 3, с.72.
- (235) Исто, с.73
- (236) Исто, с.74-75.
- (237) Исто, с.75
- (238) Исто, с.78
- (239) Извештај среског поверенства КПЈ за Кладово од 19.2.1944.г., Срхив Србије ОК За без броја, кут.3-"Источна Србија у рату и револуцији" књига 3, с.182.
- (240) Извештај окружног комитта КПЈ за Зајечар 16.3.1945. покрајинском комитету КПЈ за Србију, Архив Србије, ОК За, нерегистровано-"Источна Србија у рату и револуцији" књига 3, с.286.
- (241) Раде Панајотовић, Пре двадесет година, "Развитак" бр. 3, Зајечар 1965.г, с.30.
- (242) Извештај среског поверенства КПЈ Кладово од 16.4.1945.г. окружном комитету КПЈ Зајечар, Архив Србије, ОК За, кут.29, "Источна Србија у рату и револуцији" књига 3, с.431-432.
- (243) Извештаји и наредбе организације Драже Михаиловића и организације Збор за округ Зајечар, књига 3, Зборник Историјског архива Неготин 2008.г, с. 195
- (244) Извештај среског поверенства КПЈ за срез Кључки од 24.4.1945.г. окружном комитету КПЈ Зајечар, Архив Србије, ОК За кут.3, "Источна Србија у рату и револуцији..." књига 3, с.524- 526.
- (245) Слободан Босиљчић, Прво послератно партијско саветовање за округ зајечарски, "Развитак" бр. 3, Зајечар 1965, с.42-43.
- (246) Акт Скупштине општине Кладово бр.5698/68 од 27.9.1968.г, документ у поседу аутора.
- (247) Писмо ЦК СКП(б) Титу и осталим члановима ЦК КПЈ од 27.3.1948, цитирано према: Душан Биланчић, Хисторија СФРЈ, с.154-155.
- (248) Драгослав Симић, Милан Петровић- "Дражесни КГБ јави се", Београд 2009, с.136.
- (249) Допуна карактеристике за Јаковљевић Душана, члана бироа СК КПС Кладово, од 28.8.1949.г. Документ у поседу аутора.
- (250) Владимир Дедијер, Документи 1948, књига друга, Београд 1979, с.144
- (251) Цитиране пресуде, у поседу аутора. Јавне тврдње да се ради о монтираном процесу изнео је и Марко Милуновић, Од немила до недрага, с. 373-374.
- (252) Сећање Томе Јаковљевића забележено 21.12.1989.г. Ноовински чланак Душана Бућана „Нема више ђердапских вукова" у београдској "Борби" , копија без озунаке датума, с.11 у поседу аутора.
- (253) Владимир Дедијер, Документи 1948, књига трећа, Београд 1979, с.33: Богдан Николај из Тулча, који је пребегао 25.6.1951.г. на југословенску страну изнео је ту тврдњу.
- (254) Казивања мештана Текије забележена од стране инг. Синише Стаменковића чији су преци били ангажовани у овом подухвату

- (255) Извештај екипе СНО Кладово о обиласку влашких села среза Кључког-Кладово 1951.г, ин.бр.4153, документ у поседу аутора, с.11.
- (256) Исто, с.10.
- (257) Исто, с.11.
- (258) Исто, с.14.
- (259) Исто, с.22.
- (260) Исто, с.12
- (261) Одлука Извршног већа Народне скупштине НР Србије Ив.бр.96, од 18.2.1959.г, документ у поседу аутора.
- (262) Извештај о раду Народног одбора општине Кладово од 20.3. 1960 до 17.5.1963.г, сачинио Душан Јаковљевић, начелник одељења за привреду и финансије. Документ у поседу аутора. Овај документ извор је за претходно изнете информације о стању у општини Кладово 1960-63.г. Исти документ је извор података навођених у овом пасосу.
- (263) Драгиша Јоковић, Јован Љубеновић, Крајинско виноградарство и винарство, "Развитак" бр.3, Зајечар 1963.г, с.15-16.
- (264) Извештај о раду Народног одбора општине Кладово од 20.3. 1960 до 17.5.1963.г, сачинио Душан Јаковљевић, начелник одељења за привреду и финансије. Документ у поседу аутора. Овај документ извор је за претходно изнете информације у истом пасосу о стању у општини Кладово 1960-63.г.
- (265) Одлука Среског народног одбора у Неготину од 9.6. 1959.г, потврђена актом Републичког извршног већа бр.IV-445/7 од 3.7.1959.г.- документи у поседу аутора.
- (266) Решење Народног одбора општине Кладово Нац.бр.89/59 од 24.9.1959.г, документ у поседу аутора.
- (267) Одлука о урбанистичком уређењу и просторном планирању СО Кладово од 28.12.1963, у поседу аутора.

ПРИЛОЗИ

1. ЈАВНИ СЛУЖБЕНИЦИ

КАПЕТАНИ КАПЕТАНИЈЕ- СРЕСКИ НАЧЕЛНИЦИ- ПРЕДСЕДНИЦИ СРЕЗА

1835-1839.Г. Ђорђе Атанасијевић
1843-1852.г. Јован Шљивих
1853-1855.г. Милоје М. Лазаревић (?)
1854. г.Милоје Лозанић
1856.г. Јован Милосављевић
1857-1859.г. Марко Стојковић
1860-1868.г. Васа Стојковић
1869.г. Радован Ђурић
1870.г. Димитрије Рајић
1871-1872.г. Васа Стефановић
1873-1874.г. Максим Максимовић
1875-1877.г. Митар Максимовић
1878-1879.г. Милисав Симић
1880.г. Радојко Поповић
1881.г. Сима Ј. Поповић
1882-1883. г. Драгутин Миланковић
1884-1885.г. Јеврем Марковић
1886.г. Петар Бошковић
1887.г- место празно
1888.г. Михаило Вујевић
1889.г. Петар Р. Николић
1890.г. Васа Мокрањац
1891.г. Илија Берић
1892.г. Петар Мостић
1893.г. Димитрије Павловић
1894-1895.г. Филип Видаковић
1896.г. Божидар Михаиловић
1897.г. Коста Петровић
1898-1899.г. Стеван Ђурић
1900.г. Божидар Жарковић
1901-1903.г. Светозар Савић
1904.г. Сретен Јовановић
1905.г. Светислав Јоцић
1906.г. Димитрије Грујић
1907.г. Живко Ристић
1908.г. Мелентије Владисављевић
1909-1910.г. Петар Миленковић
1911.г. Коста Ђорђевић
1912.г. Велимир Кузмановић
1914.г. Драгомир Николић
1922.г. Живота Милошевић
1924.г. Матија Николић
1930.г. Војислав Вујић
1931.г. Мих. Симић
1939-1941.г. Леонид Чудновски

1941.г. Мил. Лаушевић
1941-1942.г. Димитрије Трифуновић
1942.г. Јован Јуришин
1944.г. Продановић или Душан Бјелајац
1945.-1951 г. ?
1951-1952.г. Душан Јаковљевић
1952- Михаило Манзаловић

* Кључ је својство среза изгубио 1.септембра 1955.г. По Закону о подручјима срезова и општина у НР Србији од Кључког, Крајинског и Поречког среза образован је Неготински срез, са 16 општина /Браћевац, Брза Паланка, Брусник, Доњи Милановац, Јабуковац, Кладово, Кобишница, Корбово, Михајловац, Неготин, Рајац, Рудна Глава, Салаш, Текија, Штубик/. До тада Кључки срез обухватао је подручје данашње општине Кладово и део данашње општине Неготин- гравитирајући Јабуковцу.

СРЕСКИ ПИСАРИ

1835.г. Коста Стојадиновић
1839.г. Станоје Миленковић
1843.г. Јован Ђорђевић
1845.г. Илија Добрњац
1847, 1852.г. Илија Пчелар
1853.г. Сима Милутиновић
1854.г. Станоје Милосављевић
1855-1857.г. Ђорђе Миленковић
1858-1865.г. Милан Васић
1866.г. Мијајло Симић
1867-1868.г- Јелисије Марковић
1869.г. Љубомир С. Марковић
1870.г. Милан Ковачевић
1871.г. Јован С. Михајловић
1872.г. Милан Ковачевић
1872.г. Милан Трифуновић
1872.г. Лазар Јефтовић
1873-1876.г. Михајло Михајловић
1873-1885.г. Јован С. Михајловић
1880-1881.г. Сава Петровић
1882-1887.г. Јефрем Шишмановић
1887.г. Димитрије Дукић
1888.г. Филип Павловић
1888.г. Миливоје Ђурчић
1889-1890.г. Михајло Марковић
1889.г. Димитрије Тасић
1890-1892.г. Сретен Брзак
1891-1892.г. Лазар Јовановић
1891.г. Илија Ђорђевић
1892.г. Драгољуб Стаменковић
1893.г. Љубомир Лешјанин
1893.г. Петар Кузмановић
1894-1896.г. Јован Пасумовић
1894-1895.г. Драгољуб М. Јовичић
1896.г. Никола Јовановић
1896.г. Милентије Владисављевић
1897.г. Милан Ј. Марковић
1897-1898.г. Светозар О. Поповић
1897-1898.г. Милош Тодоровић
1898-1900.г. Јован Станојевић
1899.г. Душан Марковић
1899-1900.г. Ђорђе Матејић
1900-1903.г. Михаило Младеновић
1901.г. Коста А.Костић
1901.г. Светолик Пепић
1902.г. Милан Ђ. Јанковић

1902.г. Никола Веђић
1903.г. Сретен Брзак
1903.г. Илија Атанацковић
1904-1905.г. Михајло Б. Јовановић
1904-1905.г. Милорад Радовић
1905-1907.г. Милан Радуловић
1906.г. Радован Недић
1906.г. Михајло Алексић
1907.г. Живко Миливојевић
1907.г. Петар М. Јовановић
1908.г. Јефта Бркић
1908-1911.г. Живојин С. Миливојевић
1908-1911.г. Добривоје Трифунац
1910.г. Светислав Ђорђевић
1911.г. Милутин Кокановић
1912.г. Душан Атанацковић
1912.г. Лазар Петковић
1912.г. Душан Матић
1914.г. Војислав Мартиновић
1914.г. Петар Милићевић
1914.г. Стеван Ранковић
1922.г. Радомир Милошевић
1922.г. Драгутин Арсенијевић
1924.г. Властимир Урошевић
1924.г. Никола Цагун
1924.г. Славољуб Жикић
1924.г. Абрам Убавкић

ЦАРИНИЦИ

1835.г. Крачун Николајевић
1840-1841.г. Миленко Јовановић
1842.г. Станоје Стефановић
1849.г. Гаврило Протић
1850.г. Стеван Величковић
1851-1852.г. Петар Милошевић
1853.г. Милош Кетић
1854-1858.г. Алекса Миленовић
1859- 1864.г. Настас Антић
1865-1875.г. Риста Армаш
1877-1879.г. Живко Секулић
1880-1881.г. Марко Шокарац
1882-1883.г. Милош Живковић
1884-1887.г. Петар Богдановић
1888-1889.г. Михаило Росић
1890-1891.г. Иван Ивановић
1892.г. Михајло Армашевић
1893.г. Милош Живановић
1894.г. Таса Ивковић
1895-1896.г. Веља Стојковић
1897.г. Михаило Михаиловић
1898.г. Андра Драгутиновић
1899.г. Јован Андрић
1900.г. Андра Драгутиновић
1901-1902.г. Петар Мијатовић
1903.г. Живојин Перић
1904.г. Коста Максимовић
1905-1906.г. Чеда Ђорђевић
1907.г. Душан Протић
1908-1909.г. Станоје Спасић
1910.г. Владимир П. Јаковљевић

1911.г. Илија Јелић
1912.г. Милан Трифунац
1914.г. Чедомир П. Лукић
1922.г. Љубомир Трпковић
1924.г. Светислав Калајић

УЧИТЕЉИ

1835.г. Антоније Дамњановић
1836- 1840.г. Павле Атанацковић
1842- 1846.г. Стефан Петровић
1847.г. Ђорђе Радовановић
1852-1856.г. Павле Векецкиј
1857-1862.г. Сава Марковић
1863-1864.г. Мијајло Танасковић
1863- 1864.г. Пијада Капетановић
1865.г. Матија Поповић
1865-1869.г. Младен Кресојевић
1865-1866.г. Јелисавета Јеремић
1867-1870.г. Јефимија Симић
1870.г. Димитрије Ђорђевић
1871-1880.г. Младен Кресојевић
1871-1872.г. Радул Спасић
1871.г. Емилија Симић (?)
1872.г. Јефимија Симић
1873-1879.г. Роксанда Кресојевић
1874-1876.г. Сава Протић
1877-1879.г. Михаило Армашевић
1880-1887.г. Радул Спасић
1880-1883.г. Анка Данић
1881-1883.г. Љубомир Јовановић
1883-1884.г. Смиљка Моловић
1884-1892.г. Михаило Гашпаревић, управитељ
1884.г. Љубица Протић
1884-1904.г. Анка Данић
1885-1886.г. Персида Равић
1885-1886.г. Драгиња Степановић
1887-1891.г. Лепосава Милић
1887-1889.г. Даница Петровић
1888-1890.г. Косара Степановић
1890-1891.г. Софија Армашевић
1891-1893.г. Персида Стабловић
1892-1896.г. Владимир П. Савић
1892.г. Софија Новаковић
1893.г. Светозар Крапчевић, управитељ
1893.г. Јелена Савић
1894-1896.г. Михаило Гашпаревић, управитељ
1894-1895.г. Живојин Првуловић
1894-1895.г. Живана Павловић
1894-1896.г. Ружица Вељковић
1896.г. Ђорђе Којић
1896-1897.г. Вукосав Којић
1896.г. Даница Викторовић
1897.г. Ђорђе Којић, управитељ
1897.г. Сава Шибалић
1897.г. Михаило А. Стевановић
1897.г. Димитрије Д. Поповић
1898-1899.г. Светозар Огњановић, управитељ
1898.г. Владимир Ристић
1898.г. Даница Поповић
1898.г. Михаило Драговић

1898.г. Даринка Марковић
1899.г. Владимир Ристић
1899-1900.г. Даринка Петровић
1900-1908.г. Христифор Милић, управитељ
1900.г. Владимир С. Вемић
1901-1902.г. Станоје Бугарски
1901-1908.г. Видосава Милић
1903-1904.г. Јаков Пасковић
1905-1906.г. Милева Илић
1906.г. Наталија Ђорђевић
1907.г. Живка С.Петровић
1908.г. Светислав Петровић
1908-1914.г. Живка С. Петровић
1909-1914.г. Милоје Гагић
1909-1912.г. Светислав Петровић, управнитељ
1909.г. Милева Гагић
1910-1912.г. Драгиња Брабек
1914.г. Милева Гагић
1922.г. Милоје Гагић
1922.г. Милева Гагић
1924.г. Милан Димитријевић
1924.г. Зорка А. Станисављевић
1924.г. Радисав Крсмановић
1924.г. Милица Драгићевић
1924.г.Милован Лапчевић
1924-1925.г. Драгољуб Крстић
1924-1930.г. Михаило Бјелић
1924-1935.г. Султана Бијелић
1928-1930.г. Видосава Ђоковић
1928-1932.г. Душан Ђоковић
1930-1931.г- Вера Миленковић
1931.г. Душан Прица
1931-1932.г. Вељко Михаиловић
1931-1932.г. Маја Јанковић
1932-1934.г. Зора Караклајић
1932-1935.г. Михаило Бјелић
1932-1942.г. Борислав Миленовић
1932-1942.г. Анастасија МИленовић
1932-1941.г. Дара Пасиновић
1934-1935.г. Душан Ђоковић
1938-1943. г. Емилија Петровић
1941-1942.г. Пајо Штркаљ
1941-1946.г. Борислав Мазија
1946-1951.г. Душан Ђоковић
1948-1951.г. Драган Ђорђевић
1948-1961.г. Љубинка Ђорђевић
1951-1955.г. Десанка Богословски
1951-1974.г. Милан Брајковић
1952-1987.г. Радмила Јаковљевић
1951-1960.г. Велимир Ракић
1955-1959.г. Велимир Мусић
1958-1989.г. Младен Јотов
1959-1989.г. Ружа Јотов
1958-1983.г. Јован Мариновић
1958-1979.г. Зорица Мариновић
1960-1972.г. Мирко Здравковић
1960-1977.г. Наталија Лазаревић
1960-1990.г. Стојанка Ђорђевић
1961-1967.г. Бранислава Шурлан
1961-1989.г. Мирјана Вулчевић
1962-1991.г. Наталија Радојковић
1963-1998.г. Драгица Удиловић

1964-1968.г. Чедомир Голубовић
1964-1970.г. Вукашин Цвијовић
1964-1969.г. Живојин Вулчевић
1965-1973.г. Катарина Јордановић
1965-1987.г. Анђелија Фунтуњеровић
1965-1987.г. Јелена Трнкић
1965-1999.г. Драгиња Симић

СВЕШТЕНИЦИ

1837-1838.г. Давид Скути
1839-1841.г. Димитрије Стојковић
1841-1870.г. Никола Поповић+
1871-1896.г. Михајло Атанацковић
1897-1900.г. Раденко Анђелковић
1901-1904.г. Јован Росовјанин
1905-1914.г. Раденко Анђелковић
1922-1924.г. Сава Илић

+ За разлику од шематизма, летопис кладовске цркве наводи податке да је Никола Поповић био свештеник до 16.1.1866, а почев од те године Михајло Атанацковић

ПОСТЕКСПЕДИТОРИ

1844.г. Атанасије Живковић
1852.г. Таса Живковић
1856-1858 .г. Никола Радовановић
1859- 1866.г. Павле Костић
1869.г. Ранко Нешић
1870-1873.г. Павле Костић
1874-1876.г. Ранко Нешић
1877-1880.г. Михаило Марковић
1881.г. Ђорђе Максимовић
1882-1884.г. Живко М. Јовановић
1885-1887.г. Јеврем Перуничкић
1897-1899.г. Крста Поповић
1902.г. Љубомир Китић
1903-1904.г. Зорка Ђорђевић
1905.г. Станојло Димитријевић
1905.г. Марија Димитријевић
1906.г. Драгиша Лацковић
1907-1912.г. Радомир Ф.Стошић
1908.г. Стеван Стојановић
1910.г. Светолик Жуњић
1911-1912.г. Сава Миленковић
1914.г. Милан Николић
1922.г. Милисав Живковић
1924.г. Милисав Петровић

ОКРУЖНИ ФИЗИКУСИ

1840.г. Антоније Сухи
1847.г. Јосиф Панчић и Андрија Ивановић
1851-1853.г. Љубомир Радивојевић
1854-1883.г. Патриције Черни, др.медицине и хирургије
1884-1885.г. Димитрије Милићевић
1886.г. Димитрије Милошевић(?)
1887-1888.г. Димитије Милићевић
1889.г. Петар Добри
1890.г. Димитрије Милићевић
1891-1982.г. Јован Максимовић
1893.г. Јеврем Кочовић
1894-1895.г. Станоје Нешић

1897.г. Јеврем Кочевих
1898.г. Ива Лазаревић
1900-1903.г. Никола Ђорић
1904-1905.г. Теофило Мирковић
1906.г. Димитрије Мицић
1907.г. Лазар Бесарабић
1908.г. Светислав Андрејевић
1909.г. Светислав Ђорђевић (?)
1910-1912.г. Светислав Андрејевић
1914.г. Никола Ђорић
1922-1924.г. Јеврем Кочовић

СРЕСКИ ЛЕКАРИ

1882.г. др.Мирослав Воје...
1883-1884.г. др. Коста Андрејевић
1885.г. др.Станоје Нешић
1886-1887.г. др.Коста Андрејевић
1888.г. др.Михаило Јоренц
1889-1895.г. др.Станоје Нешић
1897.г. др.Илија Јовановић
1898.г. др.Ђ.Кустудић
1899-1904.г. др.Петар Јовичић
1910-1912.г.др.Божидар Јанковић
1914.г. др. Милорад Велимировић
1922-1924.г. др. Никола Ничота

НАРОДНА СКУПШТИНА- ПОСЛАНИЦИ ЗА ОКРУГ КРАЈИНСКИ

1883.г. Димитрије Томић
1888.г. Димитрије Глигоријевић
1895.г.Ђорђе Томић
1899.г.Никола К. Николајевић
1901.г. Ђорђе Мијаиловић
1906.г. Урош Бркић

СРПСКО ТРГОВАЧКО УДРУЖЕЊЕ У КЛАДОВУ

1894-1895.г. Председник Никола К.Николајевић, потпредседник Ђорђе Д.Томић, пословођа и благајник Ђорђе Г. Анђелковић, чланови: Михаило Петровић, Алекса Михаиловић, Димитрије Михаиловић, Мита А. Николајевић, Александар Лазаревић, Алекса Д. Јанковић, Димитрије К. Јовановић, Димитрије Глигоријевић, Јован Бузгановић

ПОВЛАШЋЕНИ КЊИЖАРИ

1903- 1904.г. Тихомир М. Петковић
1905- 1911.г. Велизар В. Гајић

СРПСКО БРОДАРСКО ДРУШТВО- АГЕНЦИЈА

1907- 1911.г. Петар Николајевић

АПОТЕКАРИ

1911- 1924.г. Сигфрид Полицер

* Подаци из Шематизма округа Крајинског 1849-1924.г. Неготин, уопштуњени налазима из других докумената за односни период

2. АКЦИОНАРИ КЛАДОВСКЕ БАНКЕ АД на дан 25. март 1928.г.

Јаков Д. Лазаревић

Александра ј. Лазаревић
Глигорије Буртановић
Олга Г. Буртановић
Сретен Живановић
Ђурђица С. Живановић
Никола А Јанковић
Касија Н. Јанковић
Никола Р Вулчевић
Радмила Н Вулчевић
Петар Николић
Јелена П Николић
Петар Н Николајевић
Жива Н Николајевић
Рудолфина Ж Николајевић
Михајло П Ђенић
Живка М Ђенић
Душан Коман
Катарина Д Коман
Најдан М Димитријевић
Десанка Н Димитријевић
Риста Л Вулчевић
Живка Р Вулчевић
Михајло Р Николић
Миодраг Р Вулчевић
Војислав М Петровић
Дана Вој. Петровић
Илија Ђордић
Драг. Васић
Јован Н Ђорђевић
Радмила Ј Ђорђевић
Јанаћко Николајевић
Драга М Николајевић
Катарина Николајевић
Љубомир Младеновић
Јелена Љ Младеновић
Сава Вучковић
Радован Л Вулчевић
Цвета Р Вулчевићева
Лепосава Ђорић
Анђел Младеновић
Анка А Младеновић
Драгутин Вулчевић
Жика Станисављевић
Марија Ж Станисављевић
Живка С ВУчковић
Ђореше Манзаловић
Јелена Ђ Манзаловић
Милутин Џингалашевић
Васа М Џингалашевић
Димитрије М Ђорђевић
Љубомир Манзаловић
Драгутин Штефић
Јелисавета Штефић
Јован Маринковић
Коста М Ђорђевић
Косара К Ђорђевић
Димитрије Димитријевић
Јелисавета Димитријевић

* Списак акционара Кладовске банке који су се пријавили за учешће на редовном збору 25. марта 1928.г. и депоновали акције

3. КЛАДОВО- КОРИСНИЦИ ЕЛЕКТРИЧНЕ ЕНЕРГИЈЕ 1939.г.

А) Са читавањем потрошње по струјомерима

Агенција бродарска
Стериос Андруцос
Никола Анђелковић
Сергије Аркудинскиј
Атило Јакоб
Душан Атанацковић
Михаило Белић
Сима Берђанин
Глигорије Буртановић
Велика Србија- кафана
Мита Бечејац
Никола Бутковић
Воја Бранисављевић
Бановинска болница
Глигорије Буртановић
Риста Цандаревић
Кафана Дубровник
Др. Љутица Димитријевић
Лав Дејнега
Миленко Гуцић
Драгутин Гуцић
Група за мост- удружење грађана
Алекса Јанковић
Никола Јанковић
Јован Јовановић
Миличав Јовановић
Зора Јовановић
Екатерина Јаковљева
Вук Јовановић
Јован Кошутић
Капетанија пристаништа
Јаков Лазаревић
Света Мирковић
Др. Љ. Младеновић
Бора Миленовић
Чедомир Мијовић
Јелена Миловановић
Живојин Николајевић
Јанаћко Николајевић
Среско начелство
Петар Николић, рад.
Петар Николић
Јован Несторовић
Михаило Недељковић
Филип Николић
Ђорђе Поповић
Пошта
Полицер Сигфрид, апотека
Полицер Сигфрид, супруга

Крста Петровић
Пореска управа
Ђура Пасеновић
Миодраг Поповић
М.Р. Петровић
Илија Павић
Мара Животић
Женска подружина
Панта Рика
Бановински расадник
Живојин Станисављевић
Срески суд
Милорад Стојановић
Драгиша Станковић
Соколско друштво
Бранко Сандуловић
Драгољуб Ташић
Јован Тимотић
Трговачко удружење
Т. Утовић
Риста Вулчевић
Јаков Вукчевић
Савка Владисављевић
Милан Вишњић
М. Величковић
Анђел Вељковић
Мара Шимичић
Ст. Чуберовић Синови
Војкица Ђорђевић
Михаило Ђенић
Михаило Ђенић
Милан Ђурковић
Коста Ђорђевић
Јован Ђорђевић
Станмир Ђурић
Васа Џингалашевић
Љуба Марјановић
Ђорђе Манзаловић
Аца Вучковић
Никола Белић
Ђорђе Трандафиловић
Богоје Јовановић
Јован Николајевић
Анте Иванковић

Б) Паушални потрошачи

Бранко Сандуловић
М. Гуцић
Д. Цандаревић
Љ. Младеновић стан
Бата ДД
Тодор Јевсејенко
Илија Маричевић
Воја Живановић
Урош Бркић, амбул.
Анђел Вељковић
Никола Димитријевић
Сава Коркановић
Бошко Југовић
Д. Гуцић
Д. Несторовић

Миле Катић
Ђорђе Благојевић
Д. Генић
Др. Јефанов
Р. Дрекаловић
Јб. Младеновић радња
П. Гуцић
К. Миловановић
Ђ. Вучић
Душан Златар
Магош Финко
С. Манзаловић
Н. Ђорђевић
С. Перашевић
Миливоје Ђорић
Ф. Измаиловић
М. Бечејац
М. Животић
Д. Малетић
Д. Малетић апарат.
Ашим Сулимановић
Сретен Живановић

* Подаци из евиденције власника Електричне централе у Кладову, Јакова Рубена Варона о потрошњи струје за месец јуни 1939.г.

4. КЛАДОВО- власници стамбених зграда 1959.г.

Адамовић Василије
Алексић Драг. Софија
Андруџос Спириносос Стериос
Анзуловић Живка
Анзуловић М Матија
Анђелковић Анђела Алекснадар
Анђелковић Н Будимка
Анђелковић Даница
Анђелковић Даринка
Анђелковић Јована Димитрије
Аризановић Николе Полексја
Бабић Милована Димитрије
Барбатесковић Петра Божидар
Барбатесковић Спасоја Илинка
Барбатесковић Стевана Јован
Барбатесковић Стевана Јованка
Барбуловић Петра Дара
Барбуловић Петра Зага
Барбуловић Ђорђа Зорица
Белић П Коста
Белић Јована Никола
Белић И Риста
Берош Стипина Ђорђица
Берош Матин Стипе
Бечејац Р Димитрије
Бирђановић Симе Наталија
Бондеровић Милица
Бондокић Ђорђа Даринка
Бондокић Првула Тома
Бонифачић Иванов Фрањо
Брложановић Добрин Јован

Брујић Првула Василије
Букатаревић Димитрија Анђел
Букатаревић Благоја Бранко
Букатаревић Сретена Бранко
Букатаревић Ђорђа Даница
Букатаревић Јована Живојин
Букатаревић Лазе Јелена
Букатаревић Косте Милорад
Букатаревић Драгутина Нада
Букатаревић Маринка Никола
Букатаревић Николе Никола
Букатаревић Анђела Сретен
Букатаревић Благоја Чедомир
Бунциони Јулка
Буртановић С Глигорије
Буртановић Олхе
Буртић Томић Најданов Живојин
Васић Ђорђа Младен
Васић Кочин Најдан
Величковић Влајка Марија
Вељковић Видакова Вукосава
Вељковић Анђела Миљка
Вербункић Јованова Милева
Владисављевић Ћ Вишеслав
Владисављевић Ћ Савка
Влатковић Марка Михајло
Војковић Живојина Божидар
Вуковљак Маркова Перса
Вулчевић Драгутина Мица
Вулчевић Ристе Никола
Вучковић С Живка
Вучковић Светозара Јелка
Вулчевић Ристе Славка
Гаљатовић Јован
Генић Јована Димитрије
Грабовичановић Д Ђорђица
Грујић Цветко
Гуцић Драгутина Бранко
Гуцић Петра Љубица
Гуцић Михаилов Милисав
Гуцић Лападата Михаило
Дерада Петрова Даница
Дермарковић Димитрија Јелена
Димитријевић Ђорђа Александар
Димитријевић Димитрија Војислав
Дидулица Ђуре Александра
Димитријевић Д Велимир
Димитријевић Димитрија Војислав
Димитријевић Анђела Вукашин
Димитријевић Стојков Ганча
Димитријевић Димитрија Ђорђе
Димитријевић П Илија
Димитријевић П Јелена
Димитријевић Ћ Јован
Димитријевић Р Јованка
Димитријевић Ристе Љубица
Димитријевић Најдана Љубомир
Димитријевић Ристе Љубомир
Димитријевић Михајла Најдан
Димитријевић Јована Петар
Димитријевић Ј Стефанија
Дрекаловић Милутина Раша

Дујкић Александра Михајло
Думитрашковић Маријана Лепосава
Ђенић Петра Михајло
Ђокић Уроша Видосава
Ђоковић Д Мица
Ђорђевић Јована Ана
Ђорђевић Јована Велика
Ђорђевић Павла Влада
Ђорђевић М Данило
Ђорђевић Живојина Душан
Ђорђевић Н Јован
Ђорђевић Д. Љубомир
Ђорђевић Павла Мијајло
Ђорђевић Живојина Перса
Ђорђевић Н Петар
Ђорђевић Павла Петрија
Ђорђевић Павла Станоје
Ђорђевић Станоја Станоје
Ђурђановић Јована
Ђурђановић Павлова Најда
Ђурђановић Живојина Тихомир
Ђурковић Костин Милан
Евсејенко Тодор
Ерцеговић Николе Радмила
Живановић С Срета
Живановић С Цвета
Зековић Михајла Живка
Ивашковић Ђорђа Синиша
Ивезић Радоје
Игњатовић Јордана Мица
Илијевић Александра Бошко
Илијевић А Надежда
Илић Стојана Драгомир
Јанковић Д Алекса
Јанковић Ђ Анка
Јанковић Н Владимир
Јанковић К Јованка
Јанковић А Коста
Јејић Михајла Александра
Јермончук Јефимија
Јовановић Јованов Ђорђе
Јовановић Ђорђа Ђорђица
Јовановић Димитрија Јован
Јовановић Ђорђа Јован
Јовановић Марјана Катарина
Јовановић Надежда
Јовановић Миљивоја Наталија
Јовановић Спасоја Наталија
Јовановић Стевана Перса
Јовановић Петра Петар
Јовановић Ђорђа Петрија
Јовановић М Христина
Јовић Јована Ђорђица
Јојкић Нестор
Јонович Михајло
Јоцковић П Вељко
Јоцковић Ружа
Југовић Бошкова Нада
Јуришин Ј Мара
Катић П Младен
Кацаревић Бранко
Коначки Димитрија Стана

Констандиновић Ђорђа Живка
Корбовљановић Александра Јованка
Лазаревић Јакова Александра
Лазаревић Димитија Јаков
Луђајић Николин Дане
Малетић Ратибора Олга
Манзаловић Љ Марија
Манзаловић Анђелов Сретен
Маринковић Ђорђа Александар
Маринковић Констандина Димитрије
Марјановић Јованов Љубомир
Марковић Завишин Боривоје
Марковић В Драгутин
Марковић Ђорђево Коста
Марковић Љубисава
Марковић В Петар
Мартиновић Н Милица
Марцојевић Жоица
Марцојевић Констандина Јованка
Марцојевић Јована Павле
Марцојевић П Ратко
Масевић Стојана Јелена
Масевић Милана Стојан
Матејевић Петра Добривоје
Матејевић Нада
Мацановић Димитрије
Мацановић М Наталија
Мијовић Ч Стојана
Микуловић Петра Благоје
Милић Боре Радојка
Миловановић Ј Коста
Милошевић Димитрија Наталија
Милошевић Христина
Милуновић Петра Мара
Миосић Стојана Милена
Мирчић Алексина Љубица
Митић Ристе Војислав
Митровић Наум
Младеновић К Анђел
Младеновић Љубомира Јелена
Младеновић К Љубомир
Мрваљевић Ђурђија
Мундрућић Н Ђорђица
Настасијевић Петра Јован
Несторовић Јована Милица
Николајевић Јанаћко
Николајевић Живојина Рудолфина
Николић Ф Даница
Николић Петра Јелена
Николић К Петар
Павловић Драгутина Катарина
Пантелић Милева
Петковић Тихомира Љубица
Петровић Војислава Даница
Петровић Николин Димитрије
Петровић Косте Марија
Петровић Милутина Наталија
Петровић Раша
Пиликић Милоша Живојин
Пиликић Костин Милан
Пиликић Јована Никола
Пиликић Петар

Пиројевић Димитрија Ђорђе
Пиројевић Ленка
Поповић Драгољуба Богољуб
Поповић Панајотов Димитрије
Поповић К Драгољуб
Поповић Милева
Поповић Милорада Милена
Пржоловић Петра Живка
Пршујкић Костин Драгутин
Пуњековић И Босиљка
Пуњековић Драгомир
Радаковић В Вера
Радовић Рад Цвета
Русовљановић Стевана Димитрије
Русовљановић С Катарина
Савић Д Ђорђе
Савовић М Марија
Секулић Јована Марија
Скалушевић Димитрија Јован
Слатинашевић Ђорђа Димитирје
Соројевић Благоје
Спасић Риста
Стаменковић Милана Јелисавета
Станиловић Тасе Ленка
Станиловић Симе Никола
Станисављевић Ђ Живојин
Станковић Б Драгиша
Станковић Тодора Предраг
Станојевић П Антоније
Станојевић Антонија Димитрије
Станојевић Гице Коста
Станојевић Гице Јован
Станојевић Димитрија Љубисав
Станојевић Никола
Станојевић Станоја Перса
Станојевић М Петар
Стевановић Арса
Стевановић Митра Јованка
Стевчић Р Персида
Степановић Ђорђа Петар
Стоичевић Бранко
Стоичевић Миланов Живојин
Стојановић Аћима Александар
Стојановић Аћима Милорад
Стојановић Д Босиљка
Стојановић Живојина Бранислав
Стојановић Саве Војислава
Стојановић Јованов Димитрије
Стојановић Живојина Живојин
Стојановић Д Јованка
Стојановић Живојина Љубомир
Стојановић Ник Милан
Стојановић Ј Надежда
Стојковић Петров Петар
Стојковић И Сенадин
Ступаревић Сретена Јован
Тасић Јована Милица
Тихојевић Зарија Ђорђе
Тихојевић Ј Персида
Тихојевић Зарија Петар
Тодоровић Даринка
Тодоровић Василија Сава

Томић Јованов Живојин
Томић Милана Косара
Томић А Милисав
Тошић Илије Мара
Траиловић Кристина Милева
Траиловић Павле
Трандафировић Ђорђа Ружа
Транић Михајлов Петар
Трнкић Ђорђа Лепосава
Утовић Ђорђа Јелена
Фикојевић Чедомира Персида
Филиповић Младена Александра
Филиповић Илије Ђорђица
Фирић Десанка
Френцић Маринка Цвета
Хомак Ђорђа Ката
Цандаревић Петров Драгутин
Цандаревић Илија
Цандаревић П Риста
Цветковић Богомира Зорка
Џундрић Ђорђевић Милош
Чековић Николин Милан
Челенковић Николе Јованка
Челенковић Н Љубисав
Чуберовић К Богосав
Џингалашевић Живка
Џингалашевић М Софија
Џонић Ђ. Јованка
Швајнер Карлова Милица
Шевченко Јефта
Шепецановић Николе Јованка
Шепецановић Владимира Миодраг
Шишуловић С Јован
Штерлинг Ђорђа Србислав
Штефић А Драгутин
Штефић Драгутина Петар

* Подаци из решења Нац.бр.89/59 НОО Кладово од 24.9.1959.г. и катастарског оператa КО Кладово

ОНИ СУ ГРАДИЛИ ЋЕРДАП

ХИДРОЕНЕРГЕТСКИ И ПЛОВИДБЕНИ СИСТЕМ НА ДУНАВУ

RANI RADOVI

100.g- Rimski car Trajan okončao je radove na usecanju u stene puta koji je korišćen za izvlačenje brodova kroz Gvozdena vrata/Djerdap. Širina gaza rimskog puta iznosila je u usecima 1,50- 2,10 metara. Na najužim delovima put je proširen drvenim mostovima raspona oko 2 metra. Brodovi su vučeni sa obale uzvodno od strane robova i volovskih zaprega

101.g- Kako bi stvorio bolje plovidbene uslove, po zamisli Apolodora iz Damaska car Trajan izgradio je 2,8 km uzvodno od starog Sipa plovidbeni kanal na Dunavu. Rimski kanal bio je dug 3220 metara, sa dnom širine 57 m, dva veštačka nasipa visine po 14 m i sistemom kamenih odbrambenih zidova debljine 1,2 m u funkciji odbijanja voda koje se ulivaju u Dunav. Feliks Kanic je krajem XIX veka konstatovao: "Od kastela koji je štitio zapadni ulaz našao sam 40 m duge zidove s odgovarajućim jarkom i 80 m dug kameni nasip, koji je, polazeći od sredine istočnog fronta, kao jezgro pojačavao južni nasip kanala. Poptuno je razoren kastel na ulaznom delu kanala u jednom vrtu severnog dela Sipa". Milan Đ. Milićević 1876.g. piše o Sipu: "Ovo selo je dobilo ime od džinovskog rimskog sipa ili nasipa, koga ostatci, gorom obrasli, stoje i danas. Rimljani, da bi obišli djerdap, podigli su bili strahota visok i debeo nasip duž dunava, pa vodu ove reke izbili iz korita njezina, i naterali je da ide jazom između brda i ovog nasipa, kuda su mogle ladje bezopasno ploviti. Docnije, u dugu vremenu, voda je prokinula te sipove, i otišla opet da se lomi preko Djerdapa, a ostaci toga gorostasnoga neimarstva ostali su na čudo potonjim naraštajima".

1827.g- Vuk Stefanović Karadžić: "U Dunavu su između Golupca i Kladova ona za ladjare strašna mesta, koja Turci zovu demirkapija (gvozdena vrata), a Srbi djerdapi. Gornji je Djerdap između Dobre i Poreča, a donji između Adakala i Kladova. Gornji je strašniji, ali manje drži; a donji više drži, ali je manje strašan. Tuda je voda, sa silom svojom gradeći sebi put, odsjekla Karpatske planine od Srpskije, pa i sad preko i između kamenja leti i uji. Na gornjem Djerdapu slabo se kad vidi kamenje posred vode, nego samo ključevi i klobukovi; ali se na donjem preko celoga Dunava, kako voda malo opadne, tako vidi, da se pripoveda, da je nekakav ajduk skaćući s kamena na kamen utekao iz Srbije na onu stranu. Tuda ladjari odozgo idući uzimaju obično kormanoše iz ondašnji mesta (Srbi preko gornjega Djerdapa iz Dobre, a preko donjega iz Tekije; Nemci iz Ljupkove i iz Ršave); a odozdo ladje obično vuku volovi. No kad voda vrlo opadne, onda na djerdapima ladje, osobito natovarene, ne mogu preći nikako. Na svršetku gornjega Djerdapa spušta se u Dunav jedna kamena i strmena kosa pod imenom Grebena, koja odozgo zaklanja Poreč. Između Poreča i Ršave stoje kazani, u kojima se voda jednako obrće, i ladje, osobito male, koje na onaj kolovrat naidju, oće da proguta".

Oktobar 1834. g-madjarski grof Ištvan Sečenji sačinio je plan za regulaciju Gvozdenih vrata. Njemu je naknadno osmanska uprava poverila izvodjenje radova i na srpskoj strani Djerdapa. On je predlagao da se kod Sipa izgradi kanal dug 1.500 koraka, "od ostrva Trstence pored samog brda i preko srede polja do vodenice između ona dva starodrevna nasipa...više sela Sipa". Po ovom pitnju Turci se nisu saglasili sa Sečenjijevim planom. Realizacija njegovih ideja svela se na izgradnju puta na levoj dunavskoj obali. Sečenjijev put služio je za prevoz tovara kada je plovidba Djerdapom obustavljena zbog niskog vodostaja. U svim ostalim slučajevima, sve do 1896.g, korišćen je Trajanov put na desnoj obali za izvlačenje brodovlja uzvodno.

1835.g- knez Miloš Obrenović pristupio izvodjenju radova na čišćenju djerdapskog dela Dunava radi poboljšanja uslova plovidbe,

30. mart 1856.g- Austrija, Engleska, Pijemont, Pruska, Rusija, Turska i Francuska donele su odluku o slobodi plovidbe na celom plovnom Dunavu,

1876.g- List "Zastava" br.172, objavio je tekst Jovana Stefanovića Vilovskog: "Krajnja tesnoća Dunava kod Ploče i Kazana prouzrokuje uspor vode u Dunavu, Tamišu, Begeju i u celom Potisju i Jegričkom barom čak do Temerina topi voda useve u poslednje doba, krajnja širina Dunava u tom ždredu opet raznosi vodu tako, da joj plitkoća do 2 stope opada, što je po plovidbu ubitačno. Vode ima dosta, to vidi svaki lađar i brodar, ali šta je asne kad se razlila pa je nema ispod lađe. Šta sad čovek da čini, šta društvo qudsko, države koje se tiče, da se ta nevolja ukloni. Evo šta: izmiri, izravnaj one krajnje protivnosti, gde je odveć usko proširi, gde je odveć široko dunavsko korito suzi, tako će ti Dunav pri velikoj vodi onde niži, pšri manjoj vodi sve viši biti. Mi smo videli, da treba da se provali tesnac onaj na Ploči i Kazanu. Dobiveno tu stenje i kamenje spustimo u dereglijama na niže i stesnimo nasipom kamenitim Dunav svud onde dužom gde mu je širina od 500 do 800 hvati, na 160 hvati. Time ćemo vodu od grdne visine dole primorati da u tom uzanom koritu ostane, to će za toliko dublja i za plovidbu udobna biti u svako doba. Naravno da je visina samo do srednje visine vode nužna, isto tako, kao što se one stene na Ploči i Kazanu samo do srednje visine vode imaju provaliti- niže nije nužno. I tim bi dva velevažna pitanja ujedno rešena bila: otklanjanje poplave po ritovima i pitanje Derdapa, s kojim naučenjaci toliko tisuća godina već sebi razbijaju glavu..."

8. jul 1878.g- Kneževina Srbija i Austro-Ugarska zaključile su konvenciju" "Andrašić-Ristić" o železnicama, trgovini i prosecanju Djerdapa, po čijem slovu će Austro-Ugarska sama izvršiti gradjevinske radove na oba Djerdapa. Ovaj posao druga ugovorna strana prepustila je Ugarskoj. Tačka 3. glasi: "Pošto je Austro-Ugarska uzela na sebe da izvrši radove regulisanja Gvozdenih vrata i Katarakata /tj.oba Djerdapa/ kod Oršave, ne tražeći finansijsku saradnju Kneževine Srbije, ova se obavezuje da učini sve olakšice koje bi mogle biti tražene u interesu vršenja radova, ukoliko bi bilo potrebno poslužiti se privremeno srpskom obalom. Srbiji se obezbeđuje u odnosu na plovidbu kroz Djerdap /Gvozdena vrata/ pravo najvećma povlašćene države"

13. jul 1878.godine- Berlinski ugovor- Da bi se pojačala postojeća sloboda plovidbe na Dunavu, kojoj je priznat evropski značaj, od Gvozdneih vrata do ušća Dunava, imaju se porušiti sve tvrđave i utvrđenja, bez prava da se grade nova i niti jedan ratni brod ne može ploviti Dunavom nizvodno od Gvozdenih vrata.

17. mart 1889.g- Osnovana je komisija Ministarstva narodne privrede u sastavu Radovan Miletić, Kosta Stevanović, Miša Marković i Svetozar Zorić, koja je utvrdila sledeće:

1. Kod Stenke (izmedju Dobre i Golupca) ima se preseći jedan kanal od 850 metara dužine, 60 metara donje širine, dubok 2 metra pri najmanjem vodostaju, što iziskuje razbijanje 7.408 m³ stena;

2. Od Kozle do Dojke (ispod Drenkove) preseći kanal 2.100 metara, istih ostalih dimenzija ako prvi, uz iskop 66.775 m³ stena;

3. Od Izlaza i Tahtalije do Grebena- preseći kanal dug 3.600 metara uklanjanjem 46.736 m³ stena, a ispod kanala podići nasip od Grebena do Milanovca dug 6.500 metara, sa osnovom širine 16 metara, 2-3 metra iznad najnižeg vodostaja, sa ugradnjom 50.000 m³ kamena;

4. Radovi kod Juca-prokop kanala dužine 1030 metara i izgradnja nasipa od ušća Porečke reke do Golubinja, uz razbijanje 31.733 m³ stena i nasipanje 120.521 m³ kamena;

5. Radovi kod Sipa- projektovan kanal 2200 metara dužine, 80 metara donje širine i 2,33 metra dubine ispod najmanjeg nivoa vode- kanal će biti ograničen s jedne i druge strane 5,5 metara visokim kamenim nasipima. Za navedene radove ukupno je potrebno 168.928 m³ kamenog banketa, 330.651 m³ nasipa, razbijanje stena mase 247.316 m³, 95.500 m³ kaldrme

15. septembar 1890.g- Regulacija brzaka na donjem Dunavu, predviđjena zakonskim aktom XXVI godine 1888, započeta je za vladavine Franje Josifa I, staranjem vlade čiji je predsednik bio grof Julius Sapari, a pod nadzorom kraljevskog ugarskog ministra trgovine Gabrijela Baroša de Velusa. On je toga dana u prisustvu predstavnika vlada Srbije i Austro-Ugarske, električnim upaljačem ispalio u Grebenskom tesnacu minu sa 4.000 kg karboazotina. Te godine zabeleženo je da na području sreza Ključ živi 58 Italijana, 21 Namac, 266 državljana Austrije i 283 iz Ugarske, te 139 stanovnika prispelih iz Rumunije..

1894.g- u Sipu su, izmedju ostalih, na izgradnji kanala radili: Nikola Jelić, Milan Popović, Cimerman, Hajnrih, Naci Ignac, Šandor Vagner, Krajcer, Tot, Volf Klajn, Varga Janoš, Marušić, Andjelo Sol, Ložai Jozef, Franc Malak, Farkaš Ištvan, Osvald Josef, Hercog, Pokorni, Kovač, Balaša, Farkaš Franc Majer, Matija Štipanović, Mata Utović, Johan Šuler, Lebović Gadeš, Šeli Johan, Ilija Nikolić, Stojka Jon, Grajzinger Geza, Fridrih Kadu, Josif Kozlar, Gašpar Drehner, Lonri Ajbel, Anton Stupan, Anton Pleš, Lajoš Filipski, Jovan Geroki...

1894.g- zahvaljujući velikim hidrotehničkim radovima, osnovano je Srpsko trgovačko udruženje u Kladovu: predsednik Nikola K. Nikolajević, potpredsednik Djordje D.Tomić, poslovođa i blagajnik Djordje G. Andjelković, članovi- Mihailo Petrović, Aleksa Mihailović, Dimitrije Mihailović, Mita A. Nikolajević, Aleksandar Lazarević, Aleksa D. Janković, Dimitrije K. Jovanović, Dimitrije Gligorijević i Jovan Buzganović

27. septembar 1896.g- prilikom osvećenja djerdapskog kanala, u prisustvu kraljeva Srbije i Rumunije, visoki pokrovitelj ovog kanala car Franja Josif izjavio je: "Neka 'viribus unitis' ostvareno epohalno delo večito doprinosi jačanju veza dobrog susedstva medju podunavskim zemljama".

Rezultati:

1. KANAL STENKA

Kroz Stenku, nizvodno od sela Brnjice, je prosečen kanal dug 1.900 m (km 1029-1027,1), širok 60 m, za koji je miniranjem trebalo odstraniti 7500 m³ stena;

2. KANAL KOZLA-DOJKE

Od Kozle do Dojke, nizvodno od Drenkove načinjen pravolinijski kanal dužine 3.540 m, (km 1014,5-1011,06) uklanjanjem 182.000m³ kamenog materijala;

3. KANAL IZLAZ TAHTALIJA

Od Izlaza i Tahtalijske do Grebenschkih vrata, nizvodno od Lepene, kanal dug 2.315 m (km 1003,6-1000,285), nastao uklanjanjem 66.136m³ stenovite mase. Uklonjen je grebenski rt miniranjem 300.000 m³ kamena a tim materijalom je duž leve obale, na udaljenosti 350 m od nje sačinjen 6.200 m dug nasip koji korito sužava na 500 m i čija gornja površina iznosi 68.000 m². Na srpskoj strani, radi zaštite od bočnih struja, izgrađena su dva poprečna zaštitna nasipa;

4. KANAL SVINJICA

Prosečen kroz podvodnu stenu koja se pruža od leve u pravcu desne obale, uzvodno od Svinjice, dužina 1200 metara (km 997,2- 996). Izbagerovano je 64.323 m³ kamena.

5. SISTEM VODOGRADJEVINA GREBEN- DONJI MILANOVAC dužine 8269 metara.

Uklonjen rt Greben na desnoj obali i načinjene vodogradjevine:

- jedna uzdužna vodogradjevina duga 5806 m, između rta Greben i Donjeg Milanovca
- dve poprečne vodogradjevine duge 1313 i 1150 m koje vezuju podužnu gradjevinu sa desnom obalom.

Za izgradnju vodogradjevina upotrebljeno je 550.010 m³ kamena.

6. SISTEM VODOGRADJEVINA POREČKA REKA-GOLUBINJE

Ukupne dužine 4189.metara:

- jedna podužna vodogradjevina 3643 m koja sužava rečno korito na 35 0m koja počinje iznad ušća Porečke reke a završava se kod Golubinja
 - poprečna vodogradjevina duga 546 m koja vezuje podužnu gradjevinu sa obalom.
- Upotrebljeno je 110522 m³ kamena.

7. KANAL JUC

Radovi kod Juca. Uklonjeno 32.000m³ kamena i načinjen kanal dug 1260 m (km 989,2-987,94) i širok 60 m. Radi ograničavanja plovnog puta načinjena je brana. To je iziskivalo nasipanje 120.000 m³ kamena

8. DJEVRLINSKI KANAL, dužine 2366 m (km948,766-946,4), kao uzvodno produženje Sipskog kanala. Iskapano je 238.982,50 m³ kamenog materijala.

9. SIPSKI KANAL: izgradjen otvoren kanal 1834 metara, sa dva nasipa dužine 2.000 i 2.650 m, široka 80 m, duboka 3m, uz odstranjivanje 380.000 m³ stena. Strane su popločane tvrdim krečnjakom.

10. KANAL MALI DJERDAP, dužine 1050 m, kao nizvodno produženje Sipskog kanala

U poduhvatu je bilo angažovano 40 inženjera, 9000 radnika, 30 plovniha objekata za sondiranje, miniranje, sečenje stena i bagerovanje, 5 univerzalnih brodova, 92 dereglije za transport kamena, 5 plovećih i 3 pokretne dizalice, 9 lokomotiva i 1400 vagona, upotrebljenih za premeštanje stenovitog materijala od 1,5 miliona m³, od čega je polovina bila pod vodom i izvođenje građevinskih radova.

27. septembar 1896.g- Austrougarski car Franc Josif, rumunski kralj Karol i kralj Srbije Aleksandar Obrenović na Sipskom kanalu objavili završetak radova.

Krajem 1896.g- Uprava djerdapskih radova odlučila je da se desni nasip Sipskog kanala produži uzvodno za 1.800 metara "radi odbijanja vode u povoljnijem pravcu". Izgradjena je jedna podužna vodogradjevina duga 1850 metara, počev od ušća rečice Djevrin na desnoj obali, obuhvatajući ušće rečice Kašajne. Takodje je načinjena jedna poprečna vodogradjevina dužine 273 metara koja vezuje podužnu vodogradjevinu sa obalom. Upotrebljeno je 75.635,55 m³ kamenog materijala

U to vreme boraveći u Sipu, Feliks Kanic zaključuje: "Dok je blizu rimskog kanala gradjen u koritu reke moderan kanal za parobrode s dubokim gazom i dok je za potrebe njegove izgradnje na Salariji kod Sipa nikla, pa zatim gotovo i nestala, kolonija sa hiljadama nastanjenih Rumuna, Italijana, Slovena, sa kućama za nemačke inženjere, s mađarskim restoranima, srpskim kafanama itd, skoro da su potpuno nestali i poslednji ostaci nasipa antičkog kanala. Hic Transit Gloria Mundi!"

14. jul 1899.g- Ugarska vlada obznanila je pet pravilnika o plovidbi i naplati takse na delu Dunava između Moldave Veke i Turnu Severina, čije je izvršenje povereno "Kraljevskoj ugarskoj plovidbenoj upravi na donjem Dunavu" sa sedištem u Oršavi

1900-1914.g- Mađarska je sagradila specijalni brod "Vaškapu" koji je dopremljen na Sipski kanal u svrhe pomaganja u plovidbi brodova uzvodno. Brod je iamo parnu mašinu čijom snagom su brodovi izvlaćeni uz pomoć čekrka na navijanje čeličnog kabla prečnika 32m/m, položenog na dnu Dunava. "Vaškapu" je bio ukotvljen- fiksiran uzvodno od Sipskog kanala, u blizini Ade Kale. Za 14 godina rada tako je prevučeno

2700 plovila. Po izbijanju I svetskog rata Srbija je brod oduzela od Madjarske uprave i prebacila ga u Odesu.

1916.g- Okupacione vlasti su na Sipskom kanalu izgradile Sipsku lokomotivsku vuču- 3 snažne lokomotive angažovane su na izvlačenje brodova kanalom uzvodno. Pri povlačenju 1918.g, instalacije su uništene. Nakon obnove železničke vuče, paralelno je funkcionisao i sistem izvlačenja uz pomoć broda "Vaškapu", sve do 1933.g.

1928.g- Na nivou Dunavske komisije postignut je privremeni sporazum o izdavanju lokomotivske vuče po ceni od 220.000 dinara i još po 100 dinara pride od jedne do 500 vuča, a preko ovog broja po 150 dinara za svaku vuču.

1919-1940.g.- Izvedeni radovi na poboljšanju uslova plovidbe:

- u levom dunavskom rukavcu Koronini bagerovanjem poboljšano stanje plovnog puta
- u desnom dunavskom Golubačkom rukavcu obeležen je plovni put male vode
- izvršeno proširenje uzanog prolaza nizvodno od stene Babakaj, prema putu Sikolovac (km1040)
- produbljeno rečno korito za 30 cm, radi obezbedjenja dubine 190 cm ispod najmanjeg plovnog vodostaja na sektoru Jeliševa- Bivoli
- nizvodno od kanala Juc izvršeno čišćenje dna na pragovima, nabacivanje kamenog materijala na podužnoj vodogradjevini Porečka reka- Golubinje, izgradjena nova poprečna vodogradjevina 410 m, izgrđajeni šporovi na levoj obali prema nizvodnom kraju kanala Juc i započeta izgradnja još jedne poprečne vodogradjevine
- delimično razbijene podvodne stene sa leve strane plovnog puta kod uzvodnog kraja Djevrinskog kanala
- uvedena signalizacija u tesnacu Kazana; podignute tri signalne stnice- Varnica, Pena na desnoj i Mrakonja na levoj obali u središnjem delu Donjeg Kazana
- produbljeno rečno dno na prostoru između desne i leve nizvodnog kraja Djevrinskog kanala i uzdužne vodogradjevine Djevrin- Kašajna

NOVE IDEJE

17. septembar 1896.g- Inženjer Hugo Luter, "vlasnik braunšvajske fabrike mašina i sapreduzimač i upravitelj mašinskog dela radova oko regulisanja dunavskih katarakata" uputio predlog ministru narodne privrede Kraljevine Srbije "radi koncesije za upotrebu vodene sile pri kataraktama Dunava" u svrhe izrade "tvornice snage" u roku od 5 godina

1897.g- Zakon o pogodbi zaključenoj između Države Srpske, s jedne i g.Huga Lutera, inženjera i industrijalca iz Braunšvajga u Nemačkoj, s druge strane" /Srpske novine

br.161, 1897.g./ H.Luteru odobrena isključiva upotreba vodene snage "svih skokova na srpskoj obali Dunava od Brnjice do Kladova, za proizvodjenje mehaničke i električne snage

1912.g- Projekat Madjarske đerdapske uprave o izgradnji brodarske uprave kod Sipa, sa hidrocentralom snage 100.000 KS

1916.g- Za vreme I svetskog rata nemačka transportna konanda pristupila je instaliranju lokomotivske vuče na Sipskom kanalu. Na obalnom nasipu izgradjeno je 1800 m koloseka

Jun 1918.g- Ugarska razmatra planove za izgradnju hidroelektrane na Djerdapu. Predlog izneo profesor univerziteta Donat Banki Madjarskom hidroelektričnom udruženju. Po njegovoj zamisli trebalo je izgraditi lateralni kanal u tunelu dužine 20km koji bi preko Homolja povezivao Golubinja sa Brzom Palankom, radi skraćanja plovnog puta za 76 km i izbegavanja đerdapskog dunavskog stenja, a kod Sipa bi se podigla hidrocentrala po projektu Madjarske brodarske uprave.

1918.g- inženjeri Fišer, Rajnau i Korde sačinili su projekt o izgradnji hidrocentrala. Po prvoj verzji gradile bi se centrale kod Grebena i Sipa, a po drugoj, pored ove dve, podigla bi se električna centrala kod Juca, nizvodno od Donjeg Milanovca. Brane bi bile široke 22, duge 200 metara, čime bi se dobila energija od 800.000 KS.

1918.g- prilikom povlačenja iz Srbije Nemci su potpuno razorili postrojenja lokomotivske vuče

1921.g- Inženjer Anton Smrček iz Brna predložio dve varijante: a) izgradnja centrala kod Grebena, Juca i Sipa, b) izgradnja centrala kod Juca i Sipa. Brodske prevodnice bile bi podignute uz levu obalu, a hidrocentrala snage 750.000 KS uz desnu obalu.

1923g- Profesor D.Pavel objavio projekt regulacionih radova u tri stepenice: Železna vrata 47, Juc 56,70 i Izlaz 65,20 metara nadmorske visine

1926.g- Generalna direkcija voda Kraljevine SHS sačinila je projekt o izgradnji dve prevodnice za prolaz brodova- ispod Grebena i ispod Sipa, sa po dve hidroelektrane na srpskoj i rumunskoj strani i sa proizvodnjom od po 5,16 mild kwh električne energije

1928.g- Sipska lokomotivska vuča stavljena je u pogon. Vuču su obavljale tri lokomotive od po 400 KS, tako da je propusna moć duplirana, a uzvodna vuča trajala je oko 35 minuta

1929.g- Privrednik Milivoje Savić predložio izgradnju hidrocentrala obzirom da se u "brzacima Djerdapa nalazi snaga od 5.000.000 KS", za šta je potrebno sklopiti ugovor između Jugoslavije i Rumunije.

1930.g- Ponuda Švajcarske da izgradi hidroelektranu na Djerdapu

1932.g- rumunski inženjer dr.Georg Vasilesku, profesor univerziteta u Bukureštu, u prvoj varijanti predlagao elektrane kod Tahtaliје, uzvodno od Grebena, zatim kod Juca nizvodno od Donjeg Milanovca i kod Sipskog kanala, sa proizvodnjom energije od 1.000.000 KS. U drugoj varijanti jedna brana bila bi izmedju Tahtaliје i Grebena a druga kod Sipskog kanala, sa. Proizvodnjom energije od 800.000 KS.

1940.g- Adolf Hitler iskazao aktivnu zainteresovanost za plan o izgradnji hidroelektrane na Djerdapu snage 7 mild. kwh. Istražne radove izvodila firma "Siemens"

1941-1943.g- Nemačko društvo Simens Šukert AG Berlin sa još šest nemačkih firmi sproveli su istražne radove i izradili projekat regulacionih radova. Najviše pažnje nemačkih vlasti izazvao je projekat "u jednoj stepenici" kod Gvozdenih vrata. Realizacija bi prouzrokovala potapanje Donjeg Milanovca, Sipa, Tekije, a na rumunskoj strani Oršave, Svinjice, Verčerove, Ade Kale. Trebalo bi preseliti 17.000 stanovnika, od čega 5000 na jugoslovenskoj strani. Položaj brane bio bi na 942 km, gde bi se podigla gradjevina visine 27 metara. Na svakoj obali izgradile bi se po dve plovne komore dužine od po 325 i širine od po 25 metara. Za iskorišćavanje vodenih snaga montirale bi se turbine za protok vode od 7000 m³ u sekundi a ukupna godišnja proizvodnja električne energije iznosila bi 10.500.000.000 kilovatčasova.

1.oktobar 1952.g- Jugoslavija je preuzela eksploataciju sipske lokomotivske vuče od Đerdapske administracije

31.maj 1953.g- U Tekiji i Oršavi potpisan Sporazum o ustanovljenju Đerdapske rečne uprave, sa ciljem održavanja i poboljšanja plovnog puta i regulisanja plovidbe.

Leto 1954- *Uzani, krivudavi put prvog reda- imao je tako visoku kategoriju, valjda zbog svog geografskog pravca- sa kolovozom valjanog zastora (širine jedva dva ili dva i po metra) vodio je od Tekije, preko Kladova, do Negotina. Bio je to jedini put koji je povezivao taj kraj, planinske vrleti oko velike reke s plodnim ravnica. Tu tananu nit Dunav je povremeno prekidao, odnoseći njene delove u nepovrat. U zimu mraz, u leto bujica, kidali su tu jedinu vezu sa svetom. O takvom slučaju npr. obaveštavao je predsednik opštine u leto 1954.godine telefonom, jedinom preostalom komunikacijom, i zahtevao od republičkih organa pomoć za ponovna uspostavljanja prohodnosti. Na toj tananoj vezi blistala je jedna zabačena palančica (valjda ne zloupotrebljavam tu reč) koja se zvala Kladovo. Bila je središte sreza, mala, čista i tiha. Njeni ljudi su voleli život na svoj način, sve njegove radosti, muziku, cveće i reku, koja im ublažava svakodnevnu monotonost i mukotrpnost. Živeli su kraj reke, voleli njene vode i boje, tkali ćilime živopisnim šarama, kitili svoje domove, odslikavali svoj život na kućama i u kućama. Čudna je arhitektura nikla tu. Stari Sip- bio je najveća "živa" zbirka tipova originalne narodne arhitekture, koju sam video. Usamljenost je radjala ljubav za svojevrzne umetničke izraze"- Bogoljub Stojanović-*

Septembar 1956.g- Razgovori jugoslovenske i rumunske strane o mogućnostima korišćenja voda u sektoru Đerdapa

HEPS DJERDAP- VREME, MESTO, ZBIVANJA

26. jun 1956.g- Zajednička deklaracija vlada Jugoslavije i Rumunije u Bukureštu, kojoj je usledio kominike na Brionima 27. oktobra, o razmatranju najpovoljnijih mogućnosti za zajedničku izgradnju hidroelektrane u sektoru Djerdapa.

Jun 1957.g- Osnovana Mešovita jugoslovensko- rumunska komisija za proučavanje energetskih, plovidbenih i drugih pitanja i za rukovođenje i koordiniranje radova na uređenju Dunava na sektoru Djerdapa.

Početkom 1960.g- Sačinjen Tehničko- ekonomski memorandum o uređenju jugoslovensko-rumunskog sektora Dunava. Predloženo vladama Jugoslavije i Rumunije da usvoje rešenje o izgradnji hidroenergetskog i plovidbenog sistema na lokaciji Sip-Gura Vaii, čime se iskorišćava 81% hidroenergetskog potencijala i rešava problem plovidbe Djerdapom.

Septembar 1960.g- Otpočeli jugoslovensko rumunski pregovori o izgradnji HEPS Djerdap Portile de Fier, pošto je usvojen Tehničko ekonomski memorandum o izgradnji HEPS Djerdap, pristupanjem izradi sporazuma o izgradnji.

1962.g- Predsednik SFRJ Josip Broz Tito i predsednik rumunske vlade Maurer razmenili su pisma o izgradnji HEPS Djerdap.

7. april 1963.g- Novi Ustav, država proglašena Socijalističkom Federativnom Republikom dobrovoljno ujedinjenih i ravnopravnih naroda.

30. novembar 1963.g- U zgradi Saveznog izvršnog veća u Beogradu objavljeno je potpisivanje međunarodnih akata:

-Sporazum o izgradnji i eksploataciji hidroenergetskog i plovidbenog sistema Djerdap na reci Dunav (sistem Djerdap) /"Sl.list SFRJ"Dodatak, Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, br.8 od 6.jula 1964/

-Konvencija o izradi projekta za izgradnju sistema Djerdap

-Konvencija o izvođenju radova na sistemu Djerdap

-Konvencija o naknadi šteta prouzrokovanih izgradnjom sistema Djerdap

-Konvencija o utvrđivanju investicija i međusobnom obračunu u vezi izgradnje sistema Djerdap na reci Dunavu

-Konvencija o eksploataciji sistema Djerdap

-Statut jugoslovensko-rumunske Mešovite komisije za Djerdap

-Protokol o prelasku jugoslovensko-rumunske državne granice u vezi izgradnje sistema Djerdap

- Protokol o regulisanju izvesnih pitanja u vezi izgradnje i eksploatacije sistema Djerdap i dodatni akt uz Protokol
- Pisma o kreditu
- Pisma o ispravkama granice na Dunavu
- Završni akt / "Sl.list SFRJ" Dodatak, Medjunarodni ugovori, br.11, od 14. septembra 1964.godine/
- Statut Jugoslovensko rumunske mešovite komisije za Djerdap.

2. jul 1964.g- Počeli radovi na izradi zagata I A faze. Gradilište HEPS Djerdap čine: gradilišno pristanište 8 km nizvodno od objekta sa operativnom obalom 230 m, baza mehanizacije na gornjem platou gradilišta, betonski pogoni Hidrotehnike i Hidrogradnje, na donjem platou, industrijski vodovod, armirački pogon za izradu armature 8t/čas i za izradu armo-skeleta do 10 t, tesarski pogoni sa mašinama za izradu ravne i krive oplata, kapacitet 250 m²/dan, dnevni servis za teške građevinske mašine, stanica za tečno gorivo i mazivo, kompresorske stanice, dizel agregat, injekciona stanica, razvodno postrojenje...

26. jul 1964.g- Početak izgradnje Novog naselja u Kladovu, Karatašu i Sipu. U Kladovu je izgrađeno 16 višespratnih zgrada sa 500 stanova za graditelje Djerdapa. Naselje na Karatašu služilo je za smestaj 2000- 2500 graditelja. Barake su projektovane tako da svaka soba služi za smestaj 3-5 radnika.

7. septembar 1964.g- Svečano otvaranje radova na HEPS Djerdap. Predsednik SFRJ Josip Broz Tito izjavio predsedniku Rumunije Georgiju Dežu: "Ovaj objekat neće biti samo kompleks raznih instalacija i građevina od betona i čelika. Kroz njega će ujedno pulsirati i misli i želje ne samo naroda Jugoslavije i Rumunije nego i drugih socijalističkih zemalja. Jer, sa početkom izgradnje ove brane završen je... jedan vremenski period u toku koga su između socijalističkih zemalja stvarani odnosi kakvi između njih ne bi smeli da postoje."

Kraj novembra 1964.g- Završen uzvodni deo nizvodnog šljunčanog zagata.

7-13. decembar 1964.g- VIII Kongres Saveza komunista Jugoslavije. Prvi put od dolaska komunista na vlast 1945, javno se govorilo o nacionalnom pitanju; Glavni kongresni referat generalnog sekretara Josipa Broza Tita:

"Nacionalističke deformacije pojavljuju se i zbog etatističko- birokratskih tendencija koje sputavaju procese međunarodne integracije. One dovode, na jednoj strani, do birokratsko- centralističkih tendencija, do unitarističkog ignorisanja društvenoekonomske funkcije republika i autonomnih pokrajina, a na drugoj strani do tendencija zatvaranja u 'svoje granice'. Obje tendencije su u suštini nacionalističke i podjednako štetne za normalni proces društvene i ekonomske integracije".

22. mart 1965.g- Sporazum SFRJ i SSSR o ekonomskoj i tehničkoj sradanji u izgradnji HEPS Djerdap.

18. maj 1965.g- Edvard Kardelj u poseti gradilištu: *''Veličina poduhvata i početak radova impresioniraju. To je dokaz koliko smo mnogo za tako malo vremena postigli u našoj zemlji od oslobođenja do danas. Ovo gradilište biće velika škola za sve graditelje i ohrabrenje i legitimacija za buduće slične gradnje''... ''Besmisleno bi bilo misliti umesto budućih generacija o pitanjima koje će one morati rešavati. One će te stvari svakako bolje uraditi nego što mi to danas možemo da učinimo za njih''.*

Početak jula 1965.g- Radnici "Hidrotehnike" iscrpli su vodu iz velikog zagata.

7. septembar 1965.g- 1500 radnika uspelo da Dunav pregradi gotovo do polovine zagatom (lučnim nasipom) u koji je ugrađeno oko 400.000 m³ šljunka i drugog građevinskog materijala; izgrađeno radničko naselje za smeštaj 2800 ljudi; završen pristupni put Negotin- gradilište, dužine 60 km.

15. maj 1966.g- U temelje buduće brane ugrađeni prvi kubici betona. Na gradilištu radilo oko 1400 radnika.

25. juli 1966.g- Prvi kubici betona ugrađeni na rumunskoj strani.

16. juna 1966.g- Josip Broz Tito sazvao je sednicu Izvršnog komiteta CKSKJ na kojoj je osnovana komisija za ispitivanje stanja državne bezbednosti.. Na IV sednici CKSKJ Komisija je izvestila: "Pojedini organi državne bezbednosti, polazeći od koncepcije kontrole celokupnog društvenog života...stvorili su razgranatu mrežu svojih saradnika u radnim organizacijama, pa čak i u SKJ. Ta mreža se vrlo često upletala u celokupan rad preduzeća, sve do investicija i kadrovske politike. Komisija je došla do uverenja da ljudi u Službi DB misle kako time obavljaju revolucionarne zadatke, a ne vide da je to...jedna od najjačih prepreka oslobađanju ljudi za izgradnju slobodne i odgovorne ličnosti oslobođene straha i pritiska"

7. septembar 1966.g- Otpočeli radovi izgradnje brodske prevodnice; do ovog datuma graditelji su iskopali 1.678.166 m³ rečnog nanosa i ugradili više od 27.000 m³ betona u temelje brane.

Do kraja 1966.g. iskopano je nanosa 1.500.000 m³ hidromehanizacijom i 700.000 m³ suvozemnom mehanizacijom, a stena 1.400.000 m³. Ugrađeno je betona i armiranog betona 420.000 m³.

Avgust 1967.g- Preseljenje stanovništva iz naselja koja potpuno ili delimično potapa akumulaciono jezero.

Kraj aprila 1968.g- Sa gradilišta HE Djerdap krenula je štafeta mladosti sa rođendanskim čestitkama predsedniku Josipu Brozu Titu. Prvi nosilac bio je varioc "Hidrotehnike" Djordje Mandić.

Polovinom 1968.g. bilo je u Zapadnoj Evropi oko 400.000 jugoslovenskih radnika. Prosečna mesečna plata jugoslovenskih radnika u inostranstvu iznosila je 750

zapadnonemačkih maraka (236.000 starih dinara), tri i po puta više od prosečne plate jugoslovenskih radnika u zemlji. U to vreme u poljoprivrednom sektoru višak radne snage iznosio je preko 1 milion ljudi, a na evidenciji nezaposlenih bilo je njih 312.000. Od radno angažovanih u SFRJ (3,6 miliona) oko 2/3 nije bilo završilo osnovnu školu.

9. jun 1968.g- Obraćanje naciji Josipa Broza Tita povodom studentskih demonstracija: "...Mi smo, drugovii, mnogo puta govorili da treba voditi brigu o čovjeku. Ali, ja mislim da su nas toliko zasjenile razne investicije i razna trvenja oko toga, da je to zasjenilo i oči i misli ljudi, da se zaboravilo na čovjeka. A mi ni objekte ne možemo stvarati bez čovjeka. Ne možemo! Neki misle da je ono do čega je došlo odraz onoga što se događa u Francuskoj, Njemačkoj, Čehoslovačkoj itd. To nije tačno. Nije to odraz toga. To je odraz naših slabosti, koje su se nagomilale i koje mi danas moramo otklanjati...I najzad, ja se još jednom obraćam studentima: vrijeme je da se prihvatite učenja, sada je vrijeme polaganja ispita, i u tome vam želim mnogo uspjeha. Jer, bilo bi šteta da izgubite još više vremena."

Avgust 1968.g- Do tada je u objekte na srpskoj strani ugrađeno 950.000 m³ betona, 48.000 tona betonskog gvožđa, 270.000 m² čelične oplata, iskopano preko 3,5 miliona m³ stena i više od 6 miliona m³ rečnog nanosa i šljunka; na rumunskoj strani do tada je ugrađeno 860.000 m³ betona i 4000 tona armature.

Novembar 1968.g- Koča Popović: "U središtu naših vlastitih htenja, razumnosti i poštenja leži i vrebava otrovni pauk, star, ali opak, blagoglagoljiv ali surov, tobože čio, a proždrljiv, koroziran i truo, tobože blag, a sebičan i bezdušan, od vlasti i starosti...ocedjeni, starac koji, bez obzira što se šepuri i skakuće- hoće da bude glavni glumac u svemu... Prema SSSR-u, kombinacija skleroze- svemoći i kapitulantstva...intimno neizlečivo kapitulanstvo na bazi potpuno zastarelih predstava o socijalizmu, a posebno o prvoj zemlji socijalizma i njenoj politici . Jezivost je evolucije- petenovske- od vodje oslobodilačke borbe do vodje kapitulacije, što se ne može drugačije objasniti nego upravo sklerozom i nezajažljivom željom za vlašću".

Decembar 1968.g- Isključeni iz članstva u Savezu komunista Jugoslavije Jovan Marjanović, istoričar, i pisac Dobrica Ćosić. Prvi je kritikovao proglašenje muslimanske nacije, zahteva za razvijanje nacionalnih ekonomija u granicama pojedinih republika i pokrajina, a drugi koncept o 'demokratizovanju društva' kao plašt za nacionalna podvajanja.

22. jul 1969.g- Počelo pregradjivanje Dunava; "od reke sužene već na svega 276 metara, oteto je još 10 metara".

30. jul 1969.g- Veliko nevreme zahvatilo je područje Djerdapa; bujice potopile delove gradilišta.

3. avgust 1969.g- Brodskom prevodnicom na rumunskom delu prošli su prvi brodovi, "Dakija", "Portile de Fier" "Oršava" i "Pena".

5. avgust 1969.g, 23 sata -Stihija Dunava prodrla je u u crpnu stanicu i nakon četiri sata poplavila sve četiri turbine na srpskoj strani. Voda je načela gradjevinu kroz dilatacione fuge širine svega 10 cm, koje su za priliku pregradjivanja umesto na koti 39 bile zabetonirane na kotama 30 i 34.

13. avgust 1969.g- Nakon što se snazi mašina suprotstavila vodena sila od 120 tona po metru kvadratnom u jednoj sekundi, Dunav je pregradjen, čime je okončano 90% ukupnih graditeljskih poslova.

20. septembar 1969.g- J.B.Tito u Kladovu Nikolaju Čaušeskuu: "Smatram da je ovo veliki dan kada su se predstavnici dviju zemalja, Jugoslavije i Rumunije sastali na kopnu usred Dunava. Da je takav susret bio mogućan, treba zahvaliti našim i vašim stručnjacima, inženjerima, tehničarima i čitavim radnim kolektivima koji su svojim stvaralačkim naporima obavili grandiozan posao i zauzdali ovu večito slobodnu rijeku da ne ide, neiskorišćena, dalje prema moru"...

20. septembar 1969.g- Nikolaje Čaušesku J.B.Titu: "Izgradnja ove gigantske hidroelektrane predstavlja simbol dobrih odnosa koji postoje medju nama i simbol rumunsko- jugoslovenskog prijateljstva. Ona pokazuje šta mogu ostvariti dva naroda koji grade socijalističko uredjenje, koji su gospodari svoje sudbine i koji su rešeni da saradjuju na svim poljima delatnosti... Ja smatram da hidroelektrana u Djerdapu ima u tom smislu i medjunarodni značaj, ne samo zbog toga što olakšava prolazak brodova ranih zemalja kroz to teško područje Dunava, već naročito zbog toga što ona doprinosi afirmisanju principa na kojima treba da se zasniva saradnja zemalja koje grade novo uredjenje, socijalističko. Ona takodje pokazuje da izmedju solidarnosti i zajedničke delatnosti susednih zemalja, s jedne strane i nacionalnih interesa s druge strane, nema nikakvog antagonizma, već naprotiv, izmedju njih postoji čvrsto dijalektičko jedinstvo".

21. septembar 1969.g- J.B.Tito graditeljima Djerdapa: "Kada je riječ o medjunacionalnim odnosima, mislim zaista da je žalosno da se ljudi, posle toliko godina ustežu da kažu da su Jugosloveni. Sada se manje govori o Jugoslaviji, a više o federaciji. Ja nikad nisam bio niti sam sada, za neko jugoslovenstvo u smislu stvaranja jedne nacionalnosti. Sve nacionalnosti i narodnosti treba i mogu da nadju svoje mjesto u našoj federaciji, ali, kao država, mi smo ipak-Jugoslavija. Vani se zna za Jugoslaviju. Moramo to pitanje jasno i pravilno postaviti, pored ostalog, i zbog ugleda koji Jugoslavija uživa u svijetu".

22. februar 1970.g- Montirano je radno kolo prvog agregata, teško 350 tona; radove izveli pregaoci "Hidromontaže" Maribor.

1. mart 1970.g- Dopremljen je transformator težak 180 tona; proizveden u Belgiji.

25. april 1970.g- Radnici "Hidromontaže" ugradili su radno kolo drugog agregata.

Jul 1970.g- Završeni su radovi na rumunskoj strani.

18. jul 1970.g- Počelo je punjenje akumulacionog jezera.

20. jul 1970.g- Prvi agregati pušteni su u probni rad; po jedan na srpskoj i rumunskoj elektrani.

6. avgust 1970.g- Iz elektrane na srpskoj strani potekli su prvi kilovati energije- pušten u pogon prvi agregat. Do tada su jugoslovenski i rumunski neimari ugradili 3.700.000 m³ betona, 250.000 tona armature i čeličnih konstrukcija, 1,5 miliona m³ betonske i kamene obloge, 71.000 tona opreme.

15. avgust 1970.g- Počela je proizvodnja električne energije na rumunskoj elektrani.

10. oktobar 1970.g- Puštena je voda u brodskim prevodnicama na srpskom delu Dunava.

31. oktobar 1970.g- Započela je redovna plovidba srpskom prevodnicom.

21. novembar 1970.g- Voda je prodrla u zagat na rumunskoj strani; voda iz zagata prodrla je u elektrane.

4. decembar 1970.g- Prvi agregat ponovo je uključen u mrežu.

8. decembar 1970.g- Uključen je i drugi agregat na srpskoj elektrani.

16. februar 1971.g- Pušten je u probni rad treći agregat na srpskoj elektrani.

2. mart 1971.g- Referat Edvarda Kardelja, predsednika Komisije za ustavne promene, na sednici Predsedništva SKJ: "Protivrečnost između samoupravljanja i državnog centralizma u svakodnevnoj političkoj praksi izrazila se kao sukob između republika i federacije, odnosno kao kriza političkog i privrednog mehanizma federacije...Kod nas su bila, a i danas su, još prilično rasprostranjena mišljenja da su jugoslovenske nacije drukčije od ostalih nacija; drugim rečima, da one u stvari i nisu potpune nacije, nego nešto na sredini procesa preobražaja jedne provincijalne u nacionalnu svest. Tu je izvor takozvanog unitarističkog jugoslovenstva. To je veoma opasna zablude, koja može postati izvor teških grešaka u nacionalnoj politici."

3. mart 1971.g- Pušten je u pogon treći agregat na srpskoj strani.

24. mart 1971.g- Otpočelo je novo dizanje nivoa jezera radi obezbedjenja snage za pokretanje 6 agregata.

31. mart.1971.g- Na srpskom delu postavljen je poslednji metar šine i nosači kрана; spojeni su rumuski i jugoslovenski delovi hidroelektrane koji se nalaze na najvišim kotama.

April 1971.g.- Stanovao sam 15 dana u jednoj radničkoj baraci u krevetu nekoga šofera koji je bio otišao svojoj ženi u Ljuboviju; u krevetu sa umašćenim jastukom i mnoštvom crnih dlaka i trunja na čaršavu, a pokrivao sam se ćebadima punim naftalina. Pod u toj sobi je od betona i kroz nju se prolazi u drugu sobu gde se nalazi razglasna stanica i telegrafista naselja radnika ''Partizanski put''. Inače moj cimer je bio jedan radnik iz okoline Prizrena koji bi čim se vrati s posla skinuo čizme, izvukao iz njih mokre, 'mirišljave' obojke pa ih obesio na rubove čizama da se suše, a onda bi iz svog drvenog četvrtastog kofera izvukao flašu rakije, otpio jedan gutljaj a potom i mene ponudio. Zatim bi rasprostro na novine hleb, salame ili kobasice i glavicu crnog luka- pa bi ručao- Vidoje Romandić, slikar.

11. maj 1971.g- Započelo je montiranje 4. agregata, "prvog domaćeg", proizvedenog od strane zagrebačke firme "Rade Končar".

14. jun 1971.g- Pušten je u rad 4. agregat.

Jun 1971.g- Ustavni amandmani po kojima su svi rukovodeći organi u državi predviđeni da budu formirani na bazi nacionalnog pariteta. U to vreme SFRJ je imala 22% nepismenih (1,8% Slovenija- 44% Kosovo).

16. jun 1971.g- Spojeni su poslednji segmenti velikog mosta za drumski saobraćaj preko Dunava.

25. oktobar 1971.g- Radnici "Hidromontaže" instalirali su radno kolo 5. agregata.

29. novembar 1971.g- Dan Republike na Karatašu- ''Vreme hladno, vlažno i tmurno, sa ponekom zalutalom pahuljicom snega. Praznik je i ovde na karataški način i na način današnjeg dana. Nekog ima, nekog nema, a od onih koji su tu, niko se ne vidi. Redovi baraka kao kompozicija teretnih vozova na velikoj stanici. Sve do Sipa gomile, gomile, gomile hartija što ih je vetar zakačio za grančice i u travi prevrnutе kante za djubre, živi kosturi bivših pasa, mačaka, tetrapaka, čaša od jogurta, kutije od detererdženata, oglodane krupne kosti, budjavi hleb, po neka olupina od auta, izgažena žičana ograda oko igrališta, vetar i malo dalje oranž osvetljena brana i niski oblaci u istoj boji. Karataš kada sam sišao iz kombija popodne oko 17 časova''- Dragan Jović, slikar.

7. decembar 1971.g- Otpočela redovna plovidba kroz srpsku prevodnicu.

14. maj 1972.g- Pušteni u rad peti i šesti agregat na srpskoj strani.

16. maj 1972.g- Zvanično pušten u rad Hidroenergetski i plovidbeni sistem Djerdap-Portile de fier.

Nikolaje Čaušesku: "Realizacija ovog projekta zahtevala je ogromne napore i nametnula rešavanje posebno komplikovanih problema. Činjenica da akumulaciono jezero ima 2 milijarde kubika i zahvata površinu od 170 km², prelivna brana 441 metar s kapacitetom preliivanja od 15.500 m³ u sekundi, govori o grandioznosti ovog objekta...Pregradjivanje Dunava i pretvaranje njegove snage u energiju i svetlost predstavlja divnu demonstraciju stvaralačkih sposobnosti čoveka, džinovskih izvora kojima raspolaže socijalističko društvo za ubrzani razvoj proizvodnih snaga, napredak privrede, podizanje stepena civilizacije i dobrobit naroda... a imajući u vidu doprinos SSSR-a, to je najveće delo u multilateralnoj saradnji između socijalističkih zemalja".

Predsednik SFR Jugoslavije Josip Broz Tito dodelio graditeljima 305 odlikovanja a predsednik SR Rumunije Nikolae Čaušesku 150. Rumunski predsednik odlikovao je Josipa Broza Tita titulom Heroja Socijalističke Republike Rumunije i Ordenom pobede socijalizma. Tim povodom J.B.Tito je izjavio: "Ovakva velika djela ne ostvaruju se, nažalost, bez žrtava. I u izgradnji Djerdapa je izgubljeno nekoliko dragocijenih ljudskih života/prema oficijelnim podacima^{14/}. Ja koristim ovu priliku da im odam poštu, i da izrazim duboko saosjećanje s njihovim porodicama"... "Drugarice i drugovi, mi smo duboko zainteresovani da principi aktivne i miroljubive koegzistencije, koje su Rumunija i Jugoslavija čvrsto utkale u svoje odnose, postanu opšta praksa u međunarodnom životu. Jer samo na taj način može se obezbjediti da svaki narod bude zaštićen od miješanja i prijetnji, dok živi u sigurnosti i miru i da razvija svoje duhovne i materijalne vrednosti. Samo na takvoj osnovi mogu se graditi demokratski i ravnopravni odnosi u svijetu i uspješnije objedinjavati naponi u rješavanju postojećih problema u otklanjanju uzroka kriza i sukoba".

A K T E R I

A

ABRAMOVIĆ VUKAŠIN
AVAKUMOVIĆ DRAGAN

AVRAMOVIĆ VUKAŠIN
AGBABA NADA
ADAMOVIĆ MILORAD
AJNŠPILER SLAVKO
ANDJELIĆ SLOBODAN
ANDJELKOVIĆ ALEKSANDAR
ANDJELKOVIĆ DIMITRIJE
ANDJELKOVIĆ ZORAN
ANDJELOVIĆ MIODRAG
ANDJELKOVIĆ MILE
ANDRIĆ MILUTIN
ANTIĆ VUKAŠIN
ANTIĆ DOBRIVOJE
ANTIĆ DRAGOSLAV
ANTIĆ DUŠANKA
ANTIĆ MARIN
ANTONIJEVIĆ BOGOLJUB
AREŽINA KRSTAN
ARIFI
ARSENOVIĆ MILUTIN
ARSIĆ
ATANACKOVIĆ BRANIMIR
ATANACKOVIĆ ĐORĐE
AHDELIĆ VELIMIR
ADŽIĆ SLAVKO
AŠKRABA MIŠO

B

BAGI DJULA
BAGI IMRE
BADJIĆ DJORDJE
BAJRAMOVIĆ MUHAREM
BAJROVIĆ HAJRIJA
BAJROVIĆ OSMAN
BALABAN SVETO
BALUBDŽIĆ TIHOMIR
BANOVIĆ SLOBODAN
BANOVIĆ UROŠ
BANJANIN DRAGICA
BANJANIN JAGODA
BANJANIN STJEPAN
BANJAC
BARBATESKOVIĆ TOMISLAV
BASARIĆ RADOSLAV
BAUMAN RUDOLF
BAHTIJAREVIĆ
BAŠIĆ
BEK FERDINAND
BELJANSKI PAVLE
BERETIĆ IVO
BEROŠ PETAR
BEŠEVIĆ MIHAILO
BIBERČIĆ NEDELJKO
BIZJAK IVAN
BIKIĆ DJORDJE
BILAJAC ŠEMSO

BJELANOVIĆ NADEŽDA
BJELIĆ STEVAN
BILJIĆ MILOVAN
BJELANOVIĆ BLAŽO
BJELANOVIĆ VLAJKO
BLAGOJEVIĆ MIRKO
BLAGOJEVIĆ SLOBODAN
BLAŽEK ALEKSANDAR
BLAJ BORIS
BLAJ FRANC
BLANARU VASILE
BLANUŠA LJUBOMIR
BOGAVAC RADOVAN
BOGATINOVSKI
BOGDANOVIĆ DJURO
BOGDANOVIĆ MILORAD
BOGDANOVIĆ STANIMIR
BOGOJEVIĆ ŽIVOJIN
BODEANU CORNEL
BOŽANIĆ SLOBODAN
BOŽINOVIĆ MIODRAG
BOŽIĆ DRAGAN
BOŽIĆ ŽARKO
BOŽIĆ MITAR
BOŽIĆ RADE
BOŽULIĆ DAMIR
BOJANIĆ SLAVKO
BOJOVIĆ BOGOLJUB
BOJOVIĆ ZDRAVKO
BOLENTEANU MARIN
BOLTA MIRKO
BONDEROVIĆ DUŠAN
BONDOKIĆ DIMITRIJE
BORAKOVIĆ DIMITRIJE
BORAKOVIĆ RADOSLAV
BOSNIĆ DOBRIVOJE
BOČOKIĆ MIHAILO
BOŠKOVIĆ DRAGUTIN
BOŠKOVIĆ MARKO
BOŠKOVIĆ MILORAD
BOŠNJAKOVIĆ SAVA
BOŠNJAKOVIĆ SLOBODAN
BRATUŠA FRAN
BRZAKOVIĆ MILAN
BRZAKOVIĆ MILOMIR
BRKIĆ BOŽANA
BRKIĆ MATEJA
BRKIĆ MILORAD
BRKIĆ MIODRAG
BRKIĆ NADA
BRKIĆ SVETOZAR
BRKIĆ STANIMIR
BUBALO
BUGARČEVIĆ SAVA
BUKATAREVIĆ NIKOLA
BULAJIĆ MIRKO

BULATOVIĆ ČEDOMIR
BULJUBAŠIĆ NURIJA
BUNIĆ DUŠAN
BURLICA MILENKO
BUČKOVIĆ VOJIN
BUHOVAC VLADO

V

VAJS SLAVOLJUB
VARDIĆ STIPE
VARKULJA
VASILE FILIP
VASILJEVIĆ DRAGOLJUB
VASILJEVIĆ SVETA
VASIĆ
VASOJEVIĆ VUKAŠIN
VELIČKOVIĆ VLADIMIR
VELIČKOVIĆ SVETOZAR
VELIČKOVIĆ TIHOMIR
VELIČKOVIĆ ČEDOMIR
VELIŠIĆ LJUBOMIR
VELJKOVIĆ STOJADIN
VERLE ŠIRIL
VESELINOVIĆ LJUBIŠA
VESELINOVIĆ OFELIJA
VIDAKOVIĆ VELJKO
VIKIĆ DJORDJE
VIMIĆ MILISAV
VIMIĆ MILORAD
VIMIĆ MIODRAG
VIŠNJEVSKI ROBERT
VIŠNJOVSKI DJURA
VLADULJEVIĆ VLADIMIR
VLAISAVLJEVIĆ PETAR
VOJINOVIĆ MIHAJLO
VOLČIĆ ROK
VRAČAREVIĆ VLADE
VRAČAREVIĆ PAVLE
VREME ARCADIE
VUJADINOVIĆ SVETA
VUJATOVIĆ MOMO
VUJIĆ DOBROSAV
VUJIČIĆ BOGOLJUB
VUKADINOVIĆ MIODRAG
VUKAJLOVIĆ RADETA
VUKAJLOVIĆ RADOVAN
VUKAŠINOVIĆ VUKAŠIN
VUKAŠINOVIĆ VIDOJE
VUKAŠINOVIĆ VULE
VUKAŠINOVIĆ MILAN
VUKAŠINOVIĆ MILENKO
VUKOVIĆ VELJKO
VUKOVIĆ JOVAN
VUKOVIĆ KRSTO
VUKOVIĆ TIHOMIR
VUKOMIROVIĆ RADOVAN

VUKOSAVLJEVIĆ MIĆA
VUČETIĆ J
VUČKOVIĆ VLADAN
VUČKOVIĆ MARIJA

G

GAVRILOVIĆ MILISAV
GAJZER DRAGO
GALJPERIN MIHAIL
GILIĆ
GLIGORIJEVIĆ JOCA
GLUVAČEVIĆ STOJAN
GOLIĆ IGNJAT
GORODIJANSKI VADIM
GOTUA GEORGIJE GEORGIJEVIĆ
GRABOVIČANOVIĆ DRAGOMIR
GRBIĆ SVETOZAR
GREB PETAR
GRMAŠ BORO
GRŠIĆ IVAN
GRUJIĆ BOGOSAV
GRUJIĆ ŽARKO
GRUJIĆ MOMČILO
GRUJIĆ NEGOSLAV
GRUJIĆ NIKOLA
GRUJIČIĆ RADOVAN
GROČIĆ RADIVOJE
GRUJIĆ ŽARKO
GRUJIĆ MOMČILO

D

DABIĆ
DAVIDOVIĆ MILENKO
DAJIĆ MILE
DAJIĆ PETAR
DAMJAN BRANKO
DAMJANOVIĆ LJUBISAV
DAMJANOVIĆ SVETISLAV
DAMNJANOVIĆ RADOVAN
DJORDJEVIĆ STANISLAV
DEBELJOVIĆ DRAGOLJUB
DECUSARA NICOLAE
DEDU STELIAN
DEKONSKIJ VADIM
DELIĆ BOŽIDAR
DEURA BRANKO
DECUSARA NICOLAE
DIMITRIJEVIĆ DIMITRIJE
DIMITRIJEVIĆ DRAGOSLAV
DIMITIRJEVIĆ MILORAD
DITRIH PAVLE
DRAGAŠEVIĆ MILENKO
DRAGIN TOMISLAV
DRAGIŠIĆ DIMITRIJE
DRAGIŠIĆ PAVLE
DRAGOVIC BUDIMIR

DRAGOVIĆ DIMITRIJE
DRAGOVIĆ NIKOLA
DRAGOVIĆ RADOVAN
DRAŠKOVIĆ MILOJE
DREMPETIĆ JOSIP
DRLJEVIĆ ZVONKO
DUGONJIĆ HAJRUDIN
DUMAN HAJRUDIN
DUMBOVIĆ ALOJZ
DUMENDŽIJA LJUBOMIR

DJ

DJOGO MILAN
DJOKIĆ DJORDJE
DJONIN KOSTA
DJORDJEVIĆ VUKADIN
DJORDJEVIĆ DRAGAN
DJORDJEVIĆ DUŠAN
DJORDJEVIĆ JOVAN
DJORDJEVIĆ LEPOSAVA
DJORDJEVIĆ MIŠA
DJORDJEVIĆ NIKODIN
DJORDJEVIĆ PETAR
DJORDJEVIĆ RADISAV
DJORDJEVIĆ RADOJE
DJORDJEVIĆ SLOBODAN
DJORDJEVIĆ STOJAN
DJORDJEVIĆ TOMISLAV
DJORDJEVIĆ ČEDO
DJUGA JANKO
DJURDIJANOVIĆ JOVAN
DJURIĆ PETAR
DJURIŠIĆ MIHAJLO
DJUROVIĆ VELIMIR
DJUROVIĆ NEMANJA

E

ELEK DOB
ERDELJAN LAZAR
ERLIJA MUHAMED
ERCEGOVIĆ OLGA
ERLIJA HALIL

Ž

ŽEGARAC
ŽGOMBIĆ IVAN
ŽIVADINOVIĆ
ŽIVALJEVIĆ MARIJA
ŽIVALJEVIĆ MILOŠ
ŽIVALJEVIĆ MIODRAG
ŽIVALJEVIĆ MIROSLAV
ŽIVANIĆ VLADIMIR
ŽIVKOVIĆ MIROSLAV
ŽIVKOVIĆ NADA
ŽIVKOVIĆ PREDRAG
ŽIVOJINOVIĆ RELJA

ŽUMAREVIĆ DIMITRIJE

Z

ZAPOLJSKI MIŠA
ZARIĆ MILAN
ZBRNOLJEVIĆ DESIMIR
ZBRNOVLJEVIĆ NIKOLA
ZBRKIĆ VELIMIR
ZVONAR SLAVKO
ZELENJOVSKI EVGENIJ
ZEC TOMISLAV
ZLOPORUBOVIĆ BOGOSAV
ZOVKO
ZOLOTA HAJRO
ZUBOVIĆ MUSTAFA
ZUKIĆ SULEJMAN

I

IBRAHIMOVIĆ
IVANOVIĆ MILORAD
IVIĆ SLAVUJKO
IGNJATOVIĆ BRANISLAV
IGJNATOVIĆ MARA
IGNJATOVIĆ SLAVKO
IGNJATOVIĆ TRIFUN
IGRIĆ STEVAN
IKONIĆ ŽIKA
ILJEVIĆ OLIVERA
ILIN
ILIĆ ANKICA
ILIĆ BRANISLAV
ILIĆ MILOMIR
ILIĆ ILIJA
ILIĆ PAVLE
ILIĆ ČEDO
IRIĆ RATKO
ISAILOVIĆ DRAGOLJUB
ISAILOVIĆ PAJKO

J

JAKOVLJEVIĆ MILOJKO
JAKOVLJEVIĆ PANTELIIA
JAKŠIĆ MILAN
JANIĆ VLADIMIR
JANKOVIĆ DRAGOLJUB
JANKOVIĆ MILOMIR
JANKOVIĆ MILOŠ
JANKOVIĆ NIKOLA
JANJIĆ MILORAD
JANJIĆ MIŠO
JAŠIN VOJISLAV
JEVREMOVIĆ MIHAJLO
JEZDIMIROVIĆ VOJISLAV
JELISAVAC GOJKO
JELISAVČIĆ BOGOSAV
JELISAVČIĆ SRETEN

JERIĆ STANOJE
JEFTINIĆ GRUJO
JEFTOVIĆ DRAGOLJUB
JOVANOVIĆ BORIVOJE
JOVANOVIĆ BRANKO
JOVANOVIĆ RANKO
JOVANOVIĆ JOVAN
JOVANOVIĆ LJILJANA
JOVANOVIĆ MILE
JOVANOVIĆ MILOVAN
JOVANOVIĆ MIROSLAV
JOVANOVIĆ NIKOLA
JOVANOVIĆ RADOJICA
JOVANČEV
JOVIĆ VLADIMIR
JOVIČIĆ ZDRAVKO
JOVIČIĆ MILENA
JOJKIĆ PETAR
JOKIĆ ŽIVKO
JOKIĆ MILINKO
JOKIĆ SAVA
JORDANOVIĆ NAJDAN
JUGOVIĆ ALEKSANDAR
JULARDŽIJA IVA
JULARDŽIJA OLGA
JUSUPOVIĆ ČAMIL

K

KAJARI MLADEN
KALJIĆ DJORDJE
KLJAVIN LAV
KARADAREVIĆ MILAN
KARADAREVIĆ RADISAV
KARAUAC LAZAR
KATIĆ BRATIMIR
KAČAREVIĆ SLOBODAN
KEZIĆ BOŽIDAR
KEKIĆ DRAGOLJUB
KEKIĆ MIROSLAV
KERATOVIĆ ANTONIJE
KERATOVIĆ ŽIVKO
KERATOVIĆ LJUBOMIR
KERTES IMRE
KESERIĆ DUŠAN
KESERIĆ MILISAV
KLENCOVLJEVIĆ BORA
KLENCOVLJEVIĆ VASILJE
KLENCOVLJEVIĆ VIŠESLAV
KLENCOVLJEVIĆ ILIJA
KLENCOVLJEVIĆ JOVAN
KLJAVIN LAV
KNEŽEVIĆ DUŠAN
KNEŽEVIĆ ZORA
KNEŽEVIĆ MILOVAN
KNEŽEVIĆ RADENKO
KOBZAN IVICA

KOVAČ PETAR
KOVAČEVIĆ VELJKO
KOVAČEVIĆ BOŽIDAR
KOVAČEVIĆ DEJAN
KOVAČEVIĆ LJILJANA
KOVAČEC VITOMIR
KOVAČEVIĆ ŽIVORAD
KOŽOKIĆ JOVAN
KOJIĆ SREten
KOKIĆ MILAN
KOLARIĆ LALA
KOLICIĆ DJORDJE
KOLICIĆ PETAR
KOMATINA MILAN
KOSOVAC BRANKO
KOSOVAC STEVAN
KOSTIĆ DRAGOSLAV
KOSTIĆ ŽIVORAD
KOSTIĆ MIODRAG
KOCIĆ VLADIMIR
KRAKTUS DJODRJE
KRŽAJ LOJZE
KRSMANOVIĆ LJUBISAV
KRSMANOVIĆ MITAR
KRSTIĆ ŽIVOJIN
KRSTIĆ ČEDOMIR
KRČOBIĆ DRAGUTIN
KRČOBIĆ ILIJA
KRČOBIĆ MILE
KRČOBIĆ RADIVOJE
KUDIĆ MILOŠ
KUZMAN
KUZMANOVIĆ
KUKARAS VLADIMIR
KUTEROVAC VLADIMIR

L

LAZAREVIĆ BUDIMIR
LAZAREVIĆ DJORDJE
LAZAREVIĆ DRAGI
LAZAREVIĆ RADOVAN
LAKIĆ MIROSLAV
LAKOVIĆ MILOŠ
LALIĆ
LAPADATOVIĆ JOVAN
LAPAŠTICA NAZMI
LEČIĆ ZDRAVKO
LEUSTEAN ION
LEŠOVIĆ MILENKO
LIKOTA JOVAN
LILIĆ VASA
LIMIĆ
LORENC VLADIMIR
LUKIĆ MILORAD

LJ

LJUTOVAC DRAGICA
LJUTOVAC DRAGIŠA

M

MAJKANOVIĆ MILISAV
MAKSIMOVIĆ MIROSLAV
MAKSIMOVIĆ PAVLE
MAKSIMOVIĆ RADE
MALAGIĆ RAŠID
MALOVIĆ RAŠID
MALJOKOVIĆ ALEKSANDAR
MALJOKOVIĆ JOVAN
MALJOKOVIĆ JOVANKA
MALJOKOVIĆ LJUBOMIR
MANDIĆ DUŠAN
MANDIĆ ĐORĐE
MANDIĆ SVETISLAV
MANDIĆ STANIMIR
MANZALOVIĆ ANDJELKO
MARIN D. ION
MARINESCU CONSTANTIN
MARINKOVIĆ DIMITRIJE
MARINKOVIĆ VELIMIR
MARINKOVIĆ MILOVAN
MARINKOVIĆ MIHAJLO
MARINOVIĆ JEFTATIJE
MARIČIĆ MILAN
MARKIĆEVIĆ ŽIVKO
MARKOVIĆ BRANKO
MARKOVIĆ ŽIKA
MARKOVIĆ ŽIVKO
MARKOVIĆ ILIJA
MARKOVIĆ LJUBISAV
MARKOVIĆ MILAN
MARKOVIĆ MILISAV
MARKOVIĆ MILOVAN
MARKOVIĆ MILORAD
MARKOVIĆ MOMA
MARKOVIĆ NATA
MARKOVIĆ PETAR
MARKOVIĆ RADOVAN
MARKOVIĆ RAŠO
MARTINOVIĆ MILE
MARČETA LJUBO
MATIĆ RADENKO
MATIĆ SAVA
MATIĆ TOMANIJA
MATOVIĆ MANOJLO
MAČAŠEV MILENKO
MAŠIĆ DRAGAN
MAŠIĆ LJUBIŠA
MEDAR DRAGO
MEDJAŠ MILIVOJ
MELIĆ SABAHUDIN
MIJUCIĆ VASA
MILANOVIĆ JOVAN

MILANOVIĆ MILUTIN
MILATOVIĆ BRANISLAV
MILATOVIĆ RADE
MILAŠINOVIĆ SREĆKO
MILENKOVIĆ DUŠAN
MILER
MILIVOJEVIĆ DUŠAN
MILIVOJEVIĆ PERA
MILINKOVIĆ SAVA
MILINOVIĆ
MILIĆ IVO
MILIĆ KARLO
MILIĆ RADIVOJE
MILIĆEVIĆ LJILJANA
MILIČIĆ MILUTIN
MILOVANOVIĆ MILOVAN
MILOVANOVIĆ MIROSLAV
MILOVANOVIĆ PREDRAG
MILOJEVIĆ DRAGAN
MILOJKOVIĆ PREDRAG
MILORADOVIĆ SIMA
MILOSAVLJEVIĆ VLADA
MILOSAVLJEVIĆ
MILOŠEVIĆ VUKAŠIN
MILOŠEVIĆ DESIMIR
MILOŠEVIĆ LJUBO
MILOŠEVIĆ MILUTIN
MILUTINOVIĆ DRAGOLJUB
MILUTINOVIĆ SRBA
MILJANIĆ PETAR
MINIĆ DRINKA
MINIĆ MILORAD
MIOSIĆ DIMITRIJE
MIRKOVIĆ JOSIP
MITIĆ DRAGOSLAV
MITIĆ MOMČILO
MITRIĆ
MITROVIĆ ŽIKA
MITROVIĆ MILAN
MIHAILOVIĆ ANTONIJE
MIHAJLOVIĆ JOVAN
MIHAJLOVIĆ LJUBOMIR
MIHAJLOVIĆ MAKSIM
MLADENOVIĆ VLADIMIR
MLADENOVIĆ DRAGAN
MLADENOVIĆ MIODRAG
MLADENOVIĆ NAJDAN
MLAĐAN
MOMIROVIĆ RISTA
MOSTARLIĆ MILUTIN
MRDAKOVIĆ
MRDJA NEBOJŠA
MUGOŠA SLOBODAN
MUJOVIĆ BEŠIR
MUSTAFOVIĆ MUSTAFA
MUTIĆ LJUTICA

N

NADJ ŠANDOR
NAJARICA ILIJA
NAJDANOVIĆ JOVAN
NAKULOVIĆ VLADIMIR
NASTIĆ MILIVOJE
NASTIĆ MILOMIR
NEGRU ROMAN
NEDELJKOVIĆ ANDRIJA
NEDELJKOVIĆ ŽARKO
NEIMAREVIĆ KSENIJA
NENADOVIĆ SAVA
NEŠIĆ VOJISLAV
NEŠIĆ STEVAN
NEŠKOVIĆ RADIŠA
NEŠKOVIĆ SLOBODAN
NEŠOVIĆ MILOJKO
NIJEMČEVIĆ VIDOMIR
NIKILIĆ MILE
NIKOLIĆ VASA
NIKOLIĆ DRAGAN
NIKOLIĆ DRAGUTIN
NIKOLIĆ LAZAR
NIKOLIĆ MILAN
NIKOLIĆ RADENKO
NIKOLIĆ RELJA
NIKOLIĆ RISTA
NICULOVIĆ DUŠAN
NIĆIFOROVIĆ MIODRAG
NOVAKOVIĆ MIHAILO
NOVOSEL STJEPAN
NOVČIĆ NOVICA
NOKOV PETAR
NUCIĆ DJORDJE

NJ

NJAGOJEVIĆ NIKOLA

O

OBRADOVIĆ BRANISLAV
OBRADOVIĆ ZLATKO
OGORELICA SVETISLAV
ODALOVIĆ MILORAD
OŽVAT
OMEROVIĆ
ONĆU TIBERIU
OPRHAL ZDRAVKO

P

PAVLOVIĆ BORIVOJE
PAVLOVIĆ BRANKO
PAVLOVIĆ DRAGOLJUB
PAVLOVIĆ DRAGOMIR
PAVLOVIĆ DRAGORAD

PAVLOVIĆ JELICA
PAVLOVIĆ OLIVERA
PAVLOVIĆ PAVLE
PAVLOVIĆ RADIŠA
PAVLOVIĆ
PANIĆ MARKO
PANIĆ MIROSLAVA
PANIĆ RADIČ
PANOJEVIĆ TODOR
PANTELIĆ BOGOSAV
PANTELIĆ PAVLE
PAPIĆ KAZIMIR
PAPIĆ MILOVAN
PAPIĆ RADE
PAPONJA VLADO
PATREBUNIĆ DRAGUTIN
PARTEBUNIĆ LJUBIŠA
PARČINOVIĆ LJUBOMIR
PAUN PATRU
PAUNIĆ ZLATA
PAUNKOVIĆ ARSA
PAUNOVIĆ MOJSIJE
PAUNOVIĆ STANIŠA
PEJKIĆ MLADENKA
PEJOVIĆ RADOJE
PEJOVIĆ RADOJICA
PENZEŠ FERENC
PEROVIĆ DRAGAN
PERC BORIS
PETKOV VLADIMIR
PETKOVIĆ LJUBIŠA
PETRESCU ALEXANDRU
PETRIĆ MILOŠ
PETROVIĆ ALEKSANDAR
PETROVIĆ GRADIMIR
PETROVIĆ DUŠAN
PETROVIĆ MIODRAG
PETROVIĆ BRANIMIR
PETROVIĆ PETAR
PECO HAMDIJA
PEĆINAR GRADIMIR
PEŠIĆ DUŠANKA
PIRALIĆ IRFAN
PIRALIĆ ŠUKRIJA
PLATIŠA BRANKO
PRODANOVIĆ LJUBA
POGARČIĆ Marija
POGARČIĆ RAFO
POZDER
POLIĆ VIDOJE
POLIĆ MOMIR
POLIĆ NADA
POLIĆ SVETKO
POLIĆ CVETIN
POLJAK IVAN
PONOČKO

POPADIĆ
POPOVIĆ DRAGUTIN
POPOVIĆ VELIZAR
POPOVIĆ MIODRAG
POPOVIĆ SLOBODAN
POPOVIĆ TODOR
POPOVIĆ TOMISLAV
PRVANOVIĆ DIMITRIJE
PRVULOVIĆ DJORDJE
PREDAVEC VLADIMIR
PREDIĆ JOVAN
PREDOIU DAN ION
PRIMORAC VLADIMIR
PRLEVSKI DRAGAN
PRUNIĆ MILE
PUNIŠIĆ BRANISLAV
PURKOVIĆ ŽIVOJIN
PUFIĆ ALEKSANDAR
PUCAREVIĆ DUŠAN
PUCAREVIĆ MIŠA
PUCAREVIĆ FILIP
PUŠIĆ IVAN
PUŠKAŠ IVAN

R

RADIVOJEVIĆ ANICA
RADOVIĆ BLAGOJE
RADOVIĆ DJORDJE
RADOVIĆ RAJKO
RADOJČIĆ ILIJA
RADOJČIĆ SLOBODAN
RADONJIĆ RADOJE
RADOSAVLJEVIĆ VELJKO
RADOSAVLJEVIĆ VUKO
RADOSAVLJEVIĆ MILE
RADULOVIĆ DJORDJE
RADULOVIĆ PETAR
RAJKOVIĆ MILIĆ
RAKIĆ IVAN
RALEVIĆ SVETISLAV
RANKIĆ VOJISLAV
RANKOVIĆ VITOMIR
RANKOVIĆ MITA
RANČIĆ STEVAN
RAŠETA MILOŠ
RAŠOVIĆ MILOJKO
REBERŠAK FRANJO
RESIĆ MEHMED
RŽEVSKI ALEKSANDAR
RIBAR NEDELJKO
RIKALO NIKOLA
RISTIĆ DESIMIR
RISTIĆ MILORAD
RISTIĆ MILUTIN
RISTIĆ NINKO
RISTIĆ SAVO

RIHAR JOŽEF
RUDAN MOMČILO
RUŽOJČIĆ BORISLAV

S

SABO MIHALJ
SAVIĆ BRANKO
SAVIĆ CVJETIN
SAVOVIĆ CVETA
SAKIĆ LJUBISAV
SALAGEANU GHEORGHE
SALAZAN GEORGI
SALATIĆ BOGDAN
SALIHović RAMO
SAMARDŽIĆ BOGDAN
SANDUL GRIGORE
SVETKOVIĆ BOŽIDAR
SVORCAN DJURICA
SEVER STEFAN
SELESKOVIĆ SABAHUDIN
SEMIZ BRANKO
SENIĆ RADOMIR
SILVAŠI DJORDJE
SIMIĆ BOGDAN
SIMIĆ DJURA
SIMIĆ JOVAN
SIMIĆ MILOVAN
SIMIĆ MILUTIN
SIMIĆ SIBIN
SIMIĆ SIMO
SIMIĆ STOJAN
SIMOVIĆ MIĆA
SIROTIĆ
SLATINAŠEVIĆ DIMITRIJE
SLEPČEVIĆ BLAŽO
SOKIĆ DUŠAN
SOKIĆ MATE
SOLOVJOV JURAJ
SOPTA FRANJO
SORO SLAVKO
SPASOJEVIĆ ČEDOMIR
SRDIĆ MILETA
SRNA MUHAREM
STAJEVIĆ VLADA
STAJKOVIĆ VERA
STAJKOVIĆ ŽIKA
STAJKOVIĆ MILISAV
STAJNER FRANC
STAMATOVIĆ GOJKO
STAMNEKOVIĆ SLOBODAN
STANILOVIĆ MILENKO
STANILOVIĆ SAVA
STANISAVLJEVIĆ MILE
STANKOVIĆ STANKO
STANKOVIĆ TOMICA
STANOJEVIĆ BORIVOJE

STANOJEVIĆ BRANILSAV
STANOJEVIĆ DRAGAN
STANOJKOVIĆ
STEVANOVIĆ VERA
STEVANOVIĆ ŽIVOTIJE
STEPANOVIĆ MOMIR
STEFANOVIĆ NENAD
STOJADINOVIĆ BRANISLAV
STOJADINOVIĆ VUKOSAV
STOJANOVIĆ BOGOLJUB
STOJANOVIĆ BOŠKO
STOJANOVIĆ VLADIMIR
STOJANOVIĆ VULE
STOJANOVIĆ MIODRAG
STOJANOVIĆ PETAR
STOJANOVIĆ SREČKO
STOJANOVIĆ STANOJE
STOJANOVIĆ TINE
STOJIC DUŠKO
STOJKOVIĆ STEVAN
STOJMIROVIĆ BOGOLJUB
STOJMIROVIĆ GORDANA
STOJIC DUŠKO
STOŠICKI
STRAJNER FRANJA
STUPAREVIĆ VASA
STUPAREVIĆ NAJDAN
SULIĆ VLAJKO
SUREP BRANKO

T

TADIĆ LJUBOMIR
TADIĆ MILAN
TADIĆ RADISLAV
TAKAČ JOZEF
TANOVIĆ STANIŠA
TASIĆ DUŠAN
TASIĆ SRBOLJUB
TEJOVIĆ
TEKELEROVIĆ BRANKO
TEPIĆ
TERZIĆ PETAR
TIMOVSKI ČEDOMIR
TIČAR ALAN
TMUŠIĆ VIDAK
TODIĆ
TODOROV SRETEN
TODOROVIĆ BORKA
TODOROVIĆ PREDRAG
TODOROVIĆ SINIŠA
TODOROVIĆ SRETEN
TOMAŽIĆ VILI
TOMASE BOGO
TOMIĆ ALIMPIJE
TOMIĆ ŽIVADIN

TOMIĆ ŽIVOJIN
TOMIĆ ŽIVORAD
TOMIĆ LJUBOMIR
TOMIĆ MARIJA
TOMIĆ MARKO
TOMIĆ MILISAV
TOMIĆ MILOJKO
TOMIĆ MIHAILO
TOMIĆ NIKOLA
TOMIĆ PETAR
TOMIĆ RADIŠA
TOMIĆ SOFIJA
TOPALOV ŽIVA
TOPALOVIĆ BRANKO
TOPALOVIĆ TODOR
TOPIĆ VLADIMIR
TOČAKOVIĆ ARANDJEL
TRAMBITAS IOAN
TRBIĆ SVETOZAR
TRIKIĆ NEDELJKO
TRIFUNOVIĆ
TRIŠOVIĆ DRAGO
TURTUŠELOVIĆ STEVAN
TURČIĆ MILADIN

Ć

ĆALIĆ ŠPIRO
ĆOSIĆ MEHMED
ĆUKOVIĆ PETAR
ĆUPUT GOJKO
ĆURČIĆ DARKO
ĆURČIĆ TATOMIR

U

UZELAC DRAGOLJUB
URLOJRVIĆ LJUBISAV
UROŠEVIĆ ALEKSANDAR
UROŠEVIĆ RADISAV

F

FAZLAGIĆ FAJIM
FERUH SAVA
FERUH FRANJA
FILIPOVIĆ DJORDJE
FILIPOVIĆ MIODRAG
FILIPOVIĆ NIKOLA
FILIPOVIĆ RADENKO
FIRULOVIĆ LJUBA
FIRULOVIĆ SVETISLAV
FIRULOVIĆ SLAVA
FLORIĆ NIKOLA
FRESL VLADIMIR

H

HADAČI MIHALJ

HAJIM
HAŠTOK
HERCEG
HONDJO AVDO
HORVAT IGNJAT
HRLEC MIJO

C

CAMIĆ MUHAREM
CENIĆ
CVETKOVIĆ VITKO
CVETKOVIĆ JANKO
CVITANUŠIĆ PETAR
COKIĆ LJUBISAV
COKIĆ RADMILA
CUCIĆ DRAGUTIN
CUCIĆ MIĆO

Č

ČAVIĆ BUDIMIR
ČAVLINA KRSTO
ČALA DJULA
ČEVRO
ČEČARIĆ SVETISLAV
ČEH STANISLAV
ČEH STEVO
ČEH FRANC
ČOLIĆ BRATIMIR
ČOLOVIĆ ISIDOR
ČUGUROVIĆ DRAGIŠA
ČUKOVIĆ PETAR

DŽ

DŽINIĆ RAŠID
DŽOMBALIĆ MEHMED

Š

ŠAPIĆ MILENKO
ŠARENAC LAZAR
ŠARČEV HELDA
ŠARČEV PAVLE
ŠIRIĆ SAFET
ŠIŠIĆ DRAGOSLAV
ŠLIBAR FRANJO
ŠMULJA MILUTIN
ŠOFRANAC BRANKO
ŠPEHAR
ŠTERLING MILENA
ŠTRBAC STEVAN
ŠTROS CIRIL
ŠUNJEVARIĆ MILAN
ŠUNJEVARIĆ RADE
ŠUPUROVIĆ SRETEN
ŠUĆUROVIĆ JOVAN...

... I JOŠ 11.000 KOLEGA NA RUMUNSKOJ STRANI...

...I 5575 MLADIH UČEŠĆEM U OMLADINSKOJ RADNOJ AKCIJI "ZELENI POJAS ĐERDAPA" od 1967. do 1970.g...

... I FIRME:

Preduzeće za izgradnju Hidroelektrane Djerdap
Hidrotehnika Beograd
Minel Beograd
Mostogradnja Beograd
Goša Smederevska Palanka
Prva petoletka Trstenik
Progres invest Beograd
Tranšped Beograd
Ivo Lola Ribar Železnik
14 oktobar Kruševac
Tovarna Litostroj Slovenija
Metalna Maribor Slovenija
Hidromontaža Maribor Slovenija
Rade Končar Zagreb Hrvatska
Hidrogradnja Sarajevo Bosna
Bratstvo Novi Travnik Bosna
Ivan Milutinović Beograd
Jugofund Beograd
Energoprojekt Beograd
Kabl- Kran Beograd
Inter Eksport Beograd
Automobilsko Beograd
Gradbeno podjetje Ljubljana Slovenija
Beton Novi Sad
Vodogradbena laboratorija Ljubljana Slovenija
Geotehnika Zagreb Hrvatska
Hidrosonda Novi Sad
Sipska lokomotivska vuča Kladovo
Zavod za raziskavo materijala in konstrukcij Ljubljana Slovenija
Timogradnja Zaječar
Djuro Salaj Niš
Jadran Beograd
Aleksandar Stojanović Niš
14.decembar Beograd
Biljur Niš
Delo Beograd
Lesnina Ljubljana Slovenija
Tehničke usluge Beograd
Institut Jaroslav Černi Beograd
Zavod za ispitivanje materijala i konstrukcija Ljubljana Slovenija
ISPH Bukrešt Rumunija
Lengidrostalj Lenjingrad SSSR
Gidroprojekt Moskva SSSR
Leningradskih metaličeskih zavod Lenjingrad SSSR
Sprecher&Schuh Aarau Švajcarska

Progresinvest Beograd
Krupp- Rheinhausen Nemačka
Wagner biro Beč Austrija
Ivo Lola Ribar Železnik
Uzinexport Bukurešt Rumunija
Bratstvo Novi Travnik Bosna
Institut Mihailo Pupin Beograd
Prva petoletka Trstenik Bosna
Unimatik Beograd
Walter Hunger Lohr am Main Nemačka
Abex Dension Liege Belgija
Institut Nikola Tesla Beograd
FK Moša Pijade Svetozarevo
Pobeda Beograd
Nikola Tesla Zagreb Hrvatska
Pastor Zagreb Hrvatska
14.decembar Beograd
Univerzal Zvornik
Elvod Kragujevac
Iskra Kranj Slovenija
Rudnici svinca in topilnica Mežica, Mežica Slovenija
Teletra Milano Italija
Salvi Milano Italija
BBC Brown Boveri, Baden, Švajcarska
Siemens AG, Erlangen Nemačka
Terma A/S Aarhus, Danska
Vojvodina Novi Sad
Tranšped Beograd
Intereuropa Rijeka Hrvatska
Texol Maribor Slovenija
Cinkarna Celje Slovenija
Antikor servis Beograd
Zavod za hidrotehniku Sveučilišta u Zagrebu Hrvatska
Rudnap Beograd
Kopaonik Beograd
Bosnaauto Sarajevo Bosna
Automotostroj Zagreb Hrvatska
Utva Pančevo
Georgi Naumov Bitola Makedonija
Fap Famos Beograd
Šumadijapromet Topola
Kosmos Ljubljana Slovenija
Metalotehna Beograd
Zadrugar Beograd
Jugauto Beograd
Luka i skladišta Beograd
Agromakedonija Skoplje Makedonija
Agrooprema Beograd
Autohrvatska Zagreb Hrvatska
Autocentar Zagreb Hrvatska
Mašinopromet Crna Gora Titograd Crna Gora
Rudar Zagreb Hrvatska
Jastrebac Niš
Torpedo Rijeka Hrvatska
ITAS Kočevje Slovenija
Radoje Dakić Titograd Crna Gora

TAM Maribor Slovenija
IMV Novo Mesto Slovenija
Arsenije Spasić Zaječar
11.oktomvri Skoplje Makedonija
Tomos Koper Slovenija
Fagram Smederevo
Prvomajska Zagreb Hrvatska
Tehnoprpomexport SSSR
Mašionoeksport SSSR
Avtoexport SSSR
Claudius Peters Nemačka
Traktoexport SSSR
Sudoimport SSSR
Loro-Parisini Italija
Euclid Engleska
Cereti e Tanfani Italija
Volvo Švedska
Caterpillar USA
Alis Chalmers USA
Richier Francuska
Jones Engleska
Titanija Italija
Atlas Copco Švedska
Zapčastexport SSSR
Mašptiborintorg SSSR
Avijaexport SSSR
MWM Nemačka
Stankoimport SSSR
Voith Nemačka
DIA Maschinen Export DR Nemačka
Hawker Siddley Engleska
Marini Italija
American Hoist USA
Rolls-Royce Engleska
Man Nemačka
Link-Belt Engleska
Jenbach Austrija
Stork-Jaffa Holandija
Mercedes Nemačka
Liesen Nemačka
Tehnoinpeks Madjarska
KGYV Madjarska
Fabrika cementa Beočin
Fabrika cementa Novi Popovac
Opalska Breča Kumanovo Makedonija
Železara Zenica Bosna
Železara Nikšić Crna Gora
Železara Skoplje Makedonija
Železara Guštanj Ravne
Kopaonik Beograd
Rad Beograd
Todor Dukin Beograd
Beograd Drvni kombinat Makiš
Elin Kladovo
Elektrotimok Zaječar
Crna Trava, Crna Trava

Srbijaprojekt Beograd
Partizanski put Beograd
Preduzeće za puteve Zaječar
Auto put Beograd
Stig Požarevac
Rad Niš
Putogradnja Niš
Hidrozaovod Novi Sad
DTD Pogon Kanal Novi Sad
Heroj Pinki Novi Sad
Institut de Studii si Projektari Hidroenergetike Bukurešt

D E L O

Dve hidroelektrane sa po 6 agregata, dužine po 214 m u frontu uspora, medjusobno povezane električnom mrežom istog napona. Elektarne su tipa elektrana- brana sa gradjevinskom visinom 75,65 m. Svaka elektrana sačinjena je od tri bloka širine po 60-64m za smeštaj po 2 agregata u jednom bloku i jednog montažnog bloka širine 26 m u kojem su predviđena 3 temeljna ispusta preseka 8,80 x 5,00 m;

Dve dvostepene brodske prevodnice istih parametara i tehničkih karakteristika sa komorama korisne dužine 310 m, širine 34 m i dubine na pragu 4,50 m i slobodnim gabaritom 10-13 m iznad najvišeg nivoa vode u komorama. Prevodjenje konvoja od 1 tegljača i 9 šlepova po 1200 tona nosivosti ili dva rečno- morska broda nosivosti po 5000 tona traje pri prevodjenju u jendom smeru 62 minuta a u oba smera 74 minuta. Kapacitet prometa je pri prevodjenju samo u jednom smeru 54,2 miliona tona godišnje a pri prevodjenju u oba smera 37,2 miliona tona godišnje. Zahvaljujući regulacionim radovima na HEPS Djerdap plovidba kroz Djerdap u oba smera traje 31 sat, odnosno 4 puta manje vremena nego pre postojanja HEPS. Do 16.5.2009.g. kroz djerdapsku prevodnicu prošlo je 333.000 plovila sa 188.900.000 tona, uz otvaranje njenih kapija 63.450 puta.

Predpristaništa nizvodno i uzvodno od svake prevodnice, dužine oko 600 m i širine do 100 m. Prostor između prevodnica i obale zatvoren je na svakoj strani neprelivnom nasutom branom čija dužina na levoj obali iznosi 117 m a na desnoj 186 m;

Zajednička srpsko- rumunska prelivna brana sa 14 prelivnih polja širine po 25 m i 13 stubova širine po 7 m, sa instaliranim protokom 8.500 m³/sek. Kota krune preliwa je 55,20 m, kota gornje ivice stubova 75,60 m, a gradjevinska visina brane 60,60 m. Prelivna polja su zatvorena ravnim dvojnim kukastim zatvaračima visine 14,86 m. Maksimalni kapacitet preliivanja preko brane iznosi 15.400 m³/s;

Nizvodno od glavnog objekta rečno korito uz obe obale ureženo je dužinom od 4250 m;

Ukupna zapremina akumulacije koja se proteže uzvodno do ušća Tise iznosi 2800 x 10 na 6 m³;

Drenažnim sistemom štiti se od dejstva podzemnih voda 130.000 ha poljoprivrednog zemljišta i 15 naselja;

Prosečna godišnja proizvodnja srpske elektrane 5,65 mild kwh.

Do 16.5.2009.g. proizvedeno je ukupno 423.237.000.000 kilovat sati električne energije, od čega na rumunskoj strani 208.600.000.000, a na srpskoj 214.637.000.000 kwh

Iskopano je 7.240.000 m³ stena, 45.300.000 m³ šljunka i drugih materijala, 4.000.000 m³ kanala.

Na srpskoj strani relocirana su naselja Sip, Tekija, Malo Golubinje, Veliko Golubinje, Mosna, Donji Milanovac, Dobra, 8.400 stanovnika, 1759 stambenih zgrada sa 100.000 m² korisne površine. Na rumunskoj strani potopljeno je jedno gradsko (Oršava) i 10 seoskih naselja i preseljeno 14.533 stanovnika, 88.000 m² kuća i zgrada. U dubine Dunava nepovratno je otišlo 6879 hektara zemljišta na srpskoj i 3562 hektara na rumunskoj strani.

Prestali su sa radom Djerdapska rečna uprava i Sipska lokomotivska vuča.

Potopljeni su brojni značajni arheološki lokaliteti, medju kojima Lepenski vir i Ada Kale, uz preseljenje nalazišta Lepenski vir, tvrđave Karolina, Trajanove table na bezbedna mesta..

Sistem zaštite je rešavan: izgradnjom i rekonstrukcijom nasipa sa i bez zaštitnih obloga sa uzvodne strane, na niskim delovima obale; obaloutvrdama, na višim delovima obale; horizontalnim drenažnim linijskim sistemima, otvorenim drenažnim kanalima; vertikalnim drenažnim sistemima bušenih bunara sa samoizlivom ili pumpama; horizontalnim drenažnim kolektorima; cevnom drenažom; crpnim stanicama i drugim posebnim sistemima.

Izgradjeno je i rekonstruisano 370 km nasipa sa preko 2.300.000 m² obloga spoljnih kosina, više od 50 km obaloutvrda za zaštitu visokih obala i puteva, 1200 km drenažnih i drugih kanala, 15.000 ha cevne drenaže, izlivnih bunara, 48 crpnih bunara, 47 crpnih stanica za zaštitu 130.000 hektara poljoprivrednog zemljišta, 8 posebnih drenažnih sistema za zaštitu naselja, 59 drenažnih crpnih stanica, 5 pregradnih brana i 3 ustave sa prevodnicama, veliki broj trafostanica i dalekovoda, 8 kišnih i fekalnih crpnih stanica, preko 2000 pijezometara za merenje nivoa i kvaliteta podzemnih voda...

Izmešteno je i izgradjeno 200 km magistralnih i regionalnih puteva, uključujući Djerdapsku magistralu Kladovo- Golubac.

Za privredno korišćenje izgubljeno je 5.405 ha zemljišta, od čega 2.472 ha u privatnom vlasništvu a ogromne površine zemljišnog fonda, oko 120.000 hektara, drastično su izgubile na kvalitetu- promena boniteta i zemljišnih kultura.

Uništene su prirodne riblje staze kojima su ogromne ribe bogate ikrom prispevale iz Crnog mora na Djerdap. Uništena proizvodnja u svetu nadaleko poznatog kladovskog kavijara.

Brana Djerdap zadržava gotovo sve što se ispusti iz Pakša, Bohunica, Krškog i ostalih nuklearnih elektrana na obalama reka koje se ulivaju u Dunav.

U ogromnim nanosima djerdapskog mulja i živom svetu talože se dugoživi radionuklidi, pa se strahuje da HEPS Djerdap ne postane "najveće odgajalište radioaktivnog otpada i to pod vedrim nebom"...

PRVI ORGANIZACIONI MODEL UDRUŽENOG RADA

Zbor radnika HE Djerdap 22.6.1974.g. utvrdio je Samoupravni sporazum o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta HE "Djerdap" Kladovo. Zadaci iz delokruga poslovanja obavljani su u četiri sektora, a generalni direktor organizovao je i uskladjivao proces rada, izvršavao odluke Zbora, Radničkog saveta, Odbora samoupravne radničke kontrole i Izvršnog odbora. Za svoj rad generalni direktor bio je odgovoran radnicima.

Radna mesta :

I GENERALNI DIREKTOR

1. Generalni direktor – 1
2. Specijalni savetnik generalnog direktora-1
3. Savetnik generalnog direktora-1
4. Sekretar generalnog direktora-1
5. Sekretar specijalnog savetnika generalnog direktora-1
6. Referent jugoslovenskog dela Mešovite komisije za "Djerdap"
7. Administrativni radnik-1
8. Vozač-1

II PROIZVODNO TEHNIČKI SEKTOR

9. Direktor sektora
10. Savetnik za održavanje
11. Inženjer zaštite na radu

- 12. Sekretar direktora
- 13. Kurir
- 14. Kopirant

1. Odeljenje za eksploataciju elektrane

- 15. Šef Odeljenja
- 16. Administrator

Dispečerska služba

- 17. Šef službe- dispečer
- 18. Energetičar
- 19. Hidrolog

Služba za rukovanje

- 20. Šef službe za rukovanje
- 21. Vodja smene-5
- 22. Rukovalac komande-5
- 23. Pomoćnik rukovaoca komande-5
- 24. Turbinovodja-6
- 25. Pomoćnik turbinovodje-5
- 26. Pogonski električar-5
- 27. Pomoćnik pogonskog električara-5
- 28. Rukovalac brane-5
- 29. Rukovalac TS ''Sip''-5
- 30. Telefonista-5

Grupa za održavanje čistoće

- 31. Poslovođa
- 32. Čistači-15

2. Odeljenje za elektro mašinsko održavanje

- 33. Šef odeljenja
- 34. Administrator
- 35. Daktilograf
- 36. Kurir

Tehnička priprema

- 37. Šef tehničke pripreme
- 38. Tehničar za tehničku dokumentaciju
- 39. Bibliotekar
- 40. Tehnički crtač-2
- 41. Inženjer za elektro opremu
- 42. Inženjer za elektro opremu-2
- 43. Tehničar za elektro opremu
- 44. Tehničar za elektro opremu-2
- 45. Inženjer za elektro opremu telekomunikacije i telemehanike
- 46. Tehničar za opremu telekomunikacije

- 47. Tehničar za opremo telemehanike
- 48. Inženjer za mašinsku opremo
- 49. Inženjer za mašinsku opremo-2
- 50. Tehničar za mašinsku opremo-2
- 51. Tehničar za mašinsku opremo
- 52. Tehničar za mašinsku opremo
- 53. Inženjer za hidrauličku i hidromehaničku mašinsku opremo
- 54. Tehničar za hidrauličku mašinsku opremo
- 55. Tehničar za hidromehaničku mašinsku opremo-2

Tehnička kontrola

- 56. Šef tehničke kontrole
- 57. Inženjer za elektro opremo
- 58. Inženjer za elektro opremo
- 59. Tehničar za elektro opremo
- 60. Tehničar za elektro opremo-2
- 61. Inženjer za opremo telekomunikacije i telemehanike
- 62. Tehničar za opremo telekomunikacije i telemehanike
- 63. Inženjer za mašinsku opremo
- 64. Inženjer za mašinsku opremo
- 65. Tehničar za mašinsku opremo-2
- 66. Tehničar za mašinsku opremo
- 67. Tehničar za ispitivanje ulja i AK zaštitu celokupne opreme

Izvršenje

- 68. Šef izvršenja
- 69. Administrator

Operativna priprema

- 70. Šef operativne pripreme
- 71. Poenter
- 72. Referent nabavke
- 73. Kartotekar
- 74. Magacioner
- 75. Pomoćnik magacionera
- 76. Pomoćni radnik-5
- 77. Referent alatnice
- 78. Alatničar
- 79. Izdavaoc alata-2
- 80. Tehničar-planer za mašinsku opremo
- 81. Tehničar za materijalno obezbedjenje za mašinsku opremo-2
- 82. Dizaličar
- 83. Metalostrugar
- 84. Metalostrugar
- 85. Tehničar-planer za elektroopremu
- 86. Tehničar za materijalno obezbedjenje za elektroopremu

Elektro izvršenje

- 87. Šef elektro izvršenja
- 88. Poslovodja za elektro opremo-2
- 89. Poslovodja za opremo telekomunikacije i telemehanike
- 90. Električar-8

- 91. Električar
- 92. Električar-16
- 93. Električar-5
- 94. Mehaničar za telekomunikaciju i telemehaniku
- 95. Mehaničar za telekomunikacije i telemehaniku
- 96. Mehaničar za telekomunikacije i telemehaniku
- 97. Mehaničar za telekomunikacije i telemehaniku-2
- 98. Auto električar
- 99. Pomoćni radnik-4
- 100. Pomoćni radnik-2

Mašinsko izvršenje

- 101. Šef mašinskog izvršenja
- 102. Poslovodja za mašinsku opremu
- 103. Poslovodja za mašinsku opremu-2
- 104. Mašinbravar-5
- 105. Mašinbravar- hidrauličar-3
- 106. Mašinbravar-9
- 107. Mašinbravar-13
- 108. Mašinbravar-5
- 109. Mašinbravar-varilac-2
- 110. Mašinbravar-varilac-3
- 111. Varilac-3
- 112. Mašinbravar-metalizer
- 113. Automehaničar
- 114. Farbar
- 115. Kovač- pletač sajle
- 116. Mašinista parnog grejanja
- 117. Pomoćni radnik-11
- 118. Pomoćni radnik-2

Transport

- 119. Referent transporta
- 120. Vozač-10
- 121. Vozač-3
- 122. Auto- dizaličar
- 123. Pomoćni radnik-3

3. Odeljenje za građevinsko održavanje

- 124. Šef odeljenja
- 125. Administrator

Tehnička priprema

- 126. Šef tehničke pripreme
- 127. Inženjer za glavni i pomoćne objekte
- 128. Tehničar za glavni objekat
- 129. Tehničar za pomoćne objekte
- 130. Inženjer za ozelenjavanje
- 131. Tehničar za ozelenjavanje

Tehnička kontrola

- 132. Šef tehničke kontrole
- 133. Tehničar za glavni objekat-2
- 134. Tehničar za pomoćne objekte
- 135. Inženjer za oskultacije
- 136. Inženjer geodezije

Izvršenje

- 137. Šef izvršenja

Operativna priprema

- 138. Šef operativne pripreme
- 139. Poenter
- 140. Tehničar-planer
- 141. Tehničar za materijalno obezbeđenje

Grupa za glavni i pomoćne objekte

- 142. Poslovodja
- 143. Zamenik poslovodje
- 144. Betonirac
- 145. Betonirac
- 146. Zidar-2
- 147. Zidar-sikaš-torketirac-2
- 148. Injektirac-bušač- 2
- 149. Vodoinstalater
- 150. Vodoinstalater
- 151. Tesar
- 152. Rukovaoc građevinskih mašina
- 153. Moler-farbar
- 155. Miner
- 156. Pomoćni radnik-16

Grupa za ozelenjavanje

- 157. Poslovodja
- 158. Vrtljar-cvečar-3
- 159. Pomoćni radnik-11

4. Odeljenje za eksploataciju brodske prevodnice

- 160. Šef odeljenja
- 161. Administrator

Služba za rukovanje

- 162. Šef službe za rukovanje
- 163. Tehničar
- 164. Rukovalac prevodnice-5
- 165. Zamenik rukovaoca prevodnice
- 166. Pogonski hidrauličar-5
- 167. Pogonski električar-5

- 168. Pomoćnik pogonskog hidrauličara-3
- 169. Pomoćnik pogonskog električara-2
- 170. Čistač- pomoćni radnik- 4

Posada broda

- 171. Brodovodja-1
- 172. Strojar-1
- 173. Mornar- motorista-1
- 174. Mornar

III SEKTOR ZA FINANSIJSKO- KOMERCIJALNE POSLOVE

- 175. Direktor sektora

1. Odeljenje računovodstva

- 176. Šef računovodstva

Služba knjigovodstva

- 177. Šef knjigovodstva

a) Finansijsko knjigovodstvo

- 178. Glavni knjigovodja- kontista
- 179. Finansijski knjigovodja-4

b) Knjigovodstvo osnovnih sredstava

- 180. Glavni knjigovodja osnovnih sredstava
- 181. Knjigovodja osnovnih sredstava
- 182. Knjigovodja za štete

v) Materijalno knjigovodstvo

- 183. Glavni materijalni knjigovodja
- 184. Materijalni knjigovodja

Služba likvidature

- 185. Šef likvidature
- 186. referent likvidature- 2
- 187. Referent ličnih dohodaka- 3
- 188. Blagajnik
- 189. Administrator- daktilograf

2. Komercijalno odeljenje

- 190. Šef komercijalnog odeljenja

Nabavna služba

- 191. Referent za poslove uvoza i ostale nabavke
- 192. Referent nabavke
- 193. Referent nabavke

194. Referent za kontrolu računa

3. Služba za plan i analize

195. Šef službe za plan i analize

196. Referent za plan, analizu i statistiku

IV SEKTOR ZA PRAVNE I OPŠTE POSLOVE

197. Direktor sektora

198. Administrator

1. Odeljenje za pravne i opšte poslove

199. Šef odeljenja

A. Služba organa upravljanja

200. Sekretar organa upravljanja

201. Referent za informacije

202. Steno-daktilograf

B. Služba za pravne i imovinsko- pravne poslove

203. Šef službe i pravni referent

204. Referent za imovinske poslove

205. Daktilograf

V. Služba za kadrovske poslove

206. Šef službe

207. Referent za kadrove i odnose iz udruženog rada

208. Tehničar za usavršavanje kadrova

G. Služba za opšte poslove

209. Šef službe i referent za normativnu delatnost

210. Referent za protokolarne poslove

211. Prevodilac

212. Arhivar

213. Medicinski tehničar

214. Referent za društvenu ishranu i rekreaciju

215. Daktilograf

216. Daktilograf na teleprinteru

217. Domar

218. Servirka-4

219. Čistačica- 16

220. Kurir

221. Radnik za održavanje rekreacionih objekata- 4

2. Odeljenje za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu

222. Šef odeljenja i referent opštenarodne odbrane i samozaštite

223. Referent unutrašnje kontrole

224. Komandir obezbeđenja na glavnom objektu i centralnom magacinu-2

225. Stražar na glavnom objektu i magacinu- 38

- 226. Portir-3
- 227. Referent za PPZ
- 228. Mehaničar vatrogasnih kola
- 229. Vatrogasac I klase
- 230. Vatrogasac-vozač- 4
- 231. Pomoćni radnik- 1

3. Poslovnica- Beograd

- 232. Šef poslovnice
- 233. Administartor- daktilograf
- 234. Vozač

V. SEKTOR ZA INVESTICIJE

- 235. Direktor sektora
- 236. Savetnik-2
- 237. Glavni inženjer
- 238. Glavni inženjer
- 239. Glavni inženjer

1. Tehničko odeljenje

- 240. Šef odeljenja- glavni tehničar
- 241. Vodeći nadzorni inženjer- 2
- 242. Vodeći inženjer- 2
- 243. Diplomirani inženjer I- 3
- 244. Diplomirani inženjer II- 2
- 245. Vodeći mašinski inženjer
- 246. Diplomirani inženjer geodezije
- 247. Tehničar I- 2
- 248. Tehničar II- 4
- 249. Tehničar III- 2
- 250. Hidrolog
- 251. Geometar I
- 252. Geometar II- 3
- 253. Elektrotehničar I- 2
- 254. Elektrotehničar II
- 255. Tehnički crtač- 2

2. Odeljenje za opšte poslove

- 256. Šef odeljenja
- 257. Steno- daktilograf
- 258. Administrator- arhivar
- 259. Administrator
- 260. Režiser
- 261. Daktilograf
- 262. Domar- strojar
- 263. Vozač I
- 264. Vozač II- 2
- 265. Ugostiteljski radnik
- 266. Portir
- 267. Čuvar- 2
- 268. Čistačica- 4

ZA BOLJE JUČE

5. mart 1982.g- Referat Simić Radisava, predsednika Konferencije Saveza komunista Srbije za Kladovo- "SK opštine Kladovo u borbi za ostvarivanje ciljeva ekonomske stabilizacije":

"Kolektiv naše HE Djerdap, sa puno strpljenja i zalaganja se angažovao da se što pre donese Sporazum o ostvarivanju i rasporedjivanju zajedničkog prihoda. To je bila i njegova obaveza, proistekla iz zaključaka i stavova Saveza komunista tog kolektiva, ove opštine i regiona, da se na osnovama Zakona o udruženom radu što pre regulišu ekonomski odnosi u Složenoj organizaciji udruženog rada- Zajednici elektroprivrednih preduzeća. Međutim, rezultati su izostali, pri čemu one koji su odugovlačili rešavanje tog fundamentalnog prava radnika HE Djerdap moramo upozoriti na nužnost efikasnijeg i bržeg rešavanja tog problema. Mi moramo insistirati na poštovanju i sprovođenju Rezolucije XI kongresa SKJ i Referata druga Tita na tom kongresu. A drug Tito je tom prilikom rekao: "...Radnici u osnovnim organizacijama moraju stvarno ovladati celokupnim dohotkom..." Pošto smo se ovim citatom podsetili na obaveze ponašanja kao komunisti, bilo bi dobro da vidimo kako se ko u praksi ponaša, i koliko ko ne poštuje reči druga Tita i zaključke Rezolucije kongresa.

Radnici HE Djerdap na čelu sa SK permanentno održavaju na visokom nivou pogonsku ispravnost i spremnost opreme Hidroelektrane, iz godine u godinu prebacuju za preko 20% plan proizvodnje, da bi privredu Srbije obezbedili sa preko 6,6 milijardi kwh prosečne godišnje proizvodnje, i na taj način uvećanom produktivnošću stalno uvećali i svoj dohodak. A kada taj dohodak ostvare, onda se javlja druga strana, koja jednostavno kaže: 90% ste dužni da udružujete, a vama ostaje svega 10% da o njemu odlučujete i sa njim raspolazete!

Prema tome, evo odgovora na pitanje ko, kako i koliko poštuje političke stavove. Koliko ovakvim ponašanjima treba posvetiti pažnju, ilustrovaću činjenicom koja potvrđuje da se radi o ogromnim sredstvima o čijoj daljoj sudbini ne verujem da zna više od 5% radnika HE Djerdap.

Samo za poslednje četiri godine HE Djerdap je, od ukupno ostvarenog dohotka u tom periodu bila, po osnovama sada važećeg samoupravnog sporazuma o udruživanju, dužna da udruži i udružila je ni manje ni više nego 443 milijardi starih dinara. Istovremeno u poslovnom fondu HE Djerdap ostalo je za sopstveno raspolaganje samo 16,4 milijardi dinara.

I nije samo to. Pored ovoga, za isti period iz dohotka HE Djerdap izdvojeno je i 54,8 milijardi dinara po osnovu obaveza za zajmove za kreditiranje i podsticanje razvoja nerazvijenih i nedovoljno razvijenih područja..."

5. mart 1982.g- Diskusija Žve Topalova, "gosta konferencije Saveza komunista":

”U periodu od početka svog rada (1972.g.) HE ”Djerdap” je proizvela 62 milijarde kwh. Dozvolite da ovaj podatak ilustrujem. Za napred navedenu proizvodnju jedna termoelektrana na naftni pogon sagorela bi 18 miliona tona nafte, a termoelektrana sa pogonom na kolubarski lignit izgorela bi 120 miliona tona uglja. Maksimalna godišnja proizvodnja od 7,2 milijarde kwh postignuta je 1980. godine, maksimalna mesečna proizvodnja postignuta je sa 720 miliona kwh a dnevna sa 25,5 miliona kwh. Da bi se postigla ovakva proizvodnja znači da je elektrana morala raditi prosečno sa punom snagom 7000 sati godišnje, a pošto se puna snaga zbog karakteristike potrošnje i nelinearnog dotoka vode ne može sve vreme koristiti, agregati hidroelektrane bili su u proseku u pogonu oko 8.000 sati godišnje. Ovako visok stepen iskorišćenja mašina, koji se takodje može smatrati svojevrsnim rekordom, mogao se postići samo izuzetnim zalaganjem i korišćenjem visokih stručnih sposobnosti radničke klase koja radi u našoj radnoj organizaciji. Ne smem sebi dozvoliti da ne istaknem takodje izuzetno zalaganje radnika na plovidbenom delu objekta, koji takodje radi besprekorno. Tako je na brodskoj prevodnici od početka do danas izvršeno 23.973 prevodjenja i prevedeno 129.988 plovila... Zaštitni nasip Grabovičkog polja izgrađen je do te mere da može da brani polje od velikih voda Dunava i do kraja leta moguće je poptuno dovršenje nasipa. Realno je moguće uraditi glavne kolektore i retenziju, čime bi praktično, po završetku crpne stanice, Grabovičko polje bilo zaštićeno od spoljnih i unutrašnjih voda. N a izgradnji Dodtnog sistema zaštite istakao bih:

- završeni su kompleksni radovi na zaštiti kostolačkih ostrva, kao i kompleksni radovi na zaštiti Čenčanskog rita, čime je praktično izvršena meliorizacija na oko 20.000 hektara poljoprivrednih površina,

- nedavno je zaključen samoupravni sporazum za zaštitu Pančevačkog rita, takodje sa kompleksnim rešenjem,

- radovi na teritorijama ostalih opština odvijaju se po utvrđenoj dinamici,

- u pregovorima za zaštitu priobalnog područja na vojvodjanskoj strani imali smo određenih problema iako su parcijalni sporazumi sa organizacijama na teritoriji opština Bela Crkva, Kovin i Zrenjanin postignuti; u zadnjim kontaktima sa SOUR Dunav-Tisa-Dunav zaključili smo da su raniji nesporedni prevaziđeni pa očekujemo da do kraja meseca i sa ovom organizacijom postignemo sporazum”

КАФАНСКИ ЖИВОТ У КЛАДОВУ

КАФАНСКИ ЖИВОТ У КЛАДОВУ

Резиме

Овај рад разматра околности под којима су кафане, са основном наменом објеката за услуживање храном и пићем, постајале огледала социјалног морала, тежњи власти да успостави потпуну контролу над својим поданицима или настојања опозиционих снага у друштву да стекну положај респектабилног политичког фактора. У доба транзиције угоститељски објекти, мада и даље делом поприте криминалних активности, тек фрагментарно показују знаке виталности какву су имали у време док су култура, легитимна права грађана и основна демократска начела били у подређеном положају у односу на ванинституционалне центре моћи.

Кључне речи: Кафана, рат, култура, политика, пропаганда, криминал

Регија Гвоздених врата, данас гранично подручје на североистоку Србије према Румунији, столећима је услед изнимног значаја дунавског пловног пута за успехе трговинских и војних похода, била предмет импресивних градитељских подухвата. У првим деценијама нове ере Римљани су отпочели изградњу трасе уз десну обалу велике реке, који је Трајан (97-116) финализовао деоницом усеченом у ђердапско стење, намењеном узводном извлачењу бродова снагом воловских запрега и људских руку. Изузев Трајановог пута, из тога доба остали су трагови изградње пловидбеног канала код села Сип и грандиозног моста 5 км низводно од Кладова. Већ у његовој колонији *Ulpia Traiana Ratiaria*, подунавска Бугарска, налазиле су се, уз познати друм, постаје за одмор и прихват путника, са карактеристикама гостионица. Такав податак не постоји за потес Трајанов мост код Кладова, али значај грађевине, стратешки путни правац преко Дунава, те чињеница да баш одатле с краја првог или почетка другог века потиче најстарији овдашњи приказ винове лозе на мермерном рељефу са митском сценом Пентејевог лудила изазваног чаробним напитком, указују да је и на том локалитету могло било гостионица. Прокопије из Цезареје затекао је почетком шестог века у атару кладовског насеља Корбово тврђаву са именом Сузијана, за коју постоји мишљење да је тако названа јер су то подунавско место населили становници са подручја великог персијског града (Јанковић, 1981, 39). Ако је ово истина, онда је становништву "кладовске Сузијане" итекако било својствено подизање и коришћење гостионица, обзиром да још Херодот наводи како је на путу дугом 13.500 стадија тј. 90 дана хода између

Сарда и Сузе постојало 111 конака и исто толико гостионица (2007, V-52; 227-228).

Места за точење пића, конзумирање хране и одмор могла опстајати у дужем периоду само уз стабилну цивилну или војну управу. Зато прве писане трагове о њима налазимо крајем седамнаестог века у путопису Евлије Челебије (Елезовић 1941, 44) - опис Фетислама кладовског: "У чаршији има један диван светао хамам са добрим ваздухом. Има у свему један хан. У хану има имућних трговаца... Међу становницима се налази велики број љубитеља странаца и пријатеља убогих, дарежљивих божијих људи. Ваздух и вода су врло пријатни. И зато што му је клима умерена и момци и девојке су им врло одани љубави. Такво дејство има дунавска вода... Међутим будући да је народ наклоњен уживањима, нема учених људи, него му млади људи по чаршији свирају на лаути и разне свирале са језичком и без језичка. Изван вароши броја се не зна колико имају винограда и башта." Према Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице Српске из 1969.г, реч хан је персијског порекла и означава друмску крчму, механу, гостионицу, коначиште. Њена употреба приспела је у ове крајеве на таласима османлијских освајања. Скла која је повезивала Дунавом Кладово са Влашком постојала је тик уз хан, а у близини било је мноштво дућана, ту је вршен и претовар робе намењене трговини са западом. Отуд је Челебијино коришћење овог термина за објекат у кладовској тврђави било у његовом потпуном значењу- комбинација локала за продају хране и пића и коначишта. Извесно је да је гостионица у оквиру Фетислама, добро чувана од стране мноштва турских војника у непосредном окружењу и опасана бедемом тврђаве, представљала погодан амбијент за склапања трговачких послова, размене информација, уживања у музици и упознавања са специфичним склоностима локалног становништва, које познати путописац помиње 1666. године. Уобичајена понуда јела садржала је барено поврће, кисели купус, тврду сушену јагњетину, пилав са кокошијим месом, суво воће, рибу. Још столеће раније у таквим локалима ангажоване су певачице, "смерно скривене од гостију, иако невидљиве, оне су доприносиле утиску да су кафане места где сексуалне жеље и сексуалне склоности долазе до изражаја" (Armstrong, 1925: 71). Околно становништво живело је у веома лошим условима, у брвнарама "са кужним ваздухом, увеличаним нагомилавањем анималних и вегетабилних, у врењу и трулежи находећих честица, често се овај просторчић још и са неким домаћим животињама дели... кисео хлеб је њима само из меана познат, погача у обичном животу ретко виђена ствар, а морал на лабавом темељу стоји кад се љубопитном дечијем уху отвара широко поље упознати се са тајнама брачног живота" (Мачај, 1966, 68). "Двема страстима се махом не могу супротставити, а то је похотљивост и оданост шпиритуозном пићу- у овом смотрењу прави су потомци својих прадедова, идолопоклоника Бахуса и Венере. Зато се сифилис код њи особито у неким селима, јако укоренио и све већма се шири"- запажа др.Стеван Мачај карактеристике Румуна насељених у великом броју на овом граничном подручју (1966, 62).

Један од сакупљача информација са граничног подручја, аустријски официр Франц Ксавер Покорни (1970, 69), приликом обавештајне мисије спровођене 1783-84. године нашао је да Кладово има 140 турских и 50 хришћанских кућа, 6 ханова у

чијим шталама се налази 600 коња, затим 5 кафана. У то доба се и место Текија помиње као турски хан (Јовановић, 2001, 243). Са сличним задатком концем наредног столећа Феликс Каниц (1987, 486) боравио је у Кладову "у чистој и уредној кући крчмарице Марије, која је говорила немачки". Истовремено, кафана постаје место конфликтних ситуација између припадника разнородних друштвених група, и као таква инетресантна и народним приповедачима. Крај XVIII века донео је српској и влашкој епској поезији веома популарну песму о Стојану Буљубаши, који своје последње сате пред погубљење проводи у кладовској кафани: "... Кад увече су пристигли/ у то пусто Кладово,/ тамо беже шта уради ?/ У кафани их оставља,/ Стојана са својим кумом;/ а он иде у тврђаву,/ у тај кладовачки град/ што и данас ту постоји,/ да у њему он преноћи./ Они седе у кафани;/ седе, пију да ноћ прође.../" (Јанковић, 1919, 54). Народног јунака издаје кум хришћанин и испоручује га на превару турском бегу у Кладову, где га Турци "кочевима ударају,/као пса га пребијају". Кулминација издајства одиграва се у кладовској кафани, када је Стојан припасао сабљу одлазећи на сусрет са бегом, но на кумов наговор "Остав куме своју сабљу,/ немаш чега се бојати!... Стојан њега послушао/ и са себе сабљу скида,/ оставља је у кафани./ Потом бегу он одлази./". Неке крчме су у време османске управе имале свој тајни живот, као уточишта одметника. Хајдучки циклус епске поезије у својој ризници чува заклетву коју Стари Вујадин изриче синовима: "Не одајте друга ниједнога,/ не одајте ви јатаке наше.../не одајте крчмарице младе,/ код којих смо рујно вино пили,/ рујно вино пили у потаји." (Станисављевић, 2000,165).

Османлије су веома често користиле кафане или ханове па су се та места показала погодним за исказивање бунта према окупаторима. Траг њиховог значаја у Србији уочљив је и по именима насеља Владичин Хан, Гаџин Хан, Нови Хан. Српски устанак 1804. године отпочео је паљењем ханова и убијањем у њима затечених Турака: "Пламен прва три хана, као и од ових последњих, надалеко се видео. Он се с дана на дан све већма разбуктавао и уздизао Србе потив својих заклетих тирана" (Арсенијевић, 1898, 71). Како се верује, на једном од таквих места након што је одбегла из харема Миленка Стојковића, по његовом протеривању из Србије 1811.г, надалеко познати влашки хајдук Гица пронашао је прелепу Јеленку и венчао се исте године са њом у Кладову. Ова жена изузетног дара, након кратког боравка са Гицом у Видину и Нишу, 1822. године поставши милосница кнеза Милоша Обреновића, преселила се у Крагујевац где је јавно представљана као његова друга жена- "Мала госпођа". У више наврата појављивала се у престоници Београдског пашалука у својству тумача у турско- српским разговорима. 1834.г. удала се за министра финансија др. Теодора Хербеза, Херцеговца школованог у Падови, а њен буран живот инспирисао је Ђорђа Милосављевића да напише роман "Ђаво и мала госпођа". Приликом удаје Милош јој је поклатио имање на коме се данас у Београду налазе Дом Јеврема Грујића, у Светогорској улици, позориште Атеље 212 и околни терени све до Хиландарске улице. Како нису имали деце, усвојили су Јеленкину сестричину Јелену Симић, која се 1856.г. венчала за угледног српског политичара, министра унутрашњих дела и правде Јеврема Грујића.

Мноштво крчми почетком XIX столећа у Ћердапској регији тадашњег становника Кладова Вука С.Караџића определило је да у свој "Рјечник" унесе ову реч- "у Србији их није било сем, нешто поред Саве и Дунава" (Добрашиновић, 1986, 30). Владимир Мажуранић (1908-1922) сматра како је у питању "прасловенска реч тамна постања". Налазимо да има смисла доводити је у везу са одредницом "крчаг", без обзира на пут којим је доспела у Подунавље. Везано за турске угоститељске објекте, некадашњи становник Кладова Лазар Арсенијевић, приметио је у "Историји српског устанка" како су у њих "путници свакога реда и вере, путујући по свом послу и трговци, или обданице на одмор, или пред вече на преноћиште падали", али у време страховладе дахија, почетком XIX века "дахије су да би учинили, да раја никако главе несме подићи, ни бела зуба помолити, у свима паланкама, и у већој части села, као и у мукадама изградили ханове, све о трошку и труду народном, и у ове понамешћали по величини места и броја житељства, од 10-15, с коца и конџа њиове браће јаничара, да на рају изближе пазе; народ је ове ханџије морао ранити и издржавати у свему, осим оног што су они сами силом отимали" (1898, 29). Почев од 1813. године кладовски крај потпао је под османску управу а дужност врховног старешине обављао је Абдурахман паша, "командант и високи чувар Аде Кале" у периоду 1818-1821. године (Јаковљевић, 2009: 58). Премештен прво на положај београдског, а од 1826. године босанског везира- "да се Босанаци доведу у ред", он је, угушивши јаничарску побуну 1827.г, наредио да се затворе кафане као "састајалишта побуњеника и легла одметника" (Језерник, 2007: 180). Турске кафане, како у Босни, тако и у Кладову имале су од инвентара: асуре, ћилиме, јастуке, дрвене клупе. Исте ствари су служиле као постеље за бесплатно преноћиште гостију (Језерник, 173).

Међу првим системским прописима у ослобођеној Србији, Грађански законик од 25. марта 1844. године садржао је пар норми о одговорности везаној за пословање у угоститељским објектима. Поглављем о остави, параграф 580, одређено је "Крчмари, гостионичари /ханџије/, лађари... дужни су ствари од путника њима предане и поверене као аманет чувати, и за сваки небрежењем причињени квар или штету одговарати и накнаду учинити". Одељком о накнади штете обухваћена је и норма п. 812, да "гостионичари, крчмари, лађари и возиоци /кириџије/ одговарају и за ону штету, коју би њини људи путницима нанели". Српски грађански законик био је у примени на тлу кладовске вароши почев од дана ступања на снагу, изузев подручја тврђаве Фетислам- турске војне постаје све до 1867. године.

Књаз и Совјет донели су 1847.г. уредбу којом кафански односно механски занат немају третман еснафских, али се могу основати по одобрењу полицијских власти, с тим "за добро се нашло определити да се само Србима, у земљи рођеним или прирођеним, дозвољава меане тј. крчме, гостионице и кафане на њово име отворати и држати". Странци су то смели чинити само по изузетку и "под нарочитим уговором". Званичан разлог састојао се у потреби да се угоститељске радње "под особитим правилима имају надзиравати ради поретка и безбедности, те да се овакво надзиравање и дејствовање не би препречавало или осујећивало". Кафански живот имао је толику популарност да је помињан у негативном контексту као "ривал" поштовања вере. Један новински чланак од 16.5.1847.г.

донео је вест из Окружија крајинског: "Чудно је како је овде наша драга вера, за коју су дедови наши крв проливали, пренебрегнута. Истина, овде има црква доста прилична, али бадава она, кад јој је кључ скоро онако забачен, као онај од Земунске библиотеке; па ако се случајно у месец дана једанпут и нађе, то се онда гледа да служба пре сунца свршена буде, како би тако више времена остало за седење у меани". Двдесетак година доцније др. Стеван Мачај уочио је исту појаву објашњавајући да "овдашњи Румуни радо имају лепу цркву, али божији храм одвише ретко походе, тако да о највећим празницима свакад више света у меани има но у цркви" (Мачај, 63).

Три деценије после припајања Србији, 1863. године, као овдашњи становници налазили су се људи из пар десетина породица који су као главни позив имали пружање угоститељских услуга. У Кладову то су били: Сава Николић, кафеџија, стар 34 г, од кафанске радње месечни приход 20 талира; Јоница Живановић, меанџија, стар 71 г, од меанисања 10 талира и од касапског заната 10 талира; Стан Станојевић, меанџија, стар 20 г, од занимања 8 талира; Максим Ђорђевић, меанџија стар 70 г, од занимања и имања 35 талира; Јован Миловановић, лебар и меанџија, стар 23 г, од занимања 10 талира; Јован Ђорђевић, меанџија стар 70г, од занимања 20 талира; Јован Мијаиловић, меанџија стар 45 г, од занимања 31 талир; Јован Младеновић Главан, меанџија, стар 30г, од занимања 15 талира; Димитрије Јовановић, меанџија стар 36г, од занимања 15 талира; Петко Васиљевић, меанџија, стар 68 г, од занимања 7 талира али и непокретно имање у вредности 396 дуката цесарска; Живко Станковић, меанџија стар 34 г, од занимања 10 талира; Никул Петковић, меанџија, стар 38г, од занимања 5 талира; Стеван Тушановић, кафеџија, стар 28 г, од занимања 15 талира; Васа Глишић, слуга кафански, стар 24 г, од месечне плате 5 талира; Босиок Радул, слуга кафански стар 20 г, од месечне плате 1 талир; Настасије К. Ђорђевић, стар 44 г, главно занимање кантарџија, власник кафане, вредност имања 309 дуката цесарска; Јован Антић, кафеџија стар 23г од занимања 7 талира; Милија Петковић, кафеџија стар 30г, од занимања 7 талира; Кузман Трајковић, лебар и меанџија, стар 68 г, од занимања 20 талира; Анђелко Божиновић, кафеџија, стар 30 г, од занимања 3 талира; Јован Младеновић, механџија, стар 45 година, од занимања 3 талира (Благојевић 2005, 21-112). Истим пописом евидентиране су још две механе као делови оставинске масе покојних Беле Димитријевића и Димитрија Сандуловића. Најпознатији власник кладовске кафане био је из Видина придошли Тодор Владовић, члан "исправничества крајинског" постављен у Кладову још 1834.г. као субјект са извршним, судским и административним овлашћењима. Он је свом наследнику 1863.г. оставио у Кладову кафану са дућаном и плацем у вредности 335 дуката цесарских (Благојевић 2001, 190). Овде је локал држао и један од најбогатијих Крајинаца, Ђока Станојевић из Неготина. Његов иметак процењен је на 3169 дуката цесарских, укључујући у Кладову "једну кафану, једну њиву и једну салану, вредности 550 дуката цесарских" (Благојевић, 2001, 50). Укупно 24 кафана односно механа од 339 пописаних кладовских домаћинстава, сразмермно је био знатнији број него 35 кафана и механа у Неготину, у односу на пописаних 1153 домаћинстава (Благојевић, 2001, 22). Очигледно да је клијентела са стране- лађари, трговци, путници... у већој мери користила угоститељске услуге пограничног Кладова него

једног развијенијег привредног и трговинског средишта као што је Неготин. Уз кафане ишла је и музика, па је десет кладовских породица издржавано од својих домаћина који су по професији били свирачи-лаутари. Сагласно тадашњим стандардима, убрзо преточеним у званична правила кроз Уредбу о кафанама и меанама, у кафанама су послуживани храна и пиће, а механе су поред тога пружале услуге преноћишта и смештаја гостију (Алимпих 1905, 180). Очигледно, пошто је Кладово враћено под власт Србије, да је термин "крчма" овде одраније у употреби, изгубио битку са конкурентским "меанама" и "кафанама", промовисаним од централне власти кроз позитивне норме и њиховом официјелном употребом приликом пописа становништва у Крајини и Кључу 1863.г. У то доба у оближњој фетисламској тврђави, све до 1867.г, боравило је муслиманско становништво, њих око две стотине. То је било довољно да за сопствене потребе држе кафану по исламским обичајима.

Из резултата пописа уочљиво је да је у пограничном Кладову најраспрострањеније занимање као извор егзистенције становништва, поред пољопривреде, било бављење пружањем угоститељских услуга, а тек потом следе по атрактивности трговина, терзијски, ковачки, дунђерски занат те бављење музиком. За подручје најизложеније репресалијама приликом врло честих ратних сукоба, али значајно и као место организованог пребега угроженог становништва на другу страну велике реке, држање кафана/ механа испоставило се послом у којем власници најдуже живе. Тако се закључује на основу садржине пописног акта из 1863. године, по којем су управо имаоци кафана и механа доживели далеко најдубљу старост од свих носилаца домаћинства у крају. Разлике у имовном стању актера угоститељских услуга су евидентне и варирају од најбогатијих мештана Кладова до припадника сиромашног друштвеног слоја, а они а који нису желели остати на маргини прибегавали би комбинацији хлебарског заната и кафане, касапнице и кафане, што је био чест случај и у унутрашњости земље. Значајну ставку у "добрима општине кладовске", поред аренде на кантар, касапницу, обор, стоку, чинила је "аренда на пиће које се точи у вароши овој" (Благојевић, 2005, 76).

Половином XIX столећа, изузев у Кладову, од 20 насеља среза Кључког кафане су још заузеле значајно место у животу насеља Сип и Текија. Преостала места углавном су егзистирала од ратарства, сточарства, риболова, па је међу њима по једна кафана постојала тек у Цеџерцу/ Давидовац и Подвршкој с тим да је у овој последњој механџија био уједно и земљеделац. Текија је тада варошица усредсређена на трговину са прекодунавском Оршавом. Интензивни оптицај новца и робе погодовали су раду механџија односно кафеџија Динула Крстића, Мијаила Симића, Јованче Стојановића, Јована Мијуца (Благојевић 2005, 79-112). Сип је место у коме су стациониране гардације, људи ангажовани на улову икромосне рибе из рода моруна, тешке и преко 400 кг по комаду, хватане у преградама на дунавским вировима. Због опасности пловидбе Дунавом услед бројног стења расутог по речном кориту, ту су бродари често вршили претовар робе и ангажовали бродску вучу за узводно тегљење пловила. Зато је било уносно у Сипу бавити се угоститељством, Кафане су имали Јован Благојевић, Стан Јовица, Димитрије Поповић, Стојан Мијаиловић (Благојевић 2005, 113-127). Наредних

деценија Сип је постао поприште једног од највећих градитељских подухвата у Европи- изградње пловидбеног канала на Дунаву. Пар хиљада радника свакодневно је било ангажовано на извршавању веома сложених послова. Место је убрзо постало "свет у малом" што се да назрети из једног писма "Раденичке певачке дружине Крајина" од 24. јануара 1894. године:

"Приликом дане забаве 13 јануара ове године на Доњем Ђердапу- Сипу у Хотелу "Бела Италија", а у корист Раденичке певачке дружине Крајина добивен је на каси следећи прилог- Од г. Николе Јелића баракера 6 динара, од Милана Поповића комесара, Ђорђа Нишлије хотелијера по 5 дин, од настојника Цимермана, благајника мајстора, машиниста Хајнриха, сегелмајстера Наџи Игнаџ, баракера Шандора Вагнера, по 4 круне; од машинисте Крајцера, цариника Стеве Пушкаревића, трговца Јосифа Кантера по 3 круне; од хотелијера Фоте Динуловића, учитељица Милице Младеновићеве, Марине Поповићеве, трговца Мике Глигоријевића по 3 динара; а по једну форинту од пекара Лотајер Семотер, магационер Халблајн, машинисте Тот; Волф Клајн, настојника Варга Јанош, Марушић, Анђело Сол, Ложан Јозеф, машинист Франџ Малак, Фаркаш Ишван, Освалд Јосеф, благајник Херцог, инџинер Покорни, инџинер Ковач, доктор Балаша, настојник Фазекош Франџ Мајер, трговац Петар Јанковић, писар Гавра, гостионичар Антон, Лудвик Пери; а по 2 динара приложили су Душан Пешић, Таса Матејевић, трговац Јован Динуловић, позорник царинаре Тодор Петровић, учитељица Даринка Шутовић, трговац Ранко Пауновић, надзорник Матија Штипановић, кафеџија Никола Димитријевић, Стеван Којић пекар; и по 1 динар приложили Гутер Мајстер Мата Утовић, Сегелмајстер Јохан Шулер, машинистер Лебовић Гадеи, трговац Никола Благојевић, надзорник Шели Јохан, машинист Супан, трговац Ђорђе Трајковић; настојник Илија Николић, Стојка Јон, помоћник Грајзинер Геза, берберин Никола, пивар Јован Трајковић- Управа изјављује овим свима приложницима своју благодарност, као и приређивачима забаве г.г. Душану Пешићу, Фоти Динуловићу и месном комесару, писару среском Мил. Поповићу. Председник М. Лазаревић, потпредседник Илија Мокрањац, благајник Јосиф Ђорђевић (Лазаревић 1924 а, 4).

Из овог писма захвалности сазнајемо да су 1894. године на једној забави у хотелу "Бела Италија" власника Фоте Динуловића, учествовали Немци, Мађари, Аустријанци, Јевреји, Италијани, Срби, Власи, Словаци, средства плаћања била су динар, круна, форинта, а акцију помоћи једном од најстаријих српских певачких друштава присуством и прилозима подржали су и хотелијер Ђорђе Нишлић, гостионичар Антон Лудвик Пери, кафеџија Никола Димитријевић. Музичирање неготинског певачког друштва у сипском хотелу, драгоцено је сведочанство о високом културном нивоу тадашњих забавних програма у овом делу Србије, диктираних међународним карактером ангажованих тимова радника, инжењера, техничара на изградњи канала. Србија је очигледно желела да се покаже у добром светлу гостима из западноевропских земаља. Ф. Каниц (1987, 500) лamentsирајући над рушевинама античке грађевине записао је: "Док је близу римског канала грађен у кориту реке модеран канал за пароброде с дубоким газом и док је за потребе његове изградње на Саларији код Сипа никла, па затим готово и нестала, колонија са хиљадама настањених Румуна, Италијана, Словена, са кућама за немачке инжењере, с мађарским ресторанима, српским кафанама итд, скоро да су потпуно

нестали и последњи остаци насипа античког канала. Тако пролази свака слава света!" Угоститељске радње у близини градилишта држали су Милисав Илић и Анђел Михајловић, механиџе, хлебраску радњу Мијаило Марјановић, месарску Карл Џалер, трговци су били Лујзи Беровић, Гаврил Станисављевић, пекар Тола Јовановић... (Дрљача, 1966, 22). Поред јела од рибе накафанском менију налазила су се следећа јела: ћевапчићи, ражњићи, ћулбастије- пржени комади меса, сарма-динстани пиринач са млевеним месом, луком и паприком, увијен у лишће винове лозе или купуса, паприкаш- динстано пилеће или неко друго месо, ђувеч- динстано месо са парадајзом, кромпиром и луком, а од јела начињених од теста зељаница-коре од теста са сиром и поврћем и пита- коре од теста са месом или сиром (Костић, 2006, 150).

Али, крчме саграђене уз места извођења великих грађевинских радова имале су много чешће своју мрачну позадину, како је то забележено у случају угоститељских објеката нанизаних уз борски рудник. Радници су углавном били непросвећени и сво своје слободно време проводили су по кафанама које су биле "центар догађања у којима је неморал достигао свој врхунац, па су поједине од њих пословале и као јавне куће" (Михајловић, 2003, 260). Са друге стране, као стедишта сиромашних радничких слојева, неке од њих постале су позорнице првих социјалних бунтова. 30. августа 1920. године одржан је у Брзој Паланци, у кафани Јанаћка Димитријевића, велики збор рудара рудника Аликсар. На скупу је одлучено да рудари ступе у штрајк због тешких услова рада (Перић, 1969, 35). Већи угоститељски локали у Крајинском округу, којем је припадао срез Кладово, користили су за рад жене, пописиване од стране локалних власти као "собарице-проститутке" (Пауновић, 1987, 74). Крајем XIX века чак њих 30- 40% заражено је венеричним болестима. Хроничар каже: "Развој проституције потпомагала је и корумпирана власт и лични интереси, па општинска полиција није изражавала спремност за обављање једног таквог деликатног посла, као што је надзор над проституцијом. Уствари 'тражило се да проституција као једно друштвено зло и даље остане, а да се не примети да је има' а изнад свега стајали су интереси општинских кметова, одборника и преосталих чиновника, у спрези са механиџама, кафанџијама и газдама јавних кућа" (Пауновић, 75). Јединој болници у округу током 1898. године јавило се ради лечења полних болести 51,66 % од укупног броја пацијената. У односу на 1885. годину то је значило више него троструко увећан број заражених- 1885. у односу на све окружне болничке пацијенте утврђене су полне болести код 15,53% (Пауновић, 75). Свакако да су велики грађевински подухвати, попут изградње Сипског канала где је ангажовано на више година од 4000 до 9000 радника, скупа са очајним хигијенским условима и изостанком озбиљног санитарно- здравственог надзора у знатној мери доприносили ширењу заразних болести.

Завршетак послова на уређењу дунавског пловног пута кроз Ђердап и ера стабилизације политичких прилика након иселавања Турака из оближње тврђаве Фетислам 1867. године, донели су Кладову нову значајну клијентелу- лађаре, јер је то место била важна бродска станица и зимовник за смештај пароброда у периоду када Дунав окован ледом није дозвољавао пловидбу. На његовим улицама

уобичајено је било чути праву симфонију различитих језика- немачког, мађарског, чешког, румунског. Музички програми прилагођавани су афинитетима припадника различитих култура а локални свирачи- Роми до те мере вешти у свом занату да су врло често због њих и благотворног вина са "летећег песка" становници много богатијег прекодунавског Турну Северина, били гости Кладова. "Једино место у нашој земљи где се живот проводи весело и безбрижно то је заиста Кладово у коме долази око 150 становника на једну кафану- крчму, што је свакако такође јединствен случај у нашој земљи", сведочи овдашњи хроничар почетком XX века (Јовановић 1938, 44). У његовом коментару понашања Турњана каже се: "И кад ови наши суседи стану ногом на кладовско земљиште осећају се као као птице кад утекну из кавеза, они потпуно забораве да су из великог града и на мах се увале у кладовске обичаје који на њих заразно утичу, као каква епидемија...по кафанама, за неколико часова створи се у душама гостију чаробна ситуација. Они се потпуно занесу кладовским вином које је на малигану 2- 3 пута јаче од њиховог, и како њихов организам није навикао на такву јачину, а будући мало очарани романтичним прелазом преко воде, за њиховим столовима створи се урнебес." (1938, 47). О музици презентованој гостима на североисточном граничном поднебљу Србије, драгоцене успомене оставио је један од најзначајнијих архитеката модерног доба Ле Корбизје. Путујући кроз ове крајеве почетком минулог столећа забележио је након присуства свадбеном весељу: "У међувремену двориште крчме се испуњава звуцима, и за мање од сат времена ево мене потпуно заокупљеног и усхићеног. Грађа ове музике је за нас такође нова, не због њихових инструмената који су слични нашим, већ пре због њихових ритмичких и хармонских аранжмана. Затим, ту је такође и музички симболизам о ком ми незнамо ништа и који бисмо ми сматрали немогућим у нашем добу индивидуализма... то су уздаси, чежњивост и јаке емоције ових људи, утаборених на овом огромном пространству које намеће покретљивост, бескрајно скитање и слободу која је завидна, крајња и потпуна и која побуђује осећај великог достојанства у свакој души. Један народ пева, чучећи поред пепела огњишта у ружичастим, зеленим и плавим сумрацима, и предаје се горљивој души која га покреће" (Le Corbusier 2008, 43). Овакве сцене у Кладову обогаћивао је један несвакидашњи природни феномен. Средином лета у ведре и мирна повечерја сунчева кугла постајала је огрома и ватрено ужарена: "Тада као кроз велику стаклену призму долази до преламања сунчевих зрака, што ствара дугу изнад воде. И дугине боје накратко обасјају сав предео и место, дрвеће, фасаде кућа, људе. Те нереалне фантастичне шарене дугине боје титрају по свима као да су учесници у некој дивотној сценографији са разнобојним рефлекторима. Тај величанствени приказ и спектакл долазе научници и знатижељници да доживе и камерама забележе" (Јовановић В, 2006, 139)

Опуштање клијентеле могло је бити финализовано и љубавним загрљајима кафанског особља, а власт је при том често игнорисала казнену одредбу 281. параграфа Кривичног законика из 1929. године, по којој "ко женско лице које блуд проводи у виду заната искоришћује казниће се строгим затвором или новчано" или п. 282- "казниће се робијом до 10 година ко подведе лице млађе од 18 година или ко какво лице ради блуда одведе из његова завичаја или пребивалишта у друго

место и тамо га остави или другоме преда". Једна од и данас популарних влашких песама из овог краја, "Марија Вдова", односи се на Марију Поприку из Корбова која је, да би прехранила децу у свом удовичком домаћинству, свакодневно одлазила чамцем преко Дунава ради вршења "најстаријег заната" на влашком тлу. Народни певач моли дунавске таласе и ветар да сачувају Марију. У нормативној сфери ситуација је била нешто боља. 5.1.1931.г. донет је Закон о радњама којим се детаљно регулишу статусна питања хотела, ресторана, свратишта или коначишта, гостионица, кафана, пансиона, бифеа, народних кухиња и крчми. Параграф 76, ст.2. Закона кафане дефинише као "радње и већег обима и комфора у којима се даје алкохолно и безалкохолно пиће /кафа, млеко, чај и сл/, хладно јестиво, посластице и изузетно нека топла јестива". У њима је било допуштено "држање незабрањених игара- карата, домино, шах, билијар и др, те држање музике, како гласи ст.7. истог параграфа. Из тог доба има примедби да "српски официри више воле карташки сто и кафану него војну обуку" (Петковић, 1996, 21). Истовремено, један путопис из Србије садржи запажање о нетрпељивости између градског и сеоског становништва. Сељани грађане зову "џезварима", чиме их желе представити "као кафанске варалице" (Петковић, 95).

Најпознатије кафане током прве половине XX века припадале су Петру Ђорђевићу, Илији Марићевићу, Петру Животићу, Миленку Гуцићу и Глигорију Буртановићу. Од 11 регистрованих механа, звучна имена имала су "Велика Србија" Николе Анђелковића, "Морун" Димитрија Ђорђевића, "Босна" Раше Петровића, "Дубровник" прво Уроша Бркића а потом Васе Матејевића (Глигоријевић 1999, 70). "Велика Србија" располагала је са 20 постеља за преноћиште а "Народна гостионица" и "Босна" са по 10. Хотел "Балкан" постојао је у Брзој Паланци, где је истовремено радило још 13 кафана, а у Текији је на најбољем гласу била "Краљица Марија" (Глигоријевић, 71). Занимљиво је да се у летопису кладовске цркве, као заслуга свештеника Саве Илића наводи како је по завршетку Првог светског рата "својим радом и трудом припомогао да се изврше генералне репарације на цркви, која је сва изрешетана била гранатама и шрапнелима румунским, као и на црквеној кафани 'Касини'" (Илић, 2003, 317). Ратни вихор однео је животе Димитрија Ђорђевића, келнера /умро у Скадру 1915.г./, Ђоке М. Лапатовића, келнера /умро у заробљеништву у Аустрији 1918.г./, Ђорђа Илијевића, келнера /погинуо на Солунском фронту 1916/ Мике Бркића, кафеџије /умро у Кладову од последица болести задобијене у рату/, Николе Н Ђорђевића Моруна, кафеџије /"рањен тешко од гранате пред својом кафаном у борби Румуна и Бугара, новембра 1917 и рањен однешен у болницу неготинску где је умро/, те дванаесторице свирача: Анђела Н Димитријевића /умро у заробљеништву у Аустрији 1915/, Димитрија Станковића /умро у заробљеништву у Пешти 1915/, Димитрија Димитријевића /погинуо на Церу 1914/, Живана Марцоја /умро у Валони 1916/, Јована Димитријевића /немао/, Косте Станковића /погинуо у Срему 24.8.1914./, Константина Марцоја /умро заробљен у Бугарској 1917/, Николе Фирића /погинуо код Београда 1915/, Петра Костановића /умро заробљен у Пешти 1915/, Петра Гимиша /убијен у кладовском граду 1913/, Станимира Ојкића /немао у борби с Бугарима 1913/, Цветка Марцоја /умро на путу у Француску 1919/ (Радовић, 1933, 1- 17). Међу настрадалима помињу се породице Марцој и Гимиш. Најбољи музичари из прве од

њих снимили су неколико грамофонских плоча у Београду почетком века а Гемишову дружину Михаило Петровић Алас сврстава уз Цицвариће, наглашавајући да је "таквих дружина са истакнутим, и у нашем свету признатим примашима, било у нашој земљи неколико одличних, и њихови примашаи остали су у успоменама савременика и често се при весељима спомињу иако одавно већ не постоје" (1998, 1). Из рата су се вратили кафеџије Илија К Савовић, будући четнички војвода, и Илија Р Марићевић. Поједини од кладовских угоститеља, што због старости, што из других разлога остали су за време окупације у Кладову, вешто вршећи своју делатност тако да буду задовољни и немачки и бугарски војници. То се десило са кафеџијом Живојином Николајевићем.

Двадесетих година XX века вршена су систематска истраживања порекла становништва Кладова (Јовановић, 2001, 233). За неке од пописаних породица утврђено је да су се њихови родоначелници доселили као угоститељи: Моруни-Ђорђевићи, дед механџија из Грчке Македоније, Костадиновићи, отац механџија из Прилепа. Очигледно је кафански живот у малој подунавској варошици имао егзистенцијалне предности у односу на места у унутрашњости Србије или на њеним јужним границама. Обична овдашња кафана умногоме је наликовала бифеу "Титаник": "Кућа на спрат љушти се као губава, прозори без завеса, без цвећа, као болесне очи без трепавица и обрва. Архитектура из средине аустријског владања, у којој има нечег бастардног између тадашњег грађевинарства Средње Европе и Блиског истока, малокрвна и слабог даха. Беда без дражи и сликовитости. Архитектонски израз живота без мисли и видика... Та кафаница која носи име трагично потонулог енглеског прекоокеанског брода, у ствари је мрачна просторија без прозора, шест корака дугачка и два широка, тако да у њој и нема столица, него оно пет- шест гостију увек стоји, за минијатурним шанком, а за старијег човека нађе се какав сандук или пивско буре као седиште... У дну овог бифеа невидљива врата испод зелене завесе воде преко ходника бившег стана у две веће просторије. Једно је Ментин стан, а друго празна соба са незастртим столом и неколико празних столица. Просторија за коцку" (Андрић, 1963, 194-195). Ипак, кафански послови су довољно добро ишли да се 1928. године међу главним акционарима Кладовске банке, основане 1909.г, нађу кафеџије Живојин Николајевић и његова супруга Рудолфина, Војислав Петровић и његова супруга Дана, Димитрије Димитријевић и супруга Јелисавета. Свако од њих имао је по 30 депонованих акција и 10 гласова за одлучивање о пословима банке.

Власници угоститељских радњи често су били љути политички противници. У случају избора неретко су се дешавале огорчене расправе између њих а то да је неко од радикалских првака приспелих у агитацију, као што је био случај др.Милана Стојковића и председника неготинског суда Крсте Радовановића, одсео у кладовској кафани, сматрало се од опозиције знаком слабости тј. да им је иначе гостољубиви народ окренуо леђа (Лазаревић 1924 а, 2). У новинарској репортажи о политичком наступу Николе Анђелковића, власника "Велике Србије" наводи се следећи догађај: "У недељу 21.7.1924. одржали су у Кладову збор др.Велизар Јанковић, др.Милан Стојковић и др.Љутица Димитријевић... за време док је Јанковић прикупљао потписе за кандидацију, др.Стојковић пришао је сакупљеном

народу пред Бр(у)кићевом кафаном и изјавио да је дошао да занима народ док се врши кандидација. Тада је устао г.Никола Анђелковић и запитоа др.Стојковића шта траже они овде- "Знате ли ви нешто друго да објасните сем те ваше приче да вас шаље г.Пашић, да је радикална странка јака странка, да је Краљ радикал. Него ви нама кажите зашто г.Јанковић срамоти Крајину". Репортажа се завршава речима "народ је овде видео јасно ко је др.Велизар и то му је показао" (Лазаревић 1924 б, 3). Заинтересованост кладовских угоститеља за политику кулминацију је имала у ангажовању Раше Петровића, власника кафане "Босна" на страни удружене опозиције 1935. године. Дана 23. септембра он је отворио велики народни збор демократа на коме је гост био Љубомир Давидовић, упамћен по речима упућеним Кладовљанима: "Политика није демагогија већ брига о народној срећи. Насупрот демагогији постоји светлија идеја, демократија, а не демократска странка. Не тражим да ступите у демократску странку, већ у демократију, која спаја све народе и тражи једнака права" (Романовић 1935, 2). Долазећа времена нису била потпора снажном привредном и политичком развоју Србије, убрзо уведене у хаос Другог светског рата.

Највећи угоститељски објект чинио је кафанско- хотелски комплекс Велика Србија, у центру Кладова, улица Краља Александра. Изглед кафанског дела крајем тридесетих година очувано је кроз сећање Боривоја Поповића: "Кафана која се онда звала Велика Србија имала је у то време највећу салу у Кладову... У њој су се одржавале све крупније свечаности и забаве, занатлијска, трговачка, ловачка, рибарска, па и светосавска. До девет сати увече осветљена је електричним сијалицама, после тога паљена је једна врло интересентна светиљка- велика лампа на гас, са специјалним цилиндричним фитиљем, а висила је наред сале, везана преко малог котура, учвршћеног уз таваницу челичном сајлом што се протезала од лампе на таваници, преко котура дуж таванице, спуштајући се зидом на дохват руке; све то зато јер је сваких два сата морала да се спушта са стропа до пода помоћу сајле, како би се напумпала, као гума бицикла, па се затим опет дизала горе. За то време програм или игранка би се заустављали, правио се слободан круг око лампе, да не би случајно пала на госта приликом спуштања. На зидовима су биле обичне петролејке, окачене о ексер, чиме се појачавала светлост главне лампе. У салу се улазило директно са уличног тротоара из "Краља Александра", а излаз из кафане у њено двориште смештен је на супротној, западној страни. Ту је изнад врата, на рагастолу, стајало исписано масном бојом "И ТО ЋЕ ПРОЋИ". Ко је ово написао, када и зашто, нисам могао никако и ни од кога дознати... Знам само да је власник кафане за време окупације имао проблема с Немцима јер су тражили објашњење шта то значи, но нису инсистирали да се натпис уклони, а последица никаквих није било" (Живановић, 2008, 47-48). Иначе и "Велика Србија" и "Дубровник" почев од 1931.г. користиле су и електрично осветљење из централе Јакова Рубена Варона, али оно није имало потребну снагу да без додатних извора о локалу даје довољну расвету, а функционисало је у периоду од раних вечерњих сати до 2 иза поноћи, како сведочи њен потоњи управник М. Милуновић (Глигоријевић, 1999, 36).

Главна сала "Велике Србије" често је коришћена за културна дешавања попут светосавских прослава или гостовања певачких друштава. Један такав догађај збио

се у недељу 11. септембра 1932. године. "Крајинске новости" од 18.9.1932.г. известили су "Бродом "Војвода Мишић" допутовала је у Кладово В.Градиштанска певачка дружина. На паробродском пристаништу дочекало их је Кладовско певачко друштво са својом заставом и много грађанства. После подне у 4 часа чланови са њиховим гостима разгледали су кладовску тврђаву, затим по повратку у 5 часа приређена им је у хотелу В.Србија од стране кладовског певачког друштва закуска. За време закуске председник В.Градиштанског певачког друштва Г. адвокат Пешић одржао је пригодан говор, на коме је председник Кладовског певачког друштва Г. Јаков Лазаревић трг. топло захвалио и изразив задовољство како од стране певачког друштва тако и од стране грађанства. Увече у 9 часова приређен је концерт у хотелу В.Србија који је био обилно посећен. Веселе је трајало до 3 часа јутро, где су гости испраћени на пристаниште одакле су истим бродом у 4 часа ујутро отпутовали натраг за В.Градиште".

Талас модернизације привреде, нова открића у свету што су поспешивала наде у брзи друштвени просперитет и у најудаљенијој тачки наше земље били су посебан изазов за релативно мали број мештана упознатих са савременим научним достигнућима, да чак претпоставе просветитељски дух богатом религијском наслеђу, што је тридесетих година на Балкану сматрано реткошћу. Вероватно да је дуг период турског сизеренства, довођеног у везу са заосталошћу, неприхватљивим културним и моралним назорима, као противтежу имао управо страхопоштовање према европском модернизму, продор штампане речи у најудаљеније забити, пропагирање здравствене заштите спровођене од стране школованих лекара. "Велика Србија" је зато септембра 1934. године, приликом банкета одржаног у част патријарха српског Варнаве, била поприште сукоба старог и новог, окончаног по већ устаљеном обичају уз интервенцију полицијских снага. Узвраћајући Варнавиној здравици, изреченој у присуству неколицине епископа и мноштва Кладовљана, Јован Јовановић нашао је за сходно истаћи, поред респекта према Христовој жртви "за коју му црква и народ дугују", његову "способност да сугестијом лечи болеснике". "Патријарх је одмах одговорио да Христос није лечио сугестијом како сам ја казао, већ молитвом, препоручивши присутнима да се чувају безбожника и јеретика, алудирајући директно на мене", бележи Јовановић (1963, 29). Зна се да је срески начелник спречио кладовског поборника модернизма да реплицира. Завршни резултат дијалога гласи: члан удружене опозиције Ј.Јовановић "предат је суду по ондашњем закону о заштити државе, али формално за неко друго дело, а фактички потенцирано и доведено у везу са овим догађајем" (Јовановић, 1963, 30).

Кладовска општинска управа 1935. године прописала је "Грађевински правилник за Кладово", на снази од 1936.г. Локал у ужем реону морао је имати најмању површину градилишта 200 м² а дужину лица 10 м, изграђен од камена, опеке, дрвета и гвожђа. Забрањена је употреба непечене цигле са малтером и зидова од набоја. Свака кафана требала је обезбедити један или више нужника, каналима везаних за септичке јаме које се "уредно имају озидати и одржавати" (Глигоријевић, 32-33). Без обзира на све погодности за добру зараду у угоститељској делатности, дешавало се, додуше ретко, да нека варошка кафана

промени власника. Такав случај збио се са "Великом Србијом" 1938. године када су је дотадашњи сувласници Петар Николић и Риста Вулчевић изложили јавној продаји по цени од 120.000 динара (Глигоријевић, 70). Последњи инвестициони подухват у крају концем трећег десетлећа XX века било је отварање кафане "Крма" од стране индустријалца Глигорија Буртановића (Глигоријевић, 70). Бродарски живот постао је интензивнији него икад, ту се почев од 1. јануара обрело и хиљаду јеврејских избеглица из средњоевропских земаља ишчекујући брод који ће их одвести до Палестине, па је и то определило богатог власника за такву инвестицију и давање имена локалу.

Други светски рат у Југославији отпочео је 5/6. априла 1941.г. инвазијом немачких трупа на Сипски канал и бомбардовањем Београда. Кладовски "Дубровник" памти се у националној историји као место повезано са ефектним запоседањем најважнијег дунавског пловидбеног канала. Начелник Среза Кључког, иначе немачки агент, Леонид Чудновски и официр Вермахта Рихтер, приспео из Т.Северина, организовали су 5. априла 1941.г. банкет за официре југословенске војске ангажоване на одбрани границе у сектору Доњег Ђердапа. Међу званицама налазили су се пуковник Вук М. Караџић, капетан Станиша Михајловић, потпоручник Бора Тодоровић... Фантастична музика са пробраним репертоаром, од Штрауса до руских народних игара, јако кладовско вино и окретне даме, приспеле за ту прилику из Румуније, учинили су да немачка борбена група у акцији "Гвоздена врата", предвођена капетаном Харолдом Веберштатом, без знатних напора исте ноћи заузме Сипски канал и спречи планирану диверзију онеспособљавања пловидбе немачких конвоја са петролејом из Румуније (Јаковљевић 2004, 36; Јовић 1998, 24). Марко Милуновић овако описује догађај, уз опаске које доликују енглеском обавештајном официру: "И тај Чудновски је 5. априла 1941. године позвао на банкет све официре са Сипског канала. Банкет је био у "Дубровнику" који поседује Васа Матејевић, добар човек, пачац и шарлатан у своме послу. По наруџби начелника Чудновског спремљено је у изобиљу јела и пића. А био је и забавни програм. Позване су кладовске девојке и нешто грађана да се игра и танцује. Остало се до у ситне сате, па су онда пијане официре до Сипског канала пребацили возилима полупијани шофери. И када се тамо стигло све је поспавало, осим неколико стражара који су запазили у возилима флаше са вином и ракијом, па је и стража цугнула по мало. А у расвит дана 6. априла 1941, из Румуније прешли су Немци, све затекли да спавају и побили официре, а поробили војску и заузели Сипски канал... Неко ми је рекао од ових белих Руса /емиграната у Србији/ да је Чудновски био код њих осумњичен као агент бољшевика..." (1990, 118-119). Како год, Кладово је прво подручје окупирано од немачких трупа у Другом светском рату.

Други "кафански корак" представљао је увертиру у крвави грађански рат на тлу Србије. Група самоорганизованих четника, са лидерима Илијом Савовићем, бившим кафеџијом, и Живком Буртићем, по тврдњи савременика Момира Јовановића октобра 1941.г. склопила је, уз латенту подршку немачког команданта а у присуству среског начелника, споразум о формирању четничког одреда у Кладову: "Из кафане "Велика Србија" избачени су сви грађани и у њу улазе војвода Анђелко, Илија Савовић, срески начелник, Жика Буртић и још неколико људи...Ту

је положена и заклетва под паролом "Борба против комуниста за мајку Србију" (Јовановић, 1960, 12-13).

Једна од посебних рола кафанског живота у ратним временима односила се на ширење пропаганде међу локалним становништвом. Најдрастичнији пример потиче с краја 1941. године кад је у локалу "Босна" од стране возара поштанске дилижансе на релацији Неготин-Кладово, пронета "вест" како се изнад вароши, на брду Јакомир налазе "шумци". Након неколико сати, информација је гласила да пар хиљада герилаца припрема напад на град и то, ни мање ни више него под командом принца Ђорђа Карађорђевића. Према неким сведочењима, прича је добила такве размере да је део становништва почео да припрема ствари ради евакуације преко Дунава у Румунију (Јовић 1999, 22-23). Српска власт под окупацијом зазирала је од кафанске пропаганде путем које су ширене гласине о корумпираности среског начелника Димитрија Трифуновића и његових сарадника. У писму упућеном Министарству унутрашњих послова- Одељењу за државну заштиту у Београду, септембра 1941.г. тим поводом, Јован Јуришин обавештавајући о резултатима истраге вођене у односу на одређене злоупотребе службеног положаја кладовског начелника, реферише претпостављенима како је Д. Трифуновићу "одмах саопштио да је његову прљаву работу открио, да се не усуђује да пљачка државну касу и да што пре гледа да поднесе оставку јер су његових прљавштина пуни улични и кафански разговори".

Током ратних збивања на средишњем Подунављу није било јаког покрета отпора, што због близине границе и чврстог надзора окупационих снага, што због герилског ратовања снага НОВЈ усмерених на друга подручја. Међутим, протест односно незадовољство становништва понекад су налазили израза управо у овдашњим кафанама. Због једног таквог случаја 10. новембра 1942. године од стране немачких војних власти ухапшени су кафеџија Драгутин Димитријевић, службеник пореске управе Милош К. Савовић, учитељ Бошко Ђорђевић и трговачки помоћник Ђорђе Филиповић- прва двојица "јер су у прошлој години у кафани ухапшенога Димитријевића певали песме против немачке војне силе, а друга двојица што су код њих приликом претреса немачке власти пронашле списак припадника покрета Драже Михаиловића" (Благојевић 2006, 312).

Пропагандни хепенинг са играчком и музиком, као промоција Крајинске бригаде ЈВуО одржан је 8.2.1943. године у петровоселској кафани. О томе је председник сеоске општине Радован Живковић реферисао среском начелнику у Кладову:

"Јучер 8. фебруара т.г. око подне ја сам био у општинској канцеларији у Петровом селу и случајно погледавши кроз прозор спазим 5 наоружаних људи, обраслих у браду, обучених у разна одела /неки у сељачком оделу, а једни у полувојничком, док други у полусељачком оделу/. Били су баш пред општинском судницом када сам их спазио и док сам ја устао четворица су већ била у судници... Видели су у судници неки кукуруз који смо прикупили за храњење свиња за Немачку војску. Упитали су шта је то, ја сам им објаснио шта је у ствари и да се то прикупља за Немачку војску, онда су они казали добро кад је тако- само да водите рачуна да се пљачка не смије вршити за рачун другог... После пола сата стајања видех да долазе групе

исто тако наоружаних људи и око општине и пред општину и оценио сам да је било 70- 80 људи... Они ме приведоше једном малом човеку- малог раста- ситне конституције, ненаоружан, у руци је имао само штап, а преко одела носио је пелерину... Када сам пришао њему рече ми: 'Ја сам мајор Пилетић, пођи са нама да одржимо говор који ћу ја дати'. Они ме одведоше у кафану- која иначе не ради- а својина је Савке Поповића... У међувремену искупило се је око 20 Петровосељана, који су били дошли у општину послом да приме исплату за предато месо... У кафани је поменути Пилетић одржао овај говор: 'Дошао сам да одржим говор, то је моја дужност. Ја сам противу сваког оног који ремети у нашој земљи ред и мир. Комунисте и њихове шпијуне не смеете држати нити помагати, већ их имате без милости уништавати. Све што се тражи од стране Немачких и наших власти имате давати уколико се може...' Они су у кафани остали до 5 сати послеподне. За време док су били у кафани свирали су у хармонику коју су собом донели, играли и певали. Даље, при поласку из Петровог села ја сам рекао томе Пилетићу да морам извести одмах и Немачке и наше власти, а он ми је на то одговорио: 'Да, да, извести одмах Немачког Команданта и начелника среског и кажи све што сам ја овде говорио'... Приликом бављења у кафани дознао сам да их има око 150 људи" (Јовић, 2000, 25). И Недићева управа практиковала је да често организује народне зборове на којим се становништво позива на ред и мир. Поред органа власти, јавности су се обраћали угледни привредници, међу њима и власници кафана, какав је то био случај 16. маја 1943. године у Вајузи. Говорило се пред педесеторо људи о потреби слоге, реда, рада и мира. Говорник је био Миленко Гуцић, кафеџија из Кладова (Благојевић, 2007, 110).

Иначе, размена обавештајних података између четничких и енглеских агената, везана за деловање Крајинског корпуса вршена је у београдској кафани "Тулубина Краљевића Марка", власништво познатог комунистичког лидера Веселина Маслеше и његовог брата Бранислава. Њихова сестра Сека/ Надежда преживела је Други светски рат боравећи у Кладову а брат њеног супруга Немање, студент архитектуре Љуба Поповић блиско је сарађивао са својим кумом, енглеским агентом и "командантом Кладова у илегалу, при ЈВуО" Марком Милуновићем, после ослобођења Кладова од стране Црвене Армије поставши први секретар народноослободилачког одбора (Милуновић, 1992, 118-119). За такву шараду од политичких односа, уз честе пребеге припадника СДС на страну ЈВуО почетком окупације а припадника ЈВуО на страну партизана када се рат ближио крају, кладовски угоститељски објекти пружали су идеално уточиште информисању и пропагирању методом "од уста до уста". Вишевековна обавештајна традиција на значајном ђердапском пункту успешно је одржавана без обзира на присуство немачких формација и служби у тврђави и вароши. Кафане су представљале и погодна места за скривање или организовање даљег кретања "људи са ивице закона". Један од таквих случајева познат је из извештаја шефа Српске државне безбедности. По њему, 29. јула 1943.г. у Брзој Паланци у локалу Миливоја Невенића "наоружан човек запретио је присутнима, да једно време не изађу из кафане, док се он не удаљи" (Пантић, 2008, 157).

Изузев за угоститељску делатност јавни локали у Србији током окупације понекад су реквирирани ради одржавања школске наставе, обзиром на недовољан простор за те намене у сеоским и градским школама. Недићев министар просвете

Велибор Јонић зато је 25.12.1943.г. окружним начелницима указао: "Услед појачане комунистичке пропаганде међу школском омладином и услед опасности које из тога за њу проистичу, немачке власти примећују да их запрепашћује мали број наставних часова који се држе по средњим школама и мереју што се не користе јавни локали- кафане, за потребе школе, у погледу извођења наставе и повећања броја часова... извршите реквизицију потребних локала за школе Вашег округа..." (Пантић, 2008, 40). Случај употребе кафане у школске сврхе забележен је у кладовском селу Мала Врбица.

Августа 1944. године кафана Милана Поповића у Подвршкој чинила је сцену једног догађаја што илуструје расположење међу елитним припадницима Југословенске војске у Отаџбини. Марко Милуновић, ађутант команданта Крајинског корпуса ЈВуО Велимира Пилетића и агент енглеске обавештајне службе- конспиративно име Пиперитус, у атару села Речица изненада је са групом својих људи наишао на двојицу немачких војника. Када Немци "безбрижно кренуше к њима", иако му је "срце у грлу", Милуновић се одлучио за акцију- натерао их је да дигну руке у вис након чега су разоружани. Милуновић пише у својим мемоарима: "Када сам с њима дошао у кафану команданта села Подвршка, Милана Поповића, тамо је било пуно људи који су се нешто договарали. Милану речем да су то најбаксузнији војници Трећег Рајха, када сам их ја заробио. Смеје се добри и незаборавни Милан и одмах нам даје по "ђуровачу" ракије препеченице, а она је добродошла и мени, а камоли заробљеницима. Добијају воде да пију а затим јела колико су хтели... При одласку дато им је да понесу хлеба, сланине и сира... Људи пружају цигарете, неко по целу паклицу, нацисти држе капе и оне су све пуније цигарета- робе у којој и мештани оскудевају. Дају и последњи залогај, што би се рекло... Ја сам имао тај капитал када су комунисти преузели власт у Кладову, а да за њу нису ни метка испалили, знали су да сам 'у борби' заробио двојицу нацистичких наредника- водника" (Милуновић, 1992, 109-110). Радило се о Марку Милуновићу, предратном члану Социјалистичке партије Живка Топаловића, вештом обавештајцу Интелигенс сервиса, који је држао пунктове: У Кладову три, у Зајечару један, у Нишу два, У Софији један, у Истанбулу један, у Београду три, у Пачневу један, у Сегедину један, у Будимпешти пет, "Темишварску мрежу", у Турн Северину један, у Букурешту три, "везу у Братислави", "канал за Пољску" и у Сипском каналу један. На мапи његовог деловања кафане су имале значај обавезних дестинација. Власници угоститељских објеката понекад су представљали везу са окружењем, а понекад тек имали информацију о размени порука. Неки од кафеџија преживели су рат иако симпатизери комунистичког покрета, а да су сво време у Кладову неометано вршили услужну делатност. Такву оцену Марко Милуновић даје за Кладовљанина И.М. угледног поратног комунисту "који је веома љубазно послуживао немачке окупаторе, који су се хранили у његовој кафани" (2001, 18).

По узору на предратна дешавања кафана "Србија" 8.2.1945.г. одређена је за место одржавања конференције свих радника, занатлија, чиновника и намештеника ради оснивања синдикалне организације. Позив, уз назнаку да ће конференција кладовских синдикалиста почети у 10 сати изјутра садржао је и следеће: "Радници,

чиновници и намештеници, организујте се у једну јаку и нераздвојну синдикалну организацију. Ово објавите свима заинтересованима на једном скупу где ћете објаснити важност синдикалног организовања и позовите их на учествовање. Смрт фашизму- слобода народу!" (Борковић, 1981, 144). Ослобођење Кладова 22.9.1944. године донело је искушења тзв. "народној власти" у настојањима да учврсти темеље комунистичког режима. За такве прилике угоститељски објекти постајали су "народне суднице". Среско поверенство КПЈ за Срез Кладово известило је Окружни комитет да је 15. априла 1945.г, на збору одржаном у кафани "Србија" дошло до "енергичног протеста и оштре осуде против ратних богаташа, саботера и шпекуланата... Из масе спонтано излазе говорници и из њихових излагања сазнају се нове појединости из којих се види прљави и зеленашки рад овог дерикоже... Божидар Арсић, телеграфски чиновник поште Кладово објавио је садржину телеграма, који је Г.Б. упутио немачком крајскоманданту у Зајечару за време окупације. У том телеграму он назива крајскоманданта својим кумом и жели му успех при поласку на нову дужност у Немачку, изражавајући своје уверење да ће 'Велики Рајх' победити"... По завршетку збора народ се разишао са најбољим расположењем, уверен да данас у новој демократској држави може слободно казати своју реч и осудити сваког онога који ради противу општих интереса наше земље" (Борковић, 1981, 431-433). "Кафанско суђење" окончано је за Г.Б. вишегодишњом робијом, а морални обзири судија и сведока оптужбе најбоље су сагледиви уколико се текст који је телеграфски чиновник прочитао у кафани "Србија" упореди са оригиналним телеграмом чији се примерак чува у Војноисторијском институту. Г.Б. у телеграму пише искључиво следеће: "Господину мајору Шулцу, Крајскоманданту, Зајечар- Најсрдачније захваљујем на позиву за растанак, али дубоко жалим да због удаљености и важности послова око вршидбе не могу доћи. Желим Вам срећан пут, а то исто Вам желе и становници Кладова, које сте нарочито задужили Вашом пажњом. Јавите се из Новог Места, јер сам жељан да се везе нашег пријатељства не угасе. Не заборавите обећање да ћете ме посетити за време мира са породицом" (Пантић 2008, 195).

И опоненти комунистичког режима налазили су да је кафана најпогодније место за изражавање негодовања због репресалија. Тако су, убрзо након суђења Г.Б. на бело окреченом зиду кафанског нужника у "Србији" светло дана угледале парчетом цигле исписане речи "И ТО ЋЕ ПРОЋИ". Дуго времена органи реда бавили су се активностима на демаскирању починиоца, привођено је мноштво људи на информативне разговоре, било је и "добронамерног убеђивања" да би се издејствовало признање, у чему је предњачио извесни Ђорђе Ђурић, али Кладовљани су зидом ћутања успели одбранили свог "дисидента" .

"Народна власт" решила је да први објект који ће градити у Кладову буде анекс здања "Велике Србије". Организован је "ударни рад", како то бележи један од ангажованих градитеља Стериос Андруцос (1945, 16) 9.6. 1945. године- Радио је на додавању малтера зидарима почев од 7 изјутра до 5 поподне. Кафана на катастарској парцели 85, некада у улици Краља Александра, сада Маршала Тита, проширена је са претходних 1097 м2 на још 269 м2, а народна власт нашла је за потребно преименовати објект у "Хотел Београд", како је означен у решењу

Народног одбора 89/95 од 24.9.1959. године. Међу становништвом ново име никада није заживело и данас га се готово нико не сећа.

Поводом спровођења мера колективизације тј. "експропријације експропријатора", у пролеће 1946.г. кафански амбијент поново је постао судска позорница. "Суђење је било у "Великој Србији" јавно и пред народом. Сала је препуна грађана из околних села, интересовање велико. То се радило суботом, када је у Кладову пијачни дан" (Милуновић, 2001, 23). Судом је председавао Фрањо Мараш, учитељ а улогу тужиоца играо је Никола Мистерцеловић из Велике Врбике. Суђено је браћи Чуберовић. Ток претреса:

"Тужилац- Другови и другарице, данас ће бити суђење браћи Чуберовић, који су се обогатили за време рата. Видите браћу Чуберовић. То су крволоци овога краја. Они су нашем народу сисали крв, пљачкали немилосрдно, јер су користили несташницу робе и ратно стање...

Оптужени Богосав Чуберовић- Чули сте излагање друга Мистерђеловића. Ја вас питам какви смо ми крволоци нашег краја? Питам вас коме смо ми сисали крв? Ви нас знате од када постојимо. Друг Мистерђеловић назива нас ратним богаташима и да смо се обогатили за време рата. Сигуран сам да многи од вас знају колико смо имали робе пре рата. Наши су рафови били препуни да није било више места ни за једну шибицу. Многи од вас знају наше ратно и предратно стање и чудим се да овако друг Мистерђеловић може да говори. И надам се да ће присутни народ рећи истину, а да ће поштовани суд по тој истини и поступити... Већина зна како су нас Немци при повлашењу опљачкали...

Повици из сале- Тако је, говориш праву истину! На смрт- милион; и то је у најмањем значило тражење да буду кажњени новчано.

Тужилац- Чуберовићи су се обогатили 'невидљиво', куповали су злато од народа, који је из нужде продавао. Предлажем за сведоке брицу Александра Николића и учитељицу из Вајуге Каменку Благојевић.

Сведок Николић- Богосав је од мене откупио златну бурму

Сведокиња Благојевић- Михаилу сам продала пола 'наполеона' и цео 'наполеон'

Присутна омладина- На смрт- милиони! Доле народне крвопије! Каишари и корупционаши! Доле Чуберовићи! Смрт браћи Чуберовић! Смрт четницима и издајницима!

Пресуда- У име народа осуђују се браћа Чуберовић да плате ратну добит од 780.000 динара!" (Милуновић, 2001, 24).

Последњих дана Титовог савезништва са Стаљином, 1947. године кафана Србија била је поприште приказивања филма "Син пука" снимљеног по роману Валентина Катајева. За ту прилику у кафанску салу донет је кинопројектор "Ернеман 1", конструисан од браће Лимије 1896. године. Али то није најранија позната презентација једног филма у граду на Дунаву. Карл Крис, јеврејски изгнаник из Беча даје коментар догађаја из августа 1940.г, чије је место дешавања вероватно такође била "Србија": "Цела ништарија трајала је 5 минута, без икакве радње, само међусобно неповезане слике, страшно је бљештало... Домаћем становништву био је то величанствен доживљај, стајали су напрегнати /није се могло сести/ и дивили се, као седмом светском чуду. По свој прилици су први пут у животу видели биоскоп" (Anderl, Manoschek 2004, 109) .

Дунав код Кладова је столећима представљао погодно подручје за илегалне преласке државних граница а емигранти су често користили кафане као места припреме или одморишта пред одлучујући подухват. Након сукоба Тита са СССР-ом, многи опоненти политике захлађења односа према највећој комунистичкој земљи одавде су кретали у Румунију, на путу ка Стаљиновој "обећаној земљи". Новинар Милан Петровић 10. августа 1948.г. дошао је у Кладово из Београда, са намером да под окриљем ноћи преплива у Румунију. Након што је несмотрено набасао на граничара и успео се лажно представити, како не би изазвао веће подозрење "тамо, у кафаници крај кладовског пристаништа, наручи целу флашу вина и нешто за јело, и богме скоро се напи од једа" (Симић Д, Петровић М, 2009, 136). Неколико година касније у башти исте кафане биће убођен Јосип Броз Тито, и не слутећи да се налази на месту које је десетинама противника његовог режима било последња станица у Југославији.

Нови, послератни прописи из области угоститељства датирају из 1949. године. Тада су обзнањени Уредба о угоститељским предузећима /"Сл.лист ФНРЈ" бр. 32/49/ и Упутство о обиму и надзору народних одбора над угоститељским предузећима и радњама /"Сл.лист ФНРЈ" бр. 80/49/. После пет година донета је нова Уредба о угоститељским предузећима и радњама /"Сл.лист ФНРЈ" бр. 6/54/, са детаљном разрадом комбинације државног администрирања и управљања од стране радника. Вршење делатности у приватним угоститељским радњама је проscribeовано. Само изузетно републичким прописима могло се "у поједином местима и недовољно привредно развијеним крајевима дозволити под одређеним условима обављање и приватних угоститељских радњи". Па и у тим случајевима у приватној радњи није се смела упослити туђа радна снага, "изузев у дане појединих празника, свечаности, прославе и сл.". Статус угоститељске радње односно предузећа имале су привредне организације за вршење услуга смештаја, исхране, дочења пића у виду привредне делатности. Било која од ових услуга засебно или више њих скупа сматране су угоститељском делатношћу. Радни колектив или органи предузећа морали су прибавити сагласност савета за привреду народног одбора среза на своја акта о продаји основних средстава, употреби средстава фондова предузећа, доношење тарифног правилника. Чини се интересантним да су уредбом предвиђани различити распони казни за наплаћивање угоститељских услуга по нижим ценама од прописаних, у односу на случајеве наплаћивања истих по вишим ценама. У првим случајевима одговорно лице је могло бити кажњено казном од 2.000 до 20.000 динара, док је казна за угоститељско предузеће или радњу износила од 5.000 до 50.000 динара. У ситуацијама када је наплаћено више од износа по ценовнику услуга, санкцијом су били обухваћени радник или службеник предузећа или радње, у распону од 2.000 до 10.000 динара.

Поред одраније присутних детаља, кафане су морале имати пљувачнице и "орманчић са потребним санитарским средствима за пружање прве помоћи у несрећи". Општи правилник о хигијенским и техничким заштитним мерама при раду /сл.лист ФНРЈ 16/47...12/57/ налагао је да у свим радним и споредним просторијама имају бити постављене пљувачнице испуњене водом и то најамње једна на 20 особа. Нарочито је препоручено постављање пљувачница са

поклопцима које се отварају притиском ноге или оних причвршћених на зиду, у висин 1 метар изнад пода, са воденим испирањем. У следећим временима оне су повучене из употребе, али су морале бити истакнуте табле са натписима "не пљуј по поду". Веома често "не" је прецртавано од стране "несавесних" гостију, као скромни гест неслагања са регулаторним партиципацијом партијског апарата готово у свакој пори живота својих трудбеника. Подови кладовских кафана били су дрвени, премазани дебелим слојем олаја /тешка фракција нафте/ и обложени лимом испод велике пећи и 80 цм околу. Чишћени су свакодневно, као и подови дворишних нужника. Нужници су до висине од 1,20 м облагани материјалом који не пропушта течност, тако да су се лакше могли дезинфиковати. Правилник о хигијенским мерама садржао је и препоруку да се уз нужнике постављају умиваонице "за прање руку после употребе тоалетних просторија". Садржај нужничке јаме није смео прелазити ниво од пола метра испод површине околног земљишта. У овом делу пљуваонице нису прописиване као обавезне. Такав, још увек у функцији, споменик масовне културе 2010. године може се разгледати и употребити у дворишту зграде кладовског парламента. Што се пљувања тиче, оно је некада имало и другачију намену, изузев пежоративне. Неретко је практиковано код бајања против урока, када је у правцу детета морало да се три пута пљуне, у тежим ситуацијама оно је морало попити текућину с пљувачком особе од које урок потиче а у случају немања воде при руци мајке су дечије лице "умивале" тако што би га терале да пљуне у њихове руке и том течношћу га умивали. Могуће је да је оно распрострањено у послератним годинама због изузетно лоших услова живљења, недовољне хигијене, болести које су узроковале потребу за таквом врстом "пражњења". Један извештај начињен поводом обиласка кладовских села 1953. године садржи констатације: "Собе у којима спавају су нездраве, мрачне, са земљаним подом. Преко зиме у соби, где се кува, суши се обућа и одећа, спавају сви заједно, стари, млади, болесни и здрави. Обично у тим собама чувају квочке, пилиће и јагањце. Проветравање соба је ретко тако да се у њима осећа тежак задах. Спавају сви на једном кревету покривени једним покривачем" (Јаковљевић, 2006, 123).

Угоститељски објекти педесетих година прошлог века снабдевени су и "орманићима" са знаком црвеног крста. На њима је обавезно истицана кућна адреса најближег лекара, адреса и телефон најближе болнице као и ознака код кога се налази кључ пошто је садржај нон- стоп био забрављен. У случају "застоја централног осветљења" активирани су гас- лампе, "светиљке за резервно осветљење", удаљене од намештаја и запаљивих предмета "најмање 1 метар вертикално и 0,30 м хоризонтално". Код отвора у поду, степеништа за приступ подрумским просторијама истицани су фењери. Кафанска дворишта имала су излазе са дворишне стране на споредне улице или обалу Дунава, па је тај пут коришћен за одвожење отпада, довожење прехранебних артикала, пића и ледених табли умотаних у сламу, допреманих из оближњих ледара ради хлађења намирница. Двориште је коришћено и за смештај колских запрега. Дешавало се да трештено пијани гости буду излагани специфичном методу трежења- удисањем амонијака из говеђе или коњске балеге која се ту могла наћи у изобиљу. Они у мање алкохолисаном стању а склони " ремећењу јавног реда и мира" чекани су од стране "кафанског персонала" да оду до тоалетних просторија а онда су

подвргавани "васпитним мерама" у виду бесомучног пребијања у неком од скривених дворишних кутака. Кладовске кафане имале су још једну ствар која данас нигде није у употреби, а својевремено се није налазила ни на дворишним странама локала- камене одводе кишнице из олука, постављане на уличном делу зграде како би се атмосферске воде изливале даље од темеља. По правилу су имале дужину између 90 и 110 цм, обрађене са благим нагибом и уклесаним жљебом.

Изузев таквој врсти хигијене, пуно пажње поклањано је и својеврсној менталној чистоћи потенцијалних опонената режима. Мере колективизације на селу, са циљем развлашћивања оних који нису прихватили тековине социјалистичке револуције, за посебну циљну групу имале су сопственике зграда некадашњих кафана. У томе се није презало ни од кршења норми које су сами "експропријатори експропријатора" прописали. Тако је Комисија за национализацију Народног општинског одбора Брза Паланка 4.9. 1959.г, на основу захтева органа управе за послове финансија истог одбора да се национализује зграда кафане у Грабовици површине 70 м², донела решење о одузимању пословно- стамбене зграде са трособним станом, површине 280 м². Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта /"Сл.лист ФНРЈ 52, од 31.12. 1958.г./ остављао је грађанима својину на једној породичној згради и једном стану, али је то у овом случају, "за пример другима", апсолутно игнорисано, све "у славу рада и једнакости", како су гласиле паролe већ 5.9. 1959.г. окачене на одузету грабовичку кафану. После свега неколико дана, према сведочењу бившег власника Ј.Д. на споредном улазу у одузету зграду осванула је циглом исписана контратеза "И ТО ЋЕ ПРОЋИ". За свеобухватнију контролу исправности поступања радних људи и грађана испоставиле су се неопходним и квалитетније саобраћајне везе Кладова као центра среза са својим околним насељима.

Овдашњи "Спорт" бифе, лоциран у склопу зграде Задружног дома тј. биоскопа, имао је педесетих и шездесетих година и улогу прихватилишта- чекаонице за путнике у аутобуском саобраћају. Аутобуси су овде уведени у употребу 1.12.1930. године. Два расположива превозна средства имала су и своја имена- "Југославија" и "Никола". У послератно доба превоз је организовало државно Аутотранспортно предузеће, карте је продавао локални туристички биро у ул. Маршала Тита а обзиром на крајње неизвесно време приспећа и одласка због лошег макадама на линији Кладово- Неготин, чекања у кладовском бифеу трајала су и по неколико сати. Време се могло прекинути конзумирањем пића и хране са роштиља, од којег је обавезна порција припадала шоферима или "мајсторима", како су их снисходљиво путници звали.

У приватном сектору кладовске привреде све до 1961. године стваран је већи друштвени бруто- производ него у подржављеном-"друштвеном". Разлози су почивали на чињеници да је доминантна грана оба сектора била пољопривреда на тзв. индивидуалним газдинствима, којима је било обухваћено 83% становништва, док је индустрија тек чинила прве развоје кораке. Према показатељима из "Извештаја о раду НОО Кладово од 20.3.1960. до 17.5.1963.г.", обрађивач Душан М.Јаковљевић, године 1960, индустријски производ кладовске привреде мерен текућим ценама исказивао је вредност 12.500.000 динара, готово пет пута нижу него трговина и угоститељство- 61.209.000 динара. Наредне 1961.г, обе гране

забележиле су пораст- 79.718.000 дин. индустрија а 123.257.000 дин. трговина и угоститељство, да би 1962.г. тај однос био у корист трговине и угоститељства: 107.000.000 према 95.000.000 динара. У истом интервалу инвестирано је у индустријску производњу 254.100.000 динара а у трговину и угоститељство 36.946.000 динара. Од тога је највећи део новца утрошен на заокруживање система робних магацина. Народни одбор општине Кладово констатује: "У области угоститељства пажња је углавном била усредсређена на набавку најнужније опреме у постојећим локалима и кадровско оспособљавање". Планирано је да се изнађе решење за формирање смештајних туристичких капацитета, основан је туристички биро, штампане "ђердапске легитимације" за туристе који су прошли кроз овај крај- још један експлицитни допринос жељи власти да све и увек мора бити под потпуном контролом. Што се кадрова тиче, извештај располаже заједничким податком за трговину и угоститељство- да је 1960.г. било упуслено 50 људи, 1961- 59 а 1962- 96. У индустријском сектору радило је 1960.г- 60, 1961.г- 64 а 1962.г- 158 радника. Одевени сагласно Правилнику о службеној одећи и обући радника у одређеним угоститељским привредним организацијама /"Сл.лист " бр. 33/60/, са снег белим блузама, кошуљама закопчаним до грла и црним краватама, црним панталонама и ципелама, одавали су утисак "реда и спокоја", какав се по свакодневно изузећем недељом приказиваним "филмским журналима" могао стећи и о стању у "широј друштвеној заједници". Ове филмоване новости биле су и инспирација општинским комитетима за организовање кафанских новогодишњих прослава уз "песму, игру, досетке и народну лутрију". На плану "културног уздизања маса" битну улогу одиграле су биоскопске представе. Само 1960.г. у Србији је 50 милиона људи посетило такве манифестације. У целој Југославији истовремено је одржано 521.000 биоскопских пројекција у присуству 125 милиона гледалаца.

Почетком шездесетих година, када је подунавска варош располагала са свега три мале угоститељске радње, свакако најпознатији југословенској јавности пасионирани конзумент кладовских кафанских услуга био је еминентни адвокат Миодраг Сотировски. Његова "опуштања" уз циганску музику, жељне пажње девојке и момке запослене за бедне плате у оближњој фабрици трикотаже "Тимочанка", уз остављање хрпа новчаница на име бакшиша, далеко су превазилазила проводе које су након окончања редовног радног времена и закључавања кафана организовали "за своју душу" локални комунистички лидери попут Ђ.С. Такав животни стил довео је до убиства адвоката Сотировског 21.7.1966.г. о чему је месецима писала београдска штампа. Полиција је у истрази обавила разговоре са 10.000 људи, судски процес наводном убици кога је бранио Вељко Губерина и адвокатој супрузи изазвао је мноштво контроверзи, да би на крају Живорад Жика Митровић- редитељ овејчаних филмова "Капетан Леши" /1960.г./ и "Марш на Дрину" /1964/- ставио своју каријеру на коцку снимивши филм о Сотировском "Убиство на свиреп и подмукао начин из ниских побуда" /1969.г./, пун алузија на његову хомосексуалност и насилништво. Породица Сотировски тражила је забрану приказивања филма а када је та препрека отклоњена Митровићево дело дочекано је од режимске критике "на нож"- још једна фарса у режији партијских моћника.

Комунистичке власти, попут далеких римских узора и празника "сатурналија" допуштале су себи, приликом "испраћаја старе и дочека нове године" да макар на једну ноћ и "жандари и изгредници и судије" изгледају и понашају се исто. Онако како су у филмским журналима виђали да поступа њихов велики вођа, одевени у свечану одећу западњачког стила, сви до једног ставили би на главе картонске капе пајаца, мексичке или каубојске шешире, пресвучене креп папиром, посипајући се хиљадама конфета и здушно наздрављајући победи тоталитаристичког социјализма. Већ сутрадан живот би ушао у стару колотечину, сви су и даље једни друге ословљавали са "друже" или "другарице" али је опет једна група одабарних чувала поредак а друга настојала да се уклопи у њихово поимање "оданости отаџбини и највећем сину југословенских народа и народности".

Послератни период обнове и изградње у подунавској варошици на Ђердапу кулминирао је 1964. године приспећем око 3000 радника из свих крајева Југославије, како би подигли једну од највећих хидроелектрана на свету. Након зидања велелепног хотела "Ђердап" на обали реке, престала је потреба да дотад највећи угоститељски простор носи назив хотел "Београд", па му је формално враћено старо име али без атрибута "велика". Плафони су урађени у лакираној трсци, са лустерима од кованог гвожђа, окаченим о дугачке греде. До висине 1,40 м унутрашњи зидови обложени су даскама. Горњи слој малтера према плафону је уклоњен а цигла окречена у бело. На северном зиду, изнад подијума за музику, овдашњи наставник ликовне културе начинио је слику момака и девојака са народним ношњама у колу, уз обавезно сунце и птице у позадини. Под је обложен цигла црвеним "виназ" пластичним плочама. Зидови овог, као и других кладовских угоститељских објеката, били се "декорисани" натписима "Свака намерно разбијена чаша кажњава се по закону", "Дуг је зао друг", "Част свакоме вересија никоме", а на централном месту обавезно је истицана урамљена црно- бела фотографија Јосипа Броза Тита, већином у стојећем ставу, са упаљеном цигаретом у левој спуштеној руци и загонетним осмехом. У близини фотографије, на најближем лустеру висила је трака лепка за муве, својеврсни сурогат некадашњег кандила испод слика еснафских или породичних патрона.

Биоскоп и читаоница прерасли су преко ноћи у Раднички универзитет на којем су по убрзаном курсу дипломе КВ, ВК радника стицали полуписмени прегаоци социјалистичког рада, али су кафане и даље остале култна места за "културно-забавни живот" након напорног рада. Власти су то толерисале и контролисале, тако да у локалима звучних имена и непријатне унутрашњости- "Амбасадор", "Лепа Влајња", "Бродарска Касина", "Србија" није било друштвено опасних провокација. За сваки случај, на Божић и "Српску нову годину" кафане нису радиле у вечерњим сатима а музичари су добијали слободан дан.

Почетак радова на изградњи електране значио је и крај великогоспојинским вашарима организованим на улазу у Кладово из правца Неготина. У тзв. "сурпини" последњих дана августа подизане су кафанске шатре, служено "зајечарско пиво", препеченица, шприцери, печење, мекике, Обавезни декор чиниле су десетине запрежних кола, 2-3 рингишпила, "стрељане", машине за прављење "америчког

сладоледа" од "шећерне вуне" и "зид смрти", тезге са лицидерским срцима украшеним минијатурним огледалима, те фотографијама Лане Тарнер и Клерка Гебла, лоптице од креп папира напуњене дрвеном струготином, "лажне" пластичне наочаре за сунце са дебелим целофаном уместо стакала. Због безбедности саобраћаја, драстично интензивираним доласком 3000 радника и привредне механизације, укључујући тешке руске камионе "Маз", ова народна светковина вишевековне традиције измештена је у атар костолских винограда, источно од Кладова. Ту се нашло довољно места и за локално становништво и за досељене градитеље и њихове породице а број импровизованих кафана- барака испод шатри увећан је вишеструко. Вашарски оркестри уз помоћ јаких разгласа надметали су се који ће буком и атрактивношћу солиста привући више публике. Дебеле стаклене чаше и порцулански тањира замењени су пластичним стварима, столњаци су остали карирани, а гости изложени вашарским преварама типа опијања са крајом новчаника или закидања на кусуру. Такви случајеви по правилу су завршавали кафанским тучама и интервенцијом "народне милиције", иначе толерантне према сличним отпужбама упућиваним на рачун "продавачица љубави" у околним виноградима и дунавским врбацама. Недалеко од сцене вашарских дешавања, једини кладовски хотел често је имао мисију гошћења јавних личности највишег ранга.

За разлику од 1962. године када је Кладово имало само 4 лежаја за прихват гостију, изградњом двеју монтажних зграда, депанданса ситуација се 1966.г. побољшала на 78, но они су превасходно имали функцију смештаја радника на изградњи ХЕ Ђердап. Један привредни аналитичар приметио је да услед недостатка одговарајуће политике друштвене заједнице угоститељство има евидентну стагнацију, а постоје и субјективне слабости, испољене кроз неадекватну пословну политику и организацију рада (Атанасковић, 1972, 16). Стање у Кладову знатно је унапређено подизањем хотела "Ђердап" у најлепшем делу града, на обали Дунава- место некадашње летње баште, мада је одређени период његов знатан део коришћен као пословни простор Друштвеног предузећа "Хидроелектрана Ђердап у изградњи". Најпознатији комуниста тимочке регије Добривоје Радосављевић Боби у разговору са политичким активом Среског комитета Зајечар 4.12.1965.г. изнео је сугестије да предузеће ХЕ Ђердап обезбеди кадрове за кладовски хотел а да евентуално предузеће београдског угледног хотела "Метропол" преузме управљање хотелом "Ђердап" (Поповић, Јовановић, 1985, 50).

Елитна сала хотела "Ђердап" поводом преграђивања Дунава од стране југословенских и румунских радника 1969.г, одабрана је за место размене здравица између водећих личности двеју држава. На свечаном ручку 20. септембра, како је случај хтео- пред 25. годишњицу ослобођења Кладова немачке окупације од стране Црвене Армије /мада је ХЕПС Ђердап грађен уз велико учешће знања и капитала СССР-а/, што није истицано на овом скупу, дижући чашу шампањца Јосип Броз изговорио је између осталог: "Двије социјалистичке земље, Румунија и Југославија, присиле су ову ријеку да служи интересима социјализма", на шта је Николае Чаушеску узвратио: "То доказује да плодна сарадња и заједничка изградња привредних објеката, уколико се то чини на основу принципа марксизма- лењинизма, може послужити како привредном развоју, тако и јачању

независности и суверенитета земаља које остварују ту сарадњу". Ресторански амбијент окупан светлошћу није одабран, као што је то случај у предратним временима, за позорницу пропагандних наступа двојице председника како би речи допрле до ушију бројних присутних лица, а онда даље уз њихово учешће, до још једног круга јавности, већ да би био репрезентативни декор десетинама сниматеља, репортера великих телевизијских и радио станица широм света, у холивудском маниру са пуно гламура, чиме је "несврстана" Југославија ширила причу о великом достигнућима аутономног самоуправног социјалистичког развоја. Након што се "најдражи гости" разиђу, Кладово се поново утапало у сивило свакодневице, жељно ишчекујући да се обећања представника народне власти трансформишу у дело.

Да кафане дуго времена буду аутентичне "културне установе" умногоме је заслужна неповољна образовна структура становништва- 1971. године општина Кладово имала је 6.653 потпуно неписмених мештана старијих од 10 година или 27,9 %, а 52% је чинило становништво са завршених четири разреда основне школе. Зато су кино- пројекције у три општинска бископа са укупно 675 седишта значиле једини "прозор у свет" највећем делу популације, укључујући и градитеље хидроелектране. 1971. године у просеку сваки грађанин Кладова био је више од два пута на биоскопској представи. 12% становништва имало је радио програм, 8% њих телевизијски. А нови мас медији раних седамдесетих пропагирани су у значајној мери управо ону врсту масовне културе којој је кафански живот био, марксистички речено, друштвена надградња. Тако се живело са телевизијским серијама "Љубав на сеоски начин", "Музиканти", "Куда иду дивље свиње", затим "херц", "купидон", "триста чуда", "живот", "викенд"... "писаним романима" /ово последње како би се публици нагласила разлика у односу на тзв. цртане романи, па чак и у на једно време на трафикама продаване фото- романи/, стриповима из едиције "златна серија", "Лунов магнус стрип" и обавезним концертима југословенских фолк и поп звезда, којима је Кладово у време стасавања ХЕПС "Ђердап" било нештедимице засипано. Наравно, итекако се водило рачуна о националном кључу, због неговања култа братства и јединства међу југословенским народима, па су поред Стјепана Џимија Станића и Драга Диклића имали наступати Сенка Велетанлић, Зафир Хаџиманов, Мајда Сепе, Лидија Кодрич, Лола Новаковић и Драган Антић. Поред Сафета Исовића, Неада Салковића, Исмета Крцића, морали су гостовати Никола Каровић, Мухарем Сербезовски, Предраг Живковић, Александар Матић, уз Лепу Лукић- Беба Селимовић, Вера Ивковић и Уснија Реџепова... Сви путеви одатле водили су у кафану. А кафане у то доба више нису биле ексклузивна делатност друштвених предузећа односно радних организација. Већ од 1968.г, Законом о угоститељској делатности и угоститељским услугама које врше грађани /"Сл.гласник СРС" бр.31/68/, установљено је право појединца да региструје привредну делатност угоститељства. Кафане су у Кладову почеле да ничу као печурке, а газде су се утркивале ко ће више удовољити жељама конзумента.

Омиљеним робним маркама градитељи Ђердапа сматрали су пића пореклом из Србије и Хрватске- вињак "Рубин", "Џезар", "Тренк", "Истра бренди", "Давид", "Звечево", "Бадел", шљивовице "Стари граничар", "Манастирка", "Громовача",

траварице "Стомаклија", "Хајдучка капљица", неготинска вина "Хајдук Вељко", "Хамбург", "Ружица", "Багина", "Пламенка", "Траминац", пенушава вина "Милион", "Фрушкогорски бисер", десертна пића "Амаро 18", "Вермут", "Шери бренди", "Мараскино"- то су биле замене за стандардну понуду из "предградитељског периода"- "љута", "крушковац", "пелинковац", пиво на точење, сок од малине, оранжада, сода- вода. Нису биле ретке туче са лакшим телесним повредама као исходом, разбијеним огледалима, столицама, чашама и тањирима. Један случај из 1971. године, обрачун гостију- "домаћина" и "дошљака" имао је за епилог убиство у бифеу ДП "Мироч". На подручју кладовске општине у то доба функционисало је 25 угоститељских објеката /један на 976 становника/- 7 бифеа, 4 ресторана и 14 кафана, ђевабџиница и крчми. Девет локала налазило се у граду, по три у Брзој Паланци, Сипу и Текији, а преосталих седам на подручју Мале Врбице, Велике Врбице, Корбова, Грабовице, Вајуге. Пасионирани конзумент кафанске "лепоте порока" из редова радника- тежака, врхунски ужитак сажимао је кроз следећу сцену: "Кад дође ноћ, заседосмо уз роштиљ и 'ладне шприцере. А што је била музика- далеко такве нема. Певљака млада и стасита, па кад запева, душу ми расплаче. Обесила минђуше, уста јој црвена ко крвљу исписана... Цела кафана зинула у њу, а она пева!- само за К. и његово друштво. Ја је не испуштам из ока, а кад поче моју песму, од силних чаша што бејаху на асталу роди се прашина... Кад је завршила музика, дође до мог стола, само весла куковима... Распали ме мирис њене снаге, косом ме по уху помилује, а рука сама крене. Она се увија уз мене, гурнух јој замотуљак пара и рекох да ме чека у соби... И како га обрнеш, живот траје" (Вешовић, 1973, 62).

Седамдесетих година градски биоскоп капацитета 422 места добио је бифе, са пултом обложеним јаркоцрвеним "ултрапластом" и стаситом конобарицом, за ту прилику досељеном из оближњег неготинског села. Очигледно су филм и кафана, сваки са својим доприносом стварању или одржавању илузије о историјском искораку ка свеопштем прогресу као достигнућу социјалистичког развоја, врло успешно ишли "руку под руку". Таква сценографија издашно је експлоатисана и током одржавања зборова бирача, радних људи и грађана у биоскопском простору, па и годишњих скупштинских заседања Савеза удружења бораца народноослободилачког рата, уз учешће омладине и обавезног хармоникаша како би се скуп "спонтано завршио козарачким колом" /уосталом, таквим "оперетским" колом окончане су и студенстке демонстрације у Београду 1968.г./. Тако је још више подражаван привид, стимулисан креирањем кинематографских дела "у славу социјалистичког прегалаштва", да филм- иреално и живот дели тек танка нит. Та нит постајала је занемарљива "јунацима самоуправног препорода"- обичним људима на једној од периферија Балкана, путем упражњавања кафанског живота као режимског "опијума за народ".

Почетак изградње хидроенергетског и пловидбеног система Ђердап донео је Кладову брзе хидрокрилна пловила из класа "Метеор" и "Ракета", уместо путничког брода "Сплит" који је од Београда до Прахова и назад путовао 50 сати. "Метеори" су имали три салона за 120 путника са бифеом у централном делу, а "ракете" један за 69 путника, са по 13 прозора са сваке стране, такође са бифеом. "Ракете" су

приступ у путнички салон имале са две стране задњег дела, између погонског дела, где се налазил и мала палуба, а на крову је била кабина за управљање. У "метеоре" се улазило на средишњем делу, без крова, са две стране, између којих је био погонски простор. Задњи салон иза овог улазног дела имао је знатно слабију изолацију од буке и њиме је доминирао поглед на пређени део пута кроз стаклени зид на крају просторије, док је предњи део пловила био подељен у мањи "ВИП" салон и већи са бифеом и три реда седишта, бочни са по четири а средишњи са по два у низу. Брзином од преко 65 км на сат раздаљину од Београда до Кладова преваљивали су за око 4 сата, све до преграђивања Дунава 1969. године, када је постало економичније пловидбу скратити до Текије, ради избегавања дуготрајног задржавања у бродској преводници на хидроелектрани а отуд је аутобус довозио путнике у Кладово. Дневно су понекад пловила по три таква брода /"Титоград", "Љубљана" су називи "ракета" а "Београд", "Нови Сад" и "Смедерево" "метеора"/. Међу путницима готово увек налазило се десетак пасионираних љубитеља добре капљице који су путовање проводили стојећи за шанком. У пластичним чашама послуживали су се пива "Скол", "Туборг", вина "Карловачки ризлинг", "Ждрепчева крв" и жестока пића виски, коњак, лозовача, шљивовица, вињак, бренди. Због лепоте природе и угодности вожње, то је сигурно најпопуларнији вид превоза, стављен ван употребе 1985. године због одустанка Владе- Савезног извршног већа СФРЈ да дотира део цене горива у сврхе туристичког развоја Ђердапа. Бродови су имали стјуардесе, одевене попут оних у авионском саобраћају а пристајали су по потреби у Доњем Милановцу, Великом Градишту или Смедереву. Пријатна музика и пропратни коментари путем разгласа, о историјским знаменитостима околине, употпуњавали су доживљај.

Понесени успехом Александра Саше Петровића који је са "Скупљачима перја" освојио Кан, културни посленици досетили су по том узору, а са називом који ће бити одговор на дело Роже Вадима "И бог створи жену", да једним "кафанским играним филмом" обележе завршетак изградње грандиозне електране. "И друг Тито воли филмове", коментарисали су млади комунисти одлуку да се огроман новац уложи у филмски пројекат "И бог створи кафанску певачицу". За режисера је одабран Јован Живановић, "Бела Сека" постала је Вера Чукић, "покварени технократа" био је Жика Миленковић а "градитеља Ђердапа са добрим намерама" играо је Велимир Бата Живојиновић. За "глас разума" у лику власника "Бродарске касине" Милоша Калембера, изабран је Драгомир Фелба, уз обавезу да током целог филма носи барету која асоцира на припадника француског покрета отпора или Мошу Пијаде из млађих дана. И би речено, филм је завршен пар дана пре пуштања у рад ХЕПС Ђердап, маја 1972. године и на радост бројне кладовске публике обиловао је кафанским сценама. Оно што творци нису очекивали огледало се у чињеници да је кладовска публика све своје симпатије поклонила неком трећем, једном од "принчева београдске калдрме" Воји Говедарици који се у "Кафанској певачици" јавља у епизодној улози што својим обрисима подсећа на фрагментарног актера вестерн филмова. Старији Кладовљани и данас тврде да нису погрешили у избору "јунака своје младости" јер се речени глумац у улози горопадног Руса касније борио чак и против Силвестра Сталонеа у холивудској шећерлеми "Роки 2". После овог филма становницима подунавског градића многе

ствари чиниле су се лепшим него пре, чак су се и притвореници у станици кладовске полиције хвалили да им је као на филму јер су током краћих периода лишења слободе добијали храну из најближе реномиране кладовске кафане.

Сагласно замисли водећих партијских посленика, изградњу хидроелектране требало је уметнички овековечити, да буде сведочанство и подука долазећим генерацијама. За ту прилику у Кладово је доведена група сликара, међу њима Бранко Станковић, Видоје Романдић, Драган Јовић... Станковић је урадио серију слика са градилишта и сеоских подручја пред њихово нестајање у водама Дунава. Драган Јовић био је инспирисан бродовима и реком. Његов боравак на Ђердапу резултирао је такође серијом слика али и дневничким белешкама у којима је спорадично описивао отужно- сиве детаље кладовске свакодневице, укључујући кафанску испразност очекивања "бољег сутра". Видоје Романдић аутор је слике "Жуте кафане", са мотивима поплављеног подручја, а у његовим белешкама објављеним под насловом "Све волим и све воли мене" налази се и сећање од 23.2. 1971.г. на амбијент Хотела Ђердап- "пространа и пуна светлости сала експрес ресторана "Ђердап" у Кладову. Док нека пријатна музика свира у цу- боксу, седе њих троје тамо насупрот мени крај огромног зида у стаклу. Види се кроз њега Дунав и Турн Северин, види се и бродоградилиште. А ова музика неку чудну боју и звук има као да издалека долази, испод неких вода, таласа, кроз небо, кроз дрвеће док се буди" (Романдић, 1971, 58). Како било, десетак сликара унело је живост у кладовску колотечину, често обогаћујући својим присуством ресторански амбијент јединог хотела и депанданса у коме су добијали најлепше палачинке на свету: са џемом од кајсија, посуте кокосовим брашном, шећером и соком од свежег лимуна (Романдић, 58).

За време градње циновске електране, али и деценију после тога, бројне државне делегације посећивале су Кладово да би се увериле "из прве руке" у успешан препород Југославије из сиромашне у средње развијену земљу. Приликом долазака на Ђердап Јосипа Броза Тита, председника Замбије, Мауританије, Кеније, Централноафричке Републике, кафанска сцена јединог хотела преобразена је у поприште срдачних сусрета на највишем нивоу, свечаних ручкова са храном и пићем врхунског квалитета. Школе тих дана нису радиле а стотине деце обучене у беле кошуље, са црвеним пионирским марамама око врата, сатима је стрпљиво чекало да најдражи гости буду поздрављани кишом од цвећа, пре уласка у хотел и након обилног ручка.

Најлепши угоститељски објект у Кладову- хотел "Ђердап" почаствован је околношћу да је 9. октобра 1972.г. био коначиште Иви Андрићу и групи угледних научника и уметника. У част његовог осамдесетог рођендана Комитет за културу организовао је Андрићу излет бродом Дунавом до Лепенског вира, Ђердапа и Кладова. На палуби су се поред великог писца нашли Душан Матић, Десанка Максимовић, Стојан Аралица, Мика Петров, Милан Ђоковић, Павле Савић, Михаило Вукдраговић, Чедомир Брашанац, Гвозден Јованић, Бранко Гавела, Александар Дероко, Мира Ступица. У Кладову су их сачекали Вера и Петар Лубарда који је овако сажео своје импресије: "Ове сенке су дивне. Понећу то за

нову слику." (Ступица, 2000, 192). Као спомен на октобарски догађај сачувана је фотографија Иве Андрића са Миром Ступицом на тераси хотела "Ђердап" (Ступица, 193).

Већ 1972.г- година завршетка хидрограђевинских радова, драстично је увећан број долазака гостију и ноћења- боравак са 5.807 претходне године на 24.748 у 1972.г, а ноћења са 15.948. у 1971.г. на 32.148 наредне године- па је угоститељство већ тада стасало у ослонац привредних токова. У то време, према Закону о угоститељској делатности /"Сл.гласник СРС" 24/73, 51/77/, друштвене фирме пословале су у форми организација удруженог рада а као предмет привредне активности дефинисано је "припремање и пружање услуга исхране, припремање и услуживање пићем и пружање услуга смештаја". Посебно је сматрано друштвено опасним па је санкционирано као привредни преступ, кажњив од 5.000 до 20.000 динара, ако "организација удруженог рада или друго правно лице са радницима у угоститељским објектима у свом саставу успостави односе на основу унутрашњег паушалног обрачуна". Прекршај кажњив са 2.000- 50.000 динара за ОУР и 300- 3.000 динара за одговорно лице у ОУР, јесте наплаћивање од потрошача угоститељске услуге по цени вишој од истакнуте односно објављене. Наплаћивање ниже цене од прописане, за разлику од уредбе из 1954.г. уопште више није предмет правне регулативе. Време је такву ситуацију учинило немогућом. У исто доба, за радне људе односно грађане који лично врше угоститељске услуге постојао је други закон /"Сл.гласник СРС" 4/74...51/77/. По његовом слову самостални угоститељ могао је основати једну радњу у оквиру које ће "личним средствима у својини грађана делатност вршити самостално и трајно, као редовно и главно занимање, у циљу стицања дохотка". Врсте њихових угоститељских услуга, за разлику од оних из домена ОУР, су само: смештај, исхрана и точење алкохолних и безалкохолних пића. Самостални угоститељ морао је имати најмање стручну спрему квалификованог угоститељског радника, али по одлуци скупштине општине то се могло допустити и особи за коју се утврди да је стручно оспособљена а претходно је најмање три године радила на пословима исте делатности и има завршену основну школу. Власник ове радње смео је упослити највише пет делатника, а за рад у бифеу свега двоје. Главну реч у пружању угоститељских услуга водила је радна организација "Ђердап- турист", којој су поверени туристичко насеље на Караташу са десетак барака /преуређене радничке бараке из времена изградње ХЕПС Ђердап/, од којих је свака носила име једног од главних градова социјалистичких република и аутономних покрајина, и бивша радничка менза, сада ресторан "Фонтана", затим хотел у Кладову те низ кафана- "Србија", "Плави цвет", бистро "Минета", мотел у Текији. Бујао је тзв. раднички туризам уз групне "синдикалне" посете Кладову од стране посленика добростојећих друштвених предузећа а било је и много ђачких екскурзија чији су учесници углавном одесдали у туристичком насељу на Караташу. Чинило се да су кладовске кафане пуније него икада а живот уз њих изгледао је масама жељним провода као да се одвија на филмској траци.

Режисер Јован Живановић три године након "Кафанске певачице", вратио се у Кладово снимајући филм "Наивко" о чобанину- сликару. Декор "Бродарске касине" М. Калембера заменио је ентеријерима хотела "Ђердап" и то је један од

ретких сачуваних трагова изгледа кладовског хотела пре доградње и реновирања. Филм је између осталог послужио у промотивне сврхе, као реклама угоститељских и туристичких садржаја кладовског краја, чему је градско руководство придавало наглашен значај при изради развојних пројеката.

Општина Кладово добила је 1978. године просторни план којим је посебна пажња посвећена стању и развојним шансама угоститељства и туризма. Тадашњи угоститељски капацитети били су: Хотел "Ђердап" са рестораном површине 300 м², 120 постеља, депанданс "Плави цвет" са рестораном 100 м² и 39 постеља, бифе "Мироч" са рестораном од 16 м² и бифе исте фирме са рестораном 12 м², ресторан "Србија" 234 м², кафане у "приватном сектору" укупне површине 235 м²- две гостионице и три ђеваџинице. Угоститељски локалитети- сеоски бифеи постојали су и у Корбову, Малој и Великој Врбици, Грабовици, Вајузи. За Грабовицу је наглашено да је то "приватна крчма у објекту из 1880.г." Сип, као насеље најближе локалитету хидроелектране место је налажења две кафане, по једног бифеа и ђеваџинице. Секундарни општински центри имали су три гостионице изграђене 1965-1968.г. /Текија/ и ресторан "Шаран" /Брза Паланка/. Просторним планом из 1978.г. предвиђено је да Кладово треба имати следеће садржаје: 130 постеља /10 на 1000 становника/ са грађевинском површином 20- 30 м² по постељи; експрес ресторан са 64- 76 седишта /5- 6 на 1000 становника/ и 3 м² по кориснику; 2 млечна ресторана са 127 седишта /10 на 1000 становника/; 2 бифеа са 5 седишта на 1000 становника /64/; два ресторана са 10 седишта на 1000 становника /127/, 2 кафане са 5 седишта на 1000 становника 64); два снек бара са 5 седишта на 1000 становника /64/. Ради развоја стационарног летњег туризма препоручено је да се у планинској зони- засеок Планиница подигне хотел павиљонског типа са 100 постеља, у приобалној зони Текија хотел са 100 постеља и у Малој Врбици хотела са 200 постеља. За подручје Брзе Паланке предвиђен је мотел са 30 постеља, на прилазу насељу из правца Неготина. У наредних 15 година требало је изградити угоститељске објекте: У Кладову са 127 седишта, Сипу- 19, Давидовцу-8, Кладушници- 12, Костолу- 13, Малој Врбици- 13, Великој Врбици- 18, Брзој Паланци- 21, Грабовици- 23, Љубичевцу- 15, Реци- 5, Купузишту- 8, Велесници- 8, Великој Каменици- 17, Подвршкој- 24, Петровом селу- 4, Манастирици- 4, Речици- 2, Корбову- 20, Вајузи- 10, Рткову- 14, Милутиновцу- 3, Текији- 15. Овај на моменте комичан број пројектованих места за кафански живот почивао је на сразмери броја становника одређене средине и жељи планера да социјалистичка једнакост буде манифестована ето и на начин да ће мала сеоска кафана макар и са капацитетом за два или три госта бити огледало, макар и биртијско, "бриге за све". Према још једној неоствареној замисли кладовских "трасера будућности", развој угоститељства требао је довести до упошљавања 500 радника, од чега 400 директно ради пружања угоститељских услуга. Пројектовани препород није реализован. У угоститељству Кладова је 1981.г. радило 297 радника, 1982.г- њих 287, 1983.г- 289 а 1984.г- 307 људи. Док је у истом интервалу остварени укупни друштвени производ кладовске привреде забележио индекс раста 237,4 за грану угоститељства износио је 140. Важно је знати да су ови показатељи знатним делом резултат пада вредности динара па не одражавају реални пораст вредности робе и услуга овдашњих привредних субјеката.

Осамдесете године прошлог века одликовала је извесна опуштеност стега социјалистичке власти. Дух запада на разне начине био је присутан у малој кладовској средини- фармерице из Трста, рок музика, бродарци са цигаретама "Кент", "Марлборо", дружељубиве Румунке приспеле уз пограничне дозволе за прелаз преко границе Гвоздене завесе новим мостом преко Ђердапске бране, били су омиљени артикли у кладовским кафанама. И први људи општине настојали су изласком у кафане, "међу народ" учврстити ауторитет. У моду су ушли фудбалски клубови са "увезеним тренерима и играчима" како би се превазишле лоше стартне позиције у "најлепшој споредној ствари на свету" и исказао космополитски дух паланке у пуној мери. По узору на великог вођу, директор Пољопривредног комбината "Кључ", преоријентисаног на извоз стотина километара жерсеја на румунско тржиште под плаштом пограничне сарадње, од некада узорног расадника створио је локал намењен искључиво коришћењу од стране друштвено-политичких радника и њихових гостију. Кафана је одмах, по жељи оснивача, добила име "Карађорђево"- асоцијација на одмаралиште великог вође крај Београда, а поред базена за пастрмке, мостића, тераса у кинеском стилу, имала је и "просторије за одмор". На кладовско "Карађорђево" настављала се фазанерија, обogaћена и срдњама, где су специјални гости жељни провода могли да одстреле одабрану дивљач и да она већ пар сати касније буде послужена на богатој кафанској трпези. "Расплети" су били слични познатом домаћем филму с краја XX века "Живот је леп", са бриљантном Соњом Савић у улози певачице.

Да радничка класа не би много заостајала за својим лидерима, исто пословодство Пољопривредно- трговинског комбината "Кључ" које је осмислило "Кладовско Карађорђево" отворило је у улици Стефаније Михајловић велику кафану у којој су за бонове добијене у фирми на име "топлог оброка", трудбеници могли до миле воље конзумирати храну и пиће. За руководећи кадар нижег нивоа адаптирана је посебна просторија, обложена пластичном ламперијом, са елисама за хлађење ваздуха и масивним аспарагусима, где су вођени "пословни разговори" уз вирманска плаћања угоститељских услуга од стране друштвених предузећа. Кафански персонал је дуго и пажљиво биран, а међу њиме издвајала се виткошћу и лепотом конобарица која је доживела да у простору у коме келнерише буде истакнута њена слика "у природној пози и величини", урађена пастелним бојама. Како је кафанском реду у самоуправном друштву доликовало, обични гости имали су прилику конобарицу манекенског изгледа чешће виђати на слици него приликом послуживања- првенство у њеним услужним радњама припадало је корисницима сепареа, а ови се нису устручавали позвати је да им се придружи за столом и као гост буде послужена.

Кафански простор сличне намене- за увесељавање трудбеника социјалистичког рада пре него што се од посла врате својим породицама, постојао је на ободу Новог насеља, између самопослуге бр.10 и берберског салона "Аца брица". Са аутобуског стајалишта, знатан број радника овдашњих друштвених предузећа уобичавао је свратити "на по једну" у овај "аперитив бифе". Такав обичај уливао је сигурност у жуљевите радничке руке жељне пажње и ван фабричких хала испуњених промајом, макар куповане чашћавањем туром пића. Илузију

господствености поспешивао је и суседни фризерски салон у коме су ословаљавани са "ви", тапшани по рамену, испраћани до излаза уз придржавање капута, сервилни наклон и смешак, све зачињено послуженим вињаком и кафом из градског бифеа за време "удешавања" јунака социјалистичког рада штуцањем бркова, бријањем, прањем косе, фазонирањем фризуре или подшишивањем. Корисници жељни још већег подизања ега услуживани су у истој берберници играњем шаха против прекаљених брица, који нису жалили свој реноме довести у питање губитком партија у некој од пацерских завршница, уз обавезно плаћено пиће које ће касније попити у градском бифеу.

Дух Кладова из тог периода, пластичније него гомиле аналитичких материјала брижних прегалаца партијских структура, изразио је један стварни кафански дуел овековечен од стране младог књижевника у приповетци Одлазак песника:

"Одлазак песника осетили смо сви ми који кафану сматрамо значајном друштвеном установом. Осетили смо га онако хемингвејски- отишао је део нас. Отишао је заправо део који је давао душу нашем зачараном кафанском свету... Догодило се то овако: Једне вечери у кафану је ушао друг Бане са тројицом месних фудбалских звезда, Власник кафане, уз физички изражено уважавање, отпратио је своје изненадне госте до посебо аранжираног стола. Пошто је муњевито послужено пиће и мезе, друг Бане је бацио свој неуморни и заслужни поглед по кафани. Након краткотрајне анализе резултата осматрања, невидљивим покретом позвао је кафеџију а овај се у положају лумбалишијалгичког напада створио поред њега. Друг Бане шапну на уво- микрофон и 'сталак за микрофон' се нагло усправи и одлучним корацима пође према столу за којим је седео Песник. – Песник, овог момента да си напустио локал! Хармонија људи и пића за столом била је поремећена. У првом тренутку Песник је реаговао рефлексно- љубазно се обратио агресору: - А који је разлог молићу? –Хигијенски! Тако замазан не можеш да седиш у моју кафану. Друг Бане ме је баш упозорио... Оно што се тада догодило изненадило је све присутне. Ја сам накнадно анализирајући догађај дошао до закључка да се ипак таква реакција Песника могла очекивати. Све оно што му је живот чинило црним и безнадним тај човек је сабрао у једну реч: лаж. Од ње је страдао, од ње је бежао и увек јој се враћао. Знао је у ком грму лежи зец, а у конкретној ситуацији са једне стране грма стајао је он, а са друге политичар окружен фудбалерима. Коцка је бачена. Устао је нагло, кренуо корак- два према 'чистима', заузео познат став за деклемовање, али овога пута Хамлета је заменио Емил Зола. Прст је био управљен на друга Банета: -Где ће ти душа/Ти само знаш за лаж/ И тај што те слуша/ И лаж гута/Зна да си гад/. Сцена се завршила тако што су Песника, укоченог као споменик, кафеџија и келнер изнели из кафане. Кафеџија се дуго и дубоко извињавао другу Банету у своје име, у име свих и у име пијаног Песника. Да, најлогичније објашњење је било да је за све крив алкохол, јер најлакше је храброг прогласити пијаном кукавицом. Друг Бане, у складу са својом професијом, био је врло толерантан: инцидент је истог момента заборавио. За њега је то био рутински потез. А Песник? Он је добио битку а изгубио рат. У својој последњој битци потрошио је сву снагу. Дух особењака умро је заувек. Већ следећег јутра Песник је, лагано дрхтећи, стајао пред главним улазом у општинску зграду. Чекао је да се појави друг Бане да би му се извињео. Полугласно

се преслишавао. Био је обријан и очешљан. Друг Бане му је у тренутку промакао својим суздржљивим и брзим кораком. Песник је потрчао за њим али код степеништа га је зауставио портир...Не знамо где је и како завршио Песник. Можда још увек живи у нашем граду, а можда је и у лудници- како неки причају. Ја га више нисам видео, јер у животу је тако: људе видимо само тамо где их очекујемо." (Рудан 1988, 47-48).

Радници успешних друштвених предузећа- "Бродоградилишта" и "ХЕ Ђердап", на дан када приме позамашне зараде запоседали би већину кафана у граду, уз богате напојнице, страно пиће и цигарете размењујући импресије о достигнућима социјалистичког модела привређивања. Ни локална власт није запоставила такве трендове својих прегалаца па су врло често организоване тзв. "другарске вечери" као манифестације за увесељавање народа. Зато су кафане и биле најживописнија места у којима су заблуде о личној, породичној, колективној срећи најбоље успевале. Врхунац су представљале забаве приређиване по три дана за редом, поводом прославе Празника рада-1. маја и Дана Републике- 29. новембра. Тада би руководиоци попут друга Банета из приповетке Боре Рудана, са својим дамама у белом сатену заузимали централна места елитних кафанских сала у хотелу Ђердап, имали првенство да поведу коло, одиграју први танго или привилегију да полицијске патроле брже него уобичајено интервенишу у случају појаве лика који би покушао да макар начас глуми Песника из Руданове приче о одласку. У роману Ева од кавеза чија се радња одиграва након овог периода, власница кладовског "опијума за народ" јадикuje: "Како је само некад било у овом граду, као у Лас Вегасу! Музика, забава, безброј кафана. Свака друга кућа- кафана, а сада? Ништа..." (Јаковљевић 1995,74).

Увесељавани народ имао је и омиљене музичке нумере посвећене својим драгоценим обитавалиштима- "Крчмо стара мој друже једини", "Еј кафано", "Шта ћу кући тако рано", "Ноћи су ми изборале чело", "Кафана је моја судбина"... или ону на влашком језику, насталу управо на овом поднебљу- "Кафано сестро, остарех са тобом". Ако је по тадашњој идеологији религија значила опијум за народ, онда су кафане свакако сматране социјалистичким храмовима масовне културе. Њихов престиж досезао је до тих висина да је за успешну "народну песму" рецепт подразумевао кафану као део текста, са значењем попришта емоционалних пражњења, односно симбола својеврсног трансфера приватности на матрицу јавних збивања и обратно. Међу најпопуларнијим је композиција "Има једна крчма у планини": кћи старог крчмара хајдуку лечи ране а онда га и сама "позлеђује" рујним вином и својом лепотом. Покушај изражавања популистичких филозофских ставова није заобишао кафанску тематику па певач Александар Матић позива крчмарицу да "још вина наточи/ да пијемо све до краја ноћи/ живот тече, живот брзо пролази/ после сваке ноћи зора долази". Истој "кафанској филозофској школи" припада и позната песма Предрага Живковића: "Живим од данас до сутра,/ у кафани дочекујем јутра/... кад би ми живот вечан био,/ ја бих кући рано долазио/ ал' је живот кратког века,/ веруј мајко томе нема лека". На тим темељима дуговечности своју империју почетком новог миленијума градиће најпопуларнија српска телевизија "Пинк" под демократским геслом "Народ (се)

пита". Повлађивање лошем укусу добило је замах који приватни и породични живот срозава на ниво тзв. лаке забаве, на путу до "потрошачке среће". То је савремени популистички допринос афирмацији кантовске тезе како "догађаји у свету на нас утичу на начин како их интерпретирамо па ако можемо контролисати наше интерпретације, можемо контролисати свој свет".

Један специфични сегмент искривљене идеје о "глобализацији у регионалном оквиру" доводио је до апсурда да је, коцкарским жаргоном речено, за дуготрајну добитну комбинацију рецепт гласио "карте по могућству измешати", па су врсни кафански свирачи из кладовског краја морали својим сценским наступима увеселявати клијентелу по бањама и туристичким центрима далеко од родне грудe, док су на овдашњим подијумима наступали оркестри из Ниша, Сокобање, Ћурпије, Пожаревца... Покриће за такву кафанску културну политику огледало се у тврдњи како може доћи до засићења публике једним истим лицима, али се дати критеријум није уважавао код одабира репертоара, јер су готово сви оркестри одговарајућег нивоа музицирали исте програме. Одступања од "кадровских принципа" су се ретко дешавала, за шта је морао постојати специјални разлог. Примера ради, позната у српским естрадним водама осамдесетих Катарина Бајагић /рођена Горуновић/, једина је добила ангажман у хотелу "Ђердап" иако је рођена Кладовљанка, због варијететске врсте музичких наступа, са обавезним променама гардеробе сагласно музичким блоковима које је изводила. Ако су то биле песме далматинског поднебља /Оливер Драгојевић, Мери Цетинић, Јасна Злокић.../ онда је оркестар изгледао као група морнара а солисткиња као мажореткиња, ако се радило о латино ритмовима, стварана је карневалска атмосфера... Извођачи пореклом са југа Србије, који су свирали у кладовским локалимa имали су у граду статус правих звезда, а врхунац је био када би неке од њих ангажовали за пратњу играчког ансамбла културно- уметничког друштва "Полет", јер само у тим приликама "естрадни номади" од публике су доживљавани као корифеји локалног идентитета.

Ни млади нису запостављани у "кафанским сценаријима" за "друштвено прихватљиво" трошење слободног времена. Током школске године, суботом увече су у кафани "Србија" одржаване игранке са поп музиком и незаобилазним народним колима, а делује готово нестварно да су малолетницима служена алкохолна пића у количинама лимитираним једино дебљином њихових новчаника. Организатор је био Савез социјалистичке омладине града. Омиљена места за изласке била су још "Плави цвет", "Зеленгора"- касније "Ла Мираж", "Златна" и "Плава сала" у склопу хотелског комплекса "Ђердап" у Кладову, "Фонтана" на Караташу. Највише су конзумирана: жестока пића бајнобаштанска и ужичка клековача, "Линцура", "Хајдучка капљица", препеченица "Карађорђе", "Екселенција", лозове ракије, руска и пољска вотка, домаће вотке "Тројка", "Балтик", "Виогорка", виски "Џони Вокер" или "Блек Вајт"; вина "Топ", "Ждрепчева крв", "Хајдук Вељко", "Вранац", кутјевачка и илочка "Грашевина", "Карловачки ризлинг", "Скадарлија", "Дубравка", пива "Скол", "Туборг". Понуду хране чинили су оријентално- српски стереотипи- "10 с луком", плескавица, ражњић, вешалица, домаћа кобасица, бубрези бели и црни, телећа, јагњећа чорба, шкембе у сафту,

изузив дела који се односио на рибли мени- моруну и јесетру на жару. Кладовски кавијар мало је места у Југославији нудио у угоститељским објектима.

И овај град имао је своје боеме који су своје време доживљавајући као колатералну штету, кафану сматрали домом спасења, са манирима достојним респекта суграђана наклоњених уживању у алкохолу и музици. Памте се имена Драгутина Пржловића, Косте Марковића- Кузе, Љубише Буртановића, Анђелка и Миће Сандуловића, Петра Богдановића, Павла Бељанског, Сретена Гонцића, Љубише Стефановића, Белог Жигића, Бранислава Матејевића... Неки од њих, попут Гонцића, Стефановића, Жигића, Матејевића били су врсни извођачи шлагера- "Самсон", "Сентиментал бегин", "Као жар на цигарети", "Марина"... Покушавајући да живе своје песме, често су губили ослонац реалности, остављајући за собом траг каквим велики реморкери браздају дунавско огледало. Други су успевали спојити бoемштину и професионалне успехе, попут Светислава Јовановића, Тодора Савовића, или да свој "нагон за бoемском летаргијом" удену у профане животне ситуације: Влада Кнежевић, Драгољуб Д. Митровић, Миодраг Стојичевић, Петар А. Николић... Нажалост, нису биле ретке жртве тзв. кафанских транзиција међу члановима породица чији су домаћини постали ноторни алкохоличари, излажући најближе сроднике свакодневним малтретирањима, злостављањима, сиромаштву сваке врсте.

Настојећи да не изгуби ослонац у масама, власт је саградивши у Кладову Дом омладине са обавезним бифеом, а у већини околних насеља тзв. домове културе са "хангар- салом" за приредбе типа "сусрети села", "знање имање" и по кафаном уз сваку, заузела официјелни став у Извештају о идејно- политичкој активности организације Савеза комуниста Кладово 1982-1986": "Потребно је проширити простор културног деловања, на удружени рад, тражећи оне облике културног истраживања и доживљаја који ће доприносити подизању опште културе рада, живота и хуманијег односа према истинским вредностима духовног изражавања већине од седам култура уметности". Обичном претенденту на поштовање смерница једине партијске организације преостало је по угледу на своје делегате у јавним форумима, прекомпоновати део кафанског живота тако да се он одвија у његовом кућном амбијенту, уз теревенке "са другарима из колектива", али да се за то чује даље од сопственог плота. Зато су прегеоци социјалистичког рада налазили престижним наручивати хрпу песама уз пригодне поруке које ће у етар слати тек основани "Радио Ђердап" тако да буду дате на знање чак ширем аудиторијуму од класичног кафанског. За већа доказивања исправног погледа на свет обавезан део наруџбина била је песмица "Југославијо", незванично промовисана у "народну химну" након смрти великог вође. У тој песми "народни уметник" изражава најтоплија осећања према милој домовини која му је "увек драга била", према "ратару и пастиру у фрулицу кад засвира..." Прихватајући као позитивна искуства "породичних кафанских сусрета" уз партиципацију локалног гласила, општински комитет СК у програмским опредељењима за 1986-1990.г. зацртао је како "посебна улога у даљем осмишљавању и деловању система информисања у општини припада Радио станици Ђердап која мора постати основа повезивања и циркулација на целом подручју наше друштвенополитичке заједнице". Уредници и ментори Радио Ђердапа информативну мисију схватили су толико доследно да су увели директне радио преносе кафанских забава из хотела "Ђердап", попут "спортске

забаве" са водитељем програма Милојем Орловићем којем је у извлачењу награда асистирала лично супруга локалног шерифа а поздравне говоре до изнемоглости држали председник општинне, функционери спортских савеза од сесоког до регионалног нивоа, и икебана "заслужних другова". Већ почетком деведестих драстично осиромашени становници Кладова налазили су се у прилици мислити да су и сами део великог кафанског спектакла, за шта је довољно имати радио- апарат подешен на локалну фреквенцију. Ова верзија дисперзије кафанског живота имала је значајнији ефекат на публику него пар година касније устаљени преноси на тек основаној локалној телевизији- "ЕМ ЦЕЈ"- скраћени са српског транскрипт имена газде и његове супруге- "Мира и Јова Телевизија". ТВ екран је много више показивао него што је скривао: познате, већ дебело компромитоване физиономије "градских отаца" и њихових сеиза, "прве даме" Кладова задебљалих вратова и подбрадака, са гомилом прасади, углавном реш печених, испред себе и визионарским погледима упртим у плафон кафанске сале, нису уливале веру у речи о предстојећем напретку и коначној победи политике "ЕС ЕМ"- такође скраћеница имена тадашњег газде земље Србије.

Људи са друштвене маргине, "рођени аутсајдери", ситни шверцери, преваранти, као и ноторни алкохоличари, своје страсти испољавали су у локалима далеко од градског центра и у бифеу на кладовској аутобуској станици. То је било једино место где се алкохол служио целе ноћи, до јутарњих сати, за шта је покриће нађено у потреби старања о путницима који би ноћ проводили у аутобуској чекаоници, тек стакленим преградама одвојеној од кафанског простора. Кафанице на периферији, са сугестивним називима попут "Развод брака" и "Црвенкапа" важиле су за "легла порока". Они пак Кладовљани са дна друштвене лествице по социјалном статусу /без сталног запослења или са мизерним примањима/, склони уживању у алкохолу, имали су уточишта у некој врсти квазикафана код некада богатих мештана-виноградара. Вино и ракија из "домаће радиности" служени су конзументима у помоћним просторијама или шупама при дну дворишта која би по правилу имала и споредне улазе. Тако тржишна инспекција није могла да допре до илегалних учесника у промету алкохолних пића, а они су по ценама вишеструко нижим од уобичајених у продавницама или кафанама, успевали да утоле жеђ. Довитљивији "домаћини" продавали су и прехранбене производе најлошијег квалитета /сланина "сапуњара" нпр./, па чак сервисирали "заједничке тренутке" гостију и "издаваоца сексуалних услуга". Они од њих који су наилазили на разговетније разумевање "органа реда" у таквим просторијама организовали су одигравање коцкарских партија карата, уз служење пића и гибаница. И све то на стотинак метара од полицијске станице! Дешавало се, уколико полицијски пулен изгуби непланирано већу своту новца на коцкарској сеанси, да по дојави савесног грађанина буде ухапшен други актер дуела. Најзначајнија кафанско- коцкарска оаза, када је у питање игра домина, у Кладову за време социјалистичког самоуправљања био је Дом пензионера и инвалида рада, а бројна познанства која су резултирала проституцијом склапана су у посластичарницама "Рекорд", "Корзо", ђевабџиницама "Тик так", "Пирке", "Калимеро". Клијентела са пробирљивијим аспирацијама користила је за те сврхе "Плави цвет" и бар хотела "Ђердап". Сличним активностима, пре свега посредовањем, ван редовног радног времена, бавила су се нека од лица запослених у ресторанима друштвене исхране-

радничким мензама у склопу великих друштвених предузећа. Такве услуге нарочито су тражене од стране чланова посада бродова који су по неколико недеља боравили у локалном бродоградилишту- Руса, Бугара, Мађара, Хрвата, Срба.

У сваком друштвеном предузећу деловали су разрађени механизми система друштвене самозаштите, промовисаног у интересу очувања закона, реда и социјалистичког морала, али се очигледно много чему "гледало кроз прсте", вероватно са оправдањем у форми фlosкуле о осведченој гостољубивости. За период у коме су се сви "друштвени делатници" клели у социјалистички морал, дешавале су се нажалост и такве ствари као што је малолетничка проституција. И у том домену највећу заштиту имали су угоститељи- "проверени сарадници", па се често дешавало да малолетнице буду ангазоване за сеансе пружања "сваковрсних услуга" у посебно опремљеном простору удаљеном од станице милиције не више од 50 метара. "Раднице" су "интензивним гимнастицирањем", старањем газда Мише, стицале право измасирати се пешкиром наковашеним топлим водом, и након тога хладним пешкиром- тек тада би биле спремне за новог госта и постељину освежену "вешплавом". За неке од њих причало се да су оствариле "запажену каријеру" и у главном граду, пошто су претходно високо котирани прегаоци националног развоја, исцрпно уверени у њихове квалитете, давали одговарајуће препоруке. Већина њих одвођена је у Прахово, велико међународно речно пристаниште, а потом на "турнеје" даље у унутрашњост Србије, укључујући Косово.

Нису била ретка склапања бракова конобара и конобарица са партнерима из исте бранше или са мештанима Кладова, од којих су најпожељнијим приликама сматрани радници на изградњи Ђердапске хидроелектране. По правилу брачне везе су опстајале, а у неким ситуацијама стасавале у потпору респектабилним политичким каријерама њихових актера. Праву сензацију у малој средини каква је Кладово изазивале су међутим удаје конобарица заносне лепоте, приспелих овде из Крушевца, Пожаревца, Бијељине, за угледне грађане Кладова, спортисте, просветне раднике, лекаре. Такве везе, мада крунисане рађањем деце, нису издржале проверу времена и све до једне окончане су разводима. У међувремену су невесте промениле професију поставши секретарице директора, књиговодствени радници, банкарске службенице. То су ипак, испоставило се, изузеци од правила, а правило је гласило да су конобарице у кафанама на "лошем гласу" дуго година излагане бројним понижењима, за мизерне своте новца.

У то време у Кладову је постојала и једна кафана у којој гост никада није био послужен. Власник је човек познат као "највећи парничар Источне Србије", "произвођач више стотина килограма судских списа" и лице које је због "оштрих речи" имало обавезу да се дан пре сваког од боравака Ј.Б. Тита у Кладову само пријави полицији и у њеном окриљу преспава посету "најдражег госта" питомој подунавској вароши. Након што је серија политичких посета "са врха" везаних за изградњу хидроенергетског система окончана, грађанин Ч.П. наумио је да отвори угоститељски објект. Врло брзо је уредно, сагласно прописима, локал опремио

адекватним инвентаром, десетине дрвених столова и столица и керамичким плочама обложени зидови постављени су да кафана изгледа по савременим стандардима, а онда је неко од општинских заступника јавног интереса проценио да је незгодно да ето баш грађанин Ч. окупља клијентелу укључујући и његове истомишљенике, и то у улици Маршала Тита. Наредних десет година упорни грађанин Ч. нити једну столицу из своје кафане није померио. Излози великог здања у градском центру нису имали завесе, тако да је празна кафана годинама изазивала знатижељу и коменатре многих пролазника и туриста, управо оне врсте од које су градски оци зазирали када су одбили издати му дозволу за рад. Парадоксу овде није крај јер ће исти грађанин Ч, након слома СФРЈ, бити формално актер оснивања Савезне Републике Југославије као вишестраначке творевине, учествујући на оснивачком конгресу у својству шефа сопствене странке која је легитимитет заснивала на чињеници да претендује на заштиту интереса националне мањине Влаха. Жал за кафаном ни тада га није напуштала, па је репрезентативне страначке скупове једном годишње одржавао у суседном угоститељском објекту "Ноћ и дан".

Са жељом да поспеши "друштвени сектор" туристичког развоја, локална власт је 1974. године основала трогодишњу школу за куваре, бармене и конобаре. Амбиције су биле велике па је отворен и интернат за ђаке који су приспели из Доњег Милановца, Мајданпека, чак и из Далмације, а већина наставника такође је доведена из других градова. Иако са солидним образовним основама, након мање од десет година ова установа у оквиру Образовног центра "25. мај" престала је са радом. Првих година постојања школе, сви полазници добијали су могућност запослења у друштвеном предузећу "Ђердап турист", где би радили поред већ искусних конобара досељених у Кладово за време изградње хидроелектране углавном из Босне, Црне Горе, Шумадије, Топлице. Бројни конобари старије генерације, са презименима што подсећају на родни крај- Шћекић, Кнежевић, Иванчевић, Тешевић, Антић, Болдорац... и после пензионисања остали су у Кладову, где су стекли породице и иметак. Неки од њих, успешни и жељни напредовања у каријери са респектабилним знањем и искуством одлазили су на рад у велике туристичке центре. Такви су били Душан Јелача или Бошко Тркуља. Од оних школованих у Кладову, и данас се овом професијом успешно баве многи, попут Бркелића, Драгишића, Радовића, Брложановића, Живковића, Андрића, Такач, Митрићеве...

Угоститељски персонал није био имун на изазове лаке зараде. У тзв. објектима "друштвеног сектора" конобари који су експлицитно манифестовали оданост режиму константним реферисањем о томе ко је шта и коме рекао а тиче се "опште ствари", стицали су привилегију да без страха од санкција препродају румунски новац бројним "шопинг туристима" из унутрашњости, актерима синдикалних екскурзија, радничких спортских игара, приспелим овде са жељом да у Румунији-делу источног блока, по багателним ценама набаве сервисе за ручавање глазиране кобалтом, чувени кубанску рум "Хавана клуб", албански коњак "Скендербег", разне врсте руске вотке, кинеске дуксерице потом препродаване у огромним количинама по угледним београдским комисионим радњама. Такође су познати случајеви

срадање локалних угоститеља са корумпираним полицијским и царинским службеницима који су своје зарађене "дарове" у виду страних пића и цигарета уступали по знатно нижој цени но у регуларној продаји конобарима и власницима кафана ради препродаје гостима, а ови затим робу допремали до крајњег потрошача уз позамашне провизије и без плаћања пореза и акциза.

Други сегмент "очи и уши службе која зна све" чинили су тзв. "професионални гости", са задатком да за кафанским столом, добро издресирани у јелу и пићу, прикупе што више информација о стању у народу. Доајен доушничког кора, извесни Ј.Ђ. уживао је највећи углед међу саборцима јер му је било одобрено да лично "другу Пају" реферише о својим достигнућима, а то је подразумевало пут у престоницу и позамашне дневнице. Наравно да се често радило о дезинформацијама, што је мање приписивано неутољивој жеђи информатора за успесима, а у знатној мери очекивањима налогодаваца да такве вести буду потврда њихових предубеђења. Како причају савременици, у једном тренутку средином седамдесетих година чинило се да су доушници бројнији од потенцијалних непријатеља самоуправног социјализма, што неодољиво подсећа на чувено књижевно дело Славомира Мрожека у којем је број непријатеља толико смањен да шеф полиције, спасавајући част професије, на крају мора да ухапси себе. Једном сличном изливу сумње био је изложен и аутор ових редова 1978. године јер је мењајући пречесто чаше са водом за говорницом са које се у кладовској гимназији секретар општинског комитета Савеза комуниста П.Ђорђевић обраћао младим нараштајима, изазвао смех код аудиторијума. Уследило је саслушање у школским просторијама од стране искусног полицијског инспектора, а у присуству разредног старешине, оданог сарадника ДБ, уз букет инсинуација о наводној умешаности у волшебни нестанак дневника са ђачким оценама. Дневник је убрзо пронађен, али сенка смеха на излагању секретара комитета остала је да дуго прати тог неуморног комунистичког прегаоца. Треба ли рећи да је амбициозни разредни старешина све чешће виђан у пијаном стању по кладовским бифеима?

Оправдање појачаних активности на плану "друштвене самозаштите" партијски активисти тражили су и налазили у процени да "сталну мобилност и будност захтевају не само спољни фактори, већ и насртај унутрашњег непријатеља у спрези и са подршком непријатељских групација из иностранства, подржаних и подстицаних од стране режима појединих земаља"- тако је говорио делегат А.Б. на изборној конференцији Организације СКС у општини Кладово 5. марта 1982. године. Живот је очигледно био инвентивнији од будности партијских активиста, али њиховој пажњи није измакло, на истој изборној конференцији /излагање делегаткиње- професорке марксизма/, како "појачану бригу" захтева чињеница да су "ученици Образовног центра остали без простора за наставу физичког образовања и васпитања, тако да се у зимским условима, а и у летњим, ниво физичких способности средњошколаца подиже у ресторану".

Акције на пољу корупције позорнице својих увертира или финала добијале су у овдашњим кафанама. Изузев реванша за благонаклон став локалних моћника ранга комуналних инспектора, увиђавних милиционара, кафански ручкови, вечере

уз музичку пратњу, били су понекад у функцији "надувавања рачуна" наплаћиваних од друштвених предузећа за неиспоручене услуге пословних пријема, од чега би добит потом делиле предузимљиве пословође локала и благодарни директори. Нису ретки ни примери добрих зарада од точења гостима пића које би нека смена купила у оближњој трговини, без приказивања услуге као званичног промета угоститељског објекта а забележен је немали број сцена када се, уместо плаћањем великих рачуна, боравак пробраних гостију у локалима друштвеног угоститељског предузећа завршавао сервилним наклоном шефа сале и стиховима рецитације: "Друг Богољуб је рекао да то иде на рачун куће". Овакве ствари у позној фази удруженог рада и радничког самоуправљања биле су део сиромашних имитација понашања неуморног великог диктатора, народном вољом проглашеног за доживотног председника СФРЈ. Егзибиционизам је у таквим ситуацијама често достигао врхунац поп верзијом песме "Друже Тито ми ти се кунемо", на чије прве тактове би са столица устајали сви кафански гости. Само деценију касније слични сценарији понављани су уз српске патриотске песмице са јаким националистичким набојем.

Кафански амбијент у исто време изгледа да је врло погодовао стицању диплома тзв "погонских инжењера" једног броја трудбеника ДП "ХЕ Ђердап". Предавања и испити одржавани су у кафанској сали јединог хотелског комплекса у граду, при чему нису заборављени и возачи ангажовани на довођењу професора из Београда, рецепционери који су им обезбеђивали собе, понеки конобар и рибочувар. Наравно, неизбежно је било одвођење наставног кадра у шопинг туре у Румунију и њихово даровање садржајним поклонима, попут бунди, надалеко познатог кладовског кавијара, крзна лисица, "краљевске рибе" из рода моруне... Наследници ових просветитеља у модерним временима нису поновили "кафанску поставку високошколског образовања" већ своје курсеве прилежно држе под окриљем здања кладовског Центра за културу. У међувремену је хотел Ђердап добио још једну зграду на најлепшем делу кеја, обновљене сале, предворја, па је све мање места налажено за "образовни туризам" а више за класичну угоститељску клијентелу. Исказано у цифрама, понуда је обухватала 330 лежајева, шест апартмана, две сале са укупно 750 места, две величанствене терасе са погледом на Ђердап, шетни брод-ресторан за 160 гостију. Уследило је отварање кафића "Земунац" и пицерије "Сидро", касније преименоване у "Атол", али се и даље радило о класичним кафанским понудама у незнатно модернизованим амбијентима у односу на пређашње. Често се дешавало да приватни угоститељи уживају потпуну заштиту државних органа финансијске контроле, за шта су, поред службеничких плата награђивани и приликом да буду ангажовани као консултанти или чак водиоци пословних књига које ће по попуњавању исконтролисати. Органима реда тешко је падало на ум да се ту може радити о рафинираном рекетирању односно корупцији, због чега су и јавно прозивани убрзо након промене режима власти у Кладову. Према једном од угледних прегалаца социјалистичког преображаја Тимочке крајине, Божину Јовановићу, основно гесло за успех у угоститељству гласило је: "гост је увек у праву, хигијена најбоља, увек осмех и рад" (1995, 260). Јовановићева правила, на основу кладовских искустава у овој бранши, могла би се допунити и

неким попут ових: "власт је увек у праву, ко тражи не скита, никада у погрешном цепу"

Са последњим десетлећем XX века, пошто је формално уведен вишестраначки систем, Кладово је добило председника општине коме су опозиционе странке јавно пребацивале да, будући пасионирани конзумент угоститељских услуга, својом политиком жели цео град претворити у једну велику кафану. Наравно ту је појам кафана употребљен у пежоративном смислу, као алузија на закулисне политичке игре, антилегалистички приступ вршењу власти. Међутим, кафана ће имати улогу зборног места и амбијента у којем су доношене важне одлуке новооснованих странака демократске провенијенције, обзиром да оне у време власти Социјалистичке партије Србије нису имале одговарајуће просторе за окупљања чланства, а по једна канцеларија у тзв. згради друштвенополитичких организација додељивана је само омиљеним Милошевићевим опозиционим странкама. Такво стање је неко време настављено и после петооктобарских промена па је једна странка у успону свој проглас грађанима Кладова сачинила управо у амбијенту кладовске кафане "Минета". У прогласу од 16.2. 2001. године полазећи од принципа да нико није обавезан подржати или поштовати лошу општинску власт набрајају се греси општинске врхушке- толерисање пораста криминала, пљачке државне имовине, корупције, располагање огромним средствима Фонда ренте у мисији одржавања старог режима, те "енормни рачуни за репрезентативне кафанске услуге чији су конзументи општински челници, очајна кадровска селекција почивајућа на уздизању пропалих студената, чувара паркова и новокомпонованих менаџера регрутованих по критеријумима неинтелигенције, следе послушности и спремности на компромитовање".

Друштвена криза раних деведесетих нанела је у погранично Кладово неке нове кафане и барове- "Бас", "Ноћ и дан", "Мираж", "Зодијак", "Лорд", "Вања", "Натура", "Кејд", "Стара чаршија", нешто касније и велике диско клубове "Планет", "Пит стоп", "Атријум"... Дошло је до одређене "поделе рада" међу власницима локала тако да су се неки били познати по коцкарским партијама, неки као стецишта уживалаца дрога, а неки као места за вођења илегалног бизниса, уз припаднике "органа реда" као уобичајени део пословног окружења. Одређена места важила су за "опозициона легла", посећивана углавном од симпатизера странака супротстављених социјалистичком режиму власти. Оваква диференцијација довела је и до кулминације криминалних активности пребијањем до смрти младића- наводног дужника нарко дилера у угоститељском објекту удаљеном свега стотинак метара од зграде полиције. Међу мештанима и данас изазивају неверицу тврдње да је након пријављеног случаја убиства, "снагама реда" требало неуобичајено много времена да стигну на место обрачуна. Други случај "наплате дугова" односио се на измирење рачуна од стране Љ.С, бившег припадника француске Легије странаца, власника једне кладовске кафане и државног службеника Б.П, који је његово одсуство из града искористио како би "прекрађивао самоћу" жени- "гиздарици објекта". Попут "шпагети вестрен" филмова, које су неки Кладовљани, изузев као одана публика, жарко желели и да живе, "легионар" га је по повратку у Кладово, не чекајући да "органи реда" реше случај, разоружао, натерао да скине сву одећу са

себе и да такав, са лисицама на рукама, прође кроз град. "Осветник" је за то добио двоипогодишњу затворску казну а љубитељи вестерна подуку да се проблеми "један на један" решавају примеренијим средствима. Ове сцене су на драстичан начин остале кафанско обележје једног тешког времена у коме је борба за преживљавање померила границе морала ближе дну.

Једно Потемкиново село самоуправног социјализма- кристалограверница из 1977. године, на злом гласу по еколошким инцидентима испуштањем у земљу остатака флуороводоничне киселине коришћене за "шарање" кристалних чаша, услед чега у оближњем водозахвату за снабдевање града постоји пијаћа вода са вишеструко већом дозом флуора од допуштене, у доба транзиције трансформисано је у кафанску салу "Кристал". Од некадашње радничке мензе, препакивањем ентеријера, настала је климатизована просторија капацитета 400 гостију, како се рекламира на локалним медијима, "за свадбе, крштења и веселја сваке врсте". Током сезоне боравка "гастарбајтера" у родном крају неколико пута седмично одатле се "шире емоције" уз богату трпезу и турбо- фолк или влашку музику по жељи.

Угоститељске услуге дуго година биле су покриће за обављање илегалних делатности у пограничном Кладову, од шверца дефицитарних артикала, коцкања, до бављења проституцијом. Кафане су често биле места састајања, преговарања и реализовања "прљавих послова". Свој зенит илегална трговина достигла је почетком деведесетих година прошлог века када је ђердапски део Дунава постао најкраћи пут за шверц огромних количина нафте. Распадом СССР-а дешавало се да девојке из биших совјетских република бољи живот потраже остајући у Србији, у пограничном Кладову, а један број њих ухлебљење су добијале као "балерине", "играчице" у локалним ноћним клубовима. Мноштво "пријатељица дана" пребацивано је илегалним каналима према Босни и Косову, а оне елитног калибра добијале би визит карте са бројевима за наруџбине, имајући за прве ласте у Кладову локалног жандара, лекара и "угледног привредника" који би троструку услугу издашно награђивао. У Србији су афинитети "људи у белим мантилима" према "наградама" у форми услуга проститутки доспели у жижу јавности почетком јула 2010.г. поводом расплета корупционашке афере "тешке пар милиона евра" откривене у полицијској акцији "Краба". Телевизијске дневне вести преправиле су и информације о баханалијама неких од ухапшених лекара, подвођењу и конзумирању оргија уз активно учешће највиших функционера републичког института за онкологију.

Уносан посао кријумчарења робе и људи настављен је и после одласка са власти Слободана Милошевића. Само у једном случају пресецања ланца шверца нафте на Дунаву 2003. године пронађени су докази да је предмет трговине било чак 5 милиона килограма дизел горива. Огромна зарада из оваквих послова подразумевала је и "пословне пратње", умилоствљивање евентуалних потказивача уз богате ручкове, вечере, анимир даме и пригодну музику. Неки од власника кладовских кафана своју жеђ за брзом зарадом исказивали су упуштањем у вршење тешких кривичних дела. Једини случај са судским епилогом 2 године и 10 месеци затворске казне, регистрован је 2004. године. У периоду јун 2003- новембар

2004, власник кафане наводио је и приморавао на проституцију две малолетнице које је био ангажовао као раднице у локалу на обали Дунава. Локал је поред класичног кафанског простора располагао са баром површине 200 м² у чијем централном делу је постављен импровизовани бродић- подијум на којем су забављачице плесале са клијентелом, за "финалну цену" од 50 евра. Председница регионалног одбора за људска права тим поводом изнела је тврдњу да је трговина женама учестала појава, на њеном спречавању није се много учинило, мада је Србија земља порекла и транзита тих жена које обично завршавају на западу као бело робље у јавним кућама где су изложене различитим видовима насиља. Последњи случај у административним анализима датира од 25.12.2008. године када су илегално ангажоване стране држављанке за пружање "услуга сваке врсте" у кафани С.К. успеле да побегну потери органа реда, а једини траг кријумчарења свео се на пар десетина боксова шверцованих цигарета пронађених у магацину гостионице. Али, ако се прелистају интернет сајтови који говоре о трговини људима на подручју Босне, у многим исповестима злостављаних жена наћиће се тврдње да су по доласку у Србију из Румуније, Молдавије, Украјине... биле продаване на подручју Кладова од лица чијег се идентитета не могу сетити.

Данас су кладовске кафане углавном намењене посетама богатијег друштвеног слоја- имућних предузетника, функционера или држављана Румуније који након што су осетили благодети живота у Европској унији врло често долазе овде ради доброг провода. У време годишњих одмора у Кладову борави пар хиљада мештана који живе и раде у иностранству, а тада кафански живот подсећа на времена из осамдесетих када се дуго тражила "столица више". Свадбе богатих "гастарбајтера" у боливудском маниру, са венчањима у хеликоптеру, црвеним тепих стазама дугим стотине метара, по правилу одржавају се у елитним кладовским ресторанима током летњих месеци. То је једини привид времена од пре двадесетак година када су ове куће биле више посећиване него спортске утакмице или зборови грађана у режији Социјалистичког савеза радног народа. За разлику од имућних конзумента, љубитељи алкохолних пића из најсиромашнијих слојева своју жеђ још увек гасе ван угоститељских објеката, купујући на зеленој пијаци од продаваца пољопривредних производа ракију "на чокан". Иначе ова пијаца у градском центру још по нечему подсећа на кафану, мноштво продаваца на својим тезгама конобари послужују кафом из два угоститељска локала отворена у баракама од елоксираног алуминијума и ребрастог лима, за које су санитарне просторије тек пусти снови. Они пробирљивији упутиће се пар десетина метара даље до кафића "West" или "Ambassador" где, не близу очију јавности, могу преговарати са накупцима о већим пословним подухватима.

XXI век донео је још једну, дотад непознату, мисију овдашњим кафанама- организовање подужја управо сахрањеним мештанима или годишњих парастоса. По правилу такве процесије одвијају се у забаченом делу велике сале или у некој одвојеној просторији, да се жал за покојником не би "конфротирао" са емоцијама других кафанских гостију. Није реткост да свештеник чита молитву, уз употребу кадионице и осталих религијских реликвија, на кафанском столу, што се пре свега једног десетлећа сматрало неприхватљивим чином. Нови обичај настао је услед

недостатка времена и простора да се за кратко време припреми послужење и угости већи број учесника у подушјима. На сеоском подручју међутим, још се увек тако нешто доживљава непримереним потреби поштовања успомене на умрлог, већ се храна купује у кладовским угоститељским објектима а онда послужује у дворишту у којем је умрли живео, или у некој од већих просторија, попут гараже, пространих остава и сл. Како се још од раније крштења тек рођених чланова породице такође обележавају у репрезентативним угоститељским објектима, а за венчања је то готово обавезно, следи да цели живот просечног мештанина Кладова има додира са кафанским амбијентом, делујући као фрагмент универзалног кафанског живота. То нису као раније, у време непостојања домова култура и других одговарајућих установа јавног типа, места значајних културних и политичких манифестације, но на одређени начин кафане и на том пољу издржавају трку са временом јер се по правилу сваки политички скуп, позоришна или музичка представа завршавају одласком главних актера на богате "вечере са музиком" у салама бољих локала. Разлике су засад видљиве у нијансама јер једна политичка гарнитура преферира услуге ресторана "Језеро", друга "Текијанке плус" а трећа "Aquastar Danube". У складу са важећим маркетиншким стандардима на веб презентацији "Водене звезде Дунава" за сезону 2010.г. нуди се уживање у ресторанима "Император", "Symphony" уз "националну и интернационалну кухињу", затим на коктел тераси "Paradiso" и бару "са плажном терасом Pleasure point". На интернет сајту три стасите домаћице на четири језика пригодним речима "биће нам част и задовољство да вам пружимо врхунску услугу, обезбедимо сјајан провод", нуде као средство до блаженства 14 једнокреветних, 31 двокреветну собу с погледом на Дунав, 6 "студио апартмана са сефовима и хидромасажним кадама" и 3 лукс апартмана са сефовима и "јакузијем". Конкурентски хотел "Ђердап" свега 200 метара западно од "Водене звезде" предложен је у пропагандним материјалима као место "мотивационог викенда" уз препоруку: "Наградите своје сараднике викендом у Ђердапу и покажите да фирма цени њихове резултате". На располагању су "златна сала" са 450 места, "плава" са 300 и конгресна са 50, уз 330 места у једнокреветним, двокреветним собама и апартманима. Оним најрасположенијим клијентима нуди се и венчање на Дунаву, на броду "Ђердап". Посебну погодност дају "спортске игре на песку" на оближњој плажи, те коришћење сале Дома културе, Спортске хале, фудбалских и терена за мале спортове у тврђави "Фетислам". Очигледно је кладовско угоститељство кроз развојне планове два велика хотела ухватило корак са светом, дајући адуте ставовима да је то стратешка привредна грана регије. Обојици хотелијера широм су отворена врата градских власти, што они знају богато да узврате и заступницима јавног интереса и Кладову. Дунавски градић већ је одавно превазишло статус малог туристичког центра па се доста енергије улаже у промоцију угоститељске понуде. "Водена звезда Дунава" свакодневно је кроз рекламе присутна у квиз емисији "Фокс" телевизије- "Људи камен"- и у викенд- колаж програмима рекордне гледаности "Жикина шареница", на националној мрежи РТС. Друга угоститељска фирма "Ђердап турист" има своје емисије на локалној кладовској телевизији. Са овог поднебља потекле су модрене робне марке квалитетних вина. "Душа Дунава" рекламира се као "одличан ризлинг, врло весело вино које у себи носи топлину сунца, мирисе воћа и арому свежих трава", док конкурентска фирма "Кремен" тамноцрвене боје промовише уз нагласак на "ароме купине и црне рибизле,

прожете дискретним нотама дима- плодови сунчане земље". Ако се пасторалној симфонији "дискретних нота дима", "веселог вина", "сунчане земље" и "ароми свежих трава" не пронађе равнотежа са озбиљним туристичким садржајима и не предузму преко потребне мере заштите животне средине, можда ће за пар десетина година маркетиншки "бисери" из понуде кладовског краја гласити: "осунчани ваздух и ветровита вода".

Да монотонија не захвати кафански живот побринула се предузимљива српско-румунска корпорација која има угоститељске објекте на две стране велике реке и "чартер" линију за румунске грађане жељне сатисфакције за деценије ускраћивања слободе кретања од стране комунистичког режима, али и за становнике Западне Европе пореклом из кладовског краја који желе новац потрошити на "нестандардне" аспекте кафанског живота. Обе ове "интересне" групе говоре исти језик те је осећај заједништва и задовољства приликом ноћних провода потпунији, било на којој обали Дунава да се затекну. Тада је тешко препознати разлику између богатства у различитостима и сиромаштва у сличностима. Разнородне културне навике топе се у малиганима вина са кладовског песка довољно брзо да, кафанским жаргоном речено, "буду овековечене на коцки леда".

Период транзиције значио је крај за ресторан "Пемци", где се годинама у "друштвеном сектору" јело и пило уз безготовинска плаћања. Кафана је већ неколико година уклето пуста, а порука графита са њеног зида као да чини салдо једног прокоцканог времена: "Не желим да живим у култури спонзоруша, турбо фолка, опште неписмености и специфичног српског кича". На суседном зиду још стоји табла са знаком квалитета "две звездице".

Нова законска регулатива, прописи о туризму из 2009- 2010. године, држећи корак са светом, угоститељски објекат лапидарно дефинишу као "функционално повезан, посебно уређен и опремљен простор који испуњава нормиране минималне техничке и санитарно- хигијенске услове за пружање угоститељских услуга: угоститељски објекат мора се опремити и уредити на начин којим се омогућава рационално коришћење простора; несметано и сигурно кретање и боравак гостију и запосленог особља; несметан пренос ствари; одговарајуће чување робе, хране и пића од кварења; заштита здравља гостију и особља које подлеже здравственом надзору". Иза тога крије се иста реалност као и пре више деценија- кафане су слика стања у друштву, сада оптерећеног проблемима транзиције и укључивања у европске цивилизацијске токове по стандардима ЕУ. У локалима "Текијанка плус", "Српска круна", "Цар", "Принц", "Кинг", "Главан", "Језеро", "Стара чаршија", "Лео", "Зеро", "Јовче", "Елит", поређаним попут домина уз модернизовану калдрму "Краља Александра", чијим је називом замењено име "Маршала Тита", чују се свакодневно српски, румунски, немачки језик, точе се најпознатије светске марке пића и по који литар "домаће капљице", "лежерне даме" преферирају "Стару Чаршију" а љубитељи наркотика неке просторе са "савременијим" именима. Старој "Србији" је транзиција одузела половину простора, претвореног у кинеску продавницу мешовите робе. Преостали део се нуди као "национални ресторан- поседује 80 места и 50 у башти ресторана, познат по традиционалној кухињи и локалним специјалитетима". На менију се могу само прочитати нестварни, јер се годинама овде не лове, не производе, јесетра на жару, кечига у процепу, кладовски кавијар. Последњих

година улов крупније рибе, чак и у метафоричном смислу, далеко је од стварности. Корак са временом на свој начин држе и дискотеке "Атријум" и "Планет" са "богатим плесним програмима" уз обавезну сјајну шипку, чије успехе рано изјутра након хепенинга власници могу измерити кроз количину поломљених стаклених флаша и "наменског отпада".

Врхунска политика, пропаганда, богата културна дешавања, станују далеко од подунавског Кладова. Као рубни део Србије, са све мање и мање становника, оно ишчекује да се његов брод најзад покрене, да буде незахвалнији изазов људима "са ивице закона" и посрнулим заступницима јавног интереса него што је то данас случај. Друштвени значај кафанског живота у Кладову, као скупа међусобних односа конзумента пића, хране или смештаја чији је заједнички именитељ кафански простор, уз регулаторну асистенцију органа власти, огледа се у његовој мисији ослонаца за робинзонско тражење уточишта пред искушењима превладавања сиромашног културног наслеђа и ауторитарне прошлости. Али исто тако, кафане су доживљаване као места у којима су норме и индивидуални односи функционисали успешније него у суморној стварности социјалистичких колхоза или Потемкинових села самоуправног социјализма. За малог човека на тлу "српског Сибира" како је дуго година називано погранично подручје у регији Ђердапа, кафана је била врт Хесперида, Атлантида или нека слична утопија, у коју је улаз био једна од ретких ствари слободног избора. Државни механизам пак имао је у њој дуго времена латентног савезника за чињење подношљивим симбиозе власти и неморала. На почетку постојања места за одмор путника уз храну, пиће, преноћиште, сагласно одговарајућем историјском следу околности, кладовске кафане ницале су уз турску тврђаву чији су бедеми значили прихватљиву дозу сигурности трговцима и за склапање послова, да би временом и саме надрасле почетну намену постајући својеврсна тржишта робе, људи, информација и пропагандних активности. У недостатку институционализованих видова културне и политичке делатности, нарочито крајем XIX и већим делом XX века, кафански живот представљао је позорницу значајних друштвених збивања у једном пограничном подручју Србије, далеко од метрополе. И тада, као и у садашње време то је један од релевантних показатеља стања у заједници живљења омеђеној тешко премостивим препрекама за стабилну егзистенцију попут правне несигурности, лошег имовног стања и новокомпонованог популизма упакованог у тривијалност као продукта дугогодишњег осећаја безперспективности. Колатерална штета поимања кафана као прихватљивог опијума за народ огледа се у порасту криминала, наркоманије, алкохолизма, проституције и корупције. Изгледа да је то ипак за поредак у једној заједници допуштена цена опстанка са аспекта заштите интереса тајкуна и њиховог прљавог новца. Обични конзументи кафанских услуга своје порције делимично добијају у форми сатисфакције за недостатак ауторитета, а они лишени таквих брига могу сопствене тренутке опуштања доживљавати као афирмацију пожељног модела потрошачког грађанског менталитета у виду "homo consumericus"-а, чије потребе полазе од једноставних облика хедонизма, а крајњи циљ имају у "повећаном утицају на време, простор и тело" (Профаца, 2009, 770). Тако људска потреба за срећом често добија свој епилог у лажном осећају сигурности што га појединцу доноси кафанска верификација идентитета у смислу

лакоће и удобности сопствене егзистенције. Кафански живот још увек је углавном прихватљив начин превазилажења осећаја беспомоћности и за друштво и за индивидуу.

БИБЛИОГРАФСКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Алимпиић Д, Полицијски зборник закона, уредаба и расписа у Краљевини Србији, Београд 1905

Anderl Gabriele, Manoschek Walter, Неуспело бекство, јеврејски "Кладово транспорт" на путу за Палестину 1939-42, Београд 2004, Јеврејски историјски музеј

Андрић, Иво, Бифе "Титаник" збирка приповедака Немирне године, Сабрана дела Иве Андрића, 1963.г, "Просвета" Београд, "Младост" Загреб, "Свјетлост" Сарајево, Државна zaloжба Словеније Љубљана,

Андруџос Стериос, Дневник за 1945, Кладово, збирка Данка Јовановића, Кладово

Armstrong Harold, Turkey in Travail, The Birth of a New Nation, London, John Bodley Head 1925.г.

Арсенијевић Лазар, Историја српског устанак, књига I, Београд 1898.г.

Атанасковић Петар, Стање и могућности развоја туризма и угоститељства на подручју Тимочке крајине, "Развитак" бр1, Зајечар 1972.г.

Благојевић Божидар, приређивач, Попис становништва и имовине вароши Неготин из 1863.г, Неготин 2001, књига 1, Историјски архив Неготин

Благојевић Божидар, приређивач, Извештаји и наредбе комесарске управе и Недићеве владе за Округ Зајечарски 1941-1942, књига 1, Неготин-Зајечар 2006, Историјски архив Неготин

Благојевић Божидар, приређивач, Попис становништва и имовине Среза Кључког из 1863.г, 3, Неготин 2005, Историјски архив Неготин

Благојевић Божидар, приређивач, Извештаји и наредбе комесарске управе и Недићеве владе за Округ Зајечарски 1943-1944, књига 2, Неготин- Зајечар 2007, Историјски архив Неготин

Борковић Милан, приређивач, Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945, књига 3-1945, Зајечар 1981, Историјски архив Тимочке крајине Зајечар и Међуопштинска конференција СКС Зајечар

Вешовић Милош, Карабула Брус, "Развитак" бр. 2, Зајечар 1973.г.

Глигоријевић Бранислав, Кладово и околина између два светска рата, Неготин 1999, Историјски архив Неготин

Добрашиновић Голуб, Вук у Крајини и Кључу, Кладово- Неготин 1986, Историјски архив Крајине, Кључа и Пореча

Дрљача Душан, Неке промене у структури становништва Сипа као последице изградње хидроцентрале Ђердап, "Развитак" бр.4-5, Зајечар 1966.г.

Завод за урбанизам и комуналну делатност СР Србије, Просторни план општине Кладово, Београд 1978.г.

Елезовић Глигорије, Прилози за историју манастира Буково код Неготина, Београд-превод 7. дела Путописа Евлије Челебије, Београд 1941, "Зорка"

Живановић Вишеслав, "Полетом" до Полета, Кладово 2008, Центар за културу

Илић Сава, Летопис цркве кладовске, Храма Светог Великомученика Ђорђа Победоносца, "Баштиник" бр.6, Историјски архив Неготин 2003.г.

Јаковљевић, Ранко, Руси у Србији, Београд 2004, "Беографија".

Јаковљевић, Ранко, Уместо домовине читав свет, Београд 2006, "Беографија".

Јаковљевић, Ранко, Ада Кале, "Баштиник" бр.11, Историјски архив Неготин 2009.

Јаковљевић Снежана, Ева од кавеза, Београд 1995, "Просвета"

Јанковић Ђорђе, Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века, Београд 1981.г.

Јанковић Сава, Влашка народна песма о Стојану Булибаши, "Развитак" бр.6, Зајечар 1969. г.

Језерник, Божидар, Дивља Европа, Београд 2007.г.

Јовановић Божин, Привреда Тимочке крајине 1940- 1990, Бор 1995.г, ЈП Штампа радио и филм Бор.

Јовановић Вера, Михаило Томић- време и стваралаштво, Кладово 2006.г.

Јовановић, Јован, Особености Кладова и околине, Београд 1938, издање аутора

Јовановић Јован, Преламање историје у 20. веку, Кладово 1963, издање аутора

Јовановић Коста, Неготинска крајина и Кључ, насеља и порекло становништва, репринт у "Баштинику" бр.4, Историјски архив Неготин 2001.г.

Јовановић Момир, Прошлост Кладова, рукопис у збирци Данка Јовановића, Кладово, 1960.г.

Јовић Небојша, Бал госпође Гаље, Зајечар, "Тимочка ревија", 1998, бр.43

Јовић Небојша, Пре "Ужичке Републике", Зајечар, "Тимочка ревија", 1999, бр.44

Јовић Небојша, Енигма Пилетић, Зајечар, "Тимочка ревија", 2000.г, специјално издање

Каниц, Феликс, Србија земља и становништво, књига 2, Београд, "Српска књижевна задруга", 1987.г.

Костић Ђорђе, Добро дошли у Србију- крајеви Србије у немачким водичима за путнике 1892-1914, Београд 2006.г.

Лазаревић Ђорђе,

а.

"Крајинац", лист радикала Округа крајинског, Неготин, 1924, бр.4.

б.

"Крајинац", лист радикала Округа крајинског, Неготин, 1924, бр.5

Le Corbusier, Путовање на исток, Лозница 2008, с.43, "Карпо"

Мажуранић Владимир, Приноси за хрватски правно- повјестни рјечник, књига 1, Загреб 1908-1922, репринт издање "Информатор" 1975.г.

Мачај Стеван, Обичаји Румуна, "Развитак" бр 2, Зајечар 1966.г,

Милуновић Марко, Са капетаном Нашом у Београду, Стокхолм 1990.г, ауторско издање

Милуновић Марко, Од немила до недрага, Стокхолм 1992.г, ауторско издање.

Милуновић Марко, Почети титоистичко- комунистичке страховладе у Кладову и Кључу, писано у Шпанији 2001.г, рукопис, у поседу аутора

Михајловић Неда, Архитектура Бора између два светска рата, "Баштиник" бр.6, Историјски архив Неготин 2003.г.

Пантић Ненад, приређивач, Извештаји и наредбе организације ДМ и организације Збор за Округ Зајечарски 1943-1944, 3, Неготин- Зајечар, Историјски архиви Неготин и Зајечар 2008.г.

Пауновић Петар, О здравственим приликама у Крајинском округу крајем 19. века, "Развитак" бр.1, Зајечар, 1987.г.

Перић Милан, Хронологија радничког и народноослободилачког покрета у Крајини, Поречу и Кључу 1871-1945, Историјски архив Неготин, 1969.г.

Петровић Михаило Алас, "Џумбус комати на биковито ћемане", магазин "Српско наслеђе" бр.5, мај 1998.г, Београд

Петровић Наташа, Британци у Србији 1900. до 1920, Задужбина Андрејевић, Београд 1996.г.

Покорни, Франц Ксавер, Војно- географски опис источне Србије и једног дела Бугарске из 1784, објављено у часопису "Развитак" Зајечар 1970.г.

Поповић Страхиња, Јовановић Божин, Мишљења, предлози и савети Добривоја Радосављевића Божија, "Развитак" бр.3, Зајечар 1985.г.

Профаца Маја, Срећа као проблем, "Филозофска истраживања" св.4, Загреб 2009.г.

Радовић П Јован, Светла воштаница на хумкама кладовских јунака и мученика 1912-1920, Београд 1933.г.

Романдић Видоје, сликарске белешке "Све волим и све воли мене", "Развитак" бр. 6, Зајечар 1971.

Романовић Радослав, "Гласник Велкове Крајине", Неготин 1935, бр.31

Рудан Бора, Одлазак песника, "Развитак" Зајечар 1988.г, бр.6,

Симић Драгослав, Петровић Милан, Дражесни КГБ јави се, Београд 2009, Удружење новинара Србије.

Станисављевић Вукашин, Наша народна књижевност, "Пирг" Београд 2000.г.

Ступица Мира, Шака соли, Београд 2000.г.

Тодоровић Александар, Крајинске новости, Неготин, бр. 21 од 18.9.1932.г.

Хашимбеговић Селмо, ур, Збирка одредаба о прекршајима садржаних у савезним и републичким прописима, "Савремена администрација" Београд 1959.г.

Херодот, Историја, "Дерета" Београд, 2007.г.

Коришћени интервјуи и документарна грађа

- (1) Казивање бившег точиоца пића у кафани "Србија", Ђорђа Димитријевића, забележено 4.1.1985.године.
- (2) Извештај о раду Народног одбора општине Кладово од 20.3.1960. до 17.5.1963, збирка Душана М. Јаковљевића, Кладово.
- (3) Казивање Косте Ницуловића, Кладово, рођеног 1952, Славољуба Стајковића, Кладово, рођеног 1956.године и Златка Јуларџије, Кладово, рођеног 1959. Забележено 24.10.2009.
- (4) Разговор са Чедомиром Пасатовићем из Кладова, старим 70 година, 6.4.1992.г.
- (5) Разговор са Љубомиром Скалушевићем, рођеним 1958.г, из Кладова. Забележено 21.12.2008.г.
- (6) Казивање забележено 26.4.2003.г. по причању Живорада Ивовића, локалног функционера Српског покрета обнове деведесетих година прошлог века.
- (7) Разговор са Јованом Дабесковићем из Грабовице, старим 80 година, забележен 13.1.2007.г.
- (8) Разговор са Димитријем Николићем из Мале Врбице, старим 37 година, забележен 25.6.2010.г.
- (9) Документ у поседу аутора, заведен под бројем 09-17/01 од 16.2.2001, јавно читан у информативном програму Радио "Ђердапа" наведеног датума.
- (10) "Цариник", лист Управе царина Србије, 2004.г, с.5, текст "Допринос Царинарнице Кладово попуни буџета- Од једног прекршаја три милона евра"
- (11) Народне новине "Завичај" Неготин 2004.г, бр.49, с.9, текст "На тремеђи Бугарске, Румуније и Србије цвета проституција-Праве бизнис од белог робља"
- (12) Решење Народног одбора Општине Кладово Нац.бр.89/59 од 24.9.1959, препис из Катастарског операта КО Кладово за 1958.г, Служба за катастар непокретности Кладово
- (13) Решење Народног одбора општине Брза Паланка 06-47-1/59 од 4.9.1959, приватна збирка Милче Дабесковића, Кладово.
- (14) Здравце Ј.Б.Тита и Н. Чаушескуа изречене у хотелу Ђердап 20.9.1969.г, "Развитак", Зајечар 1969.г, бр. 4-5, с.3-4.
- (15) Општински комитет СКС Кладово, Документи изборне конференције СК, Кладово март 1982.г.
- (16) Општински комитет СКС Кладово, Изборна конференција организације СКС Општине Кладово- материјали, Кладово фебруар 1986.г.
- (17) Акт општинског јавног тужилаштва Кладово Ут-1/009 од 11.3.2009.г.

- (18) Уредба о Еснафима, Новине Читалишта Београдског бр.33, од 14.8.1847.г.
- (19) Новине Читалишта Београдског бр.20, од 16.5.1847.г.
- (20) Списак ратника који живе на територији општине Кладовске, бр. К.337/38, од 8.2.1938.г, Историјски архив Неготин, објављен у "Баштинику" бр.12, Неготин 2009, с.270-271.
- (21) Београдска "Политика" од 31.5.2010.г, рубрика "Листајући Политику", текст 1960- Посетилаца много- биоскопа мало
- (22) Документ Министарства унутрашњих дела Ф IV Р 322/1899, Архив Србије.
- (23) Списак акционара Кладовске банке који су се пријавили за учешће на редовном збору 25. марта 1928.г. Архив Србије, фонд 65, фасц.1303, јединица описа бр.2287
- (24) Писмо Јована Јуришина из Начелства Кључког Министарству унутрашњих послова Београд, бр.4919 од септембра 1941.г. Архив Војноисторијског института рег.бр.110/2 кут 19.
- (25) Материјали Изборне конференције организације СКС Општине Кладово, Кладово фебруар 1986.г.
- (26) Експозе председника Извршног одбора СО Кладово на заједничкој седници општинског руководства, старешина инспекцијских, прекршајних органа, општинског тужилаштва и МУП-а од 21.2.2002.г, у поседу аутора
- (27) Писмо Марка Милуновића од 22.12. 2000.г, у поседу аутора
- (28) Закон о туризму, "Сл.гласник РС" 36/09
- (29) Правилник о минималним техничким и санитарно- хигијенским условима за уређење и опремање угоститељских обеката, "Сл.гласник РС" 41/2010
- (30) Правилник о пружању угоститељских услуга у покретном објекту и о минималним техничким, санитарно- хигијенским и здравственим условима које мора да испуњава покретни објекат у којем се пружају угоститељске услуге, "Сл.гласник РС" 41/2010
- (31) Правилник о стандардима за категоризацију угоститељских објеката за смештај, "Сл.гласник РС" 41/2010
- (32) Правилник о минималним техничким и санитарно- хигијенским условима за пружање угоститељских услуга у домаћој радиности и у сеоском туристичком домаћинству, "Сл.гласник РС" 41/2010
- (33) <http://www.djerdapturist.co.rs/english/home.htm>
- (34) <http://www.hotelkladovo.rs>

ЛЕСТВЕ ЈАКОВЉЕВЕ

LESTVE JAKOVLJEVE

1. KOČIJE SA UPREGNUTIM JUNACIMA

Lokalitet Trajanov most kod Kladova nalazište je mermerne ikone iz II-III veka, posvećena Liberu i Liberi. Na donjem frizu prikazana je Kadmova kćer, Mesečeva boginja Agava koja odseca glavu svog sina Penteja, misleći da je u pitanju ulovljeni lav. S desne strane predstavljen je Kadmo sa vrećom u koju stavlja istrgnute udove Pentejeve. *Pentej, tebanski kralj nije podnosio Dionisovu raskalašnu prirodu i zatvorio ga je sa svim njegovima Majnadama, ali je i njega zahvatilo ludilo te je, umesto da okuje Dionisa, okovao bika. Majnade su pobile i besneći otišle u planinu gde su rastrzale na komade svako telo na koje bi naišle. Pentej je pokušao da ih spreči, ali one, zagrejane vinom i verskim ludilom i njega raščerečiše. Pobunu je predvodila Pentejeva majka Agava i ona mu je sama otkinula glavu. Kad je Penteja ubila rođena majka, Dionis je prerekao da će Kadmo i Harmonija, vozeći se u kočijama sa upregnutim junacima, vladati varvarskim hordama. Ti varvari će opustošiti mnoge grčke gradove dok najzad ne opljačkaju i Apolonov hram, zbog čega će biti pravedno kažnjeni, ali Arej će spasti Kadma i Harmoniju, pretvorivši ih u zmije, i oni će srećno nastaviti da žive na Ostrvima Blaženih/ Robert Grevs, Grčki mitovi*

Pored poznavanja sazveždja i glavnih zvezda, Vlasi naseljeni u Istočnoj Srbiji imali su i jednu astrološku figuru- Pakala- kočijaša Velikih kola sa upregnutim volovima- vlasništvo gospodara najčuvanijeg nebeskog sazveždja.
Emina Jović, Vlasi-život, običaji, magija

2. BRASSICA- DIOCLES

Sin robova, rimski car Imp.Caesar C.Aurelius Valerius Diocletianus (284-305), 293.godine uveo je sistem tetrarhije u vladavini Imperijom. Na proputovanju iz Sirmija u Nikomediju 294.godine posetio je Kladovo i video u centru prezidija tetrapilon posvećen Janusu, božanstvu sa četiri lica, gospodaru početaka, ustanovitelju civilnog poretka, ali i posvećen četvorici savladara, avgustima Dioklecijanu i Maksimijanu, te cezarima Galeriju i Konstanciju.

1.maja 305.godine Dioklecijan se povukao sa vlasti i poslednjih devet godina života proveo u položaju običnog rimskog građanina.
Edvard Gibon piše: Kada je Maksimijan od njega zatražio da ponovo preuzme dizgine vlasti i carski purpur, sa sažaljivim osmehom odbio je to iskušenje, mirno primećujući kako ga Maksimijan više ne bi terao da, radi trke za vlašću, ostavi uživanje u sreći, da je

mogao da mu pokaže kupus koji je vlastitim rukama zasadio u Saloni.

Iako je sadni materijal isporučen u Dioklecijanovu rodnu grudu tek nakon strahovitih ucena i terora, četvrto Janusovo lice donelo je pitanje šta bi sa Rimom bilo da je njegov vrhovni vladar pre ili nikad saznao za blagodeti bavljenja vrtlarstvom. Da kupus može misliti, verovatno bi se smatrao žrtvom svoje izuzetnosti.

Kameni natpis koji je krasio kladovski tetrapilon i dalje čuva uspomenu na rimske tetrarhe. Prezidij u čijem je središtu bio posadjen prekriva vodena njiva Dunava.
<http://www.moljac.hr/biografije/dioklecijan.htm>

3. SVETI NIKODIM I ŽIGMUND OD LUKSEMBURGA

Sveti Nikodim Tismanski, osnivač jedinog kladovskog manastira, prema beleškama Pavla iz Alepa, bio je podvrgnut iskušenju od strane ugarskog vladara: *Žigmund je od Nikodima zatražio da sa odeždama i jevandjeljem u ruci, prodje zdrav i čitav kroz oganj. Pošto to Nikodim učini pred carem i ostade neozledjen, dobije skupocene darove, trideset sela i mnogo novca za gradnju manastira*

Nakon prestanka ovozemaljskog života Nikodimovog, Žigmund je boravio u Kladovu 1419.godine, a u znak poštovanja prema delu pravoslavnog hrišćanskog misionara, izdao je povelju kojom potvrđuje svojevremane darove *oca despota Stefana, Kneza Lazara, 'ovim crkvama sela u Srpskoj zemlji'*.

Neka se niko ne uobrazi zbog plemenitog porekla. Svim ljudima podjednako glina je prvi predak; i onima koji se diče purpurom i finim rubljem, i onima koji su savladani siromaštvom i bolešću; i onima koji su ovenačani dijamantom, i onima koji su sluge u dvoru. Neka se niko ne hvali našim poreklom od gline; budimo radije ponosni dobrotom naših naravi

- Djakon Agipat, 'Izlaganje osnovnih saveta i mudrosti koje je uputio Agipat, djakon velike i najsvetije Crkve, caru Justinijanu', cap.4-

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12771>

4. KOPITARENJE

Da smo ovuda mogli proći pre 300 godina, bili bismo videli tužno roblje kako na dugim konopima vuče ladje turskih gospodara. Bosa noga gazi zemlju, puca bič po golim plećima, uže se sve jače useca u rane, a ladja polako klizi uz vodu. Voda je čula i progutala mnoge uzdahe nevoljnog roblja

Arheolozi su na lokalitetu Trajanov most kod Kladova otkrili bronzani bokal. Sa otvorom suda drška je spojena razjapljenim čeljustima glave pantera na kojoj se ističu uši uvis podignute, jaka njuška i posebno naglašene oči. Iza glave pantera je ptica a za trbuh je

držka spojena preko rastanjenog kopljastog štita na kome je glava ovna.
Na bokalu je urezan natpis **Glas Gospodnji nad vodama vaskrsnuće** (deo 3.stava 29.
Psalma Davidovog)

5. NEVIDLJIVA MAPA

Posle pripajanja Makedonije i zapadne Trakije Bugarskoj, kada je tokom 1943. preduzeto 'konačno rešenje' jevrejskog pitanja, 11.000 Jevreja iz tih oblasti poslato je u logore smrti u Nemačkoj. Međutim, u okviru starih granica Bugarske, Jevreji su bili spaseni od deportacije zahvaljujući protestima čitave javnosti, kojima se pridružila i bugarska pravoslavna crkva... Ova akcija, koja je spasila od uništenja 48.000 Jevreja, bila je izuzetak u Evropi. Ona ne samo da je potvrdila etničku toleranciju Bugara, već je bila i dokaz da su, da je postojala politička volja za otporom, Jevreji u Evropi mogli biti spaseni

- Iskra Baeva, u knjizi Istorija Bugarske, Beograd 2008, s.328-329-
<http://www.raoulwallenberg.net/?en/saviors/others/salvation-bulgarian-jews.919.htm>

Proleća 1943 Kladovo je još jednom bilo usputna stanica brodova Jugoslovenske plovidbe koji su prevozili Jevreje. No ovoga puta, za razliku od slučaja 'Kladovo Transporta', oni su imali misiju odvoženja u nemačke koncentracione logore hiljada Jevreja iz Bugarske. Pored parobroda 'Karađorđe' sa 1.100 ljudi, 'Vojvoda Mišić' sa 877 ljudi, na istorijsku pozornicu ponovo su stupili 'Saturnus' sa 1268 i 'Car Dušan' sa 986 zarobljenika. Između 20. i 22.marta oni su isplovili iz bugarske luke Lom, za deset dana stigli u Beč, odakle su jevrejski stradalnici vozovima otpremani u Treblinku.

U leto 1941.godine, na tlu severoistočne Rumunije, od strane rumunske vojske i policije, uz aktivnu asistenciju određenog broja građana, ubijeno je 14.000 Jevreja. Jedan deo preživelih, njih 4.330, rumunske vlasti ukrcale su u stočne vagone tako da je 2650 ljudi bilo ugušeno ili umoreno žedju, pre stizanja na novo mučilište. Bukureštanska pruga bila je zasuta leševima.

Svaka stvar, nakon uništenja njenih unutrašnjih kriterijuma, preobražava se natrag u svetlost. Svaka je stvar oblik svetlosti zaustavljene u jednoj strukturi.

-Nikita Stanesku-

6. RETORZIJA KAO SUDBINA

Primeri retorzije, kada se nasiljem uzvraća na postupak neprijatelja, zabeleženi su još u ahajska i mitska vremena i otada je odmazda zadržavana kao stalni pratilac svih sukoba i ratova. Biblijsko načelo'oko za oko, zub za zub' uzeto je za temeljni princip judeohrišćanskog morala. U mnogim prilikama to načelo služilo je kao opravdanje za bezbrojne oblike zatiranja, rušenja i istrebljenja čitavih gradova, država, plemena i

naroda... Vladimira Dedijera je (za tu priliku) pitanje retorizije zanimalo zbog namere Raselovog suda za ratne zločine da pokrene postupak protiv Vlade Izraela za odmazdu izvršenu u palestinskim izbegličkim logorima Sabra i Šatila u južnom Libanu... Kao istoričar književnosti, koji neke stvari ne mogu razjasniti, postavio sam obojici nekadašnjih partizanskih moćnika i bivših Titovih miljenika (Dobrici Ćosiću i Vladimiru Dedijeru) isto pitanje, za nas mnogo važnije od libanske Sabre i Šatile: Zašto su partizani, među kojima su na istaknutim položajima u tome trenutku bili i njih dvojica, u jesen 1944. izvršili u Beogradu pravi pokolj srpskih intelektualaca, uz istovremeno bezdušno čišćenje Srbije od viđenijih ljudi po svima gradovima i selima?... Prema neproverljivim podacima, u Srbiji je tada bez suda i isleđenja ubijeno i nestalo nekoliko desetina hiljada ljudi, što sa hiljadama mobilisanih srpskih mladića, koji su izginuli na Sremskom frontu, čini užasan zbir pobijenih Srba u punoj snazi i najboljem životnom dobu. U ratu su ih ubijali Nemci, Hrvati i muslimani u ustaškim jedinicama, Mađari, Bugari, Albanci, a na kraju i sami Srbi u građanskom ratu na strani komunista. Da li je to bila retorizija, 'druga faza revolucije', crveni termidor ili naprosto genocid? Čime se ta surovost može objasniti? Tim pre što slična odmazda kasnije nije primenjena nigde u Jugoslaviji- ni u Zagrebu, ni u Ljubljani, ni u Sarajevu. Jedino je, prilikom povlačenja kroz Sloveniju, u Kočevskom rogu i Blajburgu, bez ikakvog suda streljano više hiljada razoružanih četnika, ustaša, ljotićevaca i hrvatskih domobrana, koje su partizanima predali Englezi. Istorija mora saznati da li su za ta pogubljenja postojali spiskovi ili su bile dovoljne samo neproverene dostave; ko je, kada i zašto pravio te spiskove? Jedino tako, istorija će bar najvidljivije žrtve terora i retorizije iz prokletstva i zaborava moći vratiti na njihova mesta.

- Predrag Palavestra 'Nekropolje', Beograd 2004, s.118-119-

Ранко Јаковљевић, ПИТАЊЕ ОДГОВОРНОСТИ СЛУЖБЕНИКА НАЦИОНАЛНЕ АДМИНИСТРАЦИЈЕ ОКУПИРАНЕ СРБИЈЕ 1941-1944.

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12773>

7. KRALJEVSTVO MULJA

Rizično je krotiti prirodu, jer se ona kad-tad osvećuje za to nasilje. Ona ima svoju harmoniju, logiku i zakone i čovek je neoprezan u tom bahatom postupku protiv nje

- Akademik Pavle Savić, povodom pregrađivanja Dunava na Djerdapu, Kladovo 1972-

Kod baštinka nasleđa starih kultura u djerdapskom zaleđu (mlavsko selo Kobilje), još se u narodnom sećanju održava predstava o nebeskoj trpezi gore ukraj neba,/na izlasku Sunca,/ u središtu mulja,/ ispod grana Tise, za kojom sede Luna, Mars, Jupiter, Merkur, Venera, kako se pamti kroz stihove Svetačke pesme. Boravak božanstava u središtu mulja, ispod grana drveta života, izraz je vrednovanja kreativne energije, u svetom mulju pohranjene.

Od Golupca do djerdapske brane za tri decenije nataložilo se oko 500 miliona tona mulja sa visokim sadržajem toksičnih i štetnih materija koje su već prodrle u podzemne vode dunavskog priobalja. Ove podzemne vode služe za vodosnabdevanje oko tri miliona stanovnika Srbije.

- Dragan Jovanović, *Dunav-mrtva reka?*, beogradski nedeljnik NIN br.2591, 24.8.2000.g.

Mulj u djerdapskoj akumulaciji sadrži visok procenat organskih planktonskih materija a dramatičan manjak rastvorenog kiseonika. Rumunski naučnici su, pri visokim letnjim vodama, kada je došlo do podizanja sedimenata, konstatovali ekstremno niske sadržaje rastvorenog kiseonika. To je jedna od manifestacija hemijske vremenske bombe. Niko ne može tačno da predvidi šta sve može da se desi ako se ove toksične materije, u određenim uslovima, naglo oslobode.

- Mileta Perišić, Djerdapska akumulacija, istina i zablude-

Najgore od svega je što brana Djerdap I naročito, a Djerdap II donekle, zadržavaju sve što se ispusti iz Pakša, Bohunica, Krškog i ostalih nukleranih elektrana na obalama reka koje se ulivaju u Dunav. Naročito je opasno što se u mulju i živom svetu talože dugoživi radionuklidi, pa se strahuje da hidroelektrane Djerdap ne postanu za 100-200 godina najveće odgajalište radioaktivnog otpada u zemlji, a možda i u Evropi, i to pod vedrim nebom- na otvorenom.

-Dr.Radoje Zečević, Srbija i međunarodni položaj Djerdapa, Beograd 2000.-

Da li ćemo jednog dana saznati zdravstvene posledice dejstva nuklearnih civilnih i vojnih aktivnosti? Više od pola veka radioaktivni otpadi akumuliraju se u vazduhu, zemlji i vodi...Međutim, ozbiljna ispitivanja posledica radijacije potiskuju se, posebno od Svetske zdravstvene organizacije, glavnog međunarodnog autoriteta u ovoj oblasti.

- Alison Katz, centar Evropa-Treći svet (CETIM), Ženeva, funkcioner u Svetskoj zdravstvenoj organizaciji, *Le Monde diplomatique* br.29, izdanje na srpskom, mart 2008.

<http://www.pjoes.com/pdf/14.6/781-787.pdf>

<http://www.sgi.co.yu/html/007/00705.html>

8. PERSPEKTIVA JEDNE PARALELE ILI: DAGON I SAMSON U LAVLJEM MEDU

...Tako su mu prolazili dani. Kosa na njegovoj obrijanoj glavi počela je da niče, a snaga da mu se vraća. Kako je napisano u legendi o Samsonu, sasvim je utonuo u rad u mlinu. Ipak, posao koji je obavljao imao je i drugačiji aspekt. U korenu hebrejskog glagola 't-h-n' (mleti, poviti se) postoji i jasna konotacija koju nalazimo već i u Knjizi o Jovu (31:10): "Neka drugom melje žena moja, i neka se drugi nad njom povijaju", a prenosi se i na

savremeni vulgarni izraelski sleng... Jednog dana Samsona izvode iz tamnice i dovode pred ushićenu gomilu. Filistinski velikodostojnici bili su se okupili da podnesu žrtvu svom bogu i da se vesele što im je Dagon predao Samsona u ruke. Samson je stajao pred njima. Posmatrali su ga sa čudjenjem. Čak je i tako poražen ostavljao utisak čuda prirode, još više izazivajući divljenje prema Dagonu koji ga je pobedio...

- David Grosman, Lavlji med, prevod Ane Šomlo, s.109 -

Najstariji tragovi ljudskog života na Lepenskom viru dopuštaju upoznavanje sa verovanjima u vodena božanstva, predstavljena u vidu ribolikih stvorenja sa telom ribe i ljudskom glavom. Bog sa istim odlikama, poznat u Vavilonu i na Balkanu po imenu Dagon, bio je slavljen među stanovništvom obe dunavske obale na Djerdapu. Njegovo ime vezuje se za semitsku reč 'dag'- mala riba, ali i za hebrejsku reč 'dagon' za žito. Statua takvog boga iz 300 g.p.n.e. pronadjena je u Kladovu. Telo božanstva prekriveno je krljuštima i asocira na mit o potopu koji je na ljudski rod pustila boginja Ištar, da bi se iz njega izbacili tek ljudi koji u dobili odlike stanovnika vodenih prostranstava. **U odnosu na drugi kvalifikativ Dagona, pored toga što je gospodar vodenih dubina, on je i simbol plodnosti i Sunčevog ciklusa, izuzetno se zanimljivim čine antropomorfne figure sa lokaliteta Konopljište, na ušću reke Zagne u Dunav, u okviru naselja starčevačke kulturne grupe. Umesto očiju, glave starog božanstva imaju zrnavlja žita, a zašiljeni vrhovi lobanja ukazuju na klijanje i rast svete biljke. Teško je običnim ljudima ukazati na upečatljiviju transformaciju Sunčeve svetlosti nego što je to žitni plod....Deluje doista fascinantno da dvadeset stoleća posle Hrista, stanovništvo u slivu srednjeg toka reke Peka, tokom uskršnjeg ciklusa namenjuje za svoje mrtve hleb 'Papuška' u obliku stilizovane čovečije figure sa naznačenim očima od zrna kukuruza ili pasulja.**

- Ranko Jakovljević, Atlantida u Srbiji, s.125- <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12828>

*Ali vi dobro znate da je moja sreća teška, a ne kao kolebljivi talas vodeni: potiskuje me a ne miče se od mene, i pritiskuje me kao istopljena smola
Odišao, grešio sam dušu govoreći o smoli. Kao samnom sad, tako je sa svakim plodom kad sazre. To je **med** u žilama mojim što čini krv moju gušćom i dušu moju tišom.*

Tako je govorio Zaratustra, **Žrtva od meda**

9. DEHUMANIZOVANI POGLED

Slovo smo/Reči

nejasne/Kazivanja/Neshavtljivog/Nečujnog/dozivanja/Bezglasnoga/Glasa

-Ljubica Marić, Tablice-

Od 1934.godine kralj i čitav niz bugarskih ministara bili su pod snažnim uticajem sekte 'danovista'. Ona je dobila ime po vodji sekte Danovu. Sekta je imala negativan odnos prema svim crkvama i poštovala je kult Sunca, a budućnost je proricala na osnovu

položaja zvezda. Danov je imao veliki broj pristalica u Francuskoj, Japanu i naročito Americi... Uticaj sekte na kralja Borisa bio je navodno toliko jak da posle 1934. niko nije mogao da postane ministar pre nego što bi ih proverili Danov i Lulčev. Oni su to radili na osnovu ispitivanja rukopisa i slika

-Glez fon Horstenau, *Izmedju Hitlera i Pavelića* Beograd 2007, s.654-

10. ŠARONJANJE

Na pojedinim srpskim teritorijama otvaranje rupa na lobanji praktikovano je sve do XX veka. U selu Zlotu, Vlasi su oduvek otvarali lobanje, pa i 1907- u svakom slučaju pre uvođenja svrdlastih instrumenata u Engleskoj 1600, anestezije hloroformom 1846 i antiseptice 1870.

O dugoročnom i kvalitetnom životu ljudi sa otvorom na lobanji svedoči podatak da je među Crnogorcima kasnije doseljenim u Petrovo selo kod Kladova, bilo dosta onih koji su uspešno šaronjani u starom kraju

-Momčilo B. Djordjević, neurohirurg i profesor univerziteta, beogradski nedeljnik NIN br.3052, od 25.6.2009-

Otvor na lobanji usporava ili čak potpuno menja tokove patoloških događanja u mozgu, koji po pravilu vode ka gubitku misaonih sposobnosti

- Jurij Moskalenko, neurofiziolog-

11. D(R)UGO UBIJANJE RUSKOG CARA NIKOLE II

Već dve decenije na dokovima kladovskog brodogradilišta svoje poslednje dane živi olupina srpskog parobroda *Car Niklola II*. Baš sa mesta gde je 1940.godine bio utočište stotinama Jevreja-izbeglica iz zemalja srednje Evrope, sa mesta na kome su sudbine hiljadu ljudi postale plen aktera zakulisnih političkih igara, što je kao konačni ishod donelo njihovo masovno istrebljenje, nekada moćna mašina, ponos mlade kraljevine, dostojan da ponese ime velikog ruskog zaštitnika, u inat tome od Titovih satrapa pretvorena poratnih godina u bordel na vodi pod imenom *Split*, u komadima okovanim koroziom, šalje poslednji vapaj za spasenje.

Građani male podunavske varoši danas sa strepnjom i apatijom svojstvenom mentalitetu većitih gubitnika skreću poglede sa trupa posrnule ladje, upirući ih prema ovovremenim izazovima ništavila-isto kao kada su bili u prilici da odvrte zlehudu sudbinu ruske carske porodice Romanovih. U istočnom ruskom bespuću tokom Prvog svetskog rata odred Jugoslovenskog korpusa, tražeći načina da se približi svojim sunarodnicima na Solunskom frontu, zatekao se u Ekaterinburgu u

vreme streljanja cara Nikole II od strane boljševičkih prevratnika. Zapis o tome u svom dnevniku ostavio je Kladovljanin Jovan Jovanović:

Kada je ešalon naše vojske vraćen iz Sibira (Čeljabinsk) sa naredbom da ide preko Murmanska, ne preko Vladivostoka kako je bilo planirano, a kojim putem su išli i još dosta drugih, u putu za Murman moralo se ići preko Ekaterinburga. Tu se stiglo i stalo radi snabdevanja sa hranom, baš onog dana kada su vršene pripreme da se ubije car Nikola i njegova porodica. Bilo je to u maju mesecu po starom kalendaru. Vest o ovoj pogibiji stvorila je kod naših vojnika, ili bolje reći nepromišljenih i usijanih glava, sažaljenje i naklonost za intervenciju i spasavanje cara. Nekoliko hiljada dobro naoružanih i organizovanih vojnika, zaista je moglo mnogo na brzinu da učini u sredini nepripremljenih revolucionara za jednu takvu eventualnost. Ali, u slučaju uspeha, da se momentalno spase car, gde bi se onda otišlo van ruske teritorije, na kojoj je već bila vaspostavljena vlast, ne mnogo čvrsta, ali ipak dovoljna da u ovom slučaju otme cara iz ruku naše vojske? A šta bi se posle desilo sa svima nama nije teško proreći...takav poduhvat predstavljao bi samoubistvo i povećanje broja žrtava našeg nastradalog naroda, kao nijednog drugog u tome ratu. Nas nekoliko desetina, koji smo razboritošću štrčali od tih usijanih glava, sa ovakvim razlozima u dugim objašnjenjima, jedva smo uspeli da ih odvratimo od takve smrtonosne akcije i nastavimo put ka svome cilju, a revolucionare da ostavimo na njihovom poslu, u koji niko sa strane nema pravo da se meša'

http://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_II_of_Russia

<http://www.eyewitnesstohistory.com/nicholas.htm>

http://gatchino.com/literatura/sokolov_n_a

<http://www.alexanderpalace.org/palace/yurovmurder.html>

Hoće li i danas umirući parobrod Car Nikola biti ostavljen revolucionarima na njihovom poslu ili će Kladovo, Srbija i svet smoći dobre volje i finansijskih sredstava da povrate sjaj brodu kojim se stotine Jevreja upustilo u borbu za bekstvo od nacističkih progona, koji je godinama služio srpskim vladarima za reprezentativna putovanja do brojnih evropskih odredišta, od komunista preimenovan u bordel, a 2005.godine stavljen pod državnu zaštitu kao pokretni spomenik tehničke kulture? Hoće li?

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12802>

12. PEPEO I DIJAMANTI

Kako to i dolikuje gradu nekog graničnog sazvežđa, Drugi svetski rat kod Kladova susreo je svoj kraj 22.septembra 1944.godine povlačenjem nemačke armade pred naletom Marka Mesića i njegove dobrovoljačke jugoslovenske crvenoarmijske brigade. **Ono u čemu naočiti hrvatski vojskovođa nije uspeo prilikom opsade Staljingrada, postigao je mnogo kilometara kasnije zasedajući Kladovo.** U prvom slučaju nosio je ustašku uniformu i borio se na strani nemačkih jurišnih snaga u pohodu kroz beskraj ruskih stepa.

Drugi put nosio je sovjetsku uniformu sa komunističkim znamenima umesto demodirane lobanje s ukrštenim kostima. Rezultat nije izostao. Sunovrat je preobraćen u uzlet. Ne može se poricati da je do kraja časno zalagao svoj život za oslobađanje Srbije. Zato se ne mora sporiti visoko rusko odlikovanje dodeljeno mu posthumno povodom obeležavanja 60.godišnjice savezničke pobede u Drugom svetskom ratu.

<http://www.srpska-mreza.com/library/facts/mesic.html>

http://en.wikipedia.org/wiki/Marko_Mesi%C4%87

<http://www.axishistory.com/index.php?id=2158>

Drugi slučaj sličnoga *veleobrta* zabeležen je gestom Njegove eminencije, kardinala Kuharića koji je 40 milona US dolara vredne dijamante, tokom II svetskog rata opljačkanih od Jevreja u Hrvatskoj, prineo na oltar otadžbine ondašnjem dr.Franji Tudjmanu /svojedobno je i on bio osoba sa komunističkim znamenima/, kako bi se, kršeći embargo OUN, nabavilo naoružanje za domovinsku vojsku što će genocid vratiti na ulice Evrope pola stoleća nakon okončanja Hitlerovog Holokausta.

<http://www.index.hr/vijesti/clanak/zagoriceve-dijamante-franji-tudjmanu-je-donio-kardinal-franjo-kuharic/403769.aspx>

Ovoga puta žrtve su Srbi. A dijamanti? Kako izveštavaju mediji, njih nijedan ozbiljan trgovac u svetu, gde je veoma jak jevrejski lobi, nije želeo otkupiti. To što i medju njima ima neozbiljnih, ne znači da je neki od jevrejskom krvlju brušenih dijamanta završio na ordenu dodeljenom posthumno Marku Mesiću za zasluge u oslobađanju Srbije 1944.g.

U MEDJUVREMENU: PUT PRIPADA SVIMA.

13. TAKO JE GOVORIO TITO

3. Poručujem odavde našim arapskim prijateljima da oni najzad moraju da shvate da je Izrael član OUN, da je to država koja ima svoja prava po Povelji OUN, svoje dostojanstvo, da je to država u čiju realnost treba uključiti i to da iza nje stoji jedna velika sila i da se bez poštovanja tih činjenica ne može voditi nikakva uspešna politika

- Iz govora predsednika Jugoslavije J.B.Tita na narodnom mitingu u Turnu Severinu 16.5.1972, povodom puštanja u rad Hidroenergetskog i plovidbenog sistema Djerdap -

2. Pošto Izrael uporno odbija da prihvati jedno razumno rešenje da bi se postigao pravedni mir, danas ili sutra i tamo možemo biti suočeni sa novim ratnim požarom. A to se ne sme dozvoliti. Niko nema pravo bilo gde u svetu, da dovodi u opasnost svetski mir, da ugrožava bezbednost naroda i zemalja, da svoje interese stavlja iznad prava i interesa drugih naroda, iznad opštih interesa

- Iz govora predsednika Jugoslavije J.B.Tita na narodnom mitingu u T.Severinu 16.5.1972-

1. Sam Zaratustra ipak, zanesen i unezveren, podiže se sa svog sedišta, pogleda oko sebe, zastade u čudu, zapita u sebi šta je to, pribra se, i beše sam. 'Šta to čuh?

progovori najzad polako, šta se to sa mnom zbi?' I odmah mu se povrati sećanje, a jednim pogledom obuhvati i shvati sve što se beše dogodilo izmedju juče i danas... Tako je govorio Zaratustra napuštajući svoju pećinu, plemenit i krepak, kao jutarnje sunce kad izlazi iza mračnog stenja

- Tako je govorio Zaratustra, IV i poslednji deo, Znak-

0. TEŽAK JE TERET PRAZNIH RUKU I [NA LEDJIMA SMRZNUTOG DUNAVA](#)

P.S. Ovde leži Leburna,/majstor glumaca, koji/ je živeo, više-manje,/sto godina. Mnogo sam/puta umirao, ali/ ovako nikada

-Replika nadgrobnog natpisa iz IV veka koja će biti pronadjena 2980.godine ispod zidina memorijalnog centra 25.maj u Beogradu-

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,843306,00.html>

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,903055-1,00.html>

14. ČIJE VREME ZASLUŽUJE SAT ?

... Masudi je sedeo i kockao se, ali je čekao da vidi s kim će se kir-Avram sresti tu, na Djerdapu, trpeći krv i kiše... A ja sam, opet, sedeo tu s njima, jer sam čekao treći deo Hazarskog rečnika...ostajalo je da vidim hoće li se neko pojaviti sa trećim, hebrejskim delom ovog glosara...S Turcima na mestu bitke pojavi se i neki crvenooki mladić sastavljenih povija poput krila. Imao je jedan brk sed, a drugi ridj. Trčao je prašnjavih obrva i brade blatnjave od istekle sline. Ko bi rekao- pomislih gledajući ga- da i njegovo vreme zasluži sat! Ali znao sam da je to moj čovek. Uto pade i on kao pokošen i iz ruke mu se rasu torba puna sitno ispisane hartije...

-Milorad Pavić, *Hazarski rečnik*-

Mladi slikar Igor Vasiljev (1928-1954), sin ruskih emigranata Valentine Kovaljskaje Justinove i Alekseja Aleksejeviča Vasiljeva, na napuštenom parobrodu u zimovniku na Savi nedeljama je sakrivao davljenike da bi naslikao ljubičastu modrinu njihovih naduvenih lica.

Igor Vasiljev, inspirisan sudbinom Dore Kaplan, sa svojim drugovima gimnazijalcima pravio je plan o atentatu na J.B.Tita. Policija je zahvaljujući doušnicima u djačkim redovima otkrila zavereničke namere, ali je aktere pustila uz respektabilnu dozu batina, zbog maloletstva. Nakon tri godine, policija je pokušala ucenjivanjem mladog slikara privoleti da doušničkim zanatom zaradjuje hleb u znoju lica svog. *Nagodba* je odbijena pa je Igor Vasiljev osuđen na tri godine zatvora. Kaznu je odslužio u KPD Zabela gde je portretisao robijaše i zatvorske radnike. Usmrćen je pod nerasvetljenim okolnostima. Navedeno prema: B.Mihajlović Mihiz, *Autobiografija o drugima*, s.53.

Vlast da menjam odnose stvari daje mi vlast i nad vremenom...Vlast nad tim vremenom takodje mi daje sposobnost vaskrsavanja: ponavljajući neki prošli redosled događaja, ja vaskrsavam i prošle pojave. Širenje sfere pojave koja je u mojoj moći jeste ovladavanje većim krugom vremenitosti.

Valerijan Muravjov, Ovladavanje vremenom

15. INTERREGNUM

I sloboda i zatvor su fragmenti isceljenja: Prema popisu crkava u krajinskom distriktu iz 1735.godine, u kladovski Hram svetog Georgija Pobedonosca ugrađena su vrata, *sva napisana ali potiču od zatvora*. Najpoznatiji zatočenik slobode u njemu bio je grof Djordje Branković, pero *Hazarskog rečnika*. Od zatvora Kladovu je začeto ime, od slobode isceljenje, od isceljenja- fragmenti.

Taloženje prašine- *Najpre se stvari obavijaju jednim prozirnim omotačem. Pošto su horizontalne površine stvari male, prašine će više da se nataloži između. Posle dužeg vremena, svi predmeti biće pokriveni debelim slojem prašine, tako da će se jedva raspoznavati. Da bi prašina napadala, dovoljno je predmete ostaviti bilo gde na otvorenom mestu, u sobi ili napolju, i ne pomerati ih. Sedim na stolici, dižem se, ostavljam dvojnika, nepokretnog mišljenjem, koji posmatra sebe odlazećeg* - Leonid Šejka, Dnevnik 1955-1960-

16. MARGINALIJE ANONIMNIH MEMOARA

Onomad, u poljima, video sam jednog koji je spavao raširenih očiju; probudio sam ga da mu ih zatvorim; onda je ponovo zaspao. Kad sam ga video, iduće večeri, prikovanog na jednom krstu, išao sam na prstima da ga ne probudim: oči su mu uostalom bile zatvorene tog puta. Ali treće večeri nisam mogao da odolim njegovom snu skitnice i zaspao sam i ja u svojoj sopstvenoj koži mladića. -Koča Popović, Nadrealizam & Postnadrealizam-

Poslednji vekovi razvoja jevrejske mistike stvorili su beskrajno upečatljivu i u svesti naroda dopadljivu vrstu 'skrivenog pravednika'. **U svakom pokolenju, tako je kazivalo jedno staro predanje iz talmudskih vremena, ima trideset šest pravednika na kojima počiva opstanak sveta. U mističkoj varijanti ovoga stava, oni postaju 'skriveni pravednici', to jest oni su, po prirodi stvari, skriveni za svoje bližnje (a ponekad možda i za sebe same). Niko ne zna, niko ne može da zna ko su ti istinski sveci na kojima stoji svet. Ako bi bila razbijena anonimnost koja je sastavni deo njihove suštine, oni više ništa ne bi značili**

-Geršom Šolem, Kabala i njena simbolika-

17. SAUČESNICI SUDBINE

Čoveku ništa ne promakne tako kao sudbina.

http://www.connectingculture.at/html/index.aspx?page_url=Archiv&Archiv1_Detail=83

Najveća rečna riba na ovom delu Dunava i u njegovim pritokama je som. On može narasti do 3,5 metara dužine i do 165 kg težine. Vrlo je proždrljiv i veliki štetočina.

Somove ribari love pomoću bućkala. U crvenu krpu koja u vodi nalikuje na komad mesa, stave trokraku udicu. Udica je vezana za jači povraz, koji ribar spusti ispod ribarskog čamca. Čamac plovi nošen rečnom maticom, ribar jednom rukom drži povraz, a drugom udara po vodi kratkim zasečenim drvom, tzv.bućkalom. Som, razdražen jekom bućkala, kreće u pravcu odakle dolazi zvuk. Ugledavši crvenu krpu, iznad koje ribar tuče po vodi, nasrne na krpu, proguta je, a skupa sa njom i udicu

U svakom slučaju, samo životinje uvek idu pravo i nikada ne gube razum!

-Le Korbizje -

18. FLORA PRINCIPATUS SERBIAE

Locus classicus: Kladovo

Typus: Kladovo, Pancic 8436, 1868, BEOU!

Taxon full name: Stachys chrysophaea

*Čaša 5 zuba, svi zupci podjednaki, zašiljasti, kruničina cev od dužine čaše, krunica oko grotla sa crvenim prugama ili pegama, srednji režanj donje usne obsrcastr, lišće jajasto ili lancetasto; biljka od peti do aršina**

** Biljka jako promenljiva u odeći, dužini lišća, veličini cveta. U nas ima mnogo varijeteta, može biti i koja odvojita fela, oko Kladova, St.arenaria Herb.Acad;*

-Josif Pančić, Flora Kneževine Srbije ili vaskularne biljke, koje u Srbiji divlje rastu. Po analitičkom metodu složio Josif Pančić- Državna štamparija Beograd, 1874, XXXIV+798-

О АУТОРЪ

Ранко Јаковљевић писац је низа историографских радова чији су предмет преламања великих историјских збивања на подручју подунавског Ћердапа у раздобљу од античких времена до XX столећа.

Његове текстове објављивали су Српска академија наука, Патријаршија Српске православне цркве, Универзитет у Нишу, Музеј науке и технике у Београду, Универзитет "Аурел Влајку" Арад, Румунија, Јеврејски историјски музеј Југославије, Историјски архив Крајине, Кључа и Пореча Неготин, Архив Тимочке крајине Зајечар, Тимочка епархија СПЦ, "Гласник" Београд, "Мајдан" Костолац, "Исток" Неготин, "Тимок" Зајечар, "Идентитет" Београд, "Стиг" Мало Црниће, "Свет и Дунав" Нови Сад, електронска библиотека српске културе РАСТКО www.rastko.rs, портал за историографију Балкана www.istorijabalkana.com, часопис за популаризацију науке "Астрономски магазин" Београд www.astronomija.co.rs/nauka/istorija.html ...

Правне расправе Ранка Јаковљевића из области управног и уставног права публиковали су Удружење правника Србије, Министарство финансија, Управа царина...

У форми монографија штампана су његова дела: Речник локалне самоуправе (Кладово 2002.), Сви ћердапски мостови (Кладово, 2002.), Тимочка српска елита почетком XX века (Кладово, 2002.), Руси у Србији (Београд, 2004.), Гвоздена врата Атлантиде (Београд, 2005.), Јеврејски код (Београд, 2005.), Уместо домовине читав свет (Београд, 2006.), Пут светог Никодима (Београд, 2007.), Атлантида у Србији (Београд, 2008.). Књига "Атлантида у Србији" уврштена је у каталог: Stanford University, Socrates Stanford's Online Catalog, UCL London's Global University, Scholl of Slavonic and East European studies Library... а студија "Јевреји на североисточним границама Србије" део је документарне збирке Yad Vashem Музеја Холокауста у Јерусалиму.

INDEPENDENT RESEARCHES

1. *CONFISCATION AND NATIONALIZATION AS ELEMENTS OF SOCIALIST LEGAL SYSTEM*

Publisher: Republic Chamber of Law, Belgrade, "Pravni život" (Legal Life Review)

No.10/2002 p.347-356.

Publisher: "Rastko" E-Library of Serbian Culture <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12437>

Summary

The author thoroughly criticizes in his report the Marxist theoretical and practical conception in the sphere of taking over private property by applying nationalization and expropriation as "revolutionary measures" intended to introduce a radically different social project. In the process the ideological connotation has been applied to legal categories, while former socialist revolution was more interested to create courts than laws and statutes, completely disregarding John Rawl's (Theory of Justice) standpoint according to which every person possesses an inviolable right founded on justice which even the well-being of society cannot override. The author concludes that in autocratic regimes no reason may serve as a justification but only as explanation, since although in 1948 Yugoslavia had renounced Stalinism, it never rejected Stalinist methods in this particular field, while continuing to create State ownership over production means and liquidating private property.

2. *PARTICIPATING IN THE PROTECTION OF PUBLIC INTEREST AND THE INSTITUTE OF MONETARY AWARD*

Publisher: Republic Chamber of Law Belgrade, Legal Life Review ("Pravni život")

No.9/2004 p.1271-1277.

Summary

The author uses the examples from history of law, including the ancient law, of the right of citizens to engage in affairs otherwise reserved for the government authorities, including the instituting of action with the court of law by individuals because of illegal conduct they have noticed. Both Roman and Greek law speak about some kind of "individual public sphere" as well as of individual's right to a monetary award for such an activity. Such examples are found also in the 13th century medieval statutes. The author then elaborates, as far as the centuries-old practice of smuggling is concerned, the issue of solutions found in the developed contemporary legal systems, mentioning in that respect article 259, paragraph 1, item 4 of the current Customs Law of the Republic of Serbia. To enlighten the issue treated, the author particularly elaborates the history and the actual situation of legal limits and grounds of participation of citizens and other

persons in the protection of public interest through discovering infractions which have no characteristics of smuggling, but still fall under the statutory sanctions provided for by existing Customs Law of Serbia.

3. *JAKOV VARON'S ELECTRIC POWER PLANT IN KLADOVO*

Publisher: Jewish Historical Museum- Belgrade, "Zbornik" 8/2003 p.411-421.

Summary

Jakov Varon's electric power plant in Kladovo became operational in 1931, after the signing of a concession deal between "Reflektor" from Belgrade, on the one side, and Belgrade traders Aron and Jakov Varon, on the other. After a long- drawn- out court case, Jakov Varon became, in 1936, the exclusive partner of the Kladovo municipality for the production and distribution of electric power. During the World War 2, he was registered as a missing person, the fact on which the new post-war authorities in Serbia based their decision to confiscate his property, in 1944. After a number of misinterpretations of the regulations, and with the broadening of the jurisdiction of the Nationalization Act, it was listed as state property in 1948. This decision points to a problem of applying ideological criteria to legal categories, which resulted in a number of illegal steps by the Communist authorities between 1944 and 1948.

4. *GYPSIES/ROMA OF KLADOVO*

Publisher: Serbian Academy of Sciences and Arts, Department of Social Sciences book 29, Scientific Conferences Volume CXIX, Belgrade 2007, p.241-257.

Publisher: Rastko E-Library of Serbian Culture <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12778>

Summary

For centuries Gypsies/Roma are present in the area of Kladovo and surroundings, confined with river border toward Romania and slopes of Miroc mountain, with the same destiny like members of other ethnic groups at this territory with often migrations, respectable degree of solidarity and joint participation in social events, resulted, with certain exceptions, with their equal status in relation to other inhabitants of this municipality. For the reason of official political course, not without fears for their future if they declare as Roma, in past few decades people of Roma origin stated that they are Vlachs in the first time and recently that they are Serbs, but that fact did not influence to the preservation of their cultural unique and connection to common ethnic origins.

5. *PONTIFEX MAXIMUS*

Publisher: Universitatea "Aurel Vlaicu" Arad, Romania, "Scientific and Technical Bulletin" Series: Social and Humanistic Sciences, Nr.14, 2008, p.187-203.

<http://shs.uav.ro/files/Nr14-2008-decembrie.pdf>

<http://shs.uav.ro/php/no14.php>

Summary

Pontifex Maximus is an old title of the Roman educator whose basic meaning is not clear even today, and whose domain goes much beyond the religious frame, being used by the Roman emperors for keeping stability of the state system. The institution of Pontifex Maximus had, on one side, a beneficial effect on the prolongation of existing of the Empire which is due to its adaptability to foreign influences, but it may also be marked as a generator of agony of Roman Empire, taking into the consideration the fact that it supported the illusion of its power even when it began to expose itself, as it turned out to be, to the destructing attacks of the barbarians. Pontifex Maximus was a characteristic of the first among the episcopes of all the Christian universe for more than a thousand years, and during that period its incumbents were with reason credited with the mission of preserving the unique European civilization heritage. This kind of meaning was the wanted prerogative of the Roman Catholic highest title, referring to "bridge building" as the sign of Christian unity.

6. *OTHER WORKS published in* RASTKO E-LIBRARY OF SERBIAN CULTURE

ADA KALE <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12985>

ATLANTIDA NA DUNAVU <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12828>

**ODGOVORNOST SLUŽBENIKA NACIONALNE ADMINISTRACIJE U
OKUPIRANOJ SRBIJI 1941-1944** <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12773>

JEVREJI NA SEVEROISTOČNIM GRANICAMA SRBIJE

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12776>

/Yad Vashem Library Catalog: 2010-0346E/

RUSKI ZAŠTITNI KORPUS U SRBIJI 1941-1944

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12774>

SRPSKA TIMOČKA ELITA POČETKOM XX VEKA

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12479>

SRPSKO TURSKI PREGOVORI O MIRU 1808.

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12479>

RUSI I SRBI IZMEDJU SIBIRA I KLADOVA

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12802>

ZBRINJAVANJE JEVREJSKIH IZBEGLICA BRODOM KRALJICA MARIJA

<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12777>

**LJUTICA DIMITRIJEVIĆ I RADOVAN KAZIMIROVIĆ- JEDAN POLITIČKI
SUKOB NA DESNICI** <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12775>

JEVREJI U SRBIJI 1826-1835 <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12435>

FILIP FERARI DE LA RENOTIERI <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12424>

CRKVA U STAROJ TEKIJ <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12423>

PRAVOSLAVLJE SVETOG NIKODIMA <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12771>
"TAMO DALEKO"- DJORDJE MARINKOVIĆ
<http://www.rastko.org.rs/rastko/delo/12400>
ČETNICI I PARTIZANI: PRILOZI ZA BIOGRAFIJU LEONIDE PETROVIĆA
<http://www.rastko.org.yu/rastko/delo/13141>
TRAJANOV MOST KOD KLADOVA <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13195>
ONI SU GRADILI DJERDAP <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13209>
MAJOR JVO BRANIMIR PETROVIĆ I KRIZA POKRETA OTPORA U SRBIJI
1942-1944 <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13229>
KAFANSKI ŽIVOT I USLUŽIVANJE ISTORIJE
<http://www.rastko.rs/rastko/delo/13570>
ADA KALEH <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13688>

MONOGRAPHTES

Rečnik lokalne samouprave, "Opština Kladovo" Kladovo 2002.

Svi djezdapski mostovi , "Opština Kladovo" Kladovo 2002, 2003.

Timočka srpska elita, "Opština Kladovo" Kladovo 2002.

Rusi u Srbiji, "Beoknjiga" Beograd 2004. ISBN 86-7694-018-5

Gvozdena vrata Atlantide, "Beoknjiga" Beograd 2005. ISBN 86-7694-042-5

Jevrejski kod, "Beoknjiga" Beograd 2005, ISBN 86-7694-054-1

Umesto domovine čitav svet, "Beoknjiga" Beograd 2006. ISBN 86-7694-088-6
<http://teme.junis.ni.ac.yu/teme-1-2008/teme1/2008/19.pdf>
[http://socioloskipregled.org.yu/Tekstovi/3\(2008\)/Dragoljub%20B%20Djordjevic.pdf](http://socioloskipregled.org.yu/Tekstovi/3(2008)/Dragoljub%20B%20Djordjevic.pdf)

Put Svetog Nikodima, "Beoknjiga" Beograd 2007. ISBN 86-7694-078-9

Atlantida u Srbiji, "Pešić i sinovi" Beograd 2008. ISBN 978-86-7540-091-2

K&S Neueingange/Vorankundigungen Serbien/Montenegro Oktober 2008

No.7822778 :

http://www.kubon-sanger.de/buch/neu/171_2008_10.html

UCL/University College London/- London's Global University, School of Slavonic and East European studies Library-

SSEES Gen.Ju.Ser.VIII JAK <http://www.ssees.ucl.ac.uk/library/nbjan10.htm>

Stanford University, Socrates Stanford's Online Catalog- GN751.J352008

Catkey 7872126

<http://www.astronomija.co.rs/nauka/istorija/280-atlantida.html>